

Архіви України

1-2 • 2009

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 Р.

№ 1-2 (263) 2009

СІЧЕНЬ-КВІТЕНЬ

ЗМІСТ

Доповідь Голови Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург на розширеній колегії 26 лютого 2009 року “Про підсумки роботи архівних установ України за 2008 рік та завдання на 2009 рік” 5

Статті та повідомлення

Бездрабко В. Основні риси розвитку джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін і документознавства: закономірні й випадкові фрейми (1960–1980) 24

Кравцова О. Документальні ресурси загального веб-порталу ЮНЕСКО – міжнародної організації з питань освіти, науки і культури 50

Слюдікова Т. Забудова і благоустрій м. Києва в XIX–XX ст. (за документами київських держархівів) 61

Марченко П. Стандарти кодованих архівних опису та контексту (проблема впровадження) 79

Київ у фотооб’єктиві (з історії забудови міста) 86

З історії архівів та архівних колекцій

Кашеварова Н. Архів Оперативного штабу Розенберга як джерело з історії використання нацистськими установами документальної спадщини народів окупованих країн Східної Європи 92

Ємчук О. Особовий архівний фонд та бібліотечна колекція С. І. Маслова як складова вітчизняної культурної спадщини 105

Огляди джерел та документальні нариси

Пиріг Р. “Моїми словами руководить бажання захистити земську справу...” (лист професора Костя Мацієвича до гетьмана Павла Скоропадського, вересень 1918 р.) 116

Рачковська О. Музична творчість в архівних документах 124

Архівна україніка

Вінтонів Х. Слов’янська колекція Манітобського університету в Канаді 129

Тельвак В. Краківська доба життя та діяльності Степана Томашівського у світлі документів Архіву Ягеллонського університету 138

Безручко О. Переведення Київського державного інституту кінематографії до Москви: нові документи РДАЛМ 150

Архівна справа за рубежем

Мельник Р. Законотворча діяльність у сфері архівної справи Польщі у повоєнний період (1950-ті рр.) 167

Левченко Л. XVI Міжнародний конгрес архівів та розвиток національних архівів Малайзії (за результатами роботи української делегації у м. Куала-Лумпур) 180

Подія

Коваль О. Вшанування пам’яті очільника галузі 192

<i>Лозицький В.</i> Наукова та організаційна діяльність Бориса Іваненка в ЦДАГО України (1996–2000)	194
<i>Прилепішева Ю.</i> Внесок Б. В. Іваненка у розвиток міжнародної діяльності Держкомархіву України	197
<i>Горlach Л.</i> Обранець слова і дії	199
<i>Ковтун М.</i> Особливості розвитку української архівної періодики на початку 1990–х рр.	200
Особистості	
<i>Ємельянова Т.</i> Цій людині в житті поталанило (до 95-річчя Г. С. Пшеничного)	209
<i>Булатова С., Мицук С. Ю. Й. Сіцинський та І. М. Каманін як дослідники рукописних книг Подільського давньохосвища (1904–1907)</i>	221
<i>До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко</i>	235
Інформація і рецензія	
<i>Скрипка Л.</i> Гоголівський бульвар і художній світ М. В. Гоголя в м. Москві та Гоголіана в Києві	238
<i>Скрипка Л., Ходоровський М.</i> Мовою архівних документів	241
<i>Ємельянова Т.</i> З історії повернення фотодокументів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, вивезених у роки Другої світової війни	244
<i>Демченко Л.</i> Поповнення колекції ЦДІАК України	249
<i>Лихолоб Н.</i> Круглий стіл “Повернення культурних цінностей в Україну”	251
Гоголіана у світлинах Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного	261
Відомості про авторів	266

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ірина МАТЯШ (головний редактор),
Ольга ГІНЗБУРГ (Голова Держкомархіву), Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ,
Наталія МАКОВСЬКА, Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ,
Георгій ПАПАКІН, Руслан ПИРИГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Леонід СКРИПКА, Валерій СМОЛІЙ, Павло СОХАНЬ,
Ніна ТОПШКО, Олександр УДОД

Співзасновники:

Державний комітет архівів України
Інститут історії України Національної академії наук України
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності за достовірність наведених ними даних.

“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>

- © Державний комітет архівів України, 2009
- © Інститут історії України Національної академії наук України, 2009
- © Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України, 2009
- © Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2009

CONTENTS

The Report of Director General of the State Committee on Archives of Ukraine Olha Ginzburh “On results archival establishments of Ukraine work in 2008 and the tasks for 2009”	5
--	---

Articles and Reports

<i>V. Bezdrabko.</i> Basic factors of the source study, special historical disciplines and record management development: natural and casual frames (1960–1980)	24
<i>O. Kravtsova.</i> Documental resources of the general web portal of UNESCO – the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization	50
<i>T. Sliudikova.</i> Kyiv’s building and accomplishment in XIX–XX century (on the kyiv’s State Archives records).....	61
<i>P. Marchenko.</i> Standards encoded the archived description and the context (the problem of implementation)	79
Kyiv in the photolens (from the city building history)	86

From the History of Archives and Archival Collections

<i>N. Kashevarova.</i> The Reichsleiter Rosenberg’s Operational Staff Archive as a source of the Nazi establishments Eastern Europe occupied countries documentary inheritance usage history	92
<i>O. Yemchuk.</i> The S. I. Maslov’s personal archival fund and library collection as a component of a domestic cultural heritage	105

An Overview of Sources and Documentary sketches

<i>R. Pyrih.</i> My words are guided by the desire to protect interests of Zemstvo ... ” (The professor Kostia Matsievych’s letter to Hetman Pavel Skoropadskiy, September, 1918)	116
<i>O. Rachkovska.</i> Musical creativity in archival documents	124

Archival Ucrainica

<i>Kh. Vintoniv.</i> Slavic collection of the University of Manitoba (Canada)	129
<i>V. Talvak.</i> The Stepan Tomashivskiy’s Krakow period of life and activity in the light of Uniwersytet Jagielloński’s archival documents.....	138
<i>O. Bezruchko.</i> Transfer of the Kiev state institute of cinematography to Moscow: new records of the Russian State Archive of Literature and Art	150

Archival Affairs Abroad

<i>R. Melnyk.</i> Legislative activity in the archival affairs’ sphere of Poland during the post-war period (1950).....	167
<i>L. Levchenko.</i> The XVI ICA Congress and development of the National Archives of Malaysia (on the results of the Ukrainian delegation’s work in Kuala Lumpur)	180

An Event

<i>O. Koval.</i> In memory of the branch leader	192
<i>V. Lozytskiy.</i> Borys Ivanenko’s scientific and organizational activity in the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine (1996–2000)	194
<i>Yu. Prylepisheva.</i> Borys Ivanenko’s contribution to the international activity of the State Committee on Archives of Ukraine	197
<i>L. Gorlach.</i> The minion of a word and action	199

<i>M. Kovtun</i> . Peculiarities of the Ukrainian archival periodicals' development in the early 1990s.....	200
---	-----

Personalities

<i>T. Yemelianova</i> . This person had a luck in life (to G. S. Pshenychniy's 95 th anniversary).....	209
<i>S. Bulatova, S. Mishchuk</i> Yu. Sitsinskiy and I. M. Kamanin as researchers of Podilsk ancient depository hand-written books (1904–1907)	221
To the 70 th anniversary of Oksana Franko	235

An Information and Review

<i>L. Skrypka</i> . The Gogol's boulevard and an artistic world of M. V. Gogol in Moscow and the "Gogolian" in Kyiv	238
<i>L. Skrypka, M. Khodorovsky</i> . In archival records language	241
<i>T. Yemelianova</i> . From the history of the Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychny photorecords taken out of the country during the WWII restitution	244
<i>L. Demchenko</i> . Stocking of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv collection	249
<i>N. Lykholob</i> . Round table "The Restitution of Cultural Values to Ukraine"	251
"Gogolian" in the records of the Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychny	261
About the authors	266

**ДОПОВІДЬ ГОЛОВИ ДЕРЖАВНОГО КОМІТЕТУ
АРХІВІВ УКРАЇНИ О. П. ГІНЗБУРГ
НА РОЗШИРЕНІЙ КОЛЕГІЇ 26 ЛЮТОГО 2009 року
“Про підсумки роботи архівних установ України
за 2008 рік та завдання на 2009 рік”**

Шановні колеги!

Протягом 2008 року Державний комітет архівів України та архівні установи зосередили свої зусилля на виконанні основних завдань у сфері архівної справи і діловодства.

До пріоритетних завдань діяльності Держкомархіву України передусім належали **формування та забезпечення реалізації державної політики** у сфері архівної справи і діловодства.

Було підготовлено і передано до Верховної Ради України проект Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення порядку та строків зберігання деяких категорій документів”. Законопроекти “Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку зберігання виборчої документації” та «Про внесення змін до статті 43 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”» узгоджуються із центральними органами виконавчої влади. Здійснювалася підготовка проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”».

Упродовж року розроблено проекти 6 постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України. Проводилася робота щодо приведення нормативно-правових актів у відповідність із чинним законодавством. Низку питань урегульовано на галузевому рівні наказами Держкомархіву.

Разом з тим, правова робота у сфері діяльності архівних установ потребує подальшого вдосконалення. Залишаються неврегульованими питання правового статусу та фінансування трудових архівів. Мають місце випадки порушення архівними установами законодавства під час оформлення договорів, неналежного оформлення права на користування земельними ділянками, приміщеннями архівів.

Як професіонали, ми усвідомлюємо, що важливим завданням Держкомархіву та архівних установ є **забезпечення збереженості документів** Національного архівного фонду.

Як і у минулі роки, вирішенню певного кола нагальних проблем щодо зміцнення матеріально-технічної бази державних архівних установ

сприяло виконання заходів, передбачених розпорядженням Президента України від 13 квітня 2005 р. № 957/2005-рп “Про невідкладні заходи щодо збереження національних архівних цінностей України”, завдань Державної програми розвитку архівної справи на 2006–2010 роки та низки регіональних програм.

Основною перемогою у бюджеті галузі на 2008 рік слід вважати фінансування реконструкції комплексу споруд центральних державних архівів у м. Києві. Отримане фінансування у розмірі 50 млн. грн. дозволило побудувати 8 поверхів (з 15-ти) для нового корпусу ЦДАК України, 4 поверхи корпусу для новоствореного Центрального державного архіву зарубіжної україніки та Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, 2 поверхи корпусу для розміщення сучасних читальних залів для обслуговування користувачів.

Фінансування установ галузі у 2008 році дозволило здійснювати як капітальні, так і поточні ремонти архівних приміщень, приділяти більше уваги питанням, пов’язаним із поліпшенням умов зберігання документів. Держархів Чернівецької області здійснив переміщення більшої частини архівних фондів, що зберігалися у приміщеннях культурної споруди. Держархів Харківської області орендував додаткове приміщення площею 50 кв.м. Додаткові приміщення загальною площею 3435,56 кв. м. одержали 31 архівний відділ райдержадміністрацій і міських рад, з них 14 – позапланово.

Здійснювався ремонт приміщень у 150 архівних установах. Майже на 60 % більше від запланованого збільшилася протяжність стелажних полиць в архівосховищах.

Вжито заходів щодо посилення контролю за організацією охоронного режиму в архівних установах з метою запобігання несанкціонованому доступу до архівосховищ, виносу або крадіжкам документів, у 8 державних архівах та у 75 архівних установах низової ланки встановлено охоронну сигналізацію, у 18 – відремонтовано наявні.

У Держархіві Харківської області встановлено систему контролю доступу до приміщень та систему зовнішнього відеоспостереження. Зовнішнім відеоспостереженням обладнано ЦДАГО та держархів Хмельницької області. Завершено монтаж системи відеоспостереження в приміщеннях Держархіву Львівської області, у читальних залах ЦДАГО та держархівів Харківської й Хмельницької областей.

З метою посилення пожежної безпеки у державних установах усіх рівнів спільно з органами протипожежного нагляду проведено перевірки протипожежного стану приміщень, архівосховищ, технічного стану електромереж та електроустаткування, розроблено додаткові плани заходів з посилення пожежної безпеки. Архівні установи здійснювали заходи щодо обладнання приміщень сучасною пожежною сигналізацією, ремонту та модифікації існуючої, встановлення автоматичних систем

пожежогасіння. Показники виконання цих заходів майже вдвічі перевищують минулорічні.

Проте, вплив загальної фінансово-економічної ситуації торкнувся й архівної системи. Через недофінансування вже розпочатих, а у деяких випадках і завершених робіт, було допущено утворення кредиторської заборгованості. У зв'язку з необхідністю виконання постанов Кабінету Міністрів України № 943 та №1036 не в повному обсязі виконано придбання устаткування, що передбачалося бюджетними запитами та Державною програмою розвитку архівної справи.

Наступним завданням після забезпечення належних умов для зберігання документів для архівістів є забезпечення відповідного стану самих документів. Архівними установами України у 2008 році значно перевищено планові показники з реставрації та ремонту документів з паперовою основою, опрацювання і підшивки справ, картонування і перекартонування документів. На 70% перевиконано загальні планові показники з консерваційно-профілактичного оброблення страхового фонду, на 46 % – кінодокументів.

Протягом року тривали роботи з перевіряння наявності документів. Держархівами було перевірено понад 2 млн. 659 тисяч одиниць зберігання, що на 19 % більше запланованого, з них понад 1 млн. одиниць зберігання – архівними відділами райдержадміністрацій і міських рад, що на 73 % перевищило заплановані обсяги.

Під час здійснення перевіряння наявності та розшуку документів було знайдено 1096 справ, що рахувались у розшуку. Це у тричі перевищує аналогічний показник минулого року.

Важливим напрямом роботи архівних установ у минулому році було поповнення страхового фонду документів Національного архівного фонду. У 2008 році здійснено копіювання близько 11 тисяч одиниць зберігання, що на 70 % перевищило заплановані показники.

Продовжувалося виявлення і взяття на облік унікальних документів, з цією метою протягом року переглянуто понад 33 тисячі одиниць зберігання та обліку, що значно перевищило заплановані показники. Відповідно до Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних у 2008 році здійснено грошову оцінку 561 документа. Ці роботи виконувалися ЦДІАК, ЦДІАЛ, держархівами в Автономній Республіці Крим, Херсонської та Чернігівської областей.

Разом з тим, незважаючи на деякі позитивні зрушення, залишаються невирішеними питання матеріально-технічного оснащення державних архівів, забезпечення їх придатними для зберігання приміщеннями.

Не завершено будівництво державних архівів Київської, Тернопільської областей і м. Севастополя. Залишається невирішеним питання щодо добудови до корпусу № 2 держархіву Чернігівської області. Не знято питання щодо переміщення фондів держархівів Харківської

та Одеської областей з аварійних будівель. Невизначеним лишається становище дев'яти держархівів центрального та обласного підпорядкування, які розміщуються в колишніх культових будівлях.

Нагальною є потреба розширення площ архівосховищ шляхом будівництва нових приміщень або виділення і пристосування наявних вільних будівель. З кожним роком збільшується кількість державних архівів, які вичерпали резерви площ для комплектування документами або впритул наблизилися до граничної межі.

Серед інших проблем, що потребують невідкладного вирішення, залишається необхідність обладнання архівних приміщень сучасною охоронною сигналізацією, позавідомчою охороною, протипожежними засобами, системами вентиляції і кондиціонування повітря.

Так, лише 18% від загальної кількості будівель державних архівних установ забезпечено позавідомчою охороною. Охоронну сигналізацію встановлено у 56% будівель. Без охоронної сигналізації та позавідомчої охорони сьогодні залишилися держархіви Житомирської та Херсонської областей.

Планові показники по забезпеченню державних архівних установ пожежною сигналізацією хоч і майже вдвічі перевищують минулорічні, але на 30 % менше від запланованих. Більше того, лише 56 % державних архівних установ забезпечено пожежною сигналізацією, із них 37 % підключено до центрального пункту спостереження.

Найнижчий рівень захищеності за всіма напрямками мають архівні відділи райдержадміністрацій. Найнижчий рівень оснащеності охоронною сигналізацією будівель архівних відділів райдержадміністрацій спостерігається у Дніпропетровській, Закарпатській, Чернівецькій областях; пожежною сигналізацією – у Сумській та Чернівецькій областях. У Хмельницькій області тільки одна з 27 будівель обладнана пожежною сигналізацією, і це незважаючи на катастрофічні наслідки пожежі 2003 року в Кам'янець-Подільському міському архіві.

Кращою, але ще незадовільною, є ситуація в архівних відділах міських рад. Так, на 100 % пожежною сигналізацією забезпечено архівні відділи міськрад Волинської, Кіровоградської, Луганської та Тернопільської областей.

Останнім часом все більшої ваги набуває потреба біозахисту документів і засобів їх зберігання, а також відновлення документів із біоураженнями, виникнення якого зумовлюється постійними порушеннями температурно-вологісного режиму в сховищах. Зростає кількість документів, які потребують реставрації та ремонту, відновлення згасяючих текстів. Є велика потреба в обладнанні архівосховищ системами вентиляції і кондиціонування повітря.

Залишаються недостатніми щорічні обсяги з реставрації та ремонту документів, загрозливо виглядає тенденція зменшення обсягів виконан-

ня цих робіт. Невідкладного вирішення потребує питання збільшення обсягів страхового копіювання документів НАФ, задля чого необхідно відновити діяльність лабораторій з виготовлення мікрофільмів страхового фонду, оснастивши їх відповідним сучасним обладнанням і матеріалами.

У 2008 році архівними установами проведено значну роботу щодо забезпечення **формування Національного архівного фонду** з метою забезпечення українського суспільства ретроспективною інформацією. На постійне зберігання до державних архівів та архівних відділів міських рад надійшло 693 тис. одиниць зберігання різних видів документів.

На виконання доручення Секретаріату Президента України було завершено приймання до державних архівів від районних та міських відділів РАЦС метричних книг та книг реєстрації актів цивільного стану по 1933 рік включно. Незважаючи на складну ситуацію з приміщеннями в державних архівах, було забезпечено дострокове надходження на постійне зберігання понад 12 тисяч метричних книг та книг реєстрації актів цивільного стану за 1932–1933 роки, що дало можливість архівістам, історикам, дослідникам вивчати на підставі цих важливих джерел тему Голодомору.

Разом з тим через відсутність вільних площ державні архіви Донецької, Харківської, Хмельницької областей не забезпечили приймання метричних книг та книг реєстрації актів цивільного стану, строк зберігання яких у відділах РАЦС минув, тобто по 1931 рік. Мін'юст вимагає забезпечити приймання цих документів до державних архівів. Тому необхідно вжити певних заходів щодо їх приймання, насамперед ще раз порушити перед облдержадміністраціями питання про виділення додаткових приміщень зазначеним архівам.

За станом на 1 січня 2009 року до списків – джерел формування НАФ включено майже 41 тис. підприємств, установ та організацій, з них майже 34 тис. є джерелами комплектування.

Значна увага приділялася питанням організаційно-методичного керівництва архівними та діловодними підрозділами установ – джерел формування НАФ. Було здійснено понад 8 тис. перевірянь, у тому числі понад 3 тис. комплексних перевірянь, що сприяло виявленню фактів порушень правил зберігання, обліку документів та користування ними, про які інформувалося керівництво відповідних установ.

Активізувалася робота з проведення оглядів стану діловодства та збереження архівних документів. У минулому році такі огляди проводили державні архіви Житомирської, Рівненської, Херсонської, Хмельницької областей, Державний архів м. Києва, а також архівні відділи райдержадміністрацій Запорізької та Херсонської областей та архівні відділи міських рад Миколаївської та Одеської областей.

До Кабінету Міністрів України було подано довідку про стан діловодства в центральних органах державної влади, інших центральних органах і установах, підготовлену на підставі даних ЦДАВО України. На жаль, зрушення незначні, багато проблем не розв'язано, від більшості центральних органів виконавчої влади на виконання доручення надійшли відписки. Тому ми плануємо повторно поінформувати Кабінет Міністрів України про виконання наданого ним доручення.

У минулому році Координаційна рада всеукраїнських об'єднань іудейських громад і організацій України знову порушила питання про повернення сувоїв Тори, що зберігаються в наших шести державних архівах. На виконання окремого доручення Кабінету Міністрів України протягом року було організовано експертизу цінності сувоїв Тори на предмет цілісності цих документів, а також з метою виявлення таких з них, що не підлягають відновленню у первісному (чи наближеному до нього) виглядові і зберіганню у складі Національного архівного фонду. Експертиза цінності проводилась із залученням фахівців з питань Тори. Центральна експертно-перевірна комісія Держкомархіву погодила надані державними архівами акти про вилучення з Національного архівного фонду 357 од. зб. невіправно пошкоджених фрагментів сувоїв Тори, які будуть в березні цього року передані за актом релігійним іудейським громадам та організаціям України для захоронення згідно традицій іудаїзму. На постійному зберіганні в державних архівах залишено 330 од. зб. сувоїв Тори, які визнані експертизою культурними цінностями.

2008 року розпочато роботу з обліку архівних установ, заснованих фізичними та юридичними особами приватного права. За даними державних архівів, у регіонах України функціонують 20 приватних архівних установ, які зберігають документи з особового складу та тимчасового строку зберігання.

Разом з тим поглиблюються проблеми у сфері формування Національного архівного фонду.

Через відсутність вільних площ майже не комплектуються державні архіви Вінницької, Київської, Полтавської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької областей.

Водночас на сьогодні державні архіви зберігають майже 1500 тонн виборчої документації тимчасового строку зберігання. Це спричинило у більшості державних архівів брак вільних площ для приймання документів НАФ. У той же час в архівних підрозділах установ – джерел комплектування понад встановлені строки зберігається 1 млн. 712 тис. справ, цінних для суспільства документів.

З метою врегулювання питання щодо порядку надходження виборчої документації на архівне зберігання відповідно до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, оптимізації строків зберігання деяких категорій виборчої документації та усунення

існуючої на сьогодні колізії законів про вибори, Держкомархівом підготовлено проект Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку зберігання виборчої документації”. На сьогодні законопроект узгоджено з ЦВК і надіслано на погодження відповідним міністерствам. Сподіваємося, що цю проблему ми нарешті вирішимо.

Тривожною є тенденція щодо погіршення співпраці архівних установ з юридичними особами приватної форми власності. Недостатнє роз’яснення та пропагування архівного законодавства з боку архівних установ, спричинює невірне тлумачення його норм представниками юридичних осіб і, як наслідок, виникають конфлікти у правовому полі.

Дотепер не забезпечено облік приватних архівних зібрань. На сьогодні на обліку в державних архівах перебувають 147 власників приватних архівних зібрань. Ця цифра збільшилася майже вдвічі у порівнянні з 2007 роком, однак роботу організували лише державні архіви Кіровоградської, Вінницької, Сумської, Полтавської, Черкаської, Чернігівської, Донецької, Одеської областей.

Не завжди архівні установи професійно проводять експертизу цінності документів, що відбивається на якості НАФ. На сьогодні головним критерієм відбору документів до складу НАФ має бути функціональний аналіз фондоутворювача, ступінь його самостійності та інформаційна цінність документів. Тому головним завданням експертно-перевірних комісій державних архівів має бути прискіпливе ставлення до документів, що надходять на розгляд. Кількість схвалених описів справ і погоджених номенклатур справ не є основними показниками, що характеризують роботу ЕПК.

Стійкою є тенденція щодо погіршення стану роботи з документами в установах. Одна з причин – відсутність відомчого контролю й організаційно-методичного керівництва роботою діловодних і архівних служб підвідомчих установ з боку міністерств та інших центральних органів. На жаль, нам не вдалося законодавчо врегулювати процеси організації діловодства в масштабах країни. Підготовлений законопроект “Про діловодство” було знято з контролю Кабінетом Міністрів України на підставі висновку Мін’юсту про його недоцільність. Існуюча на сьогодні нормативно-правова база з діловодства регулює питання роботи з документами лише в державних установах. Це спричинює порушення юридичними особами приватної форми власності правил організації діловодства, неправомірне знищення документів, у тому числі й з особового складу. Вихід з цієї ситуації вбачається у розробленні нового Закону України “Про архівну справу”, в якому мають бути унормовані й процеси організації діловодства.

Водночас чинні на сьогодні нормативно-правові акти з діловодства вже застарілі і потребують оновлення у зв’язку з впровадженням в діловодство новітніх інформаційних технологій та стандартів на

організаційно-розпорядчу документацію. У зв'язку з цим Держкомархів планує у 2009 році підготувати проект нової Типової інструкції з діловодства в органах виконавчої влади.

Третій основний напрямок діяльності архівних установ – **це забезпечення оприлюднення інформації**, що міститься в архівних документах. Як і минулого року, державними архівами України практично вдвічі перевиконано планові показники за усіма напрямками використання інформації документів. На виконання Указів Президента України, рішень Уряду України основна увага державних архівів була спрямована на висвітлення складних питань історії України, насамперед Голодомору 1932–1933 років.

Державними архівами виявлено близько 300 тисяч документів, що висвітлюють причини, перебіг та наслідки Голодомору, серед яких понад 284 тисячі виявлено вперше. За виявленими документами архівістами складено і передано до управлінь внутрішньої політики облдержадміністрацій переліки населених пунктів, що постраждали від Голодомору 1932–1933 років, до яких увійшло 10450 міст та селищ.

Співробітниками держархівів зібрано 24 тисячі свідчень з “усної історії”, ще 58 тисяч свідчень зібрано іншими установами і передано на зберігання до архівів. За книгами реєстрації смертей виявлено понад 601 тисячу фактів смертей від голоду.

На виконання Плану заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні держархівами організовано та проведено 483 тематичні виставки. Усі архіви взяли участь у підготовці виставок “Геноцид українського народу: Голодомор 1932–1933 років” та “Внесок архівістів України у відродження історичної пам'яті”, що експонувалися в приміщенні Центру ділового та культурного співробітництва “Український дім”.

Архівістами підготовлено понад 30 збірників цієї тематики загальноукраїнського або регіонального масштабу. Працівники держархівів областей узяли активну участь у підготовці регіональних томів Національної книги пам'яті.

Усі державні архіви підготували та оприлюднили у ЗМІ інформації, присвячені виконанню державними архівами Плану заходів з вшанування 75-роковин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, огляди архівних документів про ці трагічні події, свідчення з “усної історії” тощо. Державними архівами підготовлено 168 радіопередач, 164 телепередачі, у періодичній пресі розміщено 431 публікацію, що висвітлюють події, пов'язані з Голодомором.

На особливу увагу заслуговує робота, проведена Держкомархівом спільно з державними архівами щодо оприлюднення документів про Голодомор 1932–1933 років за допомогою мережі Інтернет. Упродовж 2008 року постійно оновлювалася база даних “Електронний архів Голо-

домору: зведений реєстр архівних документів”, яку розміщено на офіційному веб-порталі Державного комітету. На сьогодні там 25 збірників документів та баз даних за 1929–1934 роки, що включають близько 3 тис. документів. В електронному вигляді на офіційному веб-порталі Держкомархіву представлено понад 10 тисяч позицій Реєстру меморіальних фондів, пов’язаних з Голодомором.

2008 рік відрізнявся подальшим зростанням кількості запитів, що надходять на виконання до архівних установ. Протягом року було розглянуто понад 433 тисячі запитів, з яких близько 41 тисяча тематичних, близько 23 тисяч цивільного стану, близько 367 тисяч запитів соціально-правового характеру, понад 1700 генеалогічних запитів.

Найбільше активно запити виконували ЦДАВО, ЦДАГО, ЦДІАК, ЦДІАЛ, Держархів в Автономній Республіці Крим, держархіви Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Івано-Франківської, Луганської, Львівської, Одеської, Полтавської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Чернігівської, Чернівецької областей, міст Києва та Севастополя.

В областях, це почали діяти трудові архіви, характерною є тенденція поступового зменшення кількості письмових звернень громадян до держархівів областей з питань соціально-правового характеру. У той же час зменшення кількості письмових звернень, що надходять до державних архівів областей спричинило збільшення кількості консультацій відвідувачів у столах довідок та кількості звернень, поданих на особистому прийомі. У 2008 році на особистому прийомі подано понад 195 тисяч звернень, що становить 53 % від загальної кількості запитів.

Органам державної влади, місцевого самоврядування та іншим зацікавленим установам і організаціям держархіви направили понад 1100 інформаційних документів (на 15 % більше, ніж у минулому році). Особливо слід відзначити архівні відділи райдержадміністрацій Одеської області, співробітники яких підготували упродовж 2008 року 187 ініціативних інформацій.

Кожного року зростає кількість користувачів у читальних залах архівів. У 2008 р. читальні зали державних архівів відвідало понад 25 тисяч користувачів, у тому числі 879 іноземних дослідників (на 10 % більше, ніж минулого року). У читальних залах державних архівів за генеалогічною тематикою працювало 656 дослідників, які опрацьовували архівні документи з метою вивчення власної генеалогії або виконували замовлення на генеалогічні дослідження за нотаріально засвідченими дорученнями на їх проведення.

Найбільша кількість дослідників працювала в читальних залах ЦДАВО, ЦДІАК, ЦДІАЛ, ЦДКФФА, держархівів Волинської, Запорізької, Луганської, Сумської, Черкаської, Чернігівської областей.

Користувачам видано понад 465 тисяч справ, найбільше навантаження припало на читальні зали ЦДАВО, ЦДІАК, ЦДІАЛ, Держархі-

ву в Автономній Республіці Крим, держархівів Волинської, Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Харківської, Чернігівської областей, м. Києва. У читальному залі Держархіву Донецької області продовжується експеримент щодо видавання дослідникам документів в електронному вигляді. Протягом 2008 року користувачам надано у цифрових копіях 625 справ.

У серії “Архівні зібрання України” здійснювалася підготовка путівників та анотованих реєстрів описів, довідково-інформаційних буклетів про архіви (у тому числі англомовних).

Серед документальних публікацій слід відзначити видання, підготовлені ЦДАГО (“Українська політична еміграція 1919–1945 рр.”, “Винниченко й українська соціал-демократія”), ЦДІАК (“Архів Коша Нової Запорозької Січі”, 5 том, “Національно-визвольна війна в Україні. 1648–1657 рр.”), держархівом Закарпатської області (“Закарпатські втікачі в СРСР. 1939–1941.”).

Держкомархів взяв участь у IV Київській міжнародній книжковій виставці-ярмарку, що проходила 18–21 серпня 2008 р. в Українському Домі. На виставці було представлено найбільш вагомі наукові розвідки, монографії, біографічні та довідкові видання центральних державних архівів, державних архівів областей, м. Києва та Севастополя, що стосуються питань архівознавства, документознавства, актуальних проблем історії України.

Значно перевиконано планові показники з підготовки виставок документів: загальна кількість виставок – 1241 (на 30 % більше, ніж минулого року), з яких 141 підготовлено центральними держархівами, 325 – держархівами областей та м. Києва та Севастополя, 593 – архівними відділами райдержадміністрацій, 182 – архівними відділами міськрад. Слід відзначити активну участь в організації та проведенні виставок ЦДАВО, ЦДАМЛМ, ЦДКФФА та держархівів Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Миколаївської, Одеської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької областей, м. Києва.

На виконання Указу Президента України “Про відзначення 300-річчя подій, пов’язаних з воєнно-політичним виступом гетьмана Івана Мазепи та укладенням українсько-шведського союзу” ЦДІАК та ЦДІАЛ передано до Національного музею історії України у довготривале користування (до березня 2009 року включно) оригінали документів, які експонуються на виставці “Україна та Швеція: на перехресті історії XVII–XVIII ст.”. Урочисте відкриття виставки відбулося 1 жовтня за участі Президента України В. А. Ющенка та короля Швеції Карла XVI Густава.

Виставки також було приурочено до 360-річчя національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., Дня Соборності, 90-річчя закінчення Першої світової війни, 90-річчя подій Укра-

їнської революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників, Дня партизанської слави, 63-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр., 17-ї річниці Незалежності України, 12-річниці Конституції України, ювілеїв видатних діячів науки, культури, освіти, інших видатних дат та подій.

Подальшого розвитку дістала нова форма виставкової діяльності – Інтернет-виставки. На сьогодні на офіційному веб-порталі Держкомархіву функціонує 85 онлайн-виставок (на 20% більше, ніж минулого року). Упродовж 2008 року підготовлено 23 онлайн-виставки. Крім того, 134 документальні виставки розміщено на власних сайтах держархівів областей та сайтах обласних державних адміністрацій: у Донецьку, Запоріжжі, Кіровограді, Луганську, Львові, Миколаєві, Одесі, Полтаві, Сумах, Херсоні, Харкові, Черкасах, Чернівцях, Чернігові, м. Севастополі. На виставках на веб-порталі Держкомархіву опубліковано 10142 архівних документа, на регіональних сайтах – понад 1 тис. архівних документів.

У 2008 р. держархіви продовжували роботу щодо перегляду **грифів секретності** матеріальних носіїв інформації колишнього СРСР та приведення їх у відповідність до вимог законодавства.

Станом на 1 січня 2009 року в державних архівних установах перебувають на зберіганні понад 176 тисяч секретних справ, що становить 0,45 % від загальної кількості одиниць зберігання. Більшу частину становлять справи, засекречені до 1992 року – понад 171 тисячу одиниць зберігання. Протягом року було переглянуто близько 34 тисячі справ, з них скасовано гриф секретності понад 27 тисячам справ, знижено гриф секретності 2,5 тисячам справ. Співробітниками державних архівних установ проведено 165 засідань експертних комісій з перегляду грифів секретності матеріальних носіїв інформації.

Найактивніше в 2008 році проводили роботу з перегляду грифів секретності матеріальних носіїв інформації держархіви Київської, Луганської, Миколаївської, Полтавської, Харківської, Черкаської, Чернівецької областей, міст Києва та Севастополя. Також активізувалась робота в ЦДАВО, ЦДНТА, держархівах Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Кіровоградської, Львівської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Чернігівської областей.

З метою вирішення проблемних питань перегляду грифів секретності матеріальних носіїв інформації, зокрема питання відсутність правонаступників установ-фондоутворювачів, у травні 2008 року Держкомархів ініціював створення міжвідомчої експертної комісії представників СБУ, МНС, Міноборони, Мінекономіки, Мінпромполітики, МВС.

На виконання місії із задоволення наукових, соціальних, культурних та інших потреб громадян, суспільства, держави шляхом забезпе-

чення доступу до інформаційних ресурсів державні архіви протягом 2008 року активно співпрацювали із **засобами масової інформації**.

Державні архіви у 2008 році підготували і провели 524 радіопередачі, 449 телепередач, на сторінках періодичної преси опубліковано 1752 документальні публікації. Ці показники на 5% перевищують показники 2007 року. Публікації в пресі, підготовлені архівістами, викладалися на шпальтах обласних, міських та районних газет у вигляді інтерв'ю, статей, тематичних добірок документів.

Найбільш плідно співпрацювали із засобами масової інформації ЦДАВО, ЦДАГО, ЦДІАЛ, ЦДКФФА, ЦДАМЛМ, держархіви Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Чернігівської областей, м. Києва та Севастополя.

Активно використовується веб-сайт Державного комітету архівів. За рейтингом світового лідера в пошуку та аналізу інформації – компанії Google – сайт Держкомархіву за цінністю поданої інформації посідає п'яте місце серед державних комітетів України з відставанням від лідера в декілька відсотків. До найбільш відвідуваних належить розділ “Документальні виставки online” (зафіксовано понад 618 тис. запитів). Друге місце посідає розділ “Публікації на сайті”, де вивчаються електронні версії путівників і анотованих реєстрів описів. На третьому місці – “Нормативна база”.

Слід зазначити, що лише 10 регіональних архівів мають власні інтернет-сайти, а саме: держархіви Дніпропетровської, Донецької, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Сумської, Харківської, Чернігівської областей та м. Севастополя. Центральні та більшість обласних архівів мають сторінки на веб-порталі Держкомархіву або веб-сайтах облдержадміністрацій.

Науково-дослідна та методична робота державних архівних установ спрямовувалася на забезпечення пріоритетних напрямків практичної діяльності державних архівних установ, в першу чергу на вирішення проблем забезпечення збереженості та обліку документів НАФ. Відповідно до плану науково-дослідної і методичної роботи архівні установи у 2008 році працювали над 10 науково-дослідними та 96 методичними розробками.

З метою отримання достовірної інформації щодо наявності та стану збереженості документів НАФ УНДІАСД підготовлено Галузеву програму здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ та таких, що підлягають включенню до нього.

Завершено дослідження щодо проведення дезінфекції документів з паперовими та плівковими носіями в атмосфері з підвищеним вмістом азоту та щодо світлостійкості та водостійкості штемпельних фарб для

штемпелювання документів з паперовими носіями. ЦДКФФА підготовлено інструкції з перевіряння наявності кінофотофонодокументів. Загалом архівними установами розроблено 16 методичних посібників з питань забезпечення збереженості та державного обліку документів НАФ.

Держархівами областей підготовлено 17 примірних номенклатур справ та 4 методичних посібника з організації діловодства. Для проведення огляду стану діловодства і архівної справи держархівами Одеської та Херсонської областей підготовлено методичні посібники з проведення огляду-конкурсу діловодства та збереженості документів у структурних підрозділах обласної державної адміністрації.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій поставив перед архівними установами питання зберігання документів у електронному вигляді. З метою його розв'язання ЦДЕА розроблено “Концепцію функціонування Центрального державного електронного архіву України”, реалізація якої дасть можливість виробити стратегію і тактику постійного зберігання електронних документів, відбір, копіювання, зберігання веб-ресурсів, їх всебічне використання та нормативно-методичне забезпечення цих процесів. Держархівом в Автономній Республіці Крим і Держархівом Донецької області підготовлено методичні посібники з описування документів на цифрових носіях та організації роботи з ними. Здійснювалася робота щодо визначення критеріїв відбору веб-ресурсів як складової НАФ.

З метою надання методичної допомоги трудовим архівам держархівами Волинської та Сумської областей підготовлено методичні рекомендації щодо забезпечення збереженості документів та надання платних послуг зазначеними архівами.

Водночас у процесі проведення науково-дослідної та методичної роботи спостерігається негативна тенденція щодо якості розробки нормативно-методичних документів і порушення строків виконання робіт. Загалом перенесено строки виконання 13 % науково-методичних робіт. Майже 50 % матеріалів, поданих на розгляд Нормативно-методичної комісії, повернуто на доопрацювання.

2008 року **міжнародна діяльність** Держкомархіву України та державних архівів була спрямована на активізацію двостороннього співробітництва з архівними службами іноземних держав та пошук нових міжнародних контактів; проведення інвентаризації та аналізу на відповідність чинному законодавству існуючих міжнародних міжвідомчих договорів, укладених у 1991–1996 роках; забезпечення участі делегації українських архівістів на міжнародних форумах та зустрічах; встановлення зв'язків з українцями, які проживають за межами України; організацію виявлення, відбору та копіювання історичних документів про Україну в іноземних архівосховищах; участь у виконанні міжнародних міжархівних програм і проектів.

21–27 липня 2008 року участь у роботі XVI Міжнародного конгресу архівів “Архіви, управління та розвиток: відображення майбутнього суспільства” (Куала-Лумпур, Малайзія) взяла участь делегація українських архівістів у складі 16 осіб, яка презентувала на форумі архіви різного рівня (центральні, обласні та міські). Делегація українських архівістів була активним учасником 9-ї Загальної конференції Євро-Азійського регіонального відділення Міжнародної ради архівів (ЄВ-РАЗІКА) та Консультативної ради керівників архівних служб держав-учасниць СНД, ювілейних заходів з відзначення 90-річчя державної архівної служби Росії (2–7 червня 2008, Москва, Російська Федерація).

Тривала робота державних архівів з виявлення документів, що стосуються історико-культурної спадщини України і перебувають в архівосховищах іноземних держав. Заслуговує позитивної оцінки робота в цьому напрямку ЦДАГО, ЦДІАК, ЦДАМЛМ, ЦДНТА, держархівів Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Івано-Франківської, Миколаївської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Харківської, Чернівецької, Чернігівської областей, м. Києва. Наказом Держкомархіву від 29 серпня 2008 року № 182 утворено міжвідомчу експертну групу з вивчення матеріалів зарубіжних архівів про українську історію, їх копіювання та опрацювання можливості їх повернення в Україну. До складу цієї групи увійшли представники Держкомархіву, директори архівних установ, працівники державних та наукових установ.

Упродовж 2008 року Держкомархів продовжив налагодження взаємовигідних контактів з Білоруссю, Вірменією, Латвією, Литвою, Казахстаном, Киргизією, Німеччиною, Польщею, Росією, Словаччиною, Угорщиною, Узбекистаном, США, Чорногорією; відновлено співробітництво з Грузією та Румунією.

Відбулося підписання Державним комітетом архівів України Протоколу про спільні проекти з Департаментом з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь, Угод про співробітництво з Генеральною дирекцією державних архівів Латвії, Генеральною Дирекцією державних архівів Республіки Польща, План спільних заходів із Федеральним архівним агентством (Російська Федерація) на 2008–2010 рр.

У 2009 році планується підписання нової редакції Угоди про співробітництво між архівними службами України і Казахстану, Киргизької Республіки, Меморандуму про спільні проекти з архівною службою Грузії. Проведено консультації щодо підписання Протоколу про спільні проекти з Національним архівом Румунії; Угод про співробітництво з державною архівною службою Словаччини та з Агентством “Узархів” при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан.

Тривало співробітництво державних архівів України з Документальним центром об’єднання “Саксонські меморіали” (ФРН), Генеало-

гічним товариством ЮТА, Меморіальним музеєм Холокосту та компанією Праймері Сорс Майкрофілм (США), провідним видавцем архівних колекцій, іншими зарубіжними партнерами архівної системи України.

Директори державних архівів брали участь у різних міжнародних заходах: конференціях, семінарах, робочих зустрічах; архівами готувалися спільні виставки, збірники документів. Слід відзначити активну міжнародну діяльність ЦДІАК, ЦДІАЛ, ЦДНГА, ЦДКФФА, держархіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів Волинської, Закарпатської, Київської, Сумської областей, м. Севастополя.

2008 рік був роком прискороного впровадження **новітніх технологій** в діяльність архівних установ. Протягом року Держкомархівом проведено два семінари для працівників державних архівів з питань побудови галузевої інформаційної системи та оцифрування архівних матеріалів. У травні та жовтні 2008 року працівники архівів взяли участь у роботі двох міжнародних науково-практичних конференцій з питань електронного документообігу, електронного підпису та побудови електронних архівів.

Протягом року суттєво зросла кількість комп'ютерів і серверів в галузі, на сьогодні в архівах їх налічується 877. У 18 архівних установах функціонує 31 сервер, що на 158% більше, ніж у минулому році. Водночас не всі придбані сервери використовуються повною мірою або взагалі не використовуються. Про це свідчить загальний рівень впровадження інформаційних технологій в архівних установах, у тому числі наявність і розмір локальних мереж, наявність і тип підключення до мережі Інтернет, наявність власних веб-сайтів, адреса електронної пошти на власних серверах, а не на закордонних та інше.

Майже 67% наявних комп'ютерів об'єднано в локальні мережі, що функціонують у 9 центральних державних архівних установах, Держархіві в Автономній Республіці Крим, 16 держархівах областей та Держархіві м.Севастополя. Практично завершено підключення державних архівних установ до мережі Інтернет. Переважна більшість архівів має підключення до мережі Інтернет виділеними каналами.

З надходженням нової, досконалішої обчислювальної техніки ще більше загострюється кадрова проблема, для обслуговування й ефективного використання обладнання не вистачає кадрових ресурсів. Лише в 10 архівних установах створено структурні підрозділи з інформаційних технологій, але навіть в цих підрозділах співробітники не завжди є спеціалістами з інформаційних технологій. Дефіцит кваліфікованих кадрів з інформатизації призводить до неефективного використання вже придбаного обладнання, не дозволяє впроваджувати технології, які можуть радикально підвищити ефективність праці архівістів, гальмує загальний розвиток архівної справи.

Аналізуючи **фінансування архівної галузі** слід сказати, що у 2008 році воно мало стійку тенденцію до збільшення в порівнянні з

2007 роком. У півтора рази збільшилися обсяги бюджетних призначень загального фонду державного бюджету на фінансування видатків Держкомархіву та центральних державних архівних установ.

2008 року вперше серед кодів програмної класифікації видатків Державного бюджету було зафіксовано заходи з фінансування реконструкції комплексу споруд центральних державних архівних установ, на що передбачалося 50 млн.грн. Протягом звітнього періоду надане фінансування було успішно освоєно: побудовано 8 поверхів (з 15-ти) для нового корпусу ЦДАК, 4 поверхи корпусу для розміщення новоствореного ЦДАЗУ та УНДІАСД, розпочато будівництво 3 – поверхового корпусу для розміщення сучасних читальних залів центральних архівів та корпусу для розміщення ДЕКС ЦДАУ; здійснено заходи щодо облаштування архівосховищ сучасними системами кондиціонування, пожежної безпеки, спеціального обладнання для надійного збереження національної спадщини України.

На фінансування регіональних установ Державним бюджетом України було спрямовано понад 53 млн. грн.

Використання коштів Держкомархівом, як головним розпорядником коштів, у 2008 році становило 90,8 %. Використання бюджетних призначень місцевими державними архівними установами в цілому становило 88,5 % від затверджених кошторисами показників. Найбільш ефективно надане бюджетне фінансування використали державні архіви Черкаської, Донецької, Одеської, Кіровоградської, Полтавської областей та міста Севастополя.

Додатковим і нагально необхідним в сучасних економічних умовах джерелом фінансування архівів продовжували залишатися позабюджетні кошти. У порівнянні з минулим роком вони збільшилися на 235 % і склали 4,925 млн. грн. Центральними державними архівами України від надання платних послуг було отримано 1,349 млн. грн. Найактивніше у цьому напрямку працювали ЦДАГО, ЦДКФФА, ЦДАЛ. На спецрахунки Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей, міст Києва та Севастополя від надання платних послуг надійшло 3,576 млн. грн. Найвагоміших позитивних результатів досягли державні архіви Полтавської, Рівненської, Миколаївської, Хмельницької, Тернопільської областей, міст Києва та Севастополя.

Успішність функціонування архівної системи у значній мірі залежить від укомплектування усіх її ділянок **кваліфікованими спеціалістами**.

Станом на 1 січня 2009 року штатна чисельність працівників Центральних державних архівних установ, Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей, міст Києва і Севастополя, архівних відділів райдержадміністрацій і міських рад, трудових архівів становить 3699 штатних одиниць. Фактично працює 3601 особа,

серед яких 13 % – фахівці віком до 28 років, 14 % – віком від 29 до 35 років.

Із загальної чисельності працівників повну вищу освіту мають 66 % працюючих, з них вищу історико-архівну – 4 %, історичну – 14%, іншу вищу освіту – 48 %, серед яких, зокрема, є бібліотекарі, бібліографи, юристи, правознавці, філологи, економісти. Державні службовці складають 56 % від загальної кількості працівників, 85 % всіх працюючих – жінки.

Недостатній рівень матеріального забезпечення призводить до відтоку значної частини висококваліфікованих спеціалістів. Плинність кадрів залишається незмінною і становить 12 %.

На виконання вимог Закону України “Про боротьбу з корупцією” на веб-порталі Держкомархіву запроваджено рубрику “Запобігання проявам корупції”; затверджено перелік посад державних службовців Держкомархіву та центральних державних архівів, які працюють у сферах, де існує високий ризик прояву корупції. Розроблено план заходів щодо реалізації Концепції подолання корупції в Україні “На шляху до доброчесності” на період до 2010 року, і розпочато його реалізацію.

Професійний рівень підвищили 562 працівники архівної галузі. Спеціалісти брали участь у семінарах за професійними програмами. З метою підвищення фахового рівня працівників архівних установ у держархівах Кіровоградської, Чернігівської та Черкаської областей діють однорічні заочні курси підвищення кваліфікації.

Для працівників архівних відділів райдержадміністрацій та міських рад держархівами проводилися семінари, зокрема держархівами Чернівецької, Луганської, Закарпатської області. На базі Держархіву Полтавської області проведено всеукраїнську нараду з питань роботи трудових архівів; Держархіву в Автономній Республіці Крим – “Забезпечення збереженості науково-технічної документації: проблеми та шляхи їх вирішення”; ЦДНГА – з організації роботи з науково-технічною документацією.

Сформовано кадровий резерв на 116 посад керівників та працівників Держкомархіву, керівників центральних державних архівних установ, Держархіву в Автономній Республіці Крим, держархівів областей, міст Києва та Севастополя.

Сумлінна, творча праця архівістів не залишається поза увагою Президента України та Уряду. У 2008 році працівникам архівних установ вручено три ордени княгині Ольги III ступеня, орден “За заслуги” III ступеня, орден Данила Галицького, 5 медалей “За працю і звитягу”; присвоєно почесні звання “Заслужений діяч науки і техніки України” одному працівнику та “Заслужений працівник культури України” шести працівникам, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України відзначено колектив Державного архіву Чернігівської області та 5 працівників архівних установ.

Працівників державних архівних установ відзначено відомчими відзнаками Міністерства закордонних справ, Головного управління державної служби, Міністерства культури і туризму, ЦК профспілки працівників державних установ, Київської міської державної адміністрації, Солом'янської райдержадміністрації, Держкомархіву.

Висока оцінка діяльності архівістів України, архівних установ – це в першу чергу оцінка наших зусиль щодо піднесення ролі архівів в нашій державі. Щороку ми долаємо нові труднощі на цьому нелегкому шляху. Але водночас стикаємося з новими викликами часу. Цей рік стає черговим випробуванням архівів на стійкість. Від початку року ми вже відчули, як складно нам буде працювати в умовах обмеженого бюджетного фінансування.

Тому хочу закликати вас, шановні колеги, зосередити зусилля на забезпеченні першочергових завдань. Навіть в умовах фінансової нестабільності ми повинні забезпечити належну збереженість документів Національного архівного фонду. Питання фінансування заходів з охорони архівних приміщень стоїть на контролі керівництва Держкомархіву, і ми очікуємо підтримки Уряду у вирішенні цього питання в рамках всієї галузі.

Гострим залишається забезпечення належних умов зберігання документів в архівосховищах, що у першу чергу пов'язано з підтримкою відповідного температурно-вологісного режиму. На жаль, затверджені розподіли видатків на оплату комунальних послуг з державного бюджету ставлять архівні установи перед необхідністю вирішувати цю проблему за рахунок надходжень від надання платних послуг. Кошти, отримані на спецрахунки установ, у цьому році слід спрямовувати насамперед на погашення заборгованостей з оплати праці (там, де це дозволяється законом) та комунальних послуг.

Всі ми розуміємо, що від фінансування установи залежать питання розвитку матеріально-технічної бази, вирішення багатьох нагальних проблем. Але є наші фахові види робіт, спрямовані на збереженість, комплектування, облік, створення довідкового апарату, які слід виконувати незалежно від умов бюджетної нестабільності.

Навіть у складних умовах архівісти України ніколи не припиняли роботи з популяризації документальної спадщини, використання архівної інформації. І цей рік не стане виключенням. У наших планах проведення виставок документів, публікація їх на сайтах, робота із засобами масової інформації, проведення екскурсій та практик для студентської молоді.

Накопичена матеріальна база держархівів дозволяє у 2009 році зробити акцент не на придбанні оргтехніки, а на організації її раціонального використання, зокрема на розробленні Концепції інформатизації галузі.

Архівна система України залишається активним учасником міжнародних заходів. Ще більшої ваги набуває законодавча та нормотворча робота Держкомархіву, особливо з урахуванням політичної ситуації в країні та з початком чергової виборчої кампанії.

Складностей перед нами стоїть багато, але є й шляхи їх подолання. Тому я закликаю всіх вас, шановні колеги, об'єднати наші зусилля, підтримувати один одного, спільно вирішувати проблеми, залишатися професіоналами і не втрачати оптимізму!

The Mrs. GINZBURH'S REPORT

The Report of Director General of the State Committee on Archives of Ukraine Olha Ginzburh "On results archival establishments of Ukraine work in 2008 and the tasks for 2009"

There is summed up the state archival institutions activity in 2008 and analyzed the basic tendencies of branch development in the report.

Валентина БЕЗДРАБКО

**ОСНОВНІ РИСИ РОЗВИТКУ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА,
СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН
І ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА:
ЗАКОНОМІРНІ Й ВИПАДКОВІ ФРЕЙМИ (1960–1980)**

У другій половині ХХ ст. джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни потрапили у зону підвищеної уваги, стійкого інтересу дослідників¹. Їхнє служіння історичній науці зумовлювалося необхідністю науковців орієнтуватися у зростаючому колі джерел і логічною детермінованістю урізноманітнення процедур студіювання. Згідно з розповсюдженою думкою, слухність якої визнаємо, етап накопичення знань про “окремі аспекти і властивості джерела” передував вивченню історичного джерела в цілому². Спочатку “відверто прикладне джерелознавство”, завдання якого полягало у визначенні справжності документа та міри достовірності документної інформації, оперуючи апробованими довгорічною практикою прийомами, поступово емпіричним чином перетворилося в методичку дослідження джерел, а згодом через посилення логіко-методологічного компонента – галузь знань, дисципліну³.

Ситуація докорінно почала змінюватись у ХІХ ст., коли істотно розширилася тематика історичних досліджень, ускладнилась архітектура науки, а її “верхні “поверхи” виявилися віддаленими від емпіричної основи”⁴. У науковий обіг увійшли нові види джерел. Це, як зауважила О. М. Медушевська, потребувало якнайшвидшого розроблення загальних основ їх наукової евристики, класифікації, формування засад критики тощо⁵. Від прагматичної історії та критичного вивчення джерел М. Т. Каченовського⁶, історичної наукової критики як методу М. І. Надеждіна⁷ і як сукупності наук (палеографія, геральдика, історична географія, дипломатика) про історичне джерело В. О. Ключевського⁸ до методологічної дисципліни, що провадить зовнішню критику та інтерпретує джерела, О. С. Лаппо-Данилевського⁹ – такі найважливіші ідейні маркери визначень джерелознавства у ХІХ ст. – на початку ХХ ст., які засвідчили основні перспективні лінії його еволюції.

У першій половині ХХ ст. розвиток науки у Союзі РСР відбувався дещо за відмінним “сценарієм”, аніж за кордоном. Тяглість традицій

і зародження новацій у межах “старої” науки, природні, логічно зумовлені трансформації доповнювалися зовнішніми настановами, націленими на конкретні теоретичні і практичні завдання – спочатку завоювання політичної влади, а далі – втілення соціальних перетворень у дусі марксистсько-ленінської ідеології. Поява в одному десятилітті – 1920-х рр. праць учених, що пропагували різні наукові теорії й методологічні засади – Р. Ю. Віппера, Л. П. Карсавіна, О. С. Лаппо-Данилевського, з одного боку, і В. В. Воровського, В. І. Невського, М. М. Покровського, М. С. Ольминського, Є. М. Ярославського з іншого, стало винятковим явищем. Надалі марксизм і його різновид – ленінізм “затисли” наукову творчість у лабети методологічного схематизму, відповідності “більшовицькій партійності”, орієнтуючи дослідників на відмову від “чистої” науки на користь прикладної. Складні обставини співжиття науки “імператорських академій, університетів” і марксистських методологічних доктрин породжують компромісні варіанти, як-от праці про текстологію відомого економіста і філософа О. О. Богданова чи про соціологію, історичний матеріалізм партійного діяча М. І. Бухаріна¹⁰.

Із 1930-х рр. почався новий період розвитку науки, що відзначений згортанням і переслідуванням найменших відхилень від марксистського соціологізування. Найвиразнішим показником впливу відомих суспільно-політичних процесів на розвиток історичної науки, зокрема джерелознавство, став “єдино вірний” критерій достовірності інформації – партійність. Примітним і доказовим фактом є менший вплив новітньої методології на спеціальні історичні дисципліни, ніж загальну історію, що дало можливість вченим “старої науки” довше залишатися вірними власним науковим переконанням. Дійсно, затиснення історичної науки в “прокрустове ложе” витіснило провідних дослідників “доряднянської генерації” на студійне поле спеціальних історичних дисциплін, які хоча й зазнавали ідеологічної дискримінації, проте відносно вільніше почувались у виборі методології досліджень. Правда, з часом партійні приписи розповсюджуються й на спеціальні історичні дисципліни, канонізуючи згідно з марксистсько-ленінськими методологічними постулатами порядок дослідницьких процедур, і найголовніше, наперед визначають ідеї (здебільшого ідеологічні, а не наукові), які мають знайти підтвердження в історичних джерелах.

Особливо помітні зрушення у другій половині ХХ ст. сталися в умовах хрущовської лібералізації суспільно-політичного життя країни. Тоді прогресивним явищем для розвитку спеціальних історичних дисциплін була відмова від заперечення досвіду т. зв. дореволюційної науки, що створило умови для їх зростання, спираючись на кращі традиції минулого¹¹. Це породило визнання ідеологічних переключень в історичній науці й активний перегляд палеографії О. І. Соболев-

ського, Є. Ф. Карського, В. М. Щепкіна, дипломатики М. П. Лихачова, О. С. Лаппо-Данилевського, нумізматики О. В. Орешникова, хронології М. В. Степанова, Д. О. Святського, метрології Д. І. Прозоровського та інших здобутків попередників – непересічних фахівців, праці яких відбивають найкращі досягнення зарубіжної і вітчизняної науки XIX – початку XX ст. Накопичені ними філософські, філологічні, загальноісторичні теоретичні знання, методичні вміння працювати з історичними джерелами згодом стали широко застосовуватись і розвиватись у напрямі відшліфовування техніки, прийомів, процедур і схем дій, спрямованих на розкриття їх інформаційного потенціалу.

Упродовж 1960–1980-х рр. питання еволюції джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін активно обговорювалися на всесоюзних, республіканських і регіональних конференціях, нарадах, симпозиумах¹². Неодноразово провідні історики-джерелознавці – О. О. Зимін, Л. В. Черепнін, В. І. Буганов, С. О. Шмідт, В. Л. Янін та ін., зверталися до визначення тенденцій розвитку джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін, перспектив їх дальшого розгортання¹³. Розмірковуючи про особливості побутування практично кожен з них відзначав такі риси: 1) активізація засобів масової формальної комунікації з метою розв’язання невідкладних наукових проблем на організаційному рівні – проведення тематичних конференцій, симпозиумів і нарад загального джерелознавчого змісту та спеціального, “заземленого” на тематиці окремих дисциплін, розширення мережі фахових періодичних видань; 2) збільшення кількості спеціалізованих видань, частки фундаментальних наукових монографічних досліджень, дисертацій, наукових публікацій у періодичних і продовжуваних виданнях; 3) географічне розростання мережі галузевих наукових центрів; 4) зростання ролі дисциплін у підготовці фахівців у системі вищої школи, звідси – розроблення відповідного навчально-методичного забезпечення.

Потужним генератором багатьох модерних наукових проєктів, пов’язаних із розвитком спеціальних історичних дисциплін, був Московський державний історико-архівний інститут (далі – МДІАІ) (1930)¹⁴. Інститутська кафедра допоміжних¹⁵ історичних дисциплін, котра збирала вихованців московської та петербурзької джерелознавчих шкіл, певний час залишалась провідною установою створення відповідних лекційних курсів, ґрунтовних монографічних досліджень, зокрема, палеографії (О. М. Сперанський), дипломатики (О. Г. Андрєєв), сфрагістики (М. В. Устюгов) тощо, яких об’єднувало бажання розкрити об’єктивні, суб’єктивні чинники, внутрішні закономірності дисциплінарного розвитку. Згодом, як відзначав Л. В. Черепнін, справжні центри розвитку спеціальних історичних дисциплін формуються в університетах м. Москви, Ленінграда, Києва, Ростова-на-Дону, Новосибірська¹⁶, достойну репутацію котрим склали фундаментальні монографічні до-

слідження з історії, теорії, практики спеціальних галузей історичної науки, що чітко увиразнили головну тенденцію їх еволюції – теоретично осмислити об’єкт, предмет, визначити основні завдання і напрями, розробити галузеві методи вивчення історичних джерел¹⁷. Показником розвитку спеціальних історичних дисциплін слугувала підготовка навчальних посібників, які відіграли важливу роль у систематизації уявлень про історію, еволюцію форм історичних джерел, їх залежності від соціальних інститутів, удосконалення методів наукової критики¹⁸.

У середині 1950-х – на початку 1960-х рр. в історичних колах із величезною силою спалахнуло обговорення змісту і структури джерелознавства, його об’єкта, предмета, головних напрямів і основних завдань, інших теоретико-методологічних, науково-методичних проблем. Невелика замітка А.Ц. Мерзона в “Историческом архиве” – “О критике исторических источников” (“Про критику історичних джерел”) (1957)¹⁹, а згодом, у цьому ж часописові – відгук С.М. Каштанова й О. А. Курносова про працю В. І. Стрельського – “Основные принципы научной критики источников по истории СССР” (“Основні принципи наукової критики джерел з історії СРСР”) (1961)²⁰, викликали потужні дебати вчених. Одними з перших свідчень непідробного інтересу до порушених питань, стали публікації у фаховій періодиці В. Д. Данилова, С. Й. Якубовської, М. С. Селезньова²¹, які значною мірою визначили вектори розроблення теоретичних проблем джерелознавства²². Відгукуючись про особливості міркувань критиків-опонентів, М. А. Варшавчик справедливо відзначив два основних концепти, довкола яких розгорталися словесні баталії науковців, що ґрунтуються на доведеннях, по-перше, актуальності загальних теоретичних проблем, які віддзеркалили посилення “методологічного навантаження джерелознавства”, а, по-друге, можливостей глибокого “вивчення питань використання документів радянської доби”²³.

Пожвавлення студіювань теорії джерелознавства демонструє активізація термінологічних досліджень. Визначення значень і змісту поняття дисципліни входить у коло першочергових теоретичних завдань. Його розв’язання дає змогу не тільки окреслити внутрішнє наповнення науки, але й репрезентувати її структуру, встановити характер зв’язків між складовими. Різноманіття відповідей на питання про зміст джерелознавства і його проблему дефініції добре проілюстрував через узагальнення Л. В. Черепнін. Коментуючи варіації на тему, цілком аргументовано виокремлюються напрацьовані різними науковими школами пропозиції, вважати джерелознавство *сукупністю науково-допоміжних дисциплін*, що займаються вивченням і обробкою історичних джерел; *допоміжною дисципліною*, яка студіює методи дослідження й використання історичних джерел; *головною допоміжною історичною дисципліною*, що розробляє теорію, методикку вивчення та використання

історичних джерел; *самостійною історичною дисципліною*, яка вивчає письмові історичні джерела і проблематику теоретичного джерелознавства; *сумою історичних наук чи самостійним комплексом наукових дисциплін*²⁴. Отже, неоднозначне ставлення до джерелознавства породжує різні бачення структури, підходи до традицій і перспектив його розвитку²⁵.

Спочатку спостерігаємо еволюцію визначень статусу джерелознавства у напрямі від допоміжної (спеціальної) до самостійної історичної дисципліни, а згодом з'являються думки про можливу перспективу його розгортання у метанауковому сенсі. Зміна ставлення до дисципліни поступово доповнюється уточненнями щодо функційного окреслення її змісту. Відштовхуючись від того, що джерелознавство – спеціальна історична дисципліна, завданням якої є: 1) критичний аналіз історичних джерел, їх систематизація та опис (О. Д. Люблінська, Р. С. Мнухіна); 2) розроблення методів дослідження та використання джерел (Б. Г. Литвак, В. І. Стрельський, В. В. Фарсобін, С. О. Шмідт); чи це 3) наука про закономірності виникнення та функціонування джерел (М. А. Варшавчик, А. Г. Кузьмін, А. О. Курносов, А. Ц. Мерзон)²⁶; 4) теорія і методика добування історичних фактів (А. О. Курносов, С. М. Каштанов)²⁷; 5) дисципліна про історичні джерела, прийоми їх виявлення, дослідження, використання в праці історика (С. О. Шмідт)²⁸, предметом якої є джерело, методика його вивчення (І. С. Смірнов)²⁹, його дисциплінарна місія визначалася по-різному. Так, коментуючи основоположні завдання джерелознавства, В. П. Данилов та С. І. Якубовська вказують на визначення обсягу поняття “історичне джерело”, з'ясування його походження, характеру, природи, достовірності інформації, потенційних інформаційних можливостей³⁰, а В. І. Стрельський – теорію та методику вивчення, окреслення засад наукової евристики та класифікацію джерел, проведення наукової критики, розкриття специфічних особливостей відображення дійсності³¹.

Проте найбільш розлогий коментар щодо змісту джерелознавства на засадах окреслення кола його завдань продемонструвала стаття І. О. Булигіна й Л. М. Пушкарьова, вміщена в “Советской исторической энциклопедии” під лаконічною назвою “*Источниковедение*” (“*Джерелознавство*”). Пояснення змісту дисципліни науковцями є широким за рахунок конкретизації переліку завдань і виглядає таким чином: виявлення джерел (евристика), з'ясування їх походження (автор, місце, час, оригінальність, обставини та мета створення); дослідження тексту джерел (прочитання тексту, з'ясування основного тексту та редакцій); аналіз джерел – герменевтика (встановлення повноти свідчень, достовірності і точності даних, визначення політичної, класової сутності джерела); джерелознавчий синтез (з'ясування генеалогічного зв'язку джерел, їх співставлення за ступенем достовірності і точності, зв'язки

між ними з огляду на повноту висвітлення подій, фактів тощо)³². Запропонований перелік джерелознавчих завдань дослідники доповнюють зауваження про те, що вивчення тексту рукописного історичного джерела охоплює його прочитання, розуміння буквального смислу, дешифрування тайнопису і скорочень, дослідження мови і стилю, розкриття означень часу, мір, ваги, грошей, географічних назв, власних імен, іншої інформації, яка зустрічається в ньому, його редакціях, приписках, інтерполяціях (вставках) тощо³³. Додаткові авторські уточнення чітко вказали на ставлення до джерелознавства як дисципліни про письмові історичні джерела, що активно послуговується досягненнями інших спеціальних історичних дисциплін – антропоніміки, герменевтики, історичної географії, криптографії, метрології, нумізматики, палеографії, текстології, топоніміки, хронології тощо.

Ретельний аналіз запропонованих вище дослідницьких завдань, що побутують у проблемно-тематичних студіях цього періоду, дав можливість Л. Є. Шепельову зробити висновок, який віддзеркалив думку більшості. Головною метою джерелознавства, згідно з працями провідних представників науки, є всебічна наукова критика історичного джерела³⁴. Дослідники спричинили обговорення змісту останньої і зробили висновок про умовність понять “зовнішня”, “внутрішня критика”, пояснюючи це залежністю форми від змісту документа, і навпаки, та нерозривністю їх розгляду. Такий підхід фактично продукував симбіотичний підхід до джерелознавчого аналізу – критики форми і критики змісту, які, синтезуючись, уможливають якнайширше виявлення інформаційних обсягів джерела й успішність експертизи інформації, закладеної у ньому.

Тоді ж було порушено питання структури історичного джерелознавства та співвідношення науки зі спеціальними історичними дисциплінами. Магістральна сюжетна лінія дискусії з цього приводу пройшла між конституюванням теорії джерелознавства та, здебільшого, практики спеціальних історичних дисциплін. Тим, що об'єднувало дослідників науки 1960–1980-х рр., окрім іншого, була необхідність з'ясувати зміст *теоретичного* і *прикладного*, *загального* і *конкретного* (*часткового*) джерелознавства, побутуючих у площинах емпіричного та теоретичного рівнів джерелознавчих знань. Єдиного визначення понять не існувало, так само як і не існувало спільної думки стосовно правомірності їх вживання. Головна розбіжність між ними ґрунтувалася на істотних функційних відмінностях та складності дослідницького рівня. Традиційно в межах конкретного джерелознавства розрізняли: 1) джерелознавство різних галузей історичної науки; 2) джерелознавство різних типів і видів джерел; 3) джерелознавство джерел певного часу чи певної тематики, які володіють власним апаратом дослідження, прийомом суб'єктивної діяльності³⁵. Загальне джерелознавство більшістю

дослідників сприймалось як осмислення загальних методичних питань вивчення того чи іншого класу джерел, тобто питань методології джерелознавства³⁶. Звичайно, за такого підходу до визначення ледь улови-ма смислова тінь падала між ним і теоретичним джерелознавством. Як пише С. О. Шмідт, теоретичне джерелознавство може розглядатися як “часткове джерелознавство загальнотеоретичного джерелознавства”³⁷.

Якщо конкретне чи часткове джерелознавство здебільшого сприймалися дослідниками як галузі знань, зосереджені на студіюванні окремих видів джерел чи проблем, а загальне – як сукупність галузей знань про них, осмислення загальних методичних питань джерелознавчого вивчення того чи іншого класу джерел, тобто аспектів джерелознавчої методології³⁸, то з означенням обсягу і змісту теоретичного джерелознавства існували серйозні труднощі. Яскравим виразником суті проблеми стали міркування С. О. Шмідта, на думку якого, теоретичне джерелознавство складалося з теорії та методології джерелознавства. Значення межа між ними в наявних дефініціях і розширених трактуваннях залишалася розмитою. Проте історик вважав справедливим розглядати їх “взаємопов’язаними і одночасно самостійними аспектами теоретичного мислення”³⁹. Усвідомлення широти значенневих параметрів і можливого змісту понять змусили С. О. Шмідта виокремити структурні одиниці: 1) теорія джерела, тобто теорія об’єкта, який вивчає джерелознавець; 2) теорія пізнання джерела – методологія джерелознавства; 3) теорія теорії або метатеорія⁴⁰. Визначення основних елементів теоретичного джерелознавства, ще не окреслює їх зв’язки і спосіб функціонування як системи. Саме тому, відзначав дослідник, йдеться швидше за все, про конгломерат елементів, що традиційно асоціюються з теорією джерелознавства, найважливішим завданням якої є дослідження структури і властивостей джерелознавчої інформації, теорії, методики, історії, організації ... інформації, способів її збереження і вивчення цієї проблематики, уподібнюючись до міркувань класиків “теорії наукової інформації” (О. І. Михайлов, О. І. Чорний, Р. С. Гіляревський)⁴¹.

Підтримуючи думку авторитетного вченого, науковці здебільшого констатували, що становлення джерелознавства триває, яке в умовах диференціації об’єкта й проблемної інтеграції предмета набувало нових обрисів, структури і змісту. Міркування про можливість створення теоретичного джерелознавства за рахунок “об’єднання” теорій “видових джерелознавств”, породжує ідею *метанауки* чи *метатеорії* – *теорії теорій* спеціальних дисциплін, що вивчають історичні джерела⁴². Зрештою, “якщо разом із дисциплінами, які входять до джерелознавства, повинно існувати ще й теоретичне джерелознавство, то у цьому випадку джерелознавство стає начебто наднаукою, тобто наукою, що дублює зміст інших наук”⁴³. Окремі дослідники заповзято заперечува-

ли “наднауковий” статус джерелознавства, оскільки наполягали на зарахуванні дисципліни до “допоміжних історичних” із супроводом “головна”. Проте, на думку Л. В. Черепніна, це зовсім не означало, що джерелознавство є наднаукою, яка дублює зміст інших дисциплін, адже “узагальнення і систематизація не є повторенням”⁴⁴.

Скептично налаштовані щодо ідеї *метанауки* дослідники запропонували не ускладнювати конструкції джерелознавства, назвавши його уже таким, що об’єднує теорію і методику добування історичних фактів, а відтак за змістом іншим бути не може як *метанауковим*⁴⁵. І. Д. Ковальченко виступив непорушним прихильником точки зору, згідно з якою історичне джерелознавство вказаного проміжку часу перебувало в емпіричній стадії розвитку, відтак говорити про виокремлення теоретичної та практичної частин дисципліни чи доведення її самостійності виглядає некоректним. Такий підхід до джерелознавства згодом заперечив сам науковець, приєднавши до теоретичних здобутків колег – М. А. Варшавчика, Б. Г. Литвака, О. П. Пронштейна, О. В. Лубського, В. І. Стрельського, М. М. Тихомирова та багатьох інших власні фундаментальні праці з теорії джерелознавства. Радикальними поглядами відзначилися Є. М. Городецький, Б. Г. Литвак, С. О. Шмідт та інші дослідники, які аргументовано обстоювали твердження про історичне джерелознавство як конституційовану упродовж 1960–1970-х рр. *самостійну теоретичну дисципліну*⁴⁶.

Л. В. Черепнін упевнено тримався думки про методологічну хибу протиставлення загального, теоретичного, конкретного джерелознавства. Його міркування проходять через завдання джерелознавства – розроблення методів вивчення історичних джерел⁴⁷. У цьому сенсі джерелознавство висвітлюється науковцем як єдина наука, котра загальнотеоретичні та методичні принципи формулює на основі вивчення конкретних джерел і з метою дальшого застосування до конкретно-історичного матеріалу⁴⁸. Відтак, робить висновок науковець, якщо варто триматися певного поділу, то тільки орієнтуючись на різні типи досліджень у галузі джерелознавства – загальнотеоретичні чи присвячені окремим видам джерел⁴⁹. Утім, навіть “не озброєним” складною методологією оком, на рівні найпростіших спостережень, очевидним є факт руху думок Л. В. Черепніна від заперечення до заперечення, що призводить, зрештою, до опосередкованого, мимовільного визнання можливості диференціації джерелознавства а ргіогі на загальне і часткове. Очевидно, різниця в оцінках стосовно міри розвиненості джерелознавства відбиває не лише суб’єктивність поглядів дослідників, але й відмінне тлумачення поняття “теорія джерелознавства”, її змісту, що й схилило дослідників до прийняття різних точок зору.

Вивчення історії джерелознавства, що є неминучим для з’ясування його структури і змісту, спричинило розгляд ще однієї проблеми – по-

хідності чи генетичної зумовленості джерелознавства. Інваріантного визначення дисциплін, у лоні яких визріває джерелознавство, не існує й донині. Для багатьох істориків-джерелознавців досліджуваного часу надважливим питанням стало з'ясування змісту тих із них, емпірично-теоретичні й науково-методичні основи яких склали підґрунтя формування джерелознавства, що дає змогу з'ясувати не тільки його природу, але й сучасний статус. Розгляд проблеми звершився різними розв'язками, проте більшість базувалися на визнанні органічних зв'язків між усіма дисциплінами в контексті історичної науки, а у випадку джерелознавства – між тими, що вивчають історичне джерело. Значущими для зародження та розвитку джерелознавства називались археографія, дипломатика, палеографія, текстологія, тобто ті, які на початку XIX ст. склали зміст синкретичного “манускриптознавства”⁵⁰.

Досліджуючи праці “канонічних” істориків-джерелознавців другої половини XX ст., зокрема М. А. Варшавчика, О. О. Зиміна, І. Д. Ковальченка, О. Г. Кузьміна, Б. Г. Литвака, М. Є. Носова, О. П. Пронштейна, В. І. Стрельського, М. М. Тихомирова, С. О. Шмідта, переконуєшся у серйозності, масштабності пошуку відповіді на питання про співвідношення історичної науки, історичного джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Піддається критиці позиція С. М. Каштанова й А. О. Курносова, підтримувана їхніми адептами, щодо виокремлення *джерелознавства* як теорії, методики добування історичних фактів з *історії* – теорії, методики їх осмислення⁵¹. Справедливо зауважуючи на нелогічності протиставлення процесу одержання історичного факту його аналізу та науковій інтерпретації, С. О. Шмідт вважав, що джерелознавство є наукою про історичні джерела і прийоми їх виявлення, вивчення й використання задля продукування історичного знання, тобто історії⁵². Так само складно заперечити роздумам М. Є. Носова про доцільність розгляду здобуття історичного факту та його опрацювання з метою історичного пізнання, як єдиний науковий гносеологічний процес⁵³.

Відгукуючись про кардинальні якісні зміни у джерелознавстві 1960–1980-х рр., О. О. Зимін зазначав, що важливим чинником генерування новітніх ідей є гостра потреба необхідності комплексного, всебічного вивчення джерела⁵⁴, яка ознаменувала завершення епохи шахматовського “логічного джерелознавства”. У зв'язку з цим, треба вказати ще на одну особливість розвитку історичного джерелознавства у досліджуваній відтинок часу. Відомим історичним фактом є потужна диференціація об'єктно-предметної сфери джерелознавства, що призвела до появи нових галузей джерелознавчих знань. “Відбрунькування” від джерелознавства дисциплін залежало від інтенсивності вивчення новітніх видів джерел чи появи модерних методів дослідження⁵⁵. Зауважуючи про диференціацію джерелознавства, Я. Р. Дашкевич робить

слухний висновок про те, що це не викликало збіднення об'єкта їхніх досліджень, оскільки відбувався не простий, механічний поділ цілого на роздрібнені “частки”, а вмотивований розвитком науки розпад. Згодом ці “частки” обростають новітньою проблематикою, що детермінувало конституювання нових дисциплін. Їх формування у лоні “традиційних” сприяло двосторонньому теоретичному й методичному збагаченню⁵⁶. Водночас диференціація дисципліни нерозривно пов'язана з іншою об'єктивною тенденцією сучасного джерелознавства – комплексне, інтеграційне синтезування різних історичних дисциплін⁵⁷. Як відзначав В. Л. Янін, якої б частковості наукових проблем не досягалося при диференціації дисциплін, настає момент потреби продовження їх розвитку інтеграційним чином, адже “правильне дослідження будь-якої проблеми історії повинно спиратися не на специфічно обмежену групу джерел..., а на вичерпну сукупність цих джерел або на достатньо репрезентативне їх поєднання”⁵⁸. Це, в свою чергу, гостро актуалізувало розроблення нових методів їх комплексного вивчення⁵⁹ і дало можливість у “вирішенні багатьох спеціальних питань попрощатись із інтуїтивними здогадками та підійти до встановлення таких об'єктивних критеріїв, що породжують бездоганні висновки”⁶⁰.

Розвиток спеціальних історичних дисциплін є єдиним процесом, відтак теоретико-методологічне, науково-методичне відставання окремої галузі призвело до гальмування інших. Процес інтеграції наук передбачав “освоєння” різних дисциплінарних методик, що ускладнювалося нерівномірним їх конституюванням. Це зумовило уніфікацію методів дослідження історичних джерел, технічних прийомів та інші інтегруючі тенденції, які розглядаються конче важливою запорукою збагачення історичних дисциплін і передумовою метанаукових ідей⁶¹.

Диференційоване вивчення історичних джерел, методики дослідження призвело до розширення функцій і тематики дисциплін, які вирішують не тільки прикладні завдання, але й фундаментальні наукові питання, претендуючи, таким чином, на самостійне місце в системі історичної науки. Саме цим характеризується відома історико-філологічна дискусія вказаного проміжку часу про завдання і місце у сучасній науці палеографії, текстології як самостійних галузей науки (Л. В. Черепнін, Д. С. Лихачов)⁶². Еволюція дисциплін породжує переосмислення їх змісту і призначення. Як зазначив В. В. Дорошенко, чим більшими були успіхи дисциплін, тим очевидніші претензії на їх самостійний статус, безпосередню участь в узагальненнях щодо вивчення історичних джерел. Здатність самостійно розв'язувати історичні проблеми у 1960–1980-х рр. впевнено демонструє археографія, дипломатика, історична картографія, сфрагістика та низка інших джерелознавчих дисциплін⁶³. Міра самостійності будь-якої дисципліни – відносна, адже кінцевою метою її розвитку є узагальнюючі знання на основі тісної співпраці

зі спорідненими та суміжними галузями знань. Розвиток спеціальних історичних дисциплін, на думку Н. О. Соболевої, супроводжувався зміною зв'язків між ними і трансформацією структури⁶⁴. Головним чинником змін називалося збагачення тематики досліджень, що провокувало увиразнення окремих аспектів об'єкта, предмета, і, як наслідок, народження нових галузей. Тому, наприклад, із палеографії виокремлюється філігранологія, кодикологія, а з нумізматики – фалеристика, боністика тощо. Сьогочасна наукова думка розширила аргументацію на користь того, що в міру накопичення історичних знань і зростання професійного рівня досліджень, закономірно міцніють позиції галузей знань та міждисциплінарна взаємодія. Цим пояснюється висновок про змінність визначень історичних дисциплін *основними, допоміжними, спеціальними*, оскільки співвідношення між ними може бути розглянуто лише завдяки “рухливим” чи “плаваючим” міждисциплінарним складно структурованим моделям.

Більшість дослідників цього часу ставить також за мету переглянути терміни-словосполучення “допоміжні історичні дисципліни” та “спеціальні історичні дисципліни”. Важливим чинником таких прагнень є розгорнута у західноєвропейській історичній науці дискусія щодо смислового їх навантаження та співвідношення, початки якої датуються 1950-ми рр.⁶⁵ Virізняючи з-поміж величезної й розмаїтої кількості пропозицій концепційні маркери, що переплетені між собою через подібність визначень, і прагнучи досягти при цьому раціональності пояснень, науковці припускають, що їх зміст залежить від міждисциплінарних зв'язків та розстановки акцентів між ними. Початок дискусії ознаменувався тим, що М. М. Тихомиров, апелюючи до історії розвитку палеографії чи дипломатики, у 1960-х рр. зафіксував закономірність переростання допоміжної історичної дисципліни у “спеціальну”⁶⁶. Несміливе входження терміну “спеціальні історичні дисципліни” у науковий обіг спочатку викликало вживання словосполучень симбіотичного характеру на кшталт “спеціальні допоміжні історичні дисципліни”, як це ми зустрічаємо у відомому навчальному посібнику А. О. Введенського, В. О. Дядиченка та В. І. Стрельського “Допоміжні історичні дисципліни”⁶⁷. Солідарної думки з М. М. Тихомировим тримався й С. О. Шмідт, який, відгукуючись про основні риси розвитку історичних дисциплін, відзначив тенденцію до розширення їх функцій – від “допоміжних” (у стосунку до історії) до більш самодостатніх, що безпосередньо залучають свої висновки у “тканину історичної концепції”⁶⁸. Д. С. Лихачов висловився на користь того, що всі гуманітарні дисципліни є допоміжними один для одного та суверенними водночас⁶⁹, а Л. В. Черепнін запропонував компромісний варіант, відштовхуючись від твердження про те, що кожна наукова галузь спеціальна і представляє комплекс спеціальних знань, а, відтак, проголошує

“допоміжні історичні” чи “спеціальні джерелознавчі” – “допоміжними” стосовно історії, і спеціальними щодо джерелознавства як узагальнюючої науки”⁷⁰. І, нарешті, В. В. Фарсобін вважав, що обговорювані терміни-словосполучення є синонімами, а для їх протиставлення не існує серйозних підстав⁷¹. І хоча думки провідних науковців зі спеціальних історичних дисциплін з часом зазнають змін, уточнюючись за допомогою акцентів на ролі у пізнавальному процесі, значенні для розкриття змісту історичних фактів і явищ, реконструкції минулого, проте початкові міркування визначили напрями майбутніх термінологічних дискурсів.

Окреслюючи коло спеціальних історичних дисциплін, науковці обмежували їх тими, що вивчають різні види джерел або ж всебічно студіюють окремий вид документа, а також розробляють спеціальну методичку їх дослідження⁷². На цій підставі, наприклад, берестологія, дипломатика, епіграфіка, кодикологія, літописознавство, папірологія, сфрагістика, геральдика проголошувалися “спеціальними джерелознавчими” дисциплінами “особливого циклу” або відгалуженнями, складовими джерелознавства⁷³, а хронологія, метрологія, генеалогія, топоніміка, ономастика – історичними дисциплінами, які студіюють методи джерелознавчих студій⁷⁴.

Треба сказати, що окремі дослідники рішуче віддавали перевагу іншому підходу до визначення змісту, а отже й структури джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін⁷⁵. Йдеться про їх проблемну диференціацію. Яскравим виразником проблемного підходу до структурування джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін виступив В. В. Фарсобін. Учений ставиться до джерелознавства як комплексу галузей знань, що займаються вивченням окремих проблем, зокрема пошуку джерел, дослідження графіки письмових пам’яток (палеографія), формуляра документа (дипломатика), встановлення текстів та історії їх створення (текстологія), пізнання достовірності інформації (історична критика), публікації документів (археографія) тощо⁷⁶. Дослідник глибоко скептично налаштований щодо спроб обґрунтування змісту дисципліни через традицію її розвитку. На його думку, будь-яка галузь знань з часом переживає переосмислення первинних мотивів існування, а це призводить до змін напрямів еволюції. Звідси мусування ідеї дипломатики як науки, що вивчає формуляри будь-яких документів, палеографії, яка займається вивченням письма загалом, а не тільки давнього, у різних його фіксованих формах тощо.

В. В. Фарсобін був не єдиним у своїх міркуваннях. Частково його підтримували відомі історики-джерелознавці В. Л. Янін, С. М. Каштанов. Прихильники проблемного підходу до змісту й структури джерелознавства наполягали на тому, що рушійною силою диференціації джерелознавства є вузлові проблеми, які й стають об’єктом, предметом

нових дисциплін. Обстоювання ж видової структури джерелознавства ґрунтується на думці про появу нових спеціальних історичних дисциплін залежно від видового урізноманітнення джерел⁷⁷. Основною умовою успішного вивчення історичних джерел є вдосконалення методичних прийомів дослідження, за допомогою яких вилучається найбільша кількість інформації. Їх специфіка значною мірою залежить від конкретних дослідницьких завдань, особливостей історичного джерела, що безпосередньо впливає на зміст дисципліни.

Попри різне ставлення до спеціальних історичних дисциплін не можна відкинути того факту, що дослідники майже одноставно наполягали на особливому статусі міждисциплінарних відносин у схемі “джерелознавство – спеціальні історичні дисципліни”. Наприклад, Л. В. Черепнін говорить про те, що джерелознавство “піднімається” над спеціальними дисциплінами, “на них спирається і на їх основі, із залученням їхнього матеріалу і висновків, будує теорію і методiku вивчення пам’яток минулого, яку ті ж дисципліни й застосовують”⁷⁸. С. М. Каштанов, А. О. Курносів, М. М. Тихомиров, Л. Є. Шепельов, С. О. Шмідт стверджують про допоміжну роль дисциплін стосовно саме до джерелознавства, а не історичної науки⁷⁹, підкреслюючи тим самим їх другорядне значення. С. О. Шмідту також належить влучне зауваження про необхідність розрізнення допоміжних історичних дисциплін і дисциплін, допоміжних стосовно до історичної науки, які *не є історичними*⁸⁰. Історик закликав колег, зважати на те, що результати їхньої співпраці можуть виявитися згодом, при розширенні списку допоміжних чи автономних історичних дисциплін, “переформатуванні” співвідношення між ними. Відтак було порушено ще одне надважливе питання для розвитку джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін, зміст якого виходив за межі з’ясування зв’язків між ними і стосувався міждисциплінарних сюжетів у межах історичної науки, інших дисциплінарних комплексів гуманітаристики.

Ще одна дискусійна лінія у джерелознавстві досліджуваного періоду пов’язана зі з’ясуванням статусу археології. На історіографічному рівні проблема тісно переплітається з традицією не одного століття називати джерелознавство археологією і представляти її наукою, що об’єднує низку “історико-археологічних дисциплін” – дипломатику, нумізматику, архівознавство, археографію, історію архітектури, історію мистецтв, регіональну історію⁸¹. Як справедливо відзначає В. В. Фарсобін, відособлення у першій половині ХХ ст. предмета археології спричинило відмову науковців від оперування терміном для означення комплексу дисциплін, тим паче, що на цю роль активніше почало претендувати джерелознавство⁸². Археологія як наука про речові історичні джерела представлялася, наприклад, М. В. Аніковичу, С. О. Шмідту, частиною джерелознавства⁸³. Таке бачення не було поодиноким і швидко нара-

зилось на критику археологів. Незважаючи на очевидну теоретичну й науково-методичну специфіку дисципліни, зумовлену особливостями історичних джерел, за структурою вона навряд чи могла бути іншою, ніж будь-яка з тих, що орієнтована на вивчення певного виду джерел⁸⁴. Саме ця обставина й детермінувала пропозицію залишити археологію у лоні джерелознавства, підсилюючи ідею його метанаукового змісту.

У руслі наших наукових інтересів цікавим залишається історіографічний сюжет стосовно з'ясування відносин між джерелознавством і документознавством. Прихильники “видового”, а не “проблемного” джерелознавства, були набагато ближчі до ідеї документознавства завдяки пропагуванню системного, цілісного підходу до вивчення історичного джерела. Власне й самі документознавці, визначаючи зміст науки, яку вони представляли, свідчили на користь загального, комплексного вивчення історії, теорії документа, у т.ч. і в ретроспективному аспекті.

Відомо, що для багатьох гуманітаріїв 1960–1980-х рр. документознавство асоціювалося з окремою дисципліною, чи складовою наук історико-джерелознавчого циклу, наприклад, дипломатики, палеографії, або ж ототожнювалося з історією, теорією діловодства тощо. Так, Л. П. Жуковська писала про документознавство як науку, що вивчає “документальну (архівну) писемність” XIX–XX ст. Звідси дослідниця робила висновок про збереження хронологічних рамок об'єкта палеографії⁸⁵. С. М. Каштанов розглядав документознавство частиною дипломатики, орієнтованої на вивчення “діловодної документації правового змісту”⁸⁶, а Л. В. Черепнін обстоював рівнозначність документознавства і діловодства нового, новітнього часу, покликаного виробити методику вивчення текстів, розмножених за допомогою механічних апаратів (машинопис, літографія, гектограф, мімеограф, ротатор, гуттаперчовий, друкарський набір) тощо, та їх похідність від дипломатики⁸⁷. Для Я. Р. Дашкевича документознавство – це спеціальна історична дисципліна, така ж самодостатня як джерелознавство, архівознавство, дипломатика, палеографія, епіграфіка, хронологія, сфрагістика, іконографія, історична картографія, історичне картознавство, археографія, історична бібліографія чи інші⁸⁸.

У цьому контексті особливо активно розглядалося співвідношення *дипломатика – документознавство*. Тоді у дипломатиці відбулися серйозні зміни, що дозволили їй здобути самостійний статус. Трансформації змісту дипломатики упродовж не одного століття зумовлені зміною об'єктно-предметної сфери. Початкове визначення дипломатики *практикою* встановлення достовірності документів поступилося місцем тлумачення її як *науки* про правові акти. Сутність еволюційних процесів полягала у розробленні розгорнутої специфічної методики вивчення внутрішньої форми джерела (акта), а також його змісту. Орієнтування дипломатики на акти (С. М. Каштанов) породжують дискусію

щодо зміни предмета дисципліни за рахунок формулярного аналізу усіх видів документів (В. В. Фарсобін). Це загострило питання співвідношення між дипломатикою і документознавством, залишаючи його без однозначного розв'язання⁸⁹. Найрадикальніші пошуки відповіді на питання призвели до ототожнень окремими дослідниками, як зазначалося вище, дипломатики з документознавством (А. О. Введенський)⁹⁰. С. М. Каштанов, полемізуючи з А. О. Введенським, вважав лише судову “практичну дипломатику” XV–XVI ст. попередницею “наукового” чи “загального документознавства”⁹¹. Утім, відсутність однозначного тлумачення галузі знань, яка переживала початковий етап становлення та усталеність порівняно з нею дипломатики, не дозволили тій беззастережно “стати” документознавством. Разом із цим, відмітимо активне послугування його представниками ідеями дипломатики для роз'яснення природи виникнення перших галузей знань про документ та пояснення “генетичної” спадковості змісту документознавства⁹².

Так само сталось і з палеографією. Попереднє ставлення до палеографії як до практичної сфери роботи з документами, орієнтованої на вивчення особливостей давнього письма, було ретельно переглянуто у XX ст., після чого з'явилися міркування про доцільність розширення дослідницького об'єкта за рахунок студіювання документів, утворених машинописним, друкарським та іншими способами фіксації інформації, оскільки “палеографічний метод заснований на спостереженнях змінності знаків”⁹³. Такий підхід межував із постановкою вивчення документів у документознавчому руслі, підігрівав інтерес до нової дисципліни та підтримував зростання на палеографічному ґрунті неографії⁹⁴. Помітним у цих міркуваннях стало, по-перше, орієнтація на функційне навантаження документів, а, по-друге, їх зовнішні і внутрішні особливості, породжені специфікою документування. Це посилювало прагнення до цілісного вивчення документів, усвідомлення наступництва документальних форми і змісту, утворених за допомогою різних технічних способів фіксації інформації і на різній матеріальній основі.

Якщо дипломатика і палеографія змістовно збагачувалися завдяки розширенню меж тлумачення їх об'єкта, то наступний приклад демонструє трансформацію об'єкта дослідження завдяки змінності предмета дисципліни. Цікавим історіографічним явищем є дискусія про археографію й джерелознавчу евристику. Зміст діалогу науковців полягав у з'ясуванні їх залежності від архівознавства – лона народження та розвитку. Якщо археографія, зазначає В. В. Фарсобін, поступившись описом, обліком, систематизацією рукописного матеріалу архівознавству, зосередилася на методиці публікації історичних джерел і підготовці їх до видання⁹⁵, то джерелознавча евристика позбавила археографію описових функцій у тій частині, що мають пошукове значення⁹⁶. Пояснення евристики як науки, що займається методикою пошуку інформації у

межах первинних, вторинних інформаційних ресурсів, споріднювало її з бібліографією, джерелознавством, архівознавством тощо. Відтак, висловлене ще у 1920-х рр. передбачення М. В. Здобнова, що бібліографія, археографія та інші близькі до них дисципліни ввійдуть “в одну узагальнюючу ... науку, яка досліджуватиме сукупність знань про графічні пам’ятки думки і називатиметься бібліологією чи книгознавством, або якимось інакше, що у цьому випадку не має суттєвого значення”⁹⁷, посуті, позначилося на стараннях окремих джерелознавців надати евристиці особливого статусу – фундаментальної історичної дисципліни. Такий підхід не знайшов широкої підтримки істориків і був заперечений на підставі неоднозначного тлумачення поняття “евристика”, зокрема через активне послугування ним у межах психології мислення⁹⁸. Уточнення завдяки епітету “джерелознавча”, на думку В. В. Фарсобіна, так само виглядало невдалим, через вилучення з об’єкта евристики пошуку наукової інформації в природничих науках. Це сприяло активному обговоренню думки про доцільність існування однієї науки – інформатики, яка охоплювала б усі дисципліни, зайняті вивчення інформації, її функціонування у часі та просторі, у т.ч. і джерелознавчу евристику. Новаторські пропозиції дослідників зробити джерелознавство узагальнюючою для інформатики дисципліною передбачали тій місце у колі історичних дисциплін, що початково обмежувало її зміст. Історики та представники інформаційних наук неохоче поставилися до цього. Утім, документознавці поставилися до цього прихильніше, актуалізувавши визначення місця документознавства у сонмі інформаційних наук.

Проте, наприкінці 1970-х рр. науковці спробували примирити різні концепції змісту, статусу і структури джерелознавства, звернувшись до надбань інформаційних наук, витлумачення документа, історичного джерела як *інформації*. Провісником примирення виступив О. П. Пронштейн, який, полемізуючи з колегами стосовно об’єктно-предметної сфери дисципліни, запропонував вважати предметом науки “історичне джерело, усю сукупність історичних джерел з усією інформацією, розташованій у них”⁹⁹. Невизначеність терміну “інформація” створило додаткові незручності, складності у з’ясуванні змісту дисципліни, хоча це симптоматично виразило особливість розвитку гуманітаристики того часу – активний вплив інформаційних наук.

Увага до історичного джерела як *інформації* детермінувала розгляд проблем інформаційного змісту, зокрема у межах археографії, історичної бібліографії, архівознавства, діловодства та інших практичних сфер роботи з документами. На тлі тверджень про необхідність створення єдиної інформаційної науки в історичному контексті, що в обґрунтованому вигляді зустрічається ще в працях М. І. Карєєва¹⁰⁰, народжуються розвідки про міждисциплінарні впливи інформатики й джерелознавства¹⁰¹. При цьому здебільшого звертають увагу на зміст

науково-інформаційної діяльності, спрямованої на збір, систематизацію, аналітико-синтетичну обробку, зберігання, користування інформацією. Автоматизація інформаційних процесів спричинила інтерес до документалістики як синоніму інформатики, чи самостійної галузі кібернетики, що займається вивченням документа¹⁰². Завдяки впливу інформаційних наук на джерелознавчі пошуки відзначимо коригування джерелознавцями його завдань, зокрема за рахунок з'ясування співвідношення джерельної інформації з реальною дійсністю, його гносеологічних можливостей, походження та класифікації джерел, розроблення спеціальної методики дослідження, а також “виникнення джерельної бази як закономірного процесу зміни одних типів, видів і груп історичних джерел іншими, дослідження структури і властивостей інформації в джерелі, історії й організації цієї інформації; розроблення принципів, правил, прийомів виявлення інформації”¹⁰³. Хоча ототожнення інформації з джерелом (документом) наразилося на неоднозначну критику істориків, проте майже відповідало за змістом подібним трактуванням документознавців.

Таким чином, 1960–1980-і рр. стали часом особливого розвитку спеціальних історичних дисциплін. Відзначається підвищений інтерес до їх історіографічного спадку, що виявилось у працях узагальнюючого чи конкретного змісту – історіографії окремої дисципліни, розроблення певного комплексу питань, діяльності вчених, зокрема тих, які через тривале забуття “викликали” потребу бути зверненими через непересічне наукове значення¹⁰⁴. Аналіз тематики наукових студій зі спеціальних історичних дисциплін, датованих 1960–1980 рр., підтвердив захоплення вченими теоретичними проблемами, присвяченими визначенню об’єктно-предметної сфери наук, переосмисленню їх завдань, методології, методичних прийомів вивчення тих чи інших джерел, термінології¹⁰⁵. Розростається система знань про об’єкт дослідження – окремі види історичних джерел, їх специфіку, класифікацію, загальну і часткову характеристики, дослідницькі методи. Серед здобутків цього періоду можна виокремити теоретико-прикладну та теоретико-фундаментальну частини, до великої міри залежних від потреби узагальнити знання й осмислити методологічні засади вивчення історичних документів. Відтак, наукова творчість О. О. Герасімова, С. А. Клепікова, З. В. Участкіної, М. В. Кукушкіної з філігранології, С. М. Каштанова – дипломатики, В. К. Яцунського – історичної картографії, Л. П. Жуковської – палеографії, кодикології, Д. С. Лихачова – текстології, М. А. Варшавчика, М. М. Тихомирова, В. І. Стрельського, Л. В. Черепніна – джерелознавства і т.д. продукувала цікаві ідеї, що відгукнулися серйозними дискусіями колег, продовженням пропонувананих теоретичних і науково-методичних знахідок у трансформованих варіантах.

Зміцнена упродовж першої половини ХХ ст. тенденція розширення кола історичних джерел і супутнього накопичення знань, потребувала відповідних теоретичних оформлень і водночас більших можливостей дисциплінарної ідентифікації в цих процесах і зв'язках, що залишалися відкритими і підвладними змінам. По мірі виходу на передній план історичної тематики пізнішого за середньовіччя часу нагально постало питання розроблення сучасних йому документів, а також доцільності розбудови нових галузей знань. Відтак, зроблене на початку 1980-х рр. відомим джерелознавцем Н. Є. Носовим припущення, стосовно очікування найближчим часом нових спеціальних історичних дисциплін, пов'язаних із вивченням джерел нового і новітнього часу, освоєнням сучасних методик джерелознавчого студіювання, згодом виправдалося¹⁰⁶. Наприклад, зростання популярності масових історичних джерел спричинило обговорення проблеми “математичного джерелознавства”, а “занурення” дослідників в історичні тексти з метою апробації філологічних методів студіювання – розмови про “лінгвістичне джерелознавство”.

Основним концептом розвитку методології історичного джерелознавства стало прагнення дослідників вивчити внутрішні закономірності розвитку тих явищ, якими займаються окремі дисципліни, у тісній ув'язці з історичними обставинами їх еволюції. Це додатково стимулювало увагу науковців до історичних джерел, проблем наукової критики. Залучені до наукового обігу історичні джерела нового і новітнього часу потребували інших методів наукової критики. Якщо при вивченні документів середньовіччя методи палеографії, історичної географії, дипломатики, сфрагістики та ін. дисциплін відігравали вирішальну роль, то при дослідженні документів ХІХ–ХХ ст. їх значення дещо нівелюється.

Незважаючи на посилення у 1960-х рр. у колах гуманітарних, природничих, технічних наук уваги до спеціально-історичної проблематики, активне намагання розв'язати теоретико-методологічні проблеми, справедливою є констатація Л. М. Пушкарьова, С. О. Шмідта, що більшість із них залишалися невирішеними навіть на термінологічному рівні¹⁰⁷. Так само актуальним питанням було співвідношення джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін, шляхів їх інтеграції, методик ведення досліджень, функцій кожної галузі знань тощо¹⁰⁸. Формулювання логічно обґрунтованої відповіді на тривкі пошуки фахівців стало головним змістом більшості студій, присвячених джерелознавству та спеціальним історичним дисциплінам 1960-х – початку 1980-х рр. Заклики освоїти модерні системи комунікації і спробувати розшифрувати й оцінити історичне джерело, прочитати його “свіжими і нинішніми очима”¹⁰⁹ відбулися ще одним важливим напрямом.

І наостанок, сучасна українська історична наука стоїть перед необхідністю актуалізації досвіду розв'язання основоположних питань джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін із тим, щоб інтелектуальні домагання науковців та їх академічна й професійна, тео-

ретична й практична орієнтація мали сприятливіші умови для дальшого розгортання. Це, поза сумнівом, успішно відіб'ється й на розвиткові історичного документознавчого напрямку, викличе цікаві фрейми до-вкола етапних і універсальних методів пізнання, методологічних мож-ливостей моделювання у документознавстві, формалізації процедур, застосування термінології, розроблення загальних теоретичних засад, дискусії про метанауку, переосмислення сутності інформації, джерела, документа.

¹ *Беленький И. Л.* Разработка проблем теоретического источниковедения в советской исторической науке (1960–1984 гг.). Аналитический обзор / АН СССР. ИНИОН. – М., 1985. – 69 с.; *Буганов В. И., Трукан Г. А.* Источниковедение отечественной истории на современном этапе // *Вопр. истории.* – 1983. – № 3. – С. 4–16; *Варшавчик М. А.* Историко-партийное источниковедение: теория. Методология. Методика. – К.: Вища школа, 1984. – 319 с.; *Войцехівська І. Н.* Структура історичного джерелознавства: традиції та сучасні проблеми // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. наук. зб.* – К., 2001. – Вип. 3. – С. 255–270; *Калакура Я.* Структура спеціальних історичних дисциплін як підсистеми історичної науки // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та практики.* Зб. наук. праць. – К., 2004. – Ч. 11. – У 2-х ч. Ч. 1. До 10-річчя заснування відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України. – С. 37–52; *Ковальченко И. Д.* Исторический источник в свете учения об информации (к постановке проблемы) // *История СССР.* – 1982. – № 3. – С. 129–148; *Медушевская О. М.* Теоретические проблемы в современном источниковедении // *Теория и методы источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин: сб. статей.* – М., 1985. – С. 5–26; *Черепнин Л. В.* К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // *Источниковедение отечественной истории: сб. статей.* – М., 1973. – Т. 1. – С. 32–62; *Шмидт С. О.* Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей.* – М.: Наука, 1969. – С. 7–58 та ін.

² *Медушевская О. М.* Теоретические проблемы в современном источниковедении // *Теория и методы источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин: сб. статей.* – М., 1985. – С. 6.

³ *Шмидт С. О.* Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей.* – М.: Наука, 1969. – С. 12.

⁴ Там само. – С. 12.

⁵ *Медушевская О. М.* Теоретические проблемы в современном источниковедении // *Теория и методы источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин: сб. статей.* – М., 1985. – С. 7.

⁶ *Каченовский М. Т.* От киевского жителя к его другу // *Вестник Европы.* – 1819. – № 6. – С. 125–126;

⁷ *Надеждин Н. И.* Об исторической истине и достоверности // *Библиотека для чтения.* – 1837. – Т. 20. – С. 142.

⁸ [*Ключевский В. О.*] Комментарии к курсу лекций по источниковедению // *Ключевский В. О.* Сочинения. – М., 1959. – Т. 6 : специальные курсы. – С. 479.

⁹ Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории. – СПб., 1911–1913. – Т. 1–2.

¹⁰ Зашкільняк Л. Методологія історії: від давнини до сучасності. – Л.: ЛДУ ім. Ів. Франка, 1992. – С. 156.

¹¹ Черепнин Л. В. Развитие вспомогательных исторических дисциплин за пятьдесят лет // Сов. архивы. – 1967. – № 5. – С. 130.

¹² Агапов П. В., Проценко П. І. IV Всесоюзна наукова конференція “Актуальні проблеми джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін” // Український історичний журнал. – 1984. – № 2. – С. 151–152; Зимин А. А. Вспомогательные исторические дисциплины и их роль в работе историков-архивистов // Труды научной конференции по вопросам архивного дела в СССР. – М., 1965. – Т. 1. – С. 32–64; Румянцева В. В. III Всесоюзна конференція істориків-джерелознавців у Новоросійську // Український історичний журнал. – 1979. – № 12. – С. 143–144; Сарбей В. Г. Регіональна конференція з методології історії, історіографії та джерелознавства // Український історичний журнал. – 1979. – № 4. – С. 124–125; Соболева Н. А. О тенденциях развития специальных исторических дисциплин. Историографический обзор за 1964–1978 гг. // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М.: Наука, 1979. – С. 219–237; Черепнин Л. В. Развитие вспомогательных исторических дисциплин за пятьдесят лет // Сов. архивы. – 1967. – № 5. – С. 130–137; Его же. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории. – М., 1973. – Вып. 1. – С. 32–63; Шмидт С. О. Археография, архивоведение и специальные исторические дисциплины // Развитие советской исторической науки. 1970–1974: сб. статей. – М., 1974. – С. 329–355 та ін.

¹³ Соболева Н. А. О тенденциях развития специальных исторических дисциплин. Историографический обзор за 1964–1978 гг. // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М.: Наука, 1979. – С. 219–237.

¹⁴ Бездрабко В. В. Московський державний історико-архівний інститут як центр становлення документознавства (1930–1960-і рр.) // Університет: історико-філософський журнал. – 2008. – № 3. – С. 48–54; Черепнин Л. В. Развитие вспомогательных исторических дисциплин за пятьдесят лет // Сов. архивы. – 1967. – № 5. – С. 133.

¹⁵ Тут вживання терміну-словосполучення “допоміжні історичні дисципліни” зумовлено його історичністю.

¹⁶ Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей. – М.: Наука, 1969. – С. 8.

¹⁷ Черепнин Л. В. Развитие вспомогательных исторических дисциплин за пятьдесят лет // Сов. архивы. – 1967. – № 5. – С. 134.

¹⁸ Шмидт С. О. Археография, архивоведение и специальные исторические дисциплины // Развитие советской исторической науки. 1970–1974: сб. статей. – М.: Наука, 1975. – С. 345.

¹⁹ А. Н. О критике исторических источников: в Московском государственном историко-архивном институте // Исторический архив. – 1957. – № 5. – С. 281–287.

²⁰ Каштанов С. М., Курносков А. А. Некоторые вопросы теории источниковедения // Исторический архив. – 1962. – № 4. – С. 173–186.

²¹ Данилов В. П., Якубовская С. И. Источниковедение и изучение истории советского общества // Вопр. истории. – 1961. – № 5. – С. 10–18;

Селезнев М. С. Вопросы воспроизведения текста и датировки документов советского периода // *Вопр. архивоведения.* – 1960. – № 8. – С. 31–38.

²² *Варшавчик М. Я.* Основні етапи розвитку джерелознавства історії КПСР // *Український історичний журнал.* – 1973. – № 11. – С. 34.

²³ Там само. – С. 33.

²⁴ *Черепнин Л. В.* К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // *Источниковедение отечественной истории.* – М., 1973. – Вып. 1. – С. 37.

²⁵ Незважаючи на розмаїття пояснень, вузловим моментом залишалося орієнтування дисципліни (чи сукупності, комплексу дисциплін) на історичне джерело як центральний об'єкт дослідження. І тут вимальовується ще один цікавий, надзвичайно важливий для розуміння значення обсягу поняття “джерелознавство” термінологічний аспект – неоднозначне пояснення “історичного джерела”. Сучасна наукова література виявляє істотні розходження у розумінні та вживанні поняття. Термінологічні розбіжності переростають у дискусії про значення слова і категорії пізнання. Навряд чи доцільно повертатися до історіографії питання, яка налічує не одну сотню років історії тлумачень історичного джерела. Щоб уникнути глибокого “занурення” у спроби розв’язати питання про поняттєві категорії та їх найменування, важливо відмітити ту обставину, що поняття “історичне джерело” використовувалося у різних значеннях. Поряд зі зміцненням розширеного трактування історичного джерела як історичної інформації, доцільність вивчення якої передбачалася у прагматичному, семантичному, синтаксичному, семіотичному аспектах у прихованому та відкритому значеннях (*Ковальченко І. Д.* Исторический источник в свете учения об информации (к постановке проблемы) // *История СССР.* – 1982. – № 3. – С. 133–134), зберігалася його первинне тлумачення – “письмовий документ”. Міркування *С. О. Шмідта*, котрі притаманні й іншим ученим, про джерелознавство як “спеціальну самостійну історичну дисципліну, зайняту вивченням пам’яток писемності”, відбиває такий підхід (*Шмідт С. О.* Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей.* – М., 1969. – С. 25). Звідси, у строго діалектичній манері – визначення розділів науки, спеціалізованих за окремими видами *письмових джерел*. Дипломатика, літописознавство, а також галузі, які вивчають “статистичні джерела, діловодну документацію, законодавчі пам’ятки, мемуари, епістолярну літературу і т.д.”, склали структурований зміст джерелознавства у поясненнях авторитетного вченого (*Шмідт С. О.* Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей.* – М., 1969. – С. 25).

²⁶ *Пронштейн А. П., Лубский А. В.* Методологические проблемы источниковедения в современной советской литературе // *Актуальные проблемы источниковедения истории СССР, специальных исторических дисциплин и их преподавания в вузах, ч. I. Тез. докладов III Всесоюзн. конф. Новороссийск, 1979.* – М., 1979. – С. 17–31.

²⁷ *Капитанов С. М., Курносков А. А.* Некоторые вопросы теории источниковедения // *Исторический архив.* – 1962. – № 4. – С. 176.

²⁸ *Шмідт С. О.* Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей.* – М.: Наука, 1969. – С. 14.

²⁹ *Смирнов И. С.* Об источниковедении истории КПСС // *Вопр. истории.* – 1956. – № 4. – С. 195.

³⁰ Данилов В. П., Якубовская С. И. Источниковедение и изучение истории советского общества // *Вопр. истории.* – 1961. – № 5. – С. 3.

³¹ Стрельский В. И. Теория и методика источниковедения истории СССР. – К.: Вища школа, 1976. – С. 20; *Его же.* Источниковедение истории СССР. Период империализма. Конец XIX в. – 1917 г. – М., 1962. – С. 14.

³² Булыгин И. А., Пушкарев Л. Н. Источниковедение // *Советская историческая энциклопедия.* – М., 1965. – Т. 6. – Столб. 594–595.

³³ Там само.

³⁴ Шепелёв Л. Е. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины: к вопросу о их задачах и роли в историческом исследовании // *Вспомогательные исторические дисциплины.* – 1982. – Т. 13. – С. 9.

³⁵ Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы.* – М.: Наука, 1969. – С. 19.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ Така думка є вельми показовою для міркувань науковців цього часу, але далеко не єдиною. Наприклад, О. І. Гуковський вважав, що конкретне джерелознавство займається питаннями методики і техніки наукового дослідження, на противагу від загального, орієнтованого на методологію. (*Гуковский А. И.* О некоторых терминах вспомогательных исторических дисциплин // *Вопр. истории.* – 1965. – № 10. – С. 64–65)

³⁹ Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения // *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы.* – М.: Наука, 1969. – С. 18.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

⁴² Інші дослідники, наприклад, В. В. Фарсобін, відкидали можливість побудови загальної теорії джерелознавства. Показовим і слухним є міркування ученого про співвідношення теоретичних частин дисциплін – “якщо в джерелознавство входить дипломатика (це стверджували всі історики, котрі розробляли її предмет) і вона є науковою дисципліною, то дипломатика і повинна вивчати теорію свого знання, а не надбудова, зведена над нею у вигляді теоретичного джерелознавства”. (Див., наприклад, *Фарсобин В. В.* К определению предмета источниковедения: историографические заметки // *Источниковедение истории советского общества.* – М., 1968. – Т. 2. – С. 383–453).

⁴³ Фарсобин В. В. К определению предмета источниковедения: историографические заметки // *Источниковедение истории советского общества.* – М., 1968. – Т. 2. – С. 383.

⁴⁴ Черепнин Л. В. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // *Источниковедение отечественной истории: сб. статей.* – Вып. 1. – М.: Наука, 1973. – С. 37.

⁴⁵ Капитанов С. М., Курносов А. А. Некоторые вопросы теории источниковедения // *Исторический архив.* – 1962. – № 4. – С. 176. (Спадає на думку подібність сучасних документознавчих дискусій про метанауку до тих, які переживало джерелознавство у 1960–1980-х рр. Аналіз їх зблизка відкриває перспективу розв’язання модерної полеміки між прихильниками спеціального та загального документознавства).

⁴⁶ Симпозиум по проблемам источниковедения в Таллине // *История СССР.* – 1973. – № 4. – С. 204–205, 208.

⁴⁷ Черепнин Л. В. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // *Источниковедение отечественной истории: сб. статей.* Вып. 1.– М.: Наука, 1973. – С. 37.

- ⁴⁸ Там само. – С. 38.
- ⁴⁹ Там само. – С. 38.
- ⁵⁰ *Дубровіна Л.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1992. – С. 34.
- ⁵¹ Симпозиум по проблемам источниковедения в Таллине // История СССР. – 1973. – № 4. – С. 204–205, 208.
- ⁵² *Шмидт С. О.* Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей. – М., 1969. – С. 14.
- ⁵³ *Носов Н. Е.* Основные научные направления и проблематика ежегодника “Вспомогательные исторические дисциплины” // Вспомогательные исторические дисциплины. – 1981. – № 12. – С. 6.
- ⁵⁴ *Капитанов С. М.* Александр Александрович Зимин – исследователь и педагог // История СССР. – 1980. – № 6. – С. 152–157.
- ⁵⁵ *Буганов В. И., Зимин А. А.* О некоторых задачах специальных исторических дисциплин в изучении и издании письменных источников по истории русского средневековья // История СССР. – 1980. – № 1. – С. 118.
- ⁵⁶ *Дашкевич Я.* Питання розвитку історіографії спеціальних історичних дисциплін історії України // Арх. України. – 1970. – № 4. – С. 10.
- ⁵⁷ *Янин В. Л.* К проблеме интеграции в изучении вещественных и письменных источников по истории русского средневековья // История СССР. – 1973. – № 3. – С. 77; *Его же.* Очерки комплексного источниковедения (средневековый Новгород). – М.: Высш. школа, 1977. – С. 3.
- ⁵⁸ *Янин В. Л.* К проблеме интеграции в изучении вещественных и письменных источников по истории русского средневековья // История СССР. – 1973. – № 3. – С. 77.
- ⁵⁹ *Буганов В. И., Трукан Г. А.* Источниковедение отечественной истории на современном этапе // Вопр. истории. – 1983. – № 3. – С. 5.
- ⁶⁰ *Янин В. Л.* К проблеме интеграции в изучении вещественных и письменных источников по истории русского средневековья // История СССР. – 1973. – № 3. – С. 77.
- ⁶¹ *Черепнин Л. В.* Развитие вспомогательных исторических дисциплин за пятьдесят лет // Сов. архивы. – 1967. – № 5. – С. 130
- ⁶² *Лихачев Д. С.* Текстология. – М., Л.: Наука, 1962. – С. 23–25; *Черепнин Л. В.* К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М.: Наука, 1973. – Т. 1. – С. 43.
- ⁶³ *Дорошенко В. В.* Вспомогательные исторические дисциплины на новом этапе // Археографический ежегодник за 1969 год. – М., 1971. – С. 205.
- ⁶⁴ *Соболева Н. А.* О тенденциях развития специальных исторических дисциплин. Историографический обзор за 1964–1978 гг. // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М.: Наука, 1979. – С. 221.
- ⁶⁵ *Sanfifaller L.* Gedanken und Anregungen ueber technische Probleme der Historischen Grundwissenschaften // Relazioni del X Congresso Internazionale de Scienze Storiche. Metodologia. Problemi generali. Scienze Ausiliarie della Storia. – Firenze, 1956. – Vol. I. – P. 445.
- ⁶⁶ *Тихомиров М. М.* Об охране и изучении письменных богатств нашей страны // Вопр. истории. – 1961. – № 4. – С. 66–67.
- ⁶⁷ *Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В.* Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. – К., 1963. – С. 3.

⁶⁸ Шмидт С. О. Археография, архивоведение и специальные исторические дисциплины // Развитие советской исторической науки. 1970–1974: сб. статей. – М.: Наука, 1975. – С. 330.

⁶⁹ Лихачев Д. С. По поводу статьи С. Н. Азбелева “Текстология как вспомогательная историческая дисциплина” // История СССР. – 1967. – № 2. – С. 230.

⁷⁰ Черепнин Л. В. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – Вып. 1. – М.: Наука, 1973. – С. 42.

⁷¹ Фарсобин В. В. К определению предмета источниковедения (историографические заметки) // Источниковедение истории советского общества. – Вып. II. – М., 1968. – С. 42.

⁷² Пронштейн А. П., Лубский А. В. Методологические проблемы источниковедения в современной советской литературе // Актуальные проблемы источниковедения истории СССР, специальных исторических дисциплин и их преподавания в вузах, ч. I. Тез. докладов III Всесоюз. конф. Новороссийск, 1979. – М., 1979. – С. 24.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Шепелёв Л. Е. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины: к вопросу о их задачах и роли в историческом исследовании // Вспомогательные исторические дисциплины. – 1982. – Т. 13. – С. 15.

⁷⁵ Фарсобин В. В. Источниковедение и его метод: опыт анализа понятий и терминологии. – М.: Изд-во “Наука”, 1983. – С. 29.

⁷⁶ Фарсобин В. В. К определению предмета источниковедения: историографические заметки // Источниковедение истории советского общества: сб. статей. – М., 1968. – Т. 2. – С. 383–453.

⁷⁷ Фарсобин В. В. Источниковедение и его метод: опыт анализа понятий и терминологии. – М.: Изд-во “Наука”, 1983. – С. 36–37; Янин В. Л. К проблеме интеграции в изучении вещественных и письменных источников по истории русского средневековья // История СССР. – 1973. – № 3. – С. 77.

⁷⁸ Черепнин Л. В. К вопросу методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М., 1973. – Т. 1. – С. 37.

⁷⁹ Капитанов С. М., Курносков А. А. Некоторые вопросы теории источниковедения // Истор. архив. – 1962. – № 4. – С. 176; Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М., 1969. – С. 24.

⁸⁰ Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М., 1969. – С. 24.

⁸¹ Гелах Т. Керченская археологическая конференция // Историк-марксист. – 1927. – № 3. – С. 249.

⁸² Фарсобин В. В. Источниковедение и его метод: опыт анализа понятий и терминологии. – М.: Изд-во “Наука”, 1983. – С. 44.

⁸³ Аникович М. В. О месте археологии в системе общественных наук: (историографический очерк) // Вопросы методологии, истории, историографии и источниковедения. – Томск, 1980. – С. 117; Быковский С. Н. О предмете истории материальной культуры // Сообщ. ГАИМК. – 1932. – № 1 / 2. – С. 3; Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы: сб. статей. – М., 1969. – С. 23.

⁸⁴ Незважаючи на традиційне розуміння археології як науки, що вивчає речові пам'ятки, треба відмітити розмаїття самих речових пам'яток. Знахідками

археологів можуть бути печатки, монети, прапори, рукописи, медалі і т.д., що уявляють «збиральний образ» змісту археології.

⁸⁵ Жуковская Л. П. Развитие славяно-русской палеографии. (В дореволюционной России и в СССР). – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 103, 134–135.

⁸⁶ Каштанов С. М. Дипломатика как специальная историческая дисциплина // Вопр. истории. – 1965. – № 1. – С. 39.

⁸⁷ Черепнин Л. В. Развитие вспомогательных исторических дисциплин за пятьдесят лет // Сов. архивы. – 1967. – № 5. – С. 137.

⁸⁸ Дашкевич Я. Питання розвитку історіографії спеціальних історичних дисциплін історії України // Арх. України. – 1970. – № 4. – С. 12.

⁸⁹ Соболева Н. А. О тенденциях развития специальных исторических дисциплин. Историографический обзор за 1964–1978 гг. // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М.: Наука, 1979. – С. 225.

⁹⁰ Введенский А. А. Лекции по документальному источниковедению истории СССР (дипломатика). – К.: Изд-во КГУ, 1963. – 220 с.; Його ж. Зародження і розвиток документознавства в Росії в XV–XVIII вв. // Вісн. Київ. ун-ту. Серія історія та філософії. – 1958. – Вип. 1. – С. 87–94; Його ж. Питання дипломатки в працях В. О. Ключевського // Український історичний журнал. – 1959. – № 1. – С. 106–115; Его же. Критика буржуазно-объективистских воззрений В. О. Ключевского на изучение актового материала как исторического источника // IX наук. сесія [Київ. держ. ун-ту]: Тези доп. Секція історії. – К., 1952. – С. 26–28; Его же. Зарождение и развитие национальной русской дипломатки в XV – начале XVIII в. // VIII наук. сесія [Київ. держ. ун-ту]: Тези доп. Секція історії. – К., 1951. – С. 24–26 та ін.

Введенський А. О. Зародження і розвиток документознавства в Росії в XV–XVIII вв. // Вісн. Київ. ун-ту. Серія історія та філософії. – 1958. – Вип. 1. – С. 87–94; Його ж. Питання дипломатки в працях В. О. Ключевського // Український історичний журнал. – 1959. – № 1. – С. 106–115 та ін.

⁹¹ Каштанов С. М. Предмет, задачи и методы дипломатки // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: Наука, 1969. – С. 151.

⁹² Кулешов С. Г. Документознавство: історія. Теоретичні основи. – К.: ДАККІМ, 2000. – С.17.

⁹³ Карский Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. – Л.: Изд-во АН СССР, 1928. – С. 2.

⁹⁴ Бем Ю. О. Внешние признаки печатных изданий первых лет советской власти (постановка вопроса) // Новое о прошлом нашей страны: памяти акад. М. Н. Тихомирова / АН СССР. Отд. истории Археограф. комиссия. – М.: Главн. ред. восточной литературы изд-ва “Наука”, 1967. – С. 364–379; Рейсер С. А. Некоторые вопросы палеографии Нового времени // Проблемы источниковедения: сб. статей / АН СССР. Ин-т истории. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – Т. X. – С. 393–437.

⁹⁵ Фарсобин В. В. Отечественная историография о предмете и задачах источниковедения: ... автореф. канд. ист. наук / МГИАИ. – М., 1969. – С. 14.

⁹⁶ Пронштейн А. П. К вопросу о задачах эвристики // Юбилейная науч. конф. историков Северного Кавказа, посвященная 50-летию Великого Октября (тезисы докл. и сообщ.). – Нальчик, 1967. – С. 47–48; Фарсобин В. В. Некоторые вопросы источниковедческой эвристики // Докл. и сообщ. науч. конф. арх. учреждений и вузов Сибири и Дальнего Востока, посвященной 50-летию ленинского декрета по арх. строительству. – Томск, 1968. – С. 56.

- ⁹⁷ *Здобнов Н. В.* Основы краевой библиографии. – Л., 1925. – С. 10.
- ⁹⁸ *Пушкин В. Н.* Эвристика – наука о творческом мышлении. – М.: Политиздат, 1967. – 271 с.
- ⁹⁹ *Пронштейн А. П.* О предмете источниковедения как научной исторической дисциплины // История СССР. – 1977. – № 5. – С. 173.
- ¹⁰⁰ *Кареев Н. И.* Теория исторического знания. Из лекций по всеобщей теории истории. Ч. I. – СПб., 1913. – С. 88–99; *Его же.* Историка: (теория исторического знания). – Пг., 1916. – С. 55–56.
- ¹⁰¹ *Михайлов А. И., Черный А. И., Гиляревский Р. С.* Основы научной информации. 1-е изд. – М.: Наука, 1965. – 655 с.; *Их же.* Основы информатики. 2-е изд. – М.: Наука, 1968. – 756 с.; *Кузнецова С. И., Ходош И. А.* Проблемы улучшения информации в области общественных наук // Вопр. истории. – 1968. – № 10. – С. 105; *Фарсобин В. В.* Источниковедение и его метод: опыт анализа понятий и терминологии. – М.: Изд-во “Наука”, 1983. – С. 49–65; *Шрейдер Ю. А.* Информация и эффективность // Об эффективности научно-информационной деятельности: сб. статей. – М., 1976. – С. 113 та ін.
- ¹⁰² *Воробьев Г. Г.* Документалистика и научная информация // Информатика и ее проблемы: сб. статей. – Новосибирск, 1970. – Вып. 1. – С. 24.
- ¹⁰³ *Пронштейн А. П., Лубский А. В.* Методологические проблемы источниковедения в современной советской литературе // Актуальные проблемы источниковедения истории СССР, специальных исторических дисциплин и их преподавания в вузах, ч. I. Тез. докладов III Всесоюзн. конф. Новороссийск, 1979. – М., 1979. – С. 22–23.
- ¹⁰⁴ *Шмидт С. О.* Археография, архивоведение и специальные исторические дисциплины // Развитие советской исторической науки. 1970–1974. – М.: Наука, 1975. – С. 331.
- ¹⁰⁵ *Соболева Н. А.* О тенденциях развития специальных исторических дисциплин. Историографический обзор за 1964–1978 гг. // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М.: Наука, 1979. – С. 223.
- ¹⁰⁶ *Носов Н. Е.* Основные научные направления и проблематика ежегодника “Вспомогательные исторические дисциплины” // Вспомогательные исторические дисциплины. – 1981. – № 12. – С. 11.
- ¹⁰⁷ *Пушкарев Л. Н.* Понятие исторического источника в некоторых работах советских философов // Источниковедение отечественной истории, 1975. – М., 1976. – С. 76; *Шмидт С. О.* Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М., 1969. – С. 10.
- ¹⁰⁸ Предисловие // Источниковедение отечественной истории: сб. статей. – М., 1973. – Т. I. – С. 7.
- ¹⁰⁹ *Шмидт С. О.* Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М.: Наука, 1969. – С. 43.

V. BEZDRABKO

Basic factors of the source study, special historical disciplines and record management development: natural and casual frames (1960–1980)

The article analyses basic evolution trends of source studies and specialized historic disciplines during 1960–1980’s, reveals their interconnection, discusses factors of the disciplinary identification. Attention is paid as well to the separately related theoretical aspects of source and document studies.

Олена КРАВЦОВА

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РЕСУРСИ ЗАГАЛЬНОГО ВЕБ-ПОРТАЛУ ЮНЕСКО – МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ З ПИТАНЬ ОСВІТИ, НАУКИ І КУЛЬТУРИ

Упродовж останніх 10–15 років в Україні інтенсифікувалися теоретичні дослідження щодо формування нового аспекту змісту документознавства у зв'язку з розширенням інформатизації суспільства, формуванням суспільства знань, прискоренням інформаційно-комунікаційних процесів. Увага дослідників спрямована на осмислення нових ресурсів як об'єкта документознавства та архівознавства, як інформаційного джерела та засобу соціальних комунікацій у період електронних технологій. Це, зокрема, виявилось у працях С. Кулешова¹ та М. Слободяника². Пропоновані ними підходи у документознавстві, що мають своїм об'єктом документ у його широкому значенні, різних формах, походженні, спрямуванні, дають змогу включити електронні інформаційні ресурси різних установ до об'єктів таких досліджень.

Існують й перші дослідження такого явища як веб-ресурси. Г. Боряк³, Г. Папакін та А. Кисельова⁴ присвятили свої дослідження архівним веб-сайтам та конкретному веб-сайту “Архіви України”, створеному Держкомархівом України. На жаль, веб-сайти ЮНЕСКО (UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури), як інформаційні ресурси архівної справи та об'єкт документознавства й архівознавства ще не розглядалися у документознавчих дослідженнях. Ресурси ЮНЕСКО – потужна джерельна база, що усебічно розкриває діяльність цієї організації в галузі вільного поширення і розвитку інформації та її інтеграції у демократичному світі, впровадження норм професійної етики, сприяння розвитку гуманістичних принципів у науці, культурі, освіті, заходи щодо захисту документальної пам'яті людства. У складі їх існують декілька окремих веб-порталів, у тому числі архівний, бібліотечний, інформаційного суспільства, програмно-технологічний портал, що розвиває та розповсюджує інформаційні технології на безкоштовній основі.

Окремі аспекти історії ЮНЕСКО уже висвітлювалися деякими авторами. Зокрема, в Україні видано брошуру М. Петрачкова і Т. Коваленко-Косарик, присвячену загальному огляду питання участі України в її роботі⁵, а також працю А. Зленка, де розкрито сучасні проблеми діяльності ЮНЕСКО⁶. 60-річчю цієї організації було присвячено спеціальний симпозіум, проведений у 2006 р., матеріали якого подано на веб-порталі ЮНЕСКО, де висвітлено основні етапи її історії та формування інформаційних ресурсів. Історія ЮНЕСКО та її організаційна

структура має безпосереднє відношення до верхнього рівня структури документально-інформаційної системи, що репрезентує її сучасну діяльність, а також до безпосередньо архівних ресурсів⁷.

Нині веб-портал ЮНЕСКО – розвинута та розгалужена документально-інформаційна система, що репрезентує її сучасну діяльність (<http://www.unesco.org>). Після спеціального обговорення на Конференції Організації Об'єднаних Націй, що проходила 1–16 листопада 1945 р. у Лондоні, визнали необхідність створення організації з питань освіти та культури, покликаної усебічно розвивати в світі справжню культуру миру, сприяти інтелектуальному та моральному об'єднанню людства задля розвитку гуманістичних ідей, а також розглянули проект Статуту ЮНЕСКО.

Таку організацію засновано на Першій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО в Сорбонні (Париж) 16 листопада 1946 р., в якій взяли участь представники 30 урядів з правом голосування. Статут ЮНЕСКО вступив у силу 4 листопада 1946 р. після підписання відповідних актів двадцятьма державами. У преамбулі до нього оголошувалося, що думки про війну виникають у головах людей, тому у їхній свідомості слід укорінювати ідею захисту миру.

Відтоді штаб-квартира ЮНЕСКО функціонує у м. Парижі (Франція). До її складу входить 67 бюро і підрозділів, розташованих у різних частинах світу. Попередниками ЮНЕСКО були Спеціальний комітет Ліги націй з питань інтелектуального співробітництва (1922–1946) у Женеві та його виконавчий орган – Міжнародний інститут інтелектуального співробітництва (1925–1946) у Парижі. Іншим попередником її було Міжнародне бюро просвітництва (1925–1968), що працює у Женеві і яке з 1969 р. є часткою структури Секретаріату ЮНЕСКО та має власний Статут.

Структурну основу ЮНЕСКО складають Генеральна конференція, Виконавча рада та Секретаріат, очолюваний генеральним директором, якого обирає Генеральна конференція. Постійно діючим керівним органом її є тільки Секретаріат, що згідно із Статутом є нижчим ступенем у системі внутрішнього підпорядкування, але в компетенцію його входить усе поточне управління як практичною діяльністю організації, так і процесами планування і теоретичних розробок, а також формування і застосування експертного корпусу.

ЮНЕСКО пройшла кілька етапів у своїй історії. Перший (1945–1954) – етап становлення, коли відпрацьовувалися параметри її діяльності за допомогою механізму голосування. Під час другого етапу (1954 – середина 1960-х років), коли відбувалося становлення ЮНЕСКО як організації, орієнтованої на еволюційний розвиток світу та соціальних процесів. На третьому – (середина 1960-х – середина 1980-х років) в ЮНЕСКО переважали держави, що розвивалися. Це зумовило майже

трикратне зростання її членського корпусу, а відповідно домінували проекти для цих країн (www//unesco.iatp.org.ua/history).

Останній етап (з кінця 1980-х років й понині) є часом рівномірності та розвитку різних напрямів проектів, а також нової ери інформаційних технологій. У середині 1990-х років минулого століття розпочалося формування електронних ресурсів Інтернет, веб-порталу ЮНЕСКО як документально-інформаційної системи.

Станом на 2008 р. членами ЮНЕСКО є 193 держави світу. Серед них і Україна, що набула членства 1954 р. та виступала ініціатором започаткування багатьох міжнародних програм і проектів цієї організації.

У 1972 р. ЮНЕСКО прийняла Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, яка набула сили 1975 р. і нині ратифікована 184 державами. З 1999 р. генеральним директором ЮНЕСКО є Коїтиро Мацуура, 2005 р. переобраний на новий 4-річний термін.

ЮНЕСКО має своє видавництво “Office des Presses de l’Unesco”, що публікує матеріали, документи, дослідження різними мовами. В межах цього видавництва виходить 26 періодичних видань, зокрема, “Кур’єр ЮНЕСКО” (35 мовами), “Культура”, “Музеум”, “Перспективи освіти” тощо. Деякі матеріали видають і комісії у справах ЮНЕСКО в різних країнах, а також неурядові організації (понад 250), що мають при ній консультативний статус.

В Україні діє Національна Комісія України у справах ЮНЕСКО, яка видає “Бюлетень Національної Комісії України у справах ЮНЕСКО” та україномовний журнал “Кур’єр ЮНЕСКО”, іншу друковану продукцію (Відповідно до Указу Президента України 26 березня 1996 року, № 212/96 та Положення про Комісію). Основні її завдання: координація та сприяння діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, організацій та установ, пов’язаної з їхньою участю в програмах ЮНЕСКО і міжнародному співробітництві; сприяння вирішенню актуальних проблем розвитку України в гуманітарній сфері; розширення багатостороннього та двостороннього міжнародного співробітництва України в галузі освіти, науки, культури; забезпечення практичних зв’язків зі структурними підрозділами Секретаріату ЮНЕСКО, національними комісіями іноземних держав у справах ЮНЕСКО, міжнародними неурядовими організаціями, що співпрацюють з ЮНЕСКО, з метою створення умов для розвитку міжнародного співробітництва національних державних органів, установ та організацій у сферах діяльності ЮНЕСКО; сприяння популяризації діяльності ЮНЕСКО серед громадськості України та використання її інтелектуального потенціалу в інтересах соціально-економічного розвитку держави.

ЮНЕСКО видає збірники документів з різних напрямів своєї діяльності, які нині є доступними на її веб-порталі як у повнотекстовому варіанті, так і в бібліографії.

Вона має свою інфраструктуру, представництва у кожній із 193 держав-членів. Її діяльність задокументована у сотнях тисяч документів, що зберігаються у численних організаціях.

Крім центрального апарату, ЮНЕСКО має дуже розвинуту мережу організаційних структур, які безпосередньо підпорядковуються їй (наприклад, регіональні відділення) або співпрацюють на договірних чи інших засадах як система асоційованих з нею шкіл. Наявні регіональні бюро ЮНЕСКО з питань освіти для Африки (штаб-квартира в Дакарі), для Арабських держав (штаб-квартира в Бейруті), Азії та Тихого океану (штаб-квартира в Бангкоку), Латинської Америки та Карибського басейну (штаб-квартира в Сантьяго, Чилі), а також регіональні центри з питань вищої освіти в Бухаресті та Каракасі. У 1953 р. утворено все-світню систему асоційованих шкіл ЮНЕСКО з метою розвитку інформаційного обміну між навчальними закладами світу. Нині налічується понад 1000 таких шкіл у 90 країнах.

У безпосередньому контакті із Секретаріатом працюють Міжнародний інститут планування освіти у Парижі, розташоване в Женеві Міжнародне бюро освіти (МБО). Останнє координує діяльність Міжнародної мережі інформації в галузі освіти, розповсюдженої в усіх головних регіонах світу.

Також діють Регіональне бюро з питань науки та технології, Регіональне бюро з питань культури для Латинської Америки в Гавані і Регіональне бюро з питань розвитку друкарства в країнах Азії та Тихого океану в Карачі, 20 регіональних і субрегіональних радників.

Важливу роль відіграє співробітництво ЮНЕСКО з різноманітними міжнародними організаціями та установами, з національними урядами.

Основна мета ЮНЕСКО – сприяння зміцненню миру та безпеки шляхом розширення співробітництва народів у галузі освіти, науки та культури з метою забезпечення поваги, справедливості, збереження законності та прав людини, а також основних свобод, оголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй для всіх народів незалежно від раси, статі, мови або релігії.

З метою здійснення свого мандата ЮНЕСКО виконує *п'ять основних функцій*: проводить перспективні дослідження форм освіти, науки, культури та комунікації, необхідних у майбутньому світі; реалізує просування, передачу та обмін знаннями, спираючись на наукові дослідження, підготовку та викладання цих знань; здійснює нормативну діяльність, сприяє підготовці та прийняттю міжнародних актів та обов'язкових до виконання рекомендацій; надає послуги експертів

державам-членам ЮНЕСКО для визначення їхньої політики в галузі розвитку та розробки проектів у формі “технічного співробітництва”; здійснює обмін спеціалізованою інформацією.

Наукових та популярних праць про діяльність ЮНЕСКО написано багато. Однак, й досі не висвітлено аспект формування інформаційних Інтернет-ресурсів, що нині є найпопулярнішим та інформаційно ємним джерелом інформації про діяльність цієї масштабної міжнародної організації.

Архівний веб-портал як документальна інформаційна система виконує декілька загальних та спеціальних функцій, що тісно переплетені.

Основна функція архівних веб-ресурсів – *інформаційно-кумулятивна*. Вона складається з того, що інформація, яку виробляє ЮНЕСКО, накопичується, формується та зберігається у вигляді електронних документів, груп документів, підсистем.

Веб-портал ЮНЕСКО розглядається нами як цілісна документально-інформаційна система, якій притаманні властивості соціальних систем, взаємопов’язані із функціями інших організацій, а саме: єдність цільового призначення, функціональна самодостатність, ієрархічна внутрішня організація, субординаційність взаємозв’язків системи між її структурними складовими (підсистемами та елементами), котрі не зводяться до суми властивостей цих складових, а створюють нову інформаційну якість, що захищена авторським правом.

Характерною особливістю веб-порталів є те, що поряд з обов’язковим інформаційним ресурсом, що характеризує діяльність ЮНЕСКО, передбачається розвиток ініціативного доступу (до інших ресурсів), що допомагає ЮНЕСКО виконувати свої функції та розвивати комунікативні зв’язки на базі ненормативних документів. Веб-портал як система є новою документно-інформаційною якістю, що потребує документознавчого осмислення та визначення.

Архівний портал ЮНЕСКО як окрема інформаційна система є часткою міжнародних ресурсів та системи архівних сайтів.

Архівна спадщина ЮНЕСКО як організації складається з декількох компонентів. ЮНЕСКО декларує, що архіви є невід’ємною складовою будь-якої стратегії, спрямованої на розвиток інформаційного доступу як для загалу, так і для різних соціальних груп суспільства. Принципи вільного доступу до інформації вона реалізує передусім на своєму порталі (<http://www.unesco.org>).

На порталі ЮНЕСКО репрезентовано документально-інформаційні ресурси її адміністративно-організаційної діяльності та її відгалужень. З його головної сторінки можна вийти на ресурси щодо загальної інформації про ЮНЕСКО, ознайомитися з її Статутом, а також з інформацією рубрик: Цифри та факти, Історія, Тематичні напрями, Контакти, Керівні органи, Держави-члени, Генеральний директор, Секретаріат, Страте-

гія, Програма та бюджет, Співтовариство ЮНЕСКО, Премії та пам'ятні дати, Послуги онлайн, ЮНЕСКО-прес, Документальні джерела. Карта порталу відкриває можливість зорієнтуватися в структурі ресурсів.

Вихід на документально-інформаційні ресурси за тематичними напрямками діяльності та формування ресурсів представлено такими ресурсами: освіта, природничі науки, соціальні й гуманітарні науки, культура, комунікація та інформація, особливі теми. Запропонований і поглиблений пошук по країнах (Держави-члени), а також контакти з національними органами, створеними для сприяння діяльності ЮНЕСКО.

На окрему увагу заслуговує адміністративний архів ЮНЕСКО, сформований ще до ери електронних технологій, який відображає перші три етапи розвитку цієї організації. Нині він представлений в електронному вигляді на порталі лише частково – в нормативних документах ЮНЕСКО. Інформація про адміністративну та науково-організаційну діяльність міститься у численних опублікованих звітах та збірниках документів ЮНЕСКО. Починаючи з 70-х років ХХ ст. ЮНЕСКО поступово переходить до електронних носіїв інформації у своїй адміністративній діяльності.

Декларуючи демократичні принципи поширення інформації та розвиток комунікацій, ЮНЕСКО впродовж усього періоду існування розвиває поняття доступу до інформації про свою практичну діяльність. У контексті теми, яка розглядається, це реалізується, розвивається у трьох площинах, що оголошуються пріоритетними у сфері інформації та комунікації.

Перша – створення безкоштовного програмного продукту, який дає змогу накопичувати, зберігати та обмінюватися інформацією в бібліотеках, архівах, наукових інституціях, установах, зокрема програмні пакети для баз даних (CDS/ISIS) та для статистичного аналізу інформації (IDAMS) (<http://www.unesco.org/webworld/en/information-processing-tools>). Цей продукт є найпоширеним у світі і впроваджений у державних та публічних бібліотеках і архівах різних країн (у тому числі й в Україні). Використання такої програмної платформи в добу електронних інформаційних технологій є важливим інструментом суспільно-інформаційного спілкування.

Друга – впровадження ідеї вільного доступу до будь-яких ресурсів, що орієнтовані на публічне мовлення, забезпечення відповідних інструментів та обладнання для засобів масової інформації, створення Міжнародної програми Громадських мультимедійних центрів (Community Multimedia Centres (CMCs)). Останні впроваджуються в різних, передусім бідних, країнах і адресуються, на думку їхніх організаторів, місцевим спільнотам; там налагоджують засоби поєднання радіо та телемовлення з Інтернет технологіями, насамперед, цифровими, що також є необхідною умовою для розвитку суспільства знань, інформаційної

обізнаності, власного інтелектуального розвитку (<http://www.unesco.org/webworld/cmc>). У безкоштовне користування телецентрам та радіоцентрам різних спільнот, що говорять на місцевих мовах, надаються комп'ютери, електронні пошти, телефони, факси, копіювальна техніка, програмне забезпечення, необхідне для веб-спілкування та радіомовлення, а також сприяють створенню електронних баз даних та аудіовізуальних архівів, впровадженню освіти та медичного знання завдяки спеціальним навчальним програмам.

Аудіовізуальні архіви – спеціальний напрям в ЮНЕСКО. Він впроваджується діяльністю Координаційної ради асоціацій аудіовізуальних архівів, завдання яких підтримка професійної аудіовізуальної архівної діяльності в офіційних архівних регіональних та міжнародних інституціях. Про важливість цього напрямку свідчить те, що 25 Генеральна конференція ЮНЕСКО постановила вважати 27 жовтня всесвітнім днем аудіовізуальної спадщини, що вважається засобом впровадження ідеї про значення аудіовізуальних документів для національної самоідентифікації народів (www.unesco.org/webworld/en/world-audiovisualheritageday).

Третя площина – інтелектуальний доступ до інформації про документальні архівні ресурси та документну інформацію. Це реалізується у стандартизаційній політиці у галузі документаційного менеджменту та наданні у користування науково-пошукового апарату і повнотекстової інформації про документальну спадщину архівів, бібліотек, музеїв, наукових установ та інших організації, що мають джерела та документи публічного користування.

Портал ЮНЕСКО є великою документально-інформаційною системою про її різноаспектні та багатогалузеві ресурси, що наповнюються, починаючи зі створення веб-ресурсів й понині. Основна його ідея – повне прозоре і відкрите інформування про діяльність організації. З 2006 р. почалося також створення ретроспективного документного ресурсу на базі архіву, що ведеться з 1946 р. та включає архіви своїх попередників.

Найважливіші документи частково представлені у складі інформаційних ресурсів ЮНЕСКО на порталі у розділі “нормативні акти” (резолюції, декларації, конвенції, звернення та тощо), у документах конференцій, зустрічей, виставок, міжнародного співробітництва, а також численних проектах у галузі науки, культури, освіти, розвитку інформаційного суспільства та суспільства знань. Подана інформація про міжнародні архівні організації, спільні проекти та програми, а також власні проекти та програми ЮНЕСКО.

В архіві ЮНЕСКО зберігається значна кількість документів, що відображають її діяльність з часу заснування. З 2006 р. почався тривалий проект переведення їх на сучасні носії та надання документів у

супільне користування через доступ у мережі Інтернет. Сканування та цифрове копіювання цих документів почалося з 2006 р. У відкритому онлайн доступі виставлено понад 2 тис. офіційних документів, що репрезентують історію організації в її нормативних документах з 1946 р.

Уже можна ознайомитися з документами Міжнародного інституту інтелектуального співробітництва (співпраці) (1925–1946) у Парижі, документами щодо розвитку різних культурологічних проєктів ЮНЕСКО: реконструкція повоєного зруйнованого світу, визнання особливого статусу митця у світі, прийняття Загальної декларації про культурне розмаїття, рекомендації про охорону в національному плані культурної та природної спадщини. Загальний проєкт спільної оцінки східних та західних культурних цінностей (1956–1967), обговорення шляхів вдосконалення підручників навчальних матеріалів, програми перекладів літературних творів (з 1948), архів видання “The UNESCO Courier” (1948–1953) тощо.

Онлайн-ресурси забезпечують доступ до таких найфундаментальніших нормативних сучасних документів ЮНЕСКО: Статут ЮНЕСКО, Правила процедури Генеральної конференції, Права та обов’язки членів-співробітників, Статут національних комісій у справах ЮНЕСКО, Декларація тисячоліття. Основні міжнародно-правові документи ЮНЕСКО: конвенції – про охорону культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954); про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970); про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972); регіональні конвенції (у т.ч. Європейська) – про визнання навчальних курсів і дипломів із вищої освіти та ін.; рекомендації – про міжнародний обмін культурними цінностями (1976); про участь і вклад громадських кіл у культурне життя (1976) та ін.; декларації – про принципи міжнародного культурного співробітництва (1966); про основні принципи, що стосуються внеску засобів масової інформації у зміцнення миру та міжнародного взаєморозуміння, розвиток прав людини і боротьбу проти расизму й апартеїду і підбурювання до війни (1978); про раси і расові забобони (1978), про охорону підводної культурної спадщини (2001), про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003), про охорону та заохочення різноманіття форм культурного самовираження (2005), про боротьбу з допінгом у спорті (2005) та ін.

Крім того, можна назвати такі нормативні документи. В галузі освіти: Міжнародна стандартна класифікація освіти; Конвенція щодо технічної та професійної освіти, Конвенція щодо визнання кваліфікацій, що стосуються вищої освіти в європейському регіоні; Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі вищої освіти; Саламанкська декларація про рамки дії осіб з особливими потребами; Рекомендація

щодо розвитку освіти дорослих. У галузі науки: Декларація щодо науки та використанні наукових знань; Порядок денний в галузі науки. Рамки дії. Природничі програми представлені такими документами: Конвенція щодо водо-болотних угідь, що мають міжнародне значення, головним чином для місць проживання водоплавних птахів; Севільська конференція для біосферних територій.

Щодо соціальних та гуманітарних наук наявні: Загальна декларація про біоетику та права людини (2005); Стратегія ЮНЕСКО про розвиток “превентивної освіти” в галузі “ВІЛ”; Міжнародна декларація про генетичні дані людини (2003); Проект стратегії ЮНЕСКО про права людини; Загальна декларація про геном людини та права людини (1997); Декларація принципів терпимості; Декларація про основні принципи щодо внеску ЗМІ у зміцнення миру та міжнародного взаєморозуміння, розвиток прав людини і боротьбу проти расизму та апартеїду, підбурювання до війни.

Діяльність ЮНЕСКО у галузі культури відображено в таких документах: Всесвітня конвенція про авторське право (переглянута у Парижі в 1971); Загальна декларація про культурне розмаїття; Рекомендація про охорону в національному плані культурної та природної спадщини; Збірник “Нормативні акти ЮНЕСКО про охорону культурної спадщини”; Конвенція про захист культурної спадщини у випадку збройного конфлікту; Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культурні цінності; Конвенція про охорону в національному плані культурної та природної спадщини. Вони доступні в розділах “UNESDOC” та базі даних (UNESCO's documentary database).

Наявна низка спеціальних архівних програм та проектів ЮНЕСКО, серед яких довготривалими є програми розвитку інформаційного доступу до архівних джерел та ресурсів. Це детальніше розглядається у спеціальній статті, присвяченій архівному порталу ЮНЕСКО⁸.

Отже, загальний веб-портал ЮНЕСКО є взаємопов’язаною документально-інформаційною системою, де ієрархічно побудовані інформаційні ресурси, структурно взаємоув’язані з функціями ЮНЕСКО як освітньої, наукової та культурної організації, відповідно до її завдань, задекларованих у Статуті.

Пошук інформації через загальний веб-портал є гнучким: він здійснюється за інформаційною структурою порталу як на основному рівні, так і на розширеному; є інструменти допомоги у пошуку, що надають можливість поставити питання, отримати коментарі або пропозиції; подаються пояснення щодо системи та засобів пошуку: особливості типових пошуків, підказки, пояснення, індекси, слова, фрази тощо. Важливою особливістю веб-порталу є діалоговий режим роботи, можливість звернутися безпосередньо до розробників з питаннями та коментарями.

Такий доступ розширює інформаційні можливості пізнання світу. Загальний веб-портал ЮНЕСКО є великим інформаційним ресурсом, що розвиває інформаційну свідомість, важливим джерелом проведення новітніх документознавчих досліджень, які відкривають можливість розвивати “ресурсний” контекст документознавства, теорію та практику дослідження архівних документальних інформаційних систем.

¹ Кулешов С. Г. Українське документознавство: сучасний стан та перспективи розвитку. Міжнародна конференція, Київ, 1–3 грудня 2004 року // Студії з архівної справи та документознавства. – 2005. – Т. 12. – С. 198–234; *Він же*. Управлінське документознавство. – К., ДАКККіМ, 2003. – 57 с.; *Він же*. Про деякі ключові поняття справочинства (матеріал до обговорення) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий зб. наук. праць / Ред. кол.: Р. Я. Пиріг (голова) та ін. – К., 2001. – Вип. 3. Джерелознавчі дисципліни. – С. 356–361; *Він же*. Про значення поняття “документ” // Бібл. вісн. – 1995. – № 1. – С. 1–4; *Він же*. Електронний документ у системі сучасного діловодства // Архіви України. – 2004. – № 4–6. – С. 50–53.

² Слободяник М. С. Документологія: Зміст. Перспективи // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 4. – С. 4–9; *Він же*. Структура сучасного документознавства // Вісн. Кн. палати. – 2003. – № 4. – С. 18–21; *Він же*. Документологія: проблематика фундаментальних досліджень // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 16–18 трав. 2007 р. / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв; М. С. Слободяник (голов. ред.) – К. : ДАКККіМ, 2006. – С. 3–5.

³ Боряк Г. В. Десять років інформатизації архівної справи в Україні: Проблеми. Здобутки. Перспективи // Держкомархів України [веб-сайт]. – <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/Doslidz-Voryak.php>; *Він же*. “Архіви, Пам’ять і Знання” : Нове гасло “відкритого конгресу” Відкритого суспільства (XV Міжнародний конгрес архівів 23–28 серпня 2004 р., м. Відень, Австрійська Республіка) Держкомархів України [веб-сайт]. – http://www.archives.gov.ua/Problems/XV_Congress.php; *Він же*. Виклик часу: нові стратегічні ініціативи міжнародного архівного співтовариства // Архіви України. – 2001. – № 6; Боряк Г. В., Папакін Г. В. Архіви України і виклики сучасного суспільства: Штрихи до колективного портрета користувача архівної інформації // Архіви України. – 2003. – № 1–3. – 48–52.

⁴ Кисельова А. Відкриті інформаційні ресурси архівного порталу України: структура, наповнення, моніторинг // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11. – С. 58–70; *Вона ж*. Використання архівних електронних ресурсів: статистика відвідувань архівного порталу України // Архіви України. – 2004. – № 1–2. – С. 158–167; Кисельова А. Українські архівні ресурси в Інтернеті // Архівна та рукописна спадщина – Вип. 9. – К., 2004. – С. 227–236; *Вона ж*. Електронна версія архівних фондів України в Інтернеті // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : Міжвідомчий зб. наук. праць. – Вип. 7. – К., 2005. – С. 7–28.

⁵ Петрачков М., Коваленко-Косарик Т. Україна – член ЮНЕСКО. – К.: Політвидав, 1966. – 70 с.: іл.

⁶ Zlenko A. UNESCO and Problems of the Present. – К., 1984.

⁷ Портал ЮНЕСКО – <http://www.unesco.org>:
[www/unesco.iatp.org.ua/history](http://www.unesco.iatp.org.ua/history)
<http://www.unesco.org/webworld/en/information-processing-tools>
[www/unesco.iatp.org.ua/history](http://www.unesco.iatp.org.ua/history)
<http://www.unesco.org/webworld/en/access-information>

⁸ Програма управління документацією та архівами (Records and Archives Management Programme – RAMP): <http://www.unesco.org/webworld/en/archives>

O. KRAVTSOVA

Documental resources of the general web portal of UNESCO – the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

The article is devoted to the UNESCO's portal documentary resources, that reflected activities of the Organization portal in the fields of education, science, culture and communication and promoting international co-operation among its Member States and Associate Members. The structure and content of the different resources groups of the UNESCO's portal are working to create the conditions for the development and sharing of information, communication and knowledge with the universal access to the documentary information in the fields of UNESCO's activity.

Тетяна СЛЮДІКОВА

**ЗАБУДОВА І БЛАГОУСТРІЙ м. КИЄВА
В ХІХ–ХХ ст.**

(за документами київських держархівів)

I

Забудова м. Києва

Київ втратив своє значення столиці великої і могутньої держави Київської Русі після татаро-монголів, князівських міжусобиць за київський престол, які не раз супроводжувались розоренням міста. Києву довелося пройти складний шлях у складі різних держав: Литви, Польщі (15–17 ст.), з 1654 р. Росії.

За свідченнями сучасників, у т. ч. Г. Л. де Боплана, Київ у ті роки, на тлі величних монастирів Софії, Братського, Михайлівського і церков, являв собою жалюгідне видовище: криві провулки, подібні до лабіринту, низькі одноповерхові будинки.

Населення міста в першій третині 18 ст. не перевищувало 12 тис. чоловік¹. Російський уряд дивився на Київ, як на прикордонну фортецю, важливий військово-стратегічний укріплений пункт у боротьбі проти агресії Польщі і Туреччини.

Під час Північної війни Петро I заклав печерську фортецю, яка споруджувалася протягом 17 років і займала площу понад 2 км².

Сучасник згадував, що під час закладення фортеці “великое было людям въздыхания и плач, понеже двори разметали, сады прекрасные вырубали и жителям велено где хотят жить искать”².

При цьому було відібрано у Києво-Печерської лаври 70 дес. землі на яких розташовувалися сади, виноградники, городи, садиби монастирських служителів, міщан, торгові лавки, базарна площа, Неводницький причал³.

Старе місто ще під час Турецької війни (1734–1737) було укріплено валами, які з’єднували його з Подолом по Хрещатій долині до садів Клова.

До початку ХІХ ст. Київ не був єдиним територіальним містом, а складався мовби з трьох частин: Верхнього (Старого) міста, Печерська і Подолу з передмістями Звіринець, Кудрявець, Кожум’яки, Глибочиця, Стрець, Лук’янівка, Юрковець.

В окремі історичні періоди у Верхньому місті мешкали воєводи, командування російським гарнізоном; на Печерську, після створення в 1708 р. Київської губернії розташовувалися адміністративні установи, на Подолі – магістрат на правах самоврядування. Київ понад 350 років

користувався магдебурзьким правом (до 1835 р.), привілеями, що позначилося на внутрішньому житті міста⁴.

В 1764 р. Катерина II в своїй жалуваній грамоті підтвердила привілеї Київського магістрату і право міщан на вільну торгівлю, володіння сінокосами, рибною ловлею, шинками, оберігання міщан від ратних людей і козаків⁵.

Поступово російський уряд починає обмежувати права міста. В 1775 р., м. Київ приєднано до Малоросійської губ. і передано у відомство генерал-фельдмаршала графа П. Румянцева-Задунайського, внаслідок чого і магістрат київський повинен підлягати малоросійському уряду⁶. Указом від 3 травня 1782 р. українські, білоруські міщани включені до подушного складу, згідно з діючим в Російській імперії положенням⁷.

У 1782 р. Київ став центром Київського намісництва. Згідно з жалуваною грамотою містам 1785 р. створено міську думу та її виконавчий орган – міську управу, яка відала міським господарством. За магістратом, який до створення Думи, відав адміністративними, господарськими, фінансовими, поліцейськими, судовими справами, залишилося виконання судових функцій.

Указом від 18 вересня 1785 р. Київський казенній палаті передано магістратські маєтки: Кудрявець, Пріорку, Куренівку, Сирець в зв'язку з чим місто було звільнено від сплати до скарбниці 600 крб. податків за привілеї⁸.

В 1787 р. указом Сенату у розпорядження Київського магістрату передано казенні шинки з правом уступки їх на відкупі⁹. В 1785 р. Київ, на шляху до Криму, відвідала Катерина II, яка прожила тут близько трьох місяців. Місто їй не сподобалось. В одному зі своїх листів імператриця писала, що місто “чудернацьке, все складається з укріплень і передмість”¹⁰. 17 квітня 1787 р. Катерина II затвердила перший генеральний план Києва, складений генералом Миллром і дійсним статським радником, графом Шуваловим. План передбачав все місто зосередити на висотах Печерська і Старого Києва. Поділ, який часто зазнавав повені й пожеж, вважався для життя непридатним¹¹.

В указі від 7 жовтня 1787 р. генерал-губернатора Малоросії графа П. Рум'янцева-Задунайського зазначалося, що “потрібно поспішати з складанням планів міст, починаючи, принаймні, з губернських, щоб можливо було приступити до будівництва кам'яних казенних і приватних будівель”¹².

Після другого поділу Польщі до Росії відійшла Київщина, Поділля, Волинь і прикордонне місто Київ в 1797 р. стає губернським містом, а згодом (з 1832 р.) і центром Південно-Західного краю.

Указом 16 вересня 1797 р. Павло I відновив магдебурзьке право і привілеї Києва¹³. В цьому ж році до Києва з Дубно переводять контракти¹⁴, що сприяло економічному, культурному розвитку міста, збільшенню населення, розбудові міста.

На кінець 18 ст. Київ займав територію майже 17 км; в ньому було 57 вулиць, 101 провулок, 11 майданів, 8 мостів, 11 виїздів з міста¹⁵. В 1790 р. Київ поділено на 4 дільниці: Печерську, Дворову, Старокиївську, Подільську¹⁶. В кожній з них був пристав, по двоє квартальних і писарів, пожежна команда¹⁷, при ній 5 коней і діжки з водою, які зберігалися в шинках.

За поліцейськими даними, у Києві в 1806 р. мешкало понад 46 тис. чоловік; в 4-х частинах міста і передмістях було 5062 будинки, з них 13 кам'яних церков¹⁸.

Бюджет міста був малим. Основні прибутки надходили від корчмарства. У 80-х роках 18 ст. в місті і передмістях було 28 магістратських шинків та 34 казенних. Загальна сума прибутку від напоїв становила 59 708 крб.¹⁹. Магістрату, а пізніше і думі, доводилося вести боротьбу зі своїми конкурентами – монастирськими і козацькими шинками. Для поповнення міського бюджету магістрат здавав в оренду свої орні землі, угіддя, землі під городи. З міських прибутків значні кошти витрачали на утримання службовців магістрату поліції, пожежної команди, на оплату військових казарм, квартир генерал-губернатора, губернатора, військового генералітету, поліцмейстера, помешкання губернських установ тощо.

Місто потребувало багато коштів на розбудову і благоустрій: планування нових вулиць, спорудження казенних будівель, влаштування й утримання тротуарів, бруківок, освітлення, озеленення і т. ін.

В 1806 р. Київське губернське управління наказало магістрату приступити до складання плану приміських сіл: Совок, Шулявщини, Михайлівської, Микільської, Софіївської і Петропавлівської Борщагівок, Жулян, Білетів, Мостищ, а також генерального плану Києва з міськими угіддями²⁰. 1808 р. архітектор А. Меленський²¹, розробив Генеральний план Києва. Під забудову міста відводилось 119 дес. за яким кожній частині міста відводилися свої типи будинків. Першономерні, з покращеним фасадом планувалися на Печерську, Липках, де знаходились міська адміністрація, жили аристократичні родини і високопоставлені чиновники. Планувалось відводити земельні ділянки уздовж вулиці 12 сажнів, в глибину – 3 сажні.

Старе місто на початку 19 ст. ще оточували вали і воно не мало вільної для забудови площі. Архітектор А. Меленський розробив окремий проект реконструкції старого Києва. У ньому він приділяв багато уваги плануванню Подолу. Передбачалося з'єднати магістралями три історичні райони міста. Поділ ще за часів Київської Русі був торговельним ремісничим осередком міста, найбільше заселеним. Тут існували цілі квартали гончарів, дігтярів, кожум'яків та інших ремісників, від яких і походять назви вулиць, де вони проживали. На Подолі містився магістрат, ратуша, Київська духовна академія, Флорівський і Братський монастирі, гостиний двір, пристань. З 1797 р. на Подолі проходи-

ли контрактів ярмарки. До пожежі 1811 р. з 3672 будинків на Подолі було 2018 будинків. Переважна більшість їх складалася з хат лозового плетіння, обмазаних глиною. Тільки заможні купці й міщани володіли дерев'яними або кам'яними будинками. Поет В. Ізмайлов, який відвідав Київ в 1799 р. писав, що Поділ «більше заселений ніж інші частини, не має зовсім вигляду міста... Вулиці так вузькі на Подолі, що насилу двоє екіпажів зможуть роз'їхатися. Сполучення між трьома частинами міста надзвичайно утруднено тому, що гори відділяють їх одне від одного. Здається, що ви бачите три різних селища..., бо весь Київ навряд чи заслуговує назви міста»²².

Поділ часто зазнавав пожеж і повеней. В 1808 р. пожежа знищила всі дерев'яні торговельні лавки, розташовані на місці майбутнього двору. Уряд надав магістрату восьмирічну позику у сумі 150 тис. крб. на будівництво Гостиного двору²³. Пожежа 1811 р. протягом трьох днів знищила майже весь Поділ. Згоріло близько 2 тис. будинків²⁴. Серед них будинок магістрату, Братський монастир, Флорівська церква. Населення, яке постраждало від пожежі, переселялося переважно в район Лук'янівки. Після пожежі 1811 р. почалася відбудова Подолу за проектом архітектора В. І. Гесте. План передбачав ліквідацію кривих, вузьких вулиць і прокладання прямих і широких, які взаємно перетиналися б і утворювали правильні квадрати. Здійснення проекту й інтенсивна забудова Подолу почалася після Вітчизняної війни 1812 р.

У фонді Київського військового губернатора зберігається «Примерная смета сколько нужно на покупку материала и на зарплату мастеровым и людям денег за сделанные вновь по сочиненному плану для застройки обывательских домов, по улицам мостовых, площади, каналов и колодцев с бассейнами и большого канала, называемого Помойником, состоявшего в 3^й части сгоревшего в Киеве Подола»²⁵. Згідно з планом передбачалася реконструкція 21 вулиці. Ширина вулиць планувалася від 4 до 6 сажнів. Передбачалось улаштування майданів та проведення чистки великого каналу Помойника і малих каналів, які були замулені²⁶. Планувалася чистка і будівництво торговельних лавок на майданах. Сплановано Набережно-Хрещатицький бульвар. Архітектор А. Меленський склавши цей кошторис, визначив і необхідну суму для виконання проекту – 1146010 крб. 35 коп.²⁷.

До Подолу прилягала Плоська частина, одна найдавніших частин міста, яка становила собою «разнообразную смесь улиц и переулков, расположенных без всякой системы между неправильными и по большей части маломерными усадьбами»²⁸.

Печерськ розташовувався на підвищеній рівнині і на початку 19 ст. був адміністративним центром Києва, осередком його релігійного життя. Тут були Києво-Печерська лавра, Видубицький монастир, Пустинно-

Микільський собор. Значну частину території Печерська займала фортеця, яка не підлягала юрисдикції місцевої влади.

На початку 19 ст. у Києві формується адміністративний центр міста з центральною вулицею Московською²⁹, планується прокладання нових вулиць, будівництво житлових будинків³⁰. Печерськ з'єднується зі Старим містом шляхом, який проходив по Бегічевській вулиці (тепер – Інститутська), Олександрійській вулиці (тепер вул. М. Грушевського) до Хрещатика і далі по Олександрівському узвозу (тепер – Володимирський узвіз) до Подолу³¹.

Перспективним місцем для будівництва стали Липки, розташовані за еспланадою і ровом фортеці. Ця місцевість на початку 18 ст. була безлюдна. Тут росли липовий гай, виноградники, тутовий сад (закладений за наказом Петра I, який бажав відкрити у Києві фабрику шовкових тканин). Лише в середині 18 ст. почалася забудова Липок. Споруджено два палаци: Кловський (1756 р.) і царський (1858 р.) для прийому осіб царського дому, які інколи відвідували Київ.

Біля царського палацу закладено великий парк і сад на схилах до Дніпра. Протягом 1796–1805 рр. у Києві під забудову було роздано 154 земельні ділянки, з них: у Володимирській (Дворовій) частині міста – 78, на Печерську – 12, території фортеці – 2, за Василіївським шлагбаумом – 55, Плоській частині – 6. Роздавали земельні ділянки міська адміністрація, комендант (на території фортеці), на Куренівці – магістрат³².

Найкращі ділянки були у Володимирській частині – Липках³³. Тут було роздано 21 ділянку, головним чином, аристократичним родинам, вищим чиновникам³⁴. Окремі ділянки займали цілі квартали. Олександр I, який в той час відвідав Київ, звернув на це увагу і висловив “крайнее свое удивление, каким образом чиновники из первейших в городе, как-то господин Милашевский, бывший гражданский губернатор, господин Вигель, бывший комендант, заняли лучшие, так сказать места в городе и, таким образом, дали пример не самый благовидный”³⁵.

Власники земельних ділянок зобов'язані були протягом двох років спорудити за виданими їм планами першономерні будинки тому, що цей квартал є “найкращим за місцеположенням”³⁶. Не всі вчасно зводили будинки. Деякі з них здавали ділянки під городи, оточували їх кілками, що робило не тільки “пустоту місця, а навіть неподобство”³⁷. Київське губернське управління в жовтні 1804 р. доповідало військовому губернатору, що в осіб, які в строк не побудували за планом будинків, ділянки будуть відібрані і передані після торгів у власність іншим особам³⁸.

В 1824 р. почалося планування Дворового майдану³⁹. Площу вирівнювали, було знято 907 кв сажнів землі, яку вивозили у Яри, на дорогу, що вела до Печерська. Яри обсаджувалися деревами⁴⁰.

Микола I, який в 1829 р. відвідав Київ, наказав обсадити майдан тополями в один ряд, залишивши в'їзд завширшки в 4 сажні, і дати необхідний стік води⁴¹. Вже в 1830 р. площу було окладено дерном, засіяна травою (використано 3 пуди насіння), посаджено 240 дерев⁴². В Дворовій частині прокладаються нові вулиці: Кловська, Бегічевська, Гімназична, Шовковична (на місці вирубаного 1836 р. шовковичного саду) та ін. На початку 19 ст. почав забудовуватися Хрещатик. Одним з перших було збудовано театр (1803). На той час перед театром ще було болото, а в районі Козиного болота (тепер – частина майдану Незалежності) – озеро, млин, на лузі паслася худоба. Ще в 30-х рр. 19 ст. міська влада виділяла в цьому районі земельні ділянки для розведення садів. Так, у 1813 р. генерал-губернатор наказав Київському будівельному комітету припинити роздавати земельні ділянки під сади, поки не буде прийнято ухвалу щодо вулиці, яку згідно плану Беретті, повинні були прокласти біля католицького костюлу через Хрещатицький майдан до Васильківської поштової станції⁴³. Інтенсивна забудова Хрещатика і прилеглих вулиць почалася в 30–40 х рр. в зв'язку з розширенням Печерської фортеці і переселенням мешканців з її території в інші місця, в т. ч. Хрещатицьку долину. В 1853 р. “Киевские губернские ведомости” писали, що Хрещатик являє собою довгу, широку вулицю з нещодавно побудованими тротуарами. На Хрещатику планувалося будувати першономерні кам'яні будинки. Одноповерхові дерев'яні будівлі призналися на знесення. У 1861 р. генерал-губернатор повідомив Будівельний комітет, що розподіл на розряди не повинен бути підставою для передчасного знесення дерев'яних будинків, якщо ці будинки ще міцні і за зовнішнім виглядом “не спотворюють місцевість, на якій знаходяться”⁴⁴.

На Хрещатику зносять вали⁴⁵, упорядковується Хрещатицький базар⁴⁶, будуються басейни для постачання жителів водою⁴⁷. У 70–80-х роках 19 ст. зводяться кам'яні дво- триповерхові будинки, в яких розміщуються банки, готелі, крамниці, друкарні, трактири. В 1871 р. тут побудовано будинок Міської думи.

Вулицю продовжено до Бессарабського майдану. Хрещатик стає головною вулицею міста. За поліцейськими даними, у Києві в 1827 р. проживало близько 23 тис. чоловік, були 61 вулиця, 190 провулків, 7 майданів, 20 мостів; 4713 будинків, з них 69 кам'яних, заводів і фабрик – 61; криниць: міських – 23, приватних 37⁴⁸. Київські жителі всіх частин міста мали сади, городи, в передмістях орендували орні землі, на яких сіяли просо, жито, овес, гречку, ячмінь; тримали коней, корів, кіз, свиней⁴⁹.

В 1831 р. створено Тимчасовий комітет для благоустрою Києва⁵⁰, який розробив заходи з впорядкування міста. В першу чергу Комітет передбачав зобов'язати домовласників впорядкувати тротуари, тумби

й містки, вирівняти вулиці, засипавши їх піском навпроти своїх дворів, відремонтувати паркани, дахи будинків, ліхтарні стовпи⁵¹. Він мав право давати дозвіл тільки на ремонт будинків, щодо спорудження нових був зобов'язаний свій висновок посилати на затвердження генерал-губернатора. Земельні ділянки для зведення будинків давало Київське губернське управління, затверджував генерал-губернатор⁵².

В січні 1833 р. Микола I, який приділяв багато уваги благоустрою Києва, підписав указ про затвердження нового плану забудови міста. За новим планом, імператору “благоугодно было восстановить древнее значение Киева. Осуществление этой мысли требовало с одной стороны сбережения памятника, напоминавших о тех временах, когда Киев, еще не отторгнутый насилем от живого общения с основною Русью, стоял во главе развития гражданского и духовного, с другой – возведения Киева на степень средоточия высшего современного просвещения для Юго-Западной России”⁵³. В 1834 р. видано указ Сенату, в якому зазначалося, що в зв'язку з утворенням поселення в долині р. Либідь, виникла необхідність у “Прибавке к существующим ныне пяти городских частей, еще шестой части с нужным числом чинов... Означенный части ... именовать: 1 – Печерскою, 2 – Лыбедскою, 3 – Дворцовою, 4 – Старокиевскою, 5 – Подольскою, 6 – Плоскою”⁵⁴.

Населення міста зростало не тільки за рахунок природного приросту, а й притоку людей з сіл, інших міст. Влада була зацікавлена в збільшенні кількості населення, особливо підприємців, і встановила пільги “для умножения населения и ободрения промышленности в знаменитом древнем Киеве”. Згідно з указом від 8 березня 1835 р., купцям, які спорудили або купили будинок у Києві вартістю не менше 20 тис. крб., дозволялося записуватися до 1-ї гільдії без оплати гільдійських податків протягом 3 років, до 2-ї гільдії, якщо вартість будинку була не менше 10 тис. крб., 3-ї гільдії – від 3 тис. крб. Тих, хто заснував у Києві фабрику, звільняли від оплати податків на 5 років⁵⁵. Масштаб будівництва у Києві зростає і на прохання генерал-губернатора. Указом Сенату у вересні 1833 р. призначено міського архітектора і при ньому помічника і одного учня⁵⁶. 7 січня 1834 р. затверджено нове “Положення про упорядкування міста”, яке передбачало забудову центральних вулиць будівлями класичної архітектури і прокладання нових вулиць⁵⁷.

Згідно з положенням, створено Будівельний комітет під головуванням військового губернатора і членів: цивільного губернатора, губернського предводителя дворянства, інженерного штаб-офіцера, старшого поліцеймейстера, міського архітектора, війта⁵⁸. На Комітет покладалося будівництво міцних будинків, утримання їх в доброму стані, влаштування бруківок, каналів, басейнів водогону, бульварів, садів. У його відання передано всі громадські будинки, сади, парки. Забудова Києва, особливо центру, дозволялася лише за затвердженими типовими про-

ектами. Центральні вулиці можна було забудовувати першономерними будинками (цегляні або на камінному фундаменті) з поліпшеним фасадом. Будівельний комітет земельні ділянки надавав в першу чергу тим особам, які зобов'язалися будувати найкращі будинки. Для першономерних будинків відводилися ділянки не більше 1 тис. сажнів, для другорядних – до 600, триномерних – не більше 300 сажнів⁵⁹.

Плани нових кам'яних будинків представлялися на “височайше ухвалення”. Положення передбачало видання населенню грошової допомоги на будівництво з поверненням позики або без повернення (для бідних). У місті було відкрито крамниці будівельних матеріалів.

Для виконання будівельних робіт у Києві формується арештантська рота цивільного відомства, до якої, крім офіцерів, нижчих чинів, входили всі арештанти (за виключеннями важливих злочинців), які утримувалися в місцевих в'язницях і були здатні до праці. У височайшому повелінню було наказано використовувати і тих арештантів, які поступають до в'язниці по етапу і чекають етапних днів, а також осіб, яких підбирає поліція під час обходу міста – п'яниць та за “непристойне поступки”⁶⁰. Призначення до арештантської роти проводилося за розпорядженням цивільного губернатора. Використовували арештантів частіше при прокладанні, очищенні вулиць.

У грудні 1834 р. прийнято указ про остаточну ліквідацію магдебурзького права і привілеїв Києва⁶¹ і передачу міського управління у відання Думи, створеної на основі загальнодержавного міського положення⁶².

Політичні і воєнні події 40-х років 19 ст. змусили уряд побудувати нову фортецю, яка зайняла центральну територію Печерська. Зносили житлові будинки, вирубували сади⁶³. Для переселенців виділили земельні ділянки на схилах гори в долині Хрещатика, вздовж Васильківського шляху, в долині р. Либідь. (за даними Санітарної комісії район р. Либідь (болотиста місцевість) відзначався великою смертністю. Переселенцям довелося докласти багато зусиль, щоб осушити свої ділянки⁶⁴. В долині р. Либідь утворили новий район “Новое строєніє”. Почалася його інтенсивна забудова: планувалися і прокладалися нові вулиці, велося житлове будівництво⁶⁵.

П. Лебединцев згадував, що Київ у 40-х рр. 19 ст. нагадував більше село. З кривими незабрукованими вулицями, з тинами замість парканів, із садибами, де стояли маленькі будиночки, криті драницею, а біля них сараї, криті соломою⁶⁶. З кінця 40-х рр. 19 ст. Київ починає формуватися за єдиним планом⁶⁷. Генеральний план 1833 р. (частково змінений в 1837 р.) був затверджений Миколою І. План передбачав злиття Верхнього міста з Печерськом і Подолом. Під час його розробки Микола І наказав, щоб при прокладанні вулиць зберігати “еліко можливо пряму лінію, щоб будинки у нових кварталах були кам'яні, суцільні, в одному

зв'язку, подібно каковим в столичних містах⁷⁶. Було розроблено ряд взірцевих типових проектів для будівництва адміністративних споруд, навчальних закладів, житлових будинків, торгових рядів. Багато уваги приділялося старому Києву, який в ті часи був ще обнесений валами. За Золотими воротами було пасовисько, вкрите чагарником, куди кияни виганяли худобу на випас, внизу протікала р. Либідь⁶⁹. Старе місто починає відроджуватись вже не як фортеця, а як частина великого міста.

Згідно з планом, забудови Києва вулиці Старокиївської і Дворової частин міста, а також вулиці Олександрівська, Верхній Вал на Подолі було віднесено до 1-го розряду⁷⁰. Власники садиб біля своїх володінь зобов'язані були влаштовувати тротуари з міцної цегли⁷¹.

В 1833 р. видано указ Сенату про заснування Київського університету⁷². Земельну ділянку спочатку виділили поблизу Золотих воріт, на місці провіантських магазинів військового відомства, які передбачали знести⁷³. Це місце схвалив Микола I, проте вже в квітні 1835 р. він наказав будувати університет на місці, призначеному для Кадетського корпусу, і спланувати місце для університетського ботанічного саду, а Кадетський корпус будувати на другому боці майбутнього майдану⁷⁴.

Будівництво університету (1837–1842) за проектом академіка архітектури В. Беретті мало вплив на формування і розвиток архітектури Києва в 40–50 рр. 19 ст. В 1841 р. перебуваючи у Києві Микола I висловив бажання, щоб будинок університету не затуляла обивательські будинки і на генеральному плані Києва власноручно провів лінію майбутньої вулиці. Згідно з волею імператора архітектор В. Беретті розробив новий план частини міста, в якому для прокладання нової вулиці потрібно було знести 19 будинків, зробити насип на р. Клов, засипати яри, знести косогори. В грудні Микола I наказав відкласти цей проект⁷⁵.

Перед будинком університету було пустище з ровами і горбами, яке простягалося до Васильківського шляху. У 1838 р. його вирівняно, утворено чотирикутний майдан, який, за наказом Миколи I, обсадили пірамідальними тополями⁷⁶. Передбачалося, що на цьому майдані майбутні кадети будуть проводити строеві навчання⁷⁷. В 1860 р. частину землі майдана місто відвело під утворення нових житлових кварталів, 4 десятини під парк. В ньому перед університетом встановлено пам'ятник Миколі I (1896)⁷⁸.

В 40-х р. 19 ст. на землях Паньківської дачі (у 18 ст. належала Києво-Печерській Лаврі) прокладено вулиці⁷⁹: Тарасівську, Паньківську, Микільську, Жандармську і Велику Жандармську⁸⁰ (дві останні були розділені приватними садибами). В районі університету прокладено вулиці: Кузнечну (з 1936 р. вул. Горького, тепер Антоновича), Олексіївську (з 1899 р. Терещенківська, 1919 р. – Чудновського, з 1955 р. – Репіна, тепер – Терещенківська), Шулявську (з 1831 р. – Караваєвська,

тепер – Толстого). З 30-х р. 19 ст. починає впорядковуватися район біля Софійського монастиря. Протягом 1837–1848 рр. тут знято вали, очищено площу від обивательських будинків між Софійським собором і Михайлівським монастирем⁸¹. Власникам знищених або урізаних садиб уряд виплачував компенсації⁸². У Старому місті прокладаються нові вулиці, впорядковується шлях від Андріївської церкви на Подолі, Вознесенський узвіз⁸³.

У 1837 р. генерал-губернатор повідомляв міністерство, що згідно з планом 1833 р. “проведена улица через старий вал (часть уже снята) и место, где фундамент церкви св. Ирины, в направлении Андреевской и Десятинной церквей, занимает часть обывательских садов, отрады Софиевского монастыря и 10 обывательских домов. Улица проложена от церкви (Андреевской, Десятинной) до канала р. Лыбедь – 3 версты. По этой улице в 24 сажнях от р. Лыбедь выбрано место постройки университета, а на местах провиантских магазинов построить кадетский корпус”⁸⁴. В розплануванні майбутньої вулиці брав участь архітектор університету В. Беретті, який уявляв її як прямий проспект, який відкривав перспективи на церкви Андріївську і Десятинну. Цей проект не знайшов підтримки. Біля Софійського собору вулиця зламуються, від чого втрачено перспективу. Нову вулицю було названо Володимирською. Пізніше від вулиці Шулявської Володимирську вулицю продовжено до р. Либідь і цю частину названо Нижньо-Володимирською⁸⁵. Вулиця забудовується⁸⁶. Цей район стає не тільки історико-архітектурним (Софія, Андріївська і Десятинна церкви), а й культурно-освітнім центром Києва. Крім університету св. Володимира, на вулиці розташувалася 1-а Київська гімназія (з 1857 р., тепер в цьому будинку – гуманітарний корпус університету), 2-а гімназія (з 1856 р. на Бібіковському бульварі, тепер у цьому будинку – телефонна станція), пансіонат графині Є. Левашової (архітектор О. Беретті, тепер – Президія НАН України), Міський театр (з 1857 р., у 1896 р. знищений пожежею, на його місці за проектом архітектора В. Шретера в 1901 р. споруджено оперний Театр), Педагогічний музей (1913 р., архітектор П. Альошин) та ін. На Володимирській вулиці в різний час містилися редакції журналів, газет “Літературно-науковий вістник”, “Киевская старина”, “Киевская мысль”; “Киевское слово”, видавництво “Час”. Український клуб (голова М. Лисенко), Рисувальна школа М. Мурашка (знесено 1920 р.).

На Володимирській вулиці встановлено пам’ятники Б. Хмельницькому (1888), Миколі І⁸⁷ (1896). В 30-х роках 19 ст. прокладено Бібіковський бульвар від Васильківського поштового шляху до Кадетського гаю⁸⁸. В 50–60-х роках 19 ст. зростанню міста, його розбудові сприяв розвиток промислових підприємств, торгових фірм, культурно-освітніх установ, будівництво залізниці. В смузі залізниці в районі р. Либідь на Солом’янці, виникає робітниче селище. В 1850 р. у Києві мешкало

56 тис. чоловік, налічувалося 4813 будинків, у т. ч. 361 кам'яний. Протягом 1838–1850 рр. в місті прокладено 37 вулиць, 4 провулки⁸⁹.

Місто розширюється за рахунок своїх передмість. Микола I, перебуваючи у Києві в 1850 р. наказав почати заселення міста по Брест-Литовському шосе. Того ж року Комітет міністрів затвердив Положення про виділення ділянок у Петропавлівському маєтку⁹⁰. Згідно з планом, земля в маєтку була поділена на 28 ділянок від 2 до 3 десятин, планувалося проведення 3-х вулиць. Земля в Петропавлівському маєтку коштувала від 12 до 8 крб. за десятину⁹¹ (у Києві 24 крб.) У відання міського управління, згідно з волею імператора, було передано 409 дес. землі, яка належала Петропавлівському сільському товариству⁹².

Указом Сенату від 20 липня 1857 р. місту передано 898 десятин землі Петропавлівського товариства⁹³. Місто щорічно сплачувало в губернську скарбницю гроші за користування цією землею і вважало цю землю своєю власністю. Міністерство державного майна вважало, що ці землі місто повинно з височайшого дозволу викупити⁹⁴.

В 8161 р. прийнято новий план Києва⁹⁵. Прокладаються нові вулиці, зводяться багатоповерхові прибуткові будинки. В 1874 р. Київський губернатор доповідав генерал-губернатору про необхідність спланувати “проезди́мость Левашевской улицы для соединения более близким и удобным путем отдаленность частей Печерска и Липок с Бессарабским базаром, городской больницей и университетскими клиниками”⁹⁶. Згідно з планом 1878 р. було розплановано квартали, спроба виділити промислові зони. Прокладаються вулиці на схилах Хрещатика і прилеглої до них місцевості, де були садиби генерала Ф. Трепова і професора університету Ф. Мерінга⁹⁷. У 1864 р. проф. Ф. Меренг придбав частину ділянки землі колишньої садиби жандармського полку⁹⁸. Ф. Трепову земля була дарована імператором. Його садиба займала 7710 кв сажнів, Ф. Мерінга – 6640⁹⁹. В садибі Ф. Мерінга був великий сад з оранжереєю, виноградники, ставок. В 1867 р. почалися переговори міської влади з генералом про продаж частини землі місту для прокладання вулиці. Трепов запросив від міста, замість дарованої йому землі 20 десятин в потомствене володіння. Місто від цієї пропозиції відмовилося. Дійшли згоди на виплату Трепову 2300 крб. 50 коп. за вилучені з садиби 2175 кв сажнів землі. Трепов прохав назвати нову вулицю Царедарською в пам'ять царського дару¹⁰⁰.

Після смерті Ф. Мерінга залишилось 12 дес. землі в центрі міста. За свідченням міського землеміра садиба Ф. Мерінга, яку місто передбачало купити, являло собою місцевість пересічену ямами, котлованами, на її території знаходився ставок. На проведення в цій місцевості вулиць планувалося 19210 кв сажнів землі. В 1895 р. спадкоємці Ф. Мерінга уклали з місцевою управою договір, за яким зобов'язалися за свій рахунок у садибі спланувати 4 вулиці й площу; відвести ґрунтові води в

хрещатицьку міську трубу, внести в міську скарбницю необхідну на заощення вулиці й площі суму грошей; спланувати сквер і щорічно вносити умовну суму грошей на освітлення цих вулиць і площі, а також утримувати поліцейський нагляд за забудовою цих вулиць. В зв'язку з цим Київський губернатор звернувся з проханням до Міністерства внутрішніх справ дозволити змінити план 1874 р. 8 квітня 1896 р. Міністерство дало на це дозвіл¹⁰¹. На землях садиби було сплановано вулиці Мерінгівську (тепер вул. Заньковецької), Оліїнську, Миколаївську (тепер вул. Архітектора Городецького), площу (тепер площа І. Франка). Спадкоємці продали земельні ділянки на спланованих вулицях Будівельному товариству. В кінці 90-х рр. 19 ст. на цих вулицях споруджено багатоповерхові прибуткові будинки. В 1879 р. Київ було поділено на 8 поліцейських дільниць: Печерську (входив весь Печерськ з передмістям Звіринець, Лавра, Арсенал, Видубецький монастир, всі фортечні будови, товарна станція, берег Дніпра від гирла р. Либідь до Ланцюгового мосту); Дворову (Липки, Царський сад, Нижній пам'ятник Володимирі, Олександрівська лікарня); Либідську (університет, Ботанічний сад, Троїцький базар); Старокиївський (Старе місто, Перша і Друга Київські гімназії, Львівський базар); Подільську (всі пристані, Флорівський, Братський монастир, Житній базар, Труханів острів, Лугова місцевість між Дніпром і Чорторием); Плоську (передмістя Куренівка, Пріора, хут. Сирець, урочище Оболонь з сінокосами, Кирилівські богоугодні установи з кладовищем); Бульварну (Нижня і Верхня Солом'янки до Соков, Кадетський гай, залізничний вокзал, Галицький базар); Лук'янівську (передмістя Шулявка (правий бік Житомирського шосе), тюремний замок, Лук'янівське кладовище)¹⁰².

У 1881 р. кордони деяких дільниць (крім Дворової і Печерської) були дещо змінені¹⁰³.

Благоустрою Києва заважала Печерська фортеця, підпорядкована військово-інженерному відомству. Фортеця займала центральну територію міста, була автономною одиницею у ньому і не мала ніяких зобов'язань перед містом: не платила місту податків за користування землею, не мала зобов'язань щодо плану забудови Києва. Крім того, місто змушене було безкоштовно виділяти земельні ділянки для переселенців з Печерська в зв'язку з будівництвом фортеці¹⁰⁴. Комендант на свій розсуд міг віддавати на території фортеці земельні ділянки під городи, будівлі, що зводилися без планів на свій розсуд і які своїм виглядом спотворювали місто¹⁰⁵.

Суперечки між містом і фортецею про скасування еспланадних правил тривала кілька років. У 1892 р. було створено Особливу комісію для розгляду цієї суперечки, до якої входили компенсації, представники адміністрації, судового відомства, від громадськості¹⁰⁶.

У 1884, 1886, 1896 рр. це питання розглядали в Сенаті. Сенат визнав фортецю окремою, незалежною від міста територією, до якої вхо-

дили Києво-Печерська цитадель, Госпітальне і Васильківське укріплення, Лисогірський форт з еспланадою на 130 сажнів вперед від названих укріплень¹⁰⁷. В 1890 р. Київську фортецю перейменовано на цитадель, фортецю-склад, проте у розмежуванні її з містом було знову відмовлено¹⁰⁸. Лише в 1909 р. скасовано еспланадні обмеження¹⁰⁹. Заважало благоустрою і те, що окремі вулиці (наприклад, Кадетське шосе) знаходилося одночасно у віддані міста (освітлення, озеленення) і Південно-Західної залізниці (впорядкування мостів, тротуарів)¹¹⁰.

В 1891 р. адміністрація Києва висловила думку про доцільність приєднання до Києва Микільської і Передмостової Слобідок, які входили до Броварської вол., Остерського пов., Чернігівської губ. Чернігівський губернатор у листі до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора негативно висловився про цю думку, пояснюючи, що таке приєднання викличе невдоволення населення Чернігівської і Полтавської губерній, в яких діють закони Литовського статуту відносно спадщини, опіки, боргових зобов'язань¹¹¹.

Територія міста розширювалася за рахунок його передмістя. Селище і передмістя Куренівка, Лук'янівка, Деміївка, Солом'янка та розташовані навколо центру міста залишалися територіально роз'єднаними до входження в міську зону, розвивалися без врахування єдиного плану. В 1888 р. прийнято новий генеральний план забудови Києва, згідно з яким, територія міста розширювалася вздовж Брест-Литовського шосе. Планується будівництво політехнічного інституту, підприємств.

Передмістя Шулявка¹¹² (в 18 ст. у верхів'ях р. Либідь літня резиденція Київського митрополита) у 1847 р. перейшло у власність держави) у кінці 19 ст. стало центром фабрично-заводської промисловості м. Києва. На Шулявці прокладено нові вулиці, збудовано невеличкі будинки, в яких поселилися переважно робітники, студенти. З 1881 р. ліва частина Шулявки підлягала Бульварній поліцейській дільниці, права частина (323 дес.) з 1851 р. належала Києву і 1879 р. її включено до Лук'янівської дільниці. В 1898–1902 рр. 58 десятин Шулявщини відведено під Пушкінський парк¹¹³.

В 1858 р. м. Київ одержав землі від казни на Солом'янці для використання їх під пасовище. Селилися в цьому районі переважно відставні солдати, з прокладанням залізниці – робітники-залізничники. Під час прокладання залізниці тим домовласникам, через садиби яких пройшла колія, були виділені землі у Верхній Солом'янці. За залізничною колією виросло нове селище – Залізнична колонія. В 1874 р. Солом'янка підпорядковувалася Бульварній поліцейській дільниці. За переписом 1874 р. на Солом'янці і Протасовому яру проживало 3910 чоловік, тут було 379 будинків, з них 76 землянок і мазанок. Ця місцевість мала статус сільського поселення.

2 червня 1910 р. Радою Міністрів прийнято ухвалу про приєднання поселень Верхньої і Нижньої Солом'янки, Кучменого і Протасово-

го ярів, Байкової гори з прилеглими до них землями до міської смуги. Згідно з положенням, утворено Особливу виконавчу комісію для управління цими передмістями. З її компетенції було виключено управління водогоном, каналізацією, трамваем та ін., що мали загальноміський характер. Збори з прибутків цих передмість протягом 25 років з дня приєднання їх до смуги міста повинні були витрачатися управою виключно на потреби і благоустрій передмість¹⁴. В 1901 р. при підтримці Соколова, робітники заводу Гретера, Криваника і К^о (з 1922 р. – з-д “Більшовик”) і Південно-Західної залізниці за Кадетським гаєм придбали 7 дес. землі, на яких заснували нове селище, пізніше названо Чоколовкою.

Згідно з переписом 1874 р., у Києві мешкало 116774 чол., територія міста складала 45 верст; в місті було 9291 будинків, з них 1118 кам'яних. Після приєднання до смуги міста в 1908 р. Забайковою, в 1910 – 1913 інших передмість, територія Києва зросла до 123 км².

В 1914 р. в місті мешкало 626 тис. чоловік¹⁵. Київ обростав новими селищами і дачними місцевостями. Поряд із територіальним розширенням міста поліпшився його благоустрій: введено водогін, каналізація, електричне освітлення, прокладено лінію трамваю, забруковано вулиці та ін.

(Далі буде)

¹ Київ. Енциклопедичний довідник. К., 1981, с. 15.

² “Киевская старина”, 1904, № 9, с. 228.

³ До половини 19 ст. у Києві будували військові укріплення; Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. Вып. 7, К. 1884.

⁴ ЦДІАК, ф. 442, оп. 1, спр. 474, арк. 19–20; Список жалуваних грамот.

⁵ ПСЗ, т. 16, № 12249, с. 223.

⁶ ПСЗ, т. 20, № 14381; Указом від 30 листопада 1796 р. Павло I відмінив цей указ і м. Київ було відокремлено від Малоросійської губернії для того, “щоб до одного особлива губернія з повернутих до імперії від Польщі земель приписано буде” (ПСЗ т. 24, № 17594).

⁷ ПСЗ, т. 21, № 15724, с. 907–911.

⁸ ПСЗ, т. 22, № 16274, с. 413–414.

⁹ ПСЗ, т. 22, № 16560, с. 877–880.

¹⁰ “Киевская старина”, 1885, № 3, с. 581–586.

¹¹ ПСЗ, т. 22, № 16529; ЦДІАК, ф. 533, оп. 1а, спр. 65, арк. 4–5; Павло I, вступивши на престол, скасував цей план Києва і знищення Подолу;

¹² ПСЗ, т. 22, № 16274, с. 463.

¹³ ПСЗ, т. 24, № 18142, с. 736.

¹⁴ ПСЗ, т. 24, № 18166, с. 753; № 18242.

¹⁵ Київ. Енциклопедичний довідник... с. 16.

¹⁶ ПСЗ, т. 23, № 16875, с. 137–138; План 4-х частин міста (ЦДІАК, ф. 2194, оп. 1, спр. 414; ф. 442, оп. 66, спр. 284, арк. 4; ф. 533, оп. 1, спр. 453, арк. 50).

¹⁷ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 3, спр. 86, арк. 512.

- ¹⁸ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 1, спр. 1075, арк. 66;
- ¹⁹ Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст., – К. 1982. – С. 134
- ²⁰ ЦДІАК України, ф. 2194, оп. 1, спр. 414; ДАК, ф. 1, оп. 2 а, спр. 35, арк. 3.
- ²¹ Каталог документів...144.
- ²² “Киевская старина”. – 1885. – № 3. – С. 581–586.
- ²³ Каталог документів... – С. 144 (примітка).
- ²⁴ Каталог документів № 720. – С. 147 (примітка).
- ²⁵ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 1, спр. 1418, с. 2–9.
- ²⁶ На Подолі ще в 30-х роках 18 ст. було прорито кілька каналів, які з’єднували Дніпро зі струмками Кудрявець, Глибочиця, р. Почайна для відведення дніпровських вод під час повеней. Ці канали постійно замулювалися, несли вулицями бруд і навіть під час невеликих дощів завдавали жителям міста багато клопоту. Під час перепланування Подолу всі канали, крім Помийника були засипані (Каталог документів... – С. 170–171).
- ²⁷ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 1, спр. 1418, арк. 2–7.
- ²⁸ ЦДІАК України, ф. 442.
- ²⁹ ЦДІАК України, ф. 484, оп. 3, спр. 67, арк. 64; ДАК, ф. 10, оп. 1, спр. 726.
- ³⁰ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 787, спр. 1513; ДАК, ф. 19, оп. 1, спр. 514; ДАКО, ф. 1542, спр. 89, 260, 270, 281, та ін.
- ³¹ ДАК, ф. 19, оп. 1, спр. 2968.
- ³² *Щітківський І.* До історії забудови Києва на початку 19 ст. // Київські збірники історії і археології, побуту і мистецтва. – Зб. І.-К., 1930.
- ³³ У ЦДІАК України зберігається багато справ про планування, забудову цього району (ф. 533, оп. 1, спр. 325, 337, 847; оп. 1а, спр. 65; оп. 2, спр. 203; План Дворової площі (ф. 533, оп. 3, спр. 512, арк. 35; ф. 442, оп. 58, спр. 123).
- ³⁴ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 1, спр. 337; оп. 1 а, спр. 65.
- ³⁵ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 1, спр. 847, арк. 6; спр. 337, с. 1–2, 19.
- ³⁶ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 1, спр. 337, арк. 1–2.
- ³⁷ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 1, спр. 337, арк. 1.
- ³⁸ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 1, спр. 337; спр. 804, арк. 67; спр. 847, арк. 9–10.
- ³⁹ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 3, спр. 512, арк. 35 та ін.; План площі з прилеглими вулицями (ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 89, 105, 107); ЦДІАК, ф. 533, оп. 3, спр. 109, 117, 512; оп. 2, спр. 203; ф. 442, оп. 58, спр. 123 та ін.).
- ⁴⁰ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 3, спр. 117.
- ⁴¹ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 3, спр. 512, арк. 16 зв.
- ⁴² ЦДІАК України, ф. 533, оп. 3, спр. 512, арк. 17.
- ⁴³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 68, спр. 142, арк. 14; оп. 83, спр. 441, арк. 174.
- ⁴⁴ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 80, спр. 620 а, арк. 9–13.
- ⁴⁵ Держархів м. Києва, ф. 19, оп. 1, спр. 208.
- ⁴⁶ ДАКО, ф. 41, оп. 1, спр. 100; План площі (ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 594).
- ⁴⁷ Держархів м. Києва, ф. 19, оп. 4, спр. 45.
- ⁴⁸ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 2, спр. 203, арк. 68–72, 85.
- ⁴⁹ ЦДІАК України, ф. 128.
- ⁵⁰ Каталог документів..., арк. 153.

- ⁵¹ Каталог документів..., с. 175.
- ⁵² ЦДІАК України, ф. 442, оп. 65, спр. 39.
- ⁵³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 9478, арк. 14.
- ⁵⁴ 2 ПСЗ, т. 9, № 7451, с. 15.
- ⁵⁵ 2 ПСЗ, т. 10, № 7931, с. 211.
- ⁵⁶ 2 ПСЗ, т. 7, № 5615.
- ⁵⁷ 2 ПСЗ, т. 9, від I № 6704, с. 18–31.
- ⁵⁸ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 64, спр. 5.
- ⁵⁹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 67, спр. 14, с. 475–477; В той же час Будівельний комітет роздавав жителям так звані пустопорожні землі в центрі під огороди, сади (ДАК, ф. 19, оп. 2, спр. 71, арк. 78).
- ⁶⁰ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 5, спр. 452, с. 11–30; ф. 442, оп. 84, спр. 491, арк. 42.
- ⁶¹ Списки грамот, привілеїв виданих м. Києву (ЦДІАК, ф. 442, оп. 1, спр. 474, арк. 14–30, 61–62).
- ⁶² 2 ПСЗ, т. 10, від 2, № 7694 а (прибавление с. 47).
- ⁶³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 85, спр. 412, с. 14, 24–29; Чтения в церковно-историческом и археологическом обществе при Киевской духовной академии. 1910, вып. 10.
- ⁶⁴ ДАК, ф. 163, оп. 7, спр. 144, арк. 2.
- ⁶⁵ Плани садиб Либідської частини міста за 1806–1898 р. (Держархів Київської обл., ф. 1542, оп. 1, спр. 46, 49, 181–211; ДАК, ф. 17, оп. 5, спр. 544, ф. 163, оп. 41, спр. 706).
- ⁶⁶ Чтение в церковно-историческом..., 1910, вып. 10.
- ⁶⁷ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 66, спр. 284, арк. 1–4.
- ⁶⁸ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 71, спр. 127, арк. 3.
- ⁶⁹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 1310; Киевские губернские ведомости. – 1852, № 12.
- ⁷⁰ План Києва з розподілом вулиць на розряди (2ПСЗ, т. 36, від 3, № 36540, арк. 25).
- ⁷¹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 83, спр. 441, арк. 140.
- ⁷² 2 ПСЗ, т. 8, № 6558, с. 648. Поштовхом переведення ліцею з Кременця в Київ і надання йому статусу університету було польське повстання 1830 р. Микола I вважав, що для боротьби з польським впливом в Південно-Західному краї одних репресивних заходів недостатньо, що великим помічником у цій справі буде наука і мистецтво. На Київський університет покладалася велика надія (яка не справдилася) – протиставлення ополячення населення і проведення русифікаторської політики.
- ⁷³ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 9, арк. 10.
- ⁷⁴ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 9, с. 22; План місцевості, яка відводилась під садибу університету (ф. 707, оп. 87, спр. 9, арк. 41, 54).
- ⁷⁵ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 74, спр. 400, арк. 13–14.
- ⁷⁶ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 104, спр. 58; ф. 442, оп. 801, спр. 291.
- ⁷⁷ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 83, спр. 441.
- ⁷⁸ У 1939 р. на цьому місці встановлено пам'ятник Т. Г. Шевченку (скульптор М. Маніфер) парк названо ім'ям Кобзаря.
- ⁷⁹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 5, спр. 340, арк. 45; ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 49, 147, 547. В 1900 р. на землях Паньківської дачі в районі р. Либідь, з дозволу міської управи і духовної консисторії, утворено поселення, в якому проживали, головним чином, службовці і робітники Південно-Західної залізниці (ф. 442, оп. 630, спр. 168, арк. 3–4).

⁸⁰ У 1868 р. Київське губернське управління і Дума прийняли рішення про з'днання в одну Жандармських вулиць. Комісія, утворена з цього приводу виїжджала на місце для огляду підходящої під вулицю землі, на якій були городи, сади (*Мищенко*. З минулого // “За сто літ”. – 1929, кн. 4. – С. 137; ДАК, ф. 17, оп. 5, спр. 543, арк. 83, 48, 117, 129; ф. 163, оп. 7, спр. 483; арк. 75). В 1881 р. вулиці були з'єднані і названі Жандармською, згодом перейменовано на Маріїнсько-Благовіщенську (назва від однойменної церкви), з 1931. П. Саксаганського; Плани Жандармської (Маріїнсько-Благовіщенської) вулиці (ДАКО, ф. 1542, спр. 49, 196, 537).

⁸¹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 65, спр. 340, арк. 91–92.

⁸² ЦДІАК України, ф. 442, оп. 66, спр. 318, арк. 4.

⁸³ ЦДІАК України, ф. 533, оп. 3, спр. 512, арк. 11–12; ф. 442, оп. 64, спр. 306, арк. 249; Плани вулиць Старокиївської частини (ДАКО, ф. 1542, оп. 500–512, 517, 519, 540–582; ф. 36, оп. 1, спр. 103; ДАК, ф. 17, оп. 5, спр. 543–566; ф. 19, оп. 1, спр. 528, та ін.

⁸⁴ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 65, спр. 340, арк. 91–92.

⁸⁵ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 800, спр. 322, арк. 94; В 1901 р. Володимирська і Нижньо-Володимирська названі Володимирською вулицею (ДАК, ф. 163, оп. 7, спр. 1625, арк. 5, 14). В роки радянської влади вулиця перейменована на вул. Короленка (1922 р.), у 1944 вулиці повернено її історичну назву – Володимирська (“Київська правда”, 1944, 22 грудня).

⁸⁶ Держархів Київської області, ф. 41, оп. 1, спр. 622; ДАК, ф. 19, оп. 1, спр. 991.

⁸⁷ В роки радянської влади на Володимирській вулиці встановлено пам'ятники: Т. Г. Шевченку (1939), М. Лисенку (1965 р.), М. Грушевському (1999).

⁸⁸ Бульвар спочатку названо Шосейним, згодом – Університетським, з 1869 р. – Бібіковським, з 1919 р. – б. Шевченка.

⁸⁹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 800, спр. 322, арк. 94.

⁹⁰ До Петропавлівського маєтку входили Петропавлівська, Софіївська, Микільська, Михайлівська, Братська Борщагівки, с. Жуляни і Біличі, Совки, Шулявщина, Романівна і хутори Любкова, Стоянського, Пилипа Протока (ЦДІАК, ф. 492, оп. 18, спр. 15, арк. 20).

⁹¹ 2 ПСЗ, т. 31, № 31056, арк. 914–915.

⁹² ЦДІАК України, ф. 492, оп. 18, спр. 15, арк. 533.

⁹³ ЦДІАК України, ф. 492, оп. 18, спр. 15, арк. 18–82.

⁹⁴ ЦДІАК України, ф. 492, оп. 18, спр. 15, арк. 356, 363.

⁹⁵ ЦДІАК України, ф. 2194, оп. 1, спр. 414.

⁹⁶ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 107, спр. 44, арк. 1.

⁹⁷ ЦДІАК України, ф. 486, оп. 5, спр. 454, арк. 131–135. Плани садиб Трепова і Мерінга (Держархів Київської області, ф. 1542, оп. 1, спр. 83, 107; ДАК, ф. 163, оп. 7, спр. 1301).

⁹⁸ План садиби Жандармського полку (Держархів Київської області, ф. 1542, спр. 83, 269).

⁹⁹ Садиби займали територію між теперішніми вулицями Інститутською, Банковою, Лютеранською, Хрещатиком.

¹⁰⁰ Вулиця була названа Миколаївською. В 1919 р., перейменована на вул. К. Маркса, тепер – Архітектора Городецького; ЦДІАК, ф. 442, оп. 100, арк. 173.

¹⁰¹ ДАК, ф. 163, оп. 1, спр. 1244, арк. 37 (зберігається план садиби Мерінга).

¹⁰² ЦДІАК України, ф. 442, оп. 517, спр. 72, арк. 14. Друкарський примірник.

¹⁰³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 517, спр. 72, арк. 46 – 47: Див. План Києва з відзначенням поліцейських діляниць (ф. 442, оп. 517, спр. 72, арк. 101).

¹⁰⁴ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 102, спр. 170, арк. 167–170? 346 зв.

¹⁰⁵ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 65, спр. 45, ч. III, арк. 64.

¹⁰⁶ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 102, спр. 170, арк. 304, 318.

¹⁰⁷ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 102, спр. 170, арк. 395.

¹⁰⁸ ‘ПСЗ, т. 9, № 7598; ЦДІАК, ф. 442, оп. 102, спр. 170, арк. 417.

¹⁰⁹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 102, спр. 170, арк. 613.

¹¹⁰ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 102, спр. 170, арк. 166.

¹¹¹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 529, спр. 237, арк. 3–6; У 1923 р. Микільська Слобідка ввійшла до міської смуги Києва. Тепер житловий масив Лівобережжя. Територія Передмостової слобідки ввійшли до складу Гідропарку.

¹¹² Плани земельних ділянок Шулявки 18–20 ст. (ДАКО, ф. 1542, спр. 75, 78); План казенної частини Шулявки (ЦДІАК, ф. 492, оп. 34, спр. 423).

¹¹³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 577, спр. 72, с. 18, 19, 43; ф. 442, оп. 663, спр. 115, арк. 11.

¹¹⁴ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 663, спр. 115, арк. 31.

¹¹⁵ Київ. Енциклопедичний довідник. К., 1981. – С. 32.

T. SLIUDIKOVA

A building and an accomplishment

The process of building of Kiev beginning from the end of XVIII century and formation of its unique architectural air is represented in the article on the basis of the archival records.

Петро МАРЧЕНКО
СТАНДАРТИ КОДОВАНИХ
АРХІВНОГО ОПИСУ ТА КОНТЕКСТУ
(проблема впровадження)

Нині архівні інформаційні ресурси об'єднуються в глобальну мережу і питання розроблення та впровадження стандартів міжнародного призначення, які мають забезпечити доступ до архівної інформації незалежно від мовних чи галузевих кордонів, є актуальним для всіх учасників інформаційної спільноти. Міжнародна рада архівів тепер рекомендує в якості міжнародних стандартів кодованого описування архівних інформаційних ресурсів два стандарти метаданих: стандарт кодованого архівного опису – EAD (Encoded Archival Description)¹ та стандарт кодованого архівного контексту – EAC (Encoded Archival Context)². В роботах Л. Драгомірової³ та С. Єремеева⁴ уже було розглянуто науково-методологічні питання створення архівного опису та архівного контексту, пов'язаних з використанням стандартів EAD та EAC. Метою цієї статті є рекомендації щодо вирішення проблеми впровадження даних стандартів у вітчизняній архівній інформаційній системі з огляду на її інтеграцію в глобальну мережу.

Відповідно до інформаційної структури описуваних ресурсів розрізняють шість можливих типів метаданих⁵:

- метадані пошуку, ідентифікації ресурсу (“пошукові”);
- метадані правил доступу, вимог та умов використання ресурсу (“правила та умови”);
- метадані структури ресурсу та його користування (“структура”);
- метадані користування ресурсом (“історія користування”);
- метадані змістовної частини ресурсу (“зміст”);
- метадані аспектів створення та розвитку ресурсу (“контекст”).

EAD зарекомендував себе як стандарт описування ієрархічно структурованих архівних ресурсів, що містить метадані довідкового апарату архівного ресурсу, а також метадані змісту архівних об'єктів та процесів їх життєвого циклу (зберігання, виокремлення для переміщення, адміністрування тощо). Таким чином, EAD містить більшість вищезазначених типів метаданих. Специфікація EAD, підтримана Американським архівним товариством та Бібліотекою Конгресу США, нараховує 135 елементів, із яких 26 запозичено з Міжнародного стандарту архівного опису (загального) – ISAD(G) (General International Standard Archival Description).

EAC – стандарт архівного контексту, який надає інформацію про утворювачів архівного ресурсу та їхню діяльність (загальноісторичний,

політичний, економічний аспекти тощо). Стандарт підтримується робочою групою EAC Working Group⁶. Специфікація налічує 43 елемента, більшість із яких запозичено з Міжнародного стандарту архівних авторитетних даних на інституції, окремих осіб та родини – ISAAR(CPF) (International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons, and Families).

Стандарти EAD та EAC, які є кодованими текстами метаданих, придатними для опрацювання програмними засобами, доцільно впроваджувати в уже наявній чи розроблюваній дескриптивній системі електронного архіву. Саме така система призначена для створення синтаксично та граматично правильних (англ. – well-formed) кодованих текстів метаданих (архівного опису, архівного контексту), які коректні (англ. – valid), тобто відповідають прийнятому стандарту. Кодування текстів метаданих, яке відповідає прийнятим стандартам, здійснюється за допомогою їх електронного аналога – схеми (англ. – schema)⁷. Схема, по суті, представляє собою еталонну модель метаданих інформаційного ресурсу, яка дає змогу звіряти створювані тексти метаданих на відповідність таким якостям як “well-formed” та “valid”. Цей процес називається верифікацією створених метаданих і, якщо кодовані метадані відповідають зазначеним якостям, то такі метадані відповідають прийнятому стандарту, а для їх опрацювання може бути застосовано уніфіковане Web-орієнтоване програмне забезпечення.

Загалом дескриптивна система електронного архіву, яка використовує схему метаданих архівного ресурсу, має такі інтерфейси:

- інтерфейс адміністратора системи, який відкриває можливість керувати процесами створення метаданих та адміністрування доступу до метаданих;
- інтерфейс створювача метаданих, який дозволяє заповнювати інформацією розроблені шаблони метаданих, перевіряти їх на відповідність представлений схемі на сервері та передавати створені метадані для користування;
- інтерфейс користувача, який представляє собою Web-сторінку із елементами реалізації пошуку архівної інформації для подальшого її опрацювання за визначеною користувачем метою.

Кожен із згаданих вище інтерфейсів є певним набором Web-орієнтованих програмно-технічних засобів для вирішення завдань за його призначенням.

Інтерфейси дескриптивної системи зорієнтовані на використання розширеної мови описування XML (Extensible Markup Language)⁸ та відповідного XML-інструментарію – програм, які дають можливість створювати тексти метаданих за XML шаблонами. XML – мовний засіб описування інформаційних ресурсів, запропонований Інтернет-консорціумом W3C, який уже широко використовується. XML дає

Дескриптивна система електронного архіву

зможу подати метадані інформаційного ресурсу у вигляді звичайного тексту, тобто у вигляді XML-документа. Для подання схеми опису інформаційного ресурсу використовують чинні специфікації XML-схем: DTD (Document Type Definition)⁹ або XML Schema¹⁰.

Метою впровадження EAD може бути¹¹:

- конвертація наявного електронного довідкового апарату (ДА) у формат XML EAD-описів;
- створення електронного ДА у форматі XML EAD-описів для архівних об'єктів, які не мають такого;
- використання EAD як стратегії створення дескриптивної системи з єдиним web-порталом на уже розробленому та апробованому програмному забезпеченні.

Те саме можна екстраполювати і для EAC.

В українській архівній галузі вже існують напрацювання у створенні власної дескриптивної системи¹²: на основі міжнародного стандарту архівного описування (загального) ISAD(G) розроблено стандарт ДСТУ 4331:2004 :“Правила описування архівних документів (ПАО)”. Зважаючи на це, метою впровадження EAC та EAD в архівній інформаційній мережі України доцільно вибрати останній пункт із переліку, тобто використати EAD та EAC як приклади стратегії створення дескриптивних систем. Така доцільність додатково підтверджується позитивним досвідом їх апробації в США, Франції, Німеччині, Нідерландах та Великобританії¹³. У такому випадку ПАО, як дескриптивний стандарт, цілком може слугувати основою для розроблення власного стандарту кодового архівного опису (КАО), при цьому КАО за повнотою опису має відповідати як вітчизняному стандарту ПАО, так і EAD та EAC. Маючи на увазі, що в КАО можна використати англійські позначення елементів та атрибутів, запозичених із специфікацій EAD чи EAC і таким

чином досягти рівня сумісності, який значно полегшить розпізнавання пошуковими засобами, розробленими для EAD чи EAC, а також вирішувати питання конвертації КАО-описів в EAD/EAC-описи.

Для реалізації визначеного варіанту впровадження EAD та EAC доцільно рекомендувати і відповідне рішення, а саме формат XML DOM (Document Object Model)¹⁴, який може представляти гнучкіші, динамічні моделі XML-документів. XML DOM в залежності від потреб користувача, надає можливість формувати певні деревовидні структури XML-документа. Таким чином, використовуючи формат кодованого архівного опису XML Schema DOM, в подальшому можна спростити отримання EAD/EAC-описів у результаті виокремлення та використання певних елементів, гілок деревовидної структури КАО.

Розглянемо структуру EAD та визначимо завдання, які потрібно вирішити при розробленні стандарту КАО.

EAD має ієрархічну структуру, верхній рівень складається з трьох блоків:

Блок <eadheader> містить інформацію про існуючий довідковий апарат (finding aids), які пропонуються користувачеві (бази даних, файлові сервери тощо) та складається з ідентифікаторів, описів файлів, описів параметрів користування, описів оновлення засобів. В стандарті ПАО цей блок відсутній. Таким чином, він потребує в майбутньому стандарті КАО розроблення. В процесі розроблення КАО корисно створювати крос-таблиці наявності елементів КАО/EAD.

Зміст елементів блоку <eadheader> (eadheader — позначення кореневого елемента схеми):

<eadid> – елемент з атрибутами, який унікально ідентифікує дану версію пошукового засобу;

<filedesc> – елемент з атрибутами, що містить інформацію про файл пошукового засобу (назва, автор, вихідні дані);

<profiledesc> – елемент з атрибутами, що містить інформацію про набір параметрів, що характеризують користування пошуковим засобом (мова, версія);

<revisiondesc> – елемент з атрибутами, що містить інформацію про зміни та доповнення параметрів пошукового засобу, на які потрібно звернути увагу.

По цьому блоку при розробленні КАО необхідно вирішити питання визначення унікальних ідентифікаторів як для елементів, так і для файлів (галузевий стандарт або методичні рекомендації). Також слід визначитися з інтерфейсом користувача (у вирішенні цього питання бажана уніфікація рішення за спорідненими ознаками архівних ресурсів та пошукових засобів довідкового апарату).

Блок <frontmatter (головна сторінка)> містить інформацію, яка стосується опису архіву і складається з двох елементів з атрибутами <div>, <titlepage>. Зміст елементів цього блоку:

<div> – текст у вигляді титульного аркуша з передмовою та інструкціями;

<titlepage> – інформація про пошуковий засіб існуючого електронного довідкового апарату.

В стандарті ПАО даний блок відсутній.

Блок <archdesc> – архівний опис фонду. Блок складається з десяти елементів з такими атрибутами:

<add> – додаткова інформація (додатки до документів, додаткові надходження);

<admininfo> – інформація про доступність документів;

<arrangement> – інформація про схему систематизації документів;

<bioghist> – біографічна та історична інформація про особи або заклад;

<controllaccess> – інформація, що стосується рівнів доступу;

<did> – ідентифікатор архівного опису;

<dsc> – архівний опис фонду, справи або документа;

<note> – примітки;

<odd> – інші описові дані, які не відносяться до жодного з елементів опису;

<organization> – інформація про рух документів архівного фонду;

<scopecontent> – інформація щодо складу документів архівного фонду.

У стандарті ПАО цей блок, як і в EAD, складає основну його частину. Елементи цього блоку в EAD відповідають елементам архівного описування ISAD(G), який взято за основу і в розробленні ПАО. Проблема наповнення КАО відповідниками ЕАС буде полягати у їх терміно-лексичному узгодженні. При вирішенні питання позначення елементів відповідників різних стандартів доцільно скористатися рекомендаціями розробників EAD. Вони звертають увагу на те, що ідентифікатори елементів та атрибутів в EAD унікальні для даного стандарту, що забезпечує однозначність зв'язків, але використовуються і запозичення типу “encoding analogs” із уже наявних позначень у цьому стандарті, а також запозичення типу “relatedencoding”, що мають кодовані аналоги суміжних дескриптивних стандартів, наприклад, MARC 21, Dublin Core тощо. Отже, у створенні КАО для забезпечення сумісності та полегшення конвертації описів вбачається можливим запропонувати атрибути – кодовані аналоги елементів EAD та ЕАС, що забезпечить відповідну конвертованість описів ПАО, EAD та ЕАС.

ЕАС розроблявся одночасно з другою версією стандарту ISAAR(CPF) і є засобом он-лайнного обміну стандартизованими машиночитаними ISAAR-сумісними описами створювачів документів. Стандарт, по суті, відноситься до групи стандартів метаданих типу Dublin Core, MARC XML. ЕАС, як і EAD, має ієрархічну структуру. Вищий рівень пред-

ставлений двома блоками елементів: блок <eachheader> – титульний аркуш та блок <condesc> – зміст контексту. Склад блоків наступний:

<eachheader> – блок елементів про створювача змісту контексту та метаданих самого опису контексту.

<condesc> – блок елементів, які подають зміст контексту (дані про створювача архівного об'єкта), а саме:

<eacid> – унікальний ідентифікатор архівного об'єкта в межах використовуваної створювачем системи їх ідентифікації як візуального, так і машиночитаного сприйняття;

<mainhist> – елемент, який має один або декілька піделементів типу <mainevent>, який вказує, що опис стосується якогось із процесів створення, тобто, зберігання, передавання, внесення змін або виділення до знищення. Кожен із блоків <mainevent> містить дані про фізичну або юридичну особу, дату, опис певного процесу, для позначення яких використовується атрибут “maintype”.

<languagedecl> – елемент, що визначає використовувані мови опису контексту;

<ruledecl> – елемент з атрибутами, який представляє правила описування змісту процесів;

<sourcedecl> – елемент з атрибутами, які представляють джерела інформації стосовно правил описування процесів;

<authdecl> – елемент з атрибутами, які подають використану інформацію в описуванні контексту.

Виходячи з переахованого вище, ЕАС представляє цінні метадані, які можуть бути використані архівістами для організації архівних фондів, а користувачами в пошуку необхідної інформації.

Таким чином, проблема впровадження міжнародних стандартів EAD та ЕАС зводиться до вирішення наступних завдань:

- розроблення узгодженого із стандартами EAD та ЕАС власного стандарту кодованого архівного опису КАО та його XML-схеми;
- освоєння технології створення КАО-описів як XML-документів, що відповідають поданій XML-схемі;
- розроблення та впровадження Web-орієнтованих інтерфейсів створення, адміністрування та користування метаданими;
- розроблення та впровадження XML-орієнтованих баз даних КАО-описів.

В результаті реалізації вищезазначеного електронні архіви отримають міжоперабельну дескриптивну систему, що дозволить інтегрувати архівні ресурси в інформаційну систему будь-якого рівня.

¹ <<http://www.ifla.org/documents/libraries/cataloging/metadata/bead1.txt>>.

² <http://xml.coverpages.org/EAC-DTD200203.html>.

³ Драгомірова Л. Оптимальна модель організації документів національного архівного фонду: методологія визначення і технологія створення. http://www.scau.kiev/Publicat/Studii/Studii_2004.11_05.php.

⁴ *Єремєєв С.* Американський дескриптивний стандарт EAD: історія, структура, термінологія, можливості використання // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 13. – К., 2005. – С. 104–110.

⁵ David Bearman and Ken Sochats: Metadata Requirements for Evidence. <<http://www.lis.pitt.edu/~nhprc/BACartic.html>>.

⁶ <http://www.library.yale.edu/eac/>.

⁷ <http://www.microsoft.com/rus/msdn/activ/article/xml/using.asp>.

⁸ <http://wdvl.com/Authoring/Languages/XML/>.

⁹ <http://wdvl.com/Authoring/HTML/Validation/DTD.html>.

¹⁰ <http://www.w3.org/2001/XMLSchema>.

¹¹ http://www.cdlib.org/inside/diglib/resources/local1_ead.html/.

¹² *Христова Н.* Стандартизація в архівній справі: проблеми та перспективи // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 12. – К., 2004. – С. 75–78.

¹³ Международные стандарты для электронных архивов. Третья Европейская конференция EAD, EAC и METS. Берлин, 24–26 апреля 2007 г. <http://www.vniidad.ru/news1/example>.

¹⁴ *Jonathan Robie.* What is the Document Object Model? <http://www.w3.org/TR/REC-DOM-Level-1/cover.html>.

P. MARCHENKO

Standards encoded the archived description and the context (the problem of implementation)

The implementation problem of the international standards encoded the archival description and the context (EAD, EAC) is considered. The decision of the problem demands creation of the certain descriptive system of electronic archive. The primary goals, which are necessary for solving at creation of descriptive system, and also approaches to their decision are outlined.

КИЇВ У ФОТООБ'ЄКТИВІ (з історії забудови міста)

Опубліковано фотодокументи з видами м. Києва XIX – початку XX ст.
із фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України
імені Г. С. Пшеничного*

Фрагмент плану Києва
1700–1800 рр. 1-й знімок.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-23728

Фрагмент плану
Києва
1700–1800 рр.
2-й знімок.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-23729

*Упорядник – Макарова Т. О.

Панорама центру Києва. ХІХ ст.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-49036

Вулиця Хрещатик. ХІХ ст.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-45635

Готель "Європейський" на Хрещатику.

[1875 р.]

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-72190

Хрещатицька площа. Репродукція. ХІХ ст.

*ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-26035*

Центральна частина Києва. На задньому плані –
університет св. Володимира. 1872 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 4-17344

Церква Вознесіння Флорівського монастиря
та Петропавлівська церква на Подолі. ХІХ ст.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-7220

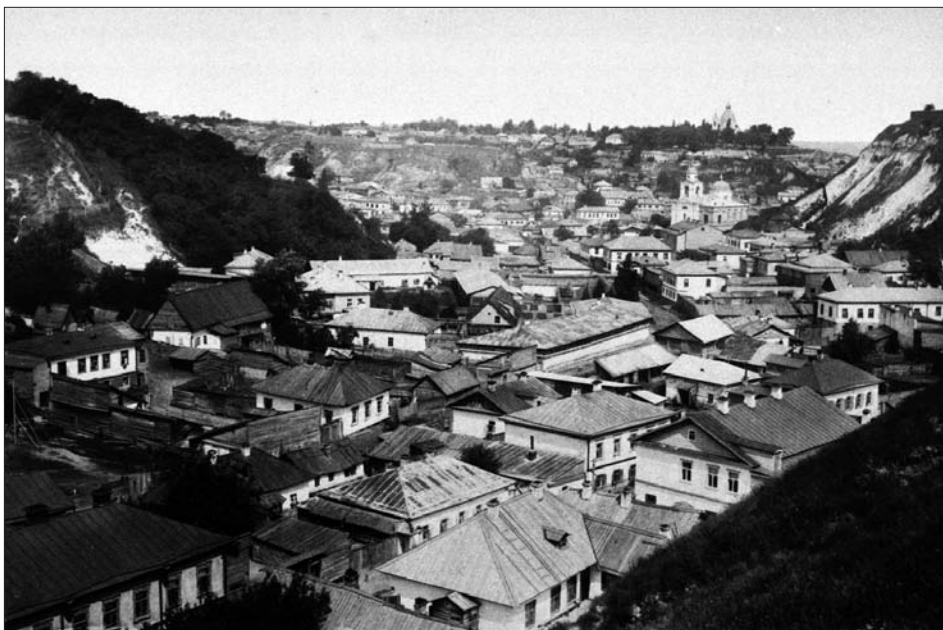
Поділ. II пол. XIX ст.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-60891

Поділ. XIX ст.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-49235

Церква Різдва Христового на Подолі. II пол. XIX ст.
ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 2-49037

Кожемяки та Воздвиженська церква на Подолі.
Початок XX ст.
ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-174348

Наталія КАШЕВАРОВА

**АРХІВ ОПЕРАТИВНОГО ШТАБУ РОЗЕНБЕРГА
ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВИКОРИСТАННЯ
НАЦИСТСЬКИМИ УСТАНОВАМИ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ
СПАДЩИНИ НАРОДІВ ОКУПОВАНИХ
КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

До актуальних питань історії Другої світової війни, пов'язаних з недостатнім розробленням архівних джерел, належить вивчення нацистської діяльності на окупованих територіях, спрямованої на знищення “документальної пам'яті” народів окупованих країн шляхом “чистки” та конфіскації фондів архівів та бібліотек, руйнації історично сформованих зібрань і колекцій. Крім заборони діяльності абсолютної більшості архівів і бібліотек, масштабного вилучення великих масивів ідеологічної літератури, відбувалася конфіскація документальних фондів як з метою цільового вилучення (цінні рукописні книги, стародруки, актові документи тощо), так і з метою створення джерельної бази щодо вивчення історії, культури, економіки, політичної системи та соціальних стосунків, психології народів, які мешкали на окупованих територіях. Така база створювалася з ідеологічних і пропагандистських міркувань з одного боку, з іншого – з метою розробки системи оперативного управління окупованими територіями, використання їхніх ресурсів в інтересах Третього рейху.

Найповніше ця діяльність реалізовувалася напіввійськовою нацистською організацією – Оперативним штабом рейхсляйтера Розенберга (далі – ОШР). Питання грабіжницької діяльності ОШР вивчало багато дослідників – П. Грімстед, У. Гартунг, П. Манассе, М. Зініч, О. Мазурицький, М. Коваль, Т. Себта, М. Дубик, Н. Малолетова, Л. Дубровіна та інші¹. Переважна більшість авторів розглядала цю діяльність у контексті реституційних проблем, викликаних масштабними конфіскаціями культурних цінностей – зібрань бібліотек, архівів і музеїв на окупованих Третім рейхом країн та вивезення їх до Німеччини. Водночас значно менша увага приділялася питанням ідеологічних засад діяльності Штабу, визначених ідейними концепціями націонал-соціалізму та спеціальними наказами Гітлера та Розенберга щодо його повноважень, функцій і завдань. Відповідно до них одним із найголовніших завдань

Штабу загальнодержавного значення була конфіскація книжок і документів, організація пошуку та відбору різноманітних відомостей про окуповані нацистами території, що мали стати у нагоді у боротьбі з так званими ідеологічними противниками націонал-соціалізму (більшовиками, світового єврейства та масонствами), сприяння використання цих документів.

ОШР було створено з ініціативи Альфреда Розенберга (1893–1946), одного з ідеологів Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (далі – НСДАП), “Уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним ідейним та ідеологічним навчанням та вихованням” у Націонал-соціалістичній робітничій партії Німеччини (НСДАП), керівника Зовнішньополітичного відомства НСДАП, Рейхсміністерства окупованих східних територій². Архів ОШР, який зараз перебуває у розпорошеному стані, зберігається в Києві, Берліні, Москві³ і становить значну за обсягом джерельну базу для вивчення діяльності Штабу за період існування – 1940–1945 рр. Найзначніший масив документів – близько ста тисяч, зберігається в ЦДАВО України (ф. 3676, 3674 та КМФ-8).

Дуже розгалужена структура ОШР, що, крім Управління в Берліні, включала низку головних робочих груп (далі – ГРГ): України, Остланду (території Латвії, Литви, Естонії, Білорусії та частково – Росії), Центру – в окупованих областях Білорусії, головних робочих груп Франції, Бельгії і Північної Франції, Нідерландів – у Західній Європі, головної робочої групи Південного Сходу (Балкани), а також підпорядкованих їм робочих груп на місцях, зондеркоманд (“особливих команд”) та мобільних команд, дала змогу Штабові охопити у Східній Європі своєю діяльністю не лише території України, Білорусії, частини Росії, Литви, Латвії та Естонії, а ще й певною мірою контролювати становище в областях, де йшли бойові дії. Повноваження Штабу мали забезпечити йому підтримку з боку місцевих цивільних установ та військових служб⁴.

Загальна кількість штатних співробітників коливалася в межах 300–400 одиниць, однак багато “місцевих”, позаштатних, співробітників залучалися до виконання конкретних завдань. Ще певна кількість працівників працювала у бібліотеках і архівах на засадах співробітництва ОШР з місцевою владою. Основним завданням Штабу на східних територіях було проведення конфіскації, відбору для передавання до рейху ідеологічних матеріалів, а також опрацювання архівів, книжок, періодики, фотоматеріалів як первинних джерел для нацистських досліджень. Спеціальні підрозділи ОШР проводили використання цих джерел з ідеологічною та пропагандистською метою, створюючи тим самим джерела вторинного рівня – аналітико-синтетичні праці (статті, довідки, доповіді, екскурси, аналітичні матеріали, бібліографії та біобібліографії), залучаючи також відомості з усіх сфер життя окупованих східних територій⁵.

Метою подібної діяльності було створення на основі конфіскованих матеріалів фондів Східної бібліотеки Розенберга, що виступала б найбільшим у Третньому рейху відкритим зібранням з питань країн Східної Європи, використання цієї інформації у навчальному процесі, пропаганді, партійному вихованні, різноманітних наукових дослідженнях, передусім в так званій Вищій школі – майбутньому партійному університеті – з її також паралельно створеною Центральною бібліотекою, Культурно-політичним архівом та дослідними інститутами. Одночасно ці фонди мали б забезпечувати цією інформацією різні служби нацистської Німеччини, як нагальні потреби військової адміністрації для ведення війни, так і для якнайкращого освоєння та раціонального використання ресурсного потенціалу окупованих територій Радянського Союзу у майбутньому. Однак, у зв'язку із складністю глибокого та всебічного опрацювання накопичених великих масивів конфіскованих архівних і бібліотечних фондів, їх описування та активне наукове використання планувалося перенести на період після “переможного” закінчення війни.

Особливе значення для Альфреда Розенберга мала згадана Вища школа – партійний університет складної структури, що планували відкрити після завоювання “східного простору” під керівництвом Розенберга як центру ідеологічних досліджень, навчання та виховання, де паралельно проводилися б наукові дослідження у різних галузях науки: у генетиці, історії походження арійської нації, з расового питання, з питань релігії, історії, філософії, економіки тощо⁶. Крім того, це, як в значній мірі й діяльність ОШР, мало слугувати однією з головних цілей націонал-соціалізму, а саме обґрунтування на основі відібраних матеріалів “історичної місії” німецького народу на окупованих територіях Сходу⁷. Тому в рамках Вищої школи було створено ще у 1939 р. Центральну бібліотеку та закладено цілу низку науково-дослідних інститутів, серед яких: Інститут німецької етнографії, Інститут біології і расової теорії, Інститут вивчення єврейського питання у Франкфурті-на-Майні (відкритий 26.03.1941 р.) тощо.

Нацистські установи, до яких надходили конфісковані матеріали для інформаційного забезпечення досліджень, поділяються на чотири основні групи.

Першу групу складають згадані Східна бібліотека Розенберга та Вища школа з інституціями, що входили до її структури, зокрема, з Центральною бібліотекою, Інститутом дослідження єврейського питання у Франкфурті-на-Майні, Інститутом біології та расової теорії у Штутгарті, Інститутом німецької етнографії, Інститутом релігієзнавства, Інститутом Вищої школи з колоніальних питань, Культурно-політичним архівом Вищої школи, Науково-дослідною службою народного мистецтва й селянського господарства тощо.

Другу групу складають служби та відомства рейхсляйтера Розенберга як “Уповноваженого фіюрера у справах нагляду за ідейним та духовним навчанням і вихованням в НСДАП” та пов’язні з ним відомства НСДАП. Вони тісно контактували з ОШР з метою проведення різноманітних пропагандистських заходів, виставок, тематичних доповідей та лекцій, інформації для преси. Серед них були такі відомства: “Виставки та організація заходів”; “Драматургія” (“Театр”); “Прадавня історія”; “Єврейство та масонство”; “Зображувальне мистецтво”; “Континентально-європейські дослідження”; “Культурно-політичний архів”; “Література”; “Світоглядна інформація”; “Наддержавної влади”; “Наука”; “Навчання вермахту”; “Преса” служб Розенберга; “Пропаганда”; “Расова політика”; “Театр”; “Фольклористика [та організація свят]”; Зовнішньополітичне відомство Імперського керівництва НСДАП; “Східний відділ” НСДАП (Відділ преси); “Конфесійна протидія”; “Література” НСДАП; “Навчальні посібники”; Імперське генеалогічне відомство; Імперське управління НСДАП; Імперське навчальне об’єднання служб рейхсляйтера Розенберга; “Преса”, Центральне видавництво НСДАП (Мюнхен) тощо⁸.

Третю групу складають організації та служби цивільної і військової адміністрації окупованих східних територій, насамперед Рейхсміністерства окупованих східних територій (далі РОСТ), наприклад, Центральна служба обліку та охорони культурних цінностей окупованих східних областей, Центр з вивчення Сходу, Відділ генеалогічних досліджень, Відділ політики тощо, інституцій та служб, що знаходилися на окупованих територіях у віданні рейхскомісаріатів, зокрема: Крайова служба давньої та ранньої історії у Ризі, Естонія (Рейхскомісаріат “Остланд”); Крайове управління бібліотеками, архівами та музеями Рейхскомісаріату “Україна” (далі РКУ) у Києві; Крайовий інститут давньої та ранньої історії (РКУ); Крайовий інститут дослідження палива (РКУ); Крайовий інститут дослідження матеріалів (РКУ); Крайовий інститут господарчих досліджень та краєзнавства (РКУ); Крайовий інститут хімії та хімічних технологій; Крайовий інститут з вивчення копалин (РКУ); Німецьке південно-східне дослідницьке об’єднання тощо. До цієї групи включено крайові бібліотеки, що, за задумом нацистів, мали б забезпечити діяльність наукових та науково-прикладних інститутів на окупованих територіях⁹.

Четверту групу складають науково-дослідні інститути, товариства, навчальні заклади та організації Третього рейху, що не входили до вищезазначеної системи Вищої школи, однак користувалися інформацією, наданою Штабом, надсилали дослідників до окупованих областей, робили запити щодо різних наукових матеріалів, книжок, періодичних видань, карт, атласів, різних планів та схем, фотографій. Серед них Берлінський університет ім. Фрідріха Вільгельма; Університет ім. Аль-

берта в Кенігсберзі; Університет в Мюнхені (Семинар з середньовічної та нової історії Греції); Університет в Познані; Баварська державна бібліотека та Берлінська державна бібліотека; Берлінський інститут музикознавства; Бібліотека Імперського відомства з дослідження ґрунтів; Ботаніко-мікробіологічний інститут Вищої технічної школи в Карлсруе; Гамбургський інститут світової економіки; Ганзейський університет в Гамбурзі; Інститут східних досліджень в Кенігсберзі; Інститут геоботаніки Познанського університету; Інститут давньої та ранньої історії Університету ім. Ернеста Морица Арндта; Інститут вивчення магдебурзького міського права тощо. Наукові матеріали замовляли державні установи та відомства, зокрема, Імперський фільмархів; Імперські відомства: пропаганди, зі статистики, використання фільмів і фотознімків в науці та викладанні, Генеалогічне відомство, кінофотоуправління, Рейхсміністерство науки, виховання та народної освіти, Рейхсміністерство пропаганди тощо¹⁰.

Документи архіву ОШР характеризують напрями його діяльності з установами Східної бібліотеки та Вищої школи, а також з іншими партійними, цивільними та військовими службами Третього рейху.

Найбільший масив складають архівні документи, всебічно пов'язані з діяльністю Східної бібліотеки, яка надавала конфісковані матеріали іншим установам вже в процесі комплектування та каталогізації і контролювала процес використання документів та видань. За складом у цьому масиві, в свою чергу, виділяються декілька груп документів.

Перша група – це документи організаційно-розпорядчого характеру Управління штабу та офіційних документів відповідального за питання комплектування Відділу використання, який мав у своїй структурі спеціальний підрозділ, що займався оцінкою, комплектуванням та розподілом цього конфіскованого матеріалу з різних східних бібліотек та архівів для Східної бібліотеки, оскільки “Східна бібліотека Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга” була призначена “[надавати] більшовистську літературу (Schrifttum – *Н.К.*) у користування політичному керівництву рейху та німецькій і європейській науці”¹¹. Це інструкції та розпорядження, звіти та інші документи щодо різних поточних питань конфіскації та відбору літератури, комплектування і каталогізації, що рокувалися принципами комплектування бібліотек за темами та значимістю за характером видань (енциклопедії та спеціальні словники, ідеологічна проблематика вважалися найбільш пріоритетними¹²) для формування наукового фонду в цілому та за напрямками дослідження. Це джерела, що містять як конкретну, так і узагальнюючу інформацію. За відомостями кінця 1943 – початку 1944 р. у складі Східної бібліотеки перебували фонди з 33 найбільших міст СРСР, де вже була конфіскована вся література більшовицького змісту, а також матеріали з партійних архівів Дніпропетровська, Смоленська, Архіву революції, Музею “безбожників” та кіно- фотоархіву (75 тис. пластинок) з Києва тощо¹³.

Другу групу джерел складають документи робочих груп Штабу щодо поточної роботи з конфіскації, відбору та пересилання відповідної літератури та інших матеріалів до Берліну: нормативні документи, звіти з поточних питань з відбору літератури, організації дублетних каталогів Східної бібліотеки – у Києві та у Ризі (відповідно, серед документації ГРГ України та ГРГ Остланда), листування щодо розподілу номерів для каталогізації між Ригою та Києвом тощо.

Третя група джерел представлена робочими планами та звітними документами самих Центральної бібліотеки Вищої школи (далі ЦБВШ) та Східної бібліотеки, де зафіксовані надходження всіх матеріалів до відділів, їх обсяг, кількість, походження, а також стан каталогізації. Вони, як правило, містять загальну частину, в якій подається науковий опис наявного стану її фондів, а саме характер матеріалів, склад зібрань, ступінь їх опрацювання, критерії визначення актуальності матеріалів для їх можливого використання. До цієї групи документів належать також донесення осіб, представників цих установ, безпосередньо відповідальних за комплектування їхніх фондів. Надзвичайно цінними джерелами є заключні звіти та донесення, що висвітлюють стан фондів бібліотеки станом на конкретну дату.

Четверта група документів розкриває коло науково-дослідних установ Третього рейху, які перебували у контакті з цими бібліотеками, та теми їхніх наукових досліджень, інформацію щодо виконання запитів цих наукових установ про надання матеріалів, списки та переліки організацій, що мали контакти зі Східною бібліотекою. Вони відображають завдання оперативного обслуговування наукових інституцій в умовах воєнний дій, містять документи з передачі літератури, навіть конкретні замовлення та переліки матеріалів. Найбільшу вагу має численне листування з поточних питань забезпечення поповнення бібліотек установ, замовлення літератури, розшуку книжок з фондів Східної бібліотеки та ЦБВШ у 1943–1944 рр., уточнення наявності літератури та видачі книжок у тимчасове користування. Листування розміщене як у архіві Управління штабу, так і в архівах головних робочих груп України, Остланда, Центру та пронизує всі ці три основні підгрупи документів Штабу та Східної бібліотеки.

Питання, пов'язані зі ЦБВШ та Східною бібліотекою, активно розробляються у західній та вітчизняній історичній науці, що пояснюється підвищеним інтересом до питань переміщених культурних цінностей, в тому числі бібліотечних колекцій і зібрань, та їх реституції¹⁴. Їхні документи частково опубліковані¹⁵.

Станом на кінець 1944 р. Східна бібліотека вже мала зв'язки з цілою низкою різноманітних установ, запити яких могли б бути забезпечені з фондів Східної бібліотеки загальним обсягом на той період у 150 тис. томів. Перелік цих установ, представлений в окремому документі,

що перебуває серед загальної звітної документації Східної бібліотеки. Він має назву “Список служб та інститутів, що перебувають у зв’язку зі Східною бібліотекою Розенберга”¹⁶ та налічує 79 інститутів, служб, філіалів та підрозділів окремих установ та їх представників з різних областей рейху (Берлін, Прага, Бреслау, Познань та ін.), а також Вище керівництво вермахту. Серед всіх цих установ – не лише установи Вищої школи (наприклад, Інститут німецької етнографії, Інститут релігійознавства, Інститут вивчення єврейського питання, Інститут расової біології), наукові та дослідницькі інститути і товариства (Інститут дослідження економіки східних (східноєвропейських) країн, Український науковий інститут у Берліні, Інститут Східної Європи в Бреслау, Інститут східноєвропейського права, Антиконтинент, Німецьке товариство ісламознавства (дослідження ісламу), Робоче товариство з вивчення більшовицької світової загрози, Служба з сільськогосподарських досліджень тощо), а й різні підрозділи НСДАП (відомства та служби, зокрема, відомство “Світоглядна інформація”), різні рейхсміністерства, наприклад, окупованих східних областей, пропаганди тощо), Трудовий фронт, а також організації та служби, пов’язані з розвитком промисловості. Вони проводили активні дослідження східних територій й замовляли великі обсяги профільної літератури, як наприклад, Інститут східноєвропейського права при університеті ім. Альберта у Кенігсберзі¹⁷.

Другий великий масив документів ОШР характеризують його відносини з іншими службами, що не входили до Вищої школи та Східної бібліотеки. У його складі також можна виокремити кілька груп документів.

Перша група – це керівні документи та допоміжні матеріали Управління штабу щодо цієї сфери діяльності та її практичної реалізації, наприклад, розпорядження щодо надання матеріалів іншим службам, регулювання відносин між Штабом та іншими інституціями у цій сфері; друга – це документи робочих груп, що займалися конфіскацією матеріалів та до яких також іноді надходили запити різних установ; третя – листування між ними. Остання група є досить інформативною щодо того, які матеріали, у якому обсязі та з якою метою були потрібні іншим дослідницьким установам, а також як практично реалізовувався цей процес.

Якщо установи Вищої школи, Рейхсміністерства окупованих східних територій, різні науково-дослідні товариства рейху використовували східні документальні фонди переважно з ідеологічною метою, окремі імперські відомства, підприємства, військові служби, а подекуди й окремі служби Рейхсміністерства потребували більше матеріалу, що мав практичне значення в умовах війни, а також щодо ресурсів та розвитку промисловості, наприклад, різноманітні картографічні та статистичні матеріали: атласи розвідок корисних копалин на території

СРСР, статистики промислового та сільськогосподарського виробництва тощо, відомості про містобудування, розташування промислового виробництва, гідроелектростанцій, географічні та геологічні видання тощо.

Частина таких установ працювала на засадах співробітництва, зокрема, з РОСТ та його службами, вермахтом, університетами, науковими товариствами та інститутами, що надсилали своїх співробітників та студентів для пошуку необхідних матеріалів для дослідження. У такому разі конфісковані фонди могли розподілятися за профілем діяльності установ. Так, за одним зі звітних документів Головної робочої групи Остланда, книги однієї з конфіскованих груп матеріалів розподілялися наступним чином: книжки про єврейство та іудаїзм, за виключенням необхідних для місцевої підручної бібліотеки, передавалися до Інституту дослідження єврейського питання у Франкфурті-на-Майні; німецька художня література – для поповнення солдатських бібліотечок та у лазарети у Ризі; окремі шкільні книжки – до німецьких та місцевих шкіл у Ризі; російські книги німецькою мовою (поезія та проза), так як і книжки про Росію – до Східної бібліотеки у Берлін, але у Ризі залишаться спеціально виготовлені дублети для Управління штабу; книжки про історію мистецтва, музику, театр – профільним відомствам Розенберга, книги з релігієзнавства та релігійних питань – до Відомства “Світоглядна інформація”; книги емігрантів (видані після 1933 р.) – у Відділ використання Управління штабу; журнали, за винятком Балтики – до архіву журналів служб Розенберга, ще одна частина книжок, в тому числі мемуарна література, залишиться у підсобній бібліотечці ГРГ Остланда у Ризі¹⁸.

Крім того, саме Управління штабу проводило листування відносно запитів бібліотек різних наукових, освітніх та книготоргівельних установ рейху щодо поповнення фондів науковою літературою та конфіскованими в Україні архівами, а також цінними книжковими колекціями, рукописами, раритетами та унікалами.

Процес конфіскації різноманітних матеріалів та їхнє переміщення постійно контролювався з боку Управління штабу. Робочі групи та співробітники Штабу не мали права розпоряджатися вилученими матеріалами¹⁹. Для подальшого опрацювання, використання та передачі іншим службам існували спеціальні інструкції²⁰. Фонди менш загального значення з дозволу Управління штабу могли бути передані різним установам не через Східну бібліотеку, а безпосередньо з місця вилучення за умов дотримання правил користування ними. Так, згідно з розпорядженням № 10/42 за 1942 р. Управління штабу, щодо надання матеріалів іншим службам “всі книги та подібні речі, що походять з окупованих областей, мають бути інвентаризовані та відповідно оцінені Відділом використання Управління штабу та переправлені за призначенням”²¹.

Конфіскований матеріал, а також складені на його основі праці та огляди, часто використовувалися співробітниками Штабу для проведення виставок, підготовки газетних статей, доповідей, що проводилися для військових служб (вермахту), для цивільного населення на окупованих територіях, а також на території самого рейху. Серед основних тем найбільший відсоток належить загрозі світу від більшовизму та єврейства. Ці теми доповідей переважно вписувалися у так звані імперські навчальні (освітні) теми (Reichsschulungsthemen), що викладалися на спеціальних навчальних семінарах у партійних установах²². Вони звучали також на зібраннях членів НСДАП, спеціальних культурних вечорах, влаштованих для військовослужбовців та представників місцевої цивільної адміністрації, на навчальних курсах пропагандистів РВА (Російська визвольна армія)²³, на спільних зустрічах та нарадах співробітників самого Штабу.

Окреме коло установ, які зверталися прямо до ОШР, складали науково-дослідні інститути та вищі навчальні заклади Третього рейху, що не входили до системи Вищої школи. Серед них були Інститут дослідження магдебурзького права (у Магдебурзі), Інститут дослідження економіки східноєвропейських країн у Кенігсберзі²⁴, Інститут континентально-європейських досліджень при рейхсляйтері Розенберзі²⁵, Інститут медичних досліджень імені кайзера Вільгельма²⁶, Дослідницький центр (служба) народного мистецтва та селянського ремесла (Forschungsstelle Volkskunst und bäuerliches Handwerk)²⁷ та інші числені інститути²⁸. Наприклад, Інститут східноєвропейського права університету ім. Альберта у Кенігсберзі займався серед іншого дослідженнями радянського права, а також права царської Росії, а отже надсилав до Штабу запити щодо можливого надання цілих комплектів видань, включаючи книжки, періодичні видання та зібрання законів майже з усіх галузей права (теорія права, історія та філософія права, сімейне, трудове тощо, усього понад 15 галузей), юридичні енциклопедії²⁹.

Серед громадських організацій, наприклад, Антиконтинент (Всезагальний союз антикомуністичних об'єднань), який у вересні 1943 р. звернувся з проханням надіслати повні комплекти щорічників більшовицьких журналів з теорії комунізму, таких, як "Під прапором марксизму", праці теоретиків марксизму (Бухаріна, Плеханова та ін.)³⁰. В свою чергу, організації інформували Штаб щодо публікацій окремих агітаційних та пропагандистських більшовицьких матеріалів, наприклад, різні посібники для професійних партійних агітаторів³¹. За допомогою ОШР було опубліковано багато матеріалів, зокрема, Герхарда Вундера "Справжнє обличчя більшовицької держави", опублікованого у періодичному виданні "Der Hoheitsträger" (№ 7 за 1943 р., Мюнхен), органі Головного Відомства освіти (Hauptschulungsamt)³², праця д-ра Поля, співробітника Інституту дослідження єврейського питання, що певний час працював при Штабі, під назвою "Євреї у Радянському Союзі"³³ тощо.

Серед установ, що регулярно замовляли різні матеріали було РОСТ, різні його служби, а також організації, що діяли на окупованих територіях за його посередництва, наприклад, Господарський штаб “Ост” (він же Економічний штаб “Ост”), яких замовив книги з народного господарства, промисловості, статистики з різних галузей, як економіки, природничих ресурсів тощо. Відділ народного господарства акціонерного товариства I.G. Farbenindustrie розшукував через Штаб видання Комісії з геології Комісаріату важкої промисловості “Геологія Радянської Росії” у 25 томах, книжки з мінералогії, серій праць Інституту геологічних наук, різні економічні та промислові атласи, технічні енциклопедії, матеріали щодо рідкісних металів тощо³⁴.

Верховне командування вермахту (das Oberkommando der Wehrmacht), підрозділи вермахту та інші різні військові служби замовляли матеріали, що мали стратегічний характер для поточного ведення війни, наприклад, топографічні матеріали³⁵, а також книжки для підручних військових бібліотечок тощо.

Таким чином, архів ОШР є важливим джерелом щодо вивчення конфікації, формування та використання наукових фондів бібліотек та архівів окупованих нацистами територій. Зміст роботи з конфіскованими фондами складався з аналізу, перерозподілу та використання архівних і бібліотечних фондів для аналітичних розробок в інтересах рейху, допомозі у науково-дослідній діяльності нацистським установам, окремим навчальним закладам, товариствам, союзам, а також Рейхсміністерству окупованих східних територій, різним військовим та цивільним службам, які розташовувалися як на окупованих територіях, так і в самій Німеччині, як у формі поповнення науковою літературою, так і науково-інформаційними матеріалами, складеними співробітниками ОШР.

Формуванню джерельної бази наукових та ідеологічних досліджень як НСДАП, так і інших численних наукових та освітніх установ, товариств та організацій Третього рейху слугувала діяльність ОШР щодо створення Східної бібліотеки Розенберга, Вищої школи з її дослідницькими інституціями ідеологічного характеру та Центральною бібліотекою, поповнення архівів та бібліотек численних наукових інституцій, партійних та навчальних закладів, інших різних профільних організації Німеччини як для подальших наукових досліджень, так і для оперативного використання цих матеріалів як центральними установами для проведення пропаганди, так і військовими службами вермахту, німецькими цивільними службами на окупованих східних територіях. Ця масштабна діяльність зруйнувала органічно складену систему і склад бібліотек та архівів, передусім України, нанесла велику шкоду її документальній спадщині. Разом з тим, ОШР та відомствам Розенберга не вдалося остаточно організувати та ефективно використати цю дже-

рельну базу як для запланованих досліджень, так і для власних оперативних завдань: нацистська Німеччина зазнала не лише військової, а й ідеологічної поразки.

¹ Щодо історіографії діяльності Штабу до 2004 р. див. *Боряк Г. В.* Дослідження історії переміщення книжкової культурної спадщини України в період Другої світової війни / Дубровіна Л. А. // Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943): дослідження: анот. покажчик: публікація документів. – К., 2004. – С. 36–58. Див. також: *Зинич М.* Деятельность Оперативного штаба Альфреда Розенберга по вывозу культурных ценностей из СССР // Отечественная история. – 1999. – № 4. – С. 161–169; *Кашеварава Н.* Архівні джерела з історії науково-дослідної діяльності Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга на території окупованих країн під час Другої світової війни // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України, УНДІАСД; редкол.: І. Б. Матяш (гол. ред.) [та ін.]. – К., 2007. – Т. 15. – С. 44–50; *Grimsted P. K.* Roads to Ratibor: Library and Archival Plunder by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg. Offprint // Holocaust and Genocide Studies. – Oxford, 2005. – Vol. 19, № 3. – P. 390–458; *Manasse P.* Verschleppte Archive und Bibliotheken: die Tätigkeit des Einsatzstabes Rosenberg während des Zweiten Weltkrieges übert. in Dt. Georg A. Pippig. – St. Ingbert, 1997. – 157 s.; *Hartung, U.* Verschleppt und verschollen: eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum NS-Kunstraub in der Sowjetunion (1941–1948) – Bremen : Ed. Temmen, 2000. – 359 s. (Dokumentationen zur Kultur und Gesellschaft im östlichen Europa; 9).

² *Bollmus R.* Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. – München: R. Oldenburg Verlag, 2006. – 373 s.; *Molau A.* Alfred Rosenberg. Der Ideologe des Nationalsozialismus: eine politische Biografie. – Koblenz, 1993. – 194 S.; *Piper, E.* Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe. – München: Karl Blessing Verlag. – 2005. – 831 s.

³ *Grimsted P. K.* Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution / Ukrainian Research Institute Harvard University; Harvard Papers in Ukrainian Studies. – Cambridge; Massachusetts: Harvard University Press, 2001. – 749 p.

⁴ *Себта Т. М.* Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга та його про бібліотечна діяльність в Україні: джерелознавчий аналіз // Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943): дослідження: анот. покажчик: публікація документів. – К., 2004. – С. 114–148.

⁵ Детальніше щодо досліджуваних тем та організації цього процесу див.: *Кашеварава Н. Г.* Документи Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга як джерело з історії вивчення нацистами окупованих східних територій (1941–1944) // Архіви окупації, 1941–1944. – К., 2006. – Т. 1. – С. 860–871; *Її ж.* “Більшовистський експеримент” як об’єкт вивчення Оперативним штабом рейхсляйтера Розенберга окупованих східних областей в період Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 117–129; *Її ж.* Деятельность зондерштаба “Наука” Оперативного штаба рейхсляйтера Розенберга по конфискации ценностей научных учреждений Украины (1941–1943) // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: науч.-практ. и теор. сб. / редкол. А. С. Онищенко (пред.) [и др.]. – К.: НБУВ, 2005. – Вып. 3. – С. 298–316; *Її*

ж. *Кашеварова, Н. Г.* Обґрунтування історичних прав на українські території в ідеологічній доктрині нацизму: промова гаупттайнзацфюрера Оскара Венднагеля на відкритті історико-археологічної виставки у Харкові 1 листоп. 1942 р. // *Архіви України.* – № 1–3. – 2005. – С. 389–400.

⁶ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 176.

⁷ *Себта Т. М.* Документи Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга про діяльність в українських бібліотеках під час нацистської окупації (1941–1944) // *Наукові записки: зб. праць молодих вчених та аспірантів / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.* – Т. 4. – К., 1999. – С. 400.

⁸ *Кашеварова Н., Малолетова Н.* Деятельность Оперативного штаба рейхсляйтера Розенберга в оккупированной Европе в период Второй мировой войны. Справочник-указатель архивных документов из киевских собраний. – К., 2006. – С. 454–455.

⁹ *Малолетова Н. І., Дубровіна Л. А.* Звіти про діяльність Крайової бібліотеки Рейхскомісаріату України як джерело з історії бібліотек і долі бібліотечних фондів у період нацистської окупації Києва (1941–1943 рр.) // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики / НАН України, Ін-т історії України.* – К., 2001. – Чис. 6 (7), ч. 2. – С. 6–24.

¹⁰ *Кашеварова Н., Малолетова Н.* Деятельность Оперативного штаба рейхсляйтера Розенберга в оккупированной Европе в период Второй мировой войны: справочник-указатель архив. документов из киевских собраний. – К., 2006. – С. 462–463.

¹¹ ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 279, р. 98, к. 1382–1385.

¹² Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 118, арк. 2–3.

¹³ Там само, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 279, р. 98, к. 1382–1385.

¹⁴ Див.: *Manasse P.* Verschleppte Archive und Bibliotheken: die Tätigkeit des Einsatzstabes Rosenberg während des Zweiten Weltkrieges / Übert. in DT.: Georg A. Pippig. – St. Ingbert, 1997. – 157 s. *Себта Т. М.* Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга та його про бібліотечна діяльність в Україні: джерелознавчий аналіз // *Бібліотеки Києва у період нацистської окупації Києва (1941–1943): дослідження. Анотований покажчик. Публікація документів.* – К., 2004. – С. 114–148; *Дубровіна Л. А., Малолетова Н. І.* Нацистська політика щодо вивезення бібліотечних фондів з окупованих територій у 1941–1943 рр. і формування Східної бібліотеки і Центральної бібліотеки Вищої школи у Німеччині // *Пам'ятки: археогр. щоріч.* – 2003. – Т. 4. – С. 46–69; *Бібліотеки Києва у період нацистської окупації Києва (1941–1943): дослідження: анот. покажчик: публікація документів / уклад.: Л. А. Дубровіна, Н. І. Малолетова.* – К., 2004. – 813 с. – (Б-ки України під час Другої світової війни).

¹⁵ Див.: *Hartung U.* Verschleppt und verschollen: eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum NS-Kunstraub in der Sowjetunion (1941–1948). – Bremen: Ed. Temmen, 2000. – S. 189–216; *Бібліотеки Києва у період нацистської окупації Києва (1941–1943): Дослідження. Анотований покажчик. Публікація документів. / Уклад.: Л. А. Дубровіна, Н. І. Малолетова* – К., 2004. – С. 618–625, 762–765.

¹⁶ *Hartung U.* Verschleppt und verschollen: eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum NS-Kunstraub in der Sowjetunion (1941–1948). – Bremen: Ed. Temmen, 2000. – S. 194–196.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 118, арк. 33–34, 34 зв.

¹⁸ Там само, арк. 6–7.

- ¹⁹ Там само, спр. 26а, арк. 54.
²⁰ Там само, арк. 40.
²¹ Там само, спр. 59, арк. 409.
²² Там само, спр. 2, арк. 14.
²³ Там само, спр. 171, арк. 212–215.
²⁴ Там само, спр. 42, арк. 11.
²⁵ Там само, спр. 59, арк. 76.
²⁶ Там само, арк. 11.
²⁷ Там само, спр. 118, арк. 109.
²⁸ Там само, спр. 22, арк. 42.
²⁹ Там само, спр. 118, арк. 33–34, 34 зв.
³⁰ Там само, спр. 2, арк. 18.
³¹ Там само, спр. 118, арк. 22.
³² Там само, спр. 16, арк. 26.
³³ Там само, спр. 118, арк. 54.
³⁴ Там само, арк. 88.
³⁵ Там само, спр. 213, арк. 21.

N. KASHEVAROVA

The Reichsleiter Rosenberg's Operational Staff Archive as a source of the Nazi establishments Eastern Europe occupied countries documentary inheritance usage history

Article is dedicated to the studies of how archives and libraries that were confiscated by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg from occupied Eastern European countries were used by the various Nazi organizations, high education institutions and societies with goals of propaganda and use of such resources to benefit Nazi Germany.

Оксана ЄМЧУК

**ОСОБОВИЙ АРХІВНИЙ ФОНД ТА БІБЛІОТЕЧНА
КОЛЕКЦІЯ С. І. МАСЛОВА ЯК СКЛАДОВА
ВІТЧИЗНЯНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ**

Активний процес звернення до витоків національної культури, вивчення творчого шляху українських вчених, громадських діячів та педагогів стрімко розпочався наприкінці ХХ століття та продовжується донині. Дослідження особових фондів видатних українських вчених, особливості їх формування, структура, склад, джерелознавча цінність поглиблюють знання вітчизняної історії. На базі комплексних загальнонаукових та спеціальних методів історичного джерелознавства вивчення особових фондів дає можливість всебічно з'ясувати внесок особи у розвиток національної науки, культури, залучити до наукового обігу невідомі джерела.

Сергій Іванович Маслов (1880–1957) – видатний книгознавець, архівознавець, бібліограф, літературознавець та педагог залишив значну наукову спадщину. Автор понад 100 наукових праць присвятив науковій роботі понад 55 років. Переважна більшість його спадщини зберігається в особовому фонді С. І. Маслова (ф. 33) в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАНУ, який складається з 8351 од. зб. Інші наукові праці і документи С. І. Маслова зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Державного архіву м. Києва, Відділу рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Державного музею книги та друкарства України, у приватних архівах та ін. Також вчений залишив велику бібліотеку, що налічує 13165 видань та зберігається у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського.

Наукові праці С. І. Маслова у переважній більшості мають універсальний характер. Вони стосуються книгознавчих, бібліографічних, історичних, літературознавчих, архівознавчих, філологічних дисциплін. Життєвий та творчий шлях С. І. Маслова вважається прикладом відданості українській науці та зразком академізму наукових праць. Багато вчених, дослідників зверталися до біографії та наукового доробку видатного книгознавця, наприклад, Г. Ковальчук, Н. Королевич, І. Корнейчик, В. Кречотень, В. Колосова, І. Матяш, О. Онищенко, О. Клочко, Л. Рева, Н. Солонська, О. Степченко, С. Сороковська та ін¹. Актуальність теми нашого дослідження зумовлена потребою всебічного аналізу та оцінки творчого доробку С. І. Маслова, який досі в багатьох аспектах не втратив своєї цінності.

Особовий фонд С. І. Маслова (ф. 33), який охоплює документи від XV ст. до 50-х років XX ст., дбайливо впорядкований фондоутворювачем. З 1965 до 2000 року його поступово передавали в бібліотеку згідно із заповітом брат Василь Маслов, син Юрій Маслов, племінниця Ірина Лучник. Перше науково-технічне опрацювання фонду здійснив М. В. Геппенер в 1968 році, описавши колекцію рукописів XV–XIX ст. Наступні дослідження зробили А. Адаменко, Т. Воронкова, О. Степченко та ін.² Ці розвідки здебільшого стосувалися внеску С. І. Маслова у бібліотечну справу.

Метою нашої статті є: висвітлення головних етапів формування особистості С. І. Маслова, які визначили різноманітність, масштаб та багатство його наукового доробку; огляд діяльності С. І. Маслова в архівній справі; загальна характеристика особового архіву та бібліотеки вченого; демонстрація їх джерелознавчої цінності із залученням мало-відомих документів.

С. І. Маслов народився в м. Ічні на Чернігівщині в купецькій родині. Сергій Іванович досліджував свій родовід досить ретельно, описував членів родини до прапрадідів, місця захоронення, схеми кладовищ, епітафії тощо³. Значну роль у формуванні інтересів маленького Сергія відіграв вітчим Геннадій Іванович Карамзін. Він подарував йому “Историю Малороссии” М. М. Бантиша-Каменського, яка започаткувала його майбутню велику бібліотеку. Дядько Сергія Івановича з боку матері, Василь Никифорович Александренко (1861–1909), професор міжнародного права Варшавського університету, подорожував з племінником до Криму у 1892 році. Докладний опис Дніпрових порогів, Катеринослава, Криму став першим твором Сергія, започаткувавши майбутні численні етнографічні, фольклорні, архівні дослідження⁴.

З дитинства С. І. Маслов писав щоденник. Вірші, афоризми, пісні, анекдоти, шаради, кольорові вирізки та малюнки з календарів поступово змінювалися на записи молитов, релігійних віршів, цитати з творів Пушкіна, Гоголя, Шевченка, Мережковського, Жемчужнікова, виписки з сюжетів опер, записи українських пісень, нотатки з хімії, ботаніки та ін.⁵ В 1890–1898 роках Сергій навчався у Прилуцькій класичній чоловічій гімназії. Чудово збережені атестати перших 6-ти класів та похвальні листи демонструють нам успіхи майбутнього вченого та цікаві для сучасних педагогів методи виховання дитини в ті часи⁶.

Після закінчення Прилуцької гімназії у 1898 році Сергій вступив до хімічного відділу Київського політехнічного інституту, де захопився ботанікою, морфологією та систематикою рослин. Це захоплення залишилося на все життя. Один із своїх гербаріїв (близько 350 видів рослин) Сергій Іванович передав до м. Харків проф. В.І.Талієву для його праці “Определитель высших растений Европейской России”. В 1900 році Сергій переходить на перший курс природничого відді-

лу фізико-математичного факультету Імператорського університету Св. Володимира. 7 грудня 1900 року бере участь у студентській сходці, за що суворо покараний разом з іншими 183 студентами та, згідно з вироком суду, відданий у солдати. Служив у Луцьку рядовим 43-го Охотського піхотного полку. Спогади про ті хвилюючі події – цінне джерело для дослідників⁷. Перебуваючи на засланні, майбутній вчений зробив описи руїн Луцького замку, старовинних церков та решток валів на Волині, досліджував народні звичаї, пісні та вислови, які склали понад 100 друкованих аркушів етнографічних та археологічних досліджень. Підсумувати перші бурхливі роки студентського життя можна словами Сергія Івановича: “Я был молод, мне было всего 20 лет, меня равно тянули к себе и тайны природы и прошлые страницы о жизни людей и я с жадностью, которая остывает уже в зрелом возрасте, искал все новой и новой работы”⁸.

Головним учителем, другом, колегою, який вплинув на формування особистості С. І. Маслова, став академік В. М. Перетц, якого Сергій Іванович зустрів на 3-му курсі філологічного факультету в Семінарі російської філології. В Семінарі вивчали теоретичні питання історії та теорії літератури, методи наукових досліджень, науково-критичні видання пам’яток літератури і мови, відвідували архіви та бібліотеки, вели пошук маловідомих матеріалів. Особовий фонд С. І. Маслова містить багато документів стосовно цієї теми. В. М. Перетц організовував виїзди учасників Семінару до Петербурга, Москви, Полтави, Житомира, Катеринослава та ін., де вони збирали пам’ятки літератури, укладали каталоги, покажчики, описи архівних джерел, виступали з доповідями. Семінар В. М. Перетца надавав студентам системні фундаментальні наукові знання, сприяв розвитку теоретичних та практичних здібностей, об’єднував усіх учасників безмежною любов’ю до книги. Перші наукові роботи в галузі гуманітарних дисциплін, широке коло інтересів, глибоке вивчення філософії, історії, літератури, різних мов в семінарах, польових дослідженнях, в архівах поступово підняли С. І. Маслова від здібного юнака до рівня серйозного дослідника, талановитого молодого вченого та визначили теми його наукової роботи.

Серед головних наукових праць С. І. Маслова можна назвати такі відомі твори, як: “Лирники Полтавской и Черниговской губерній”(1902), “Казание Мелетия Смотрицкого на честный погреб о. Леонтия Карповича” (1908), “Наука Леонтия Карповича в неділю перед Різдвам” (1908), “Описание рукописей исторического общества Нестора-летописца” (1908), “Еще четыре проповеди Георгия Конисского” (1910), “К истории западно-русских типографий XVII века”(1911), “Библиотека Стефана Яворского”(1914), “Критико-библиографический обзор новейших трудов по славяно-русской библиографии и палеографии” (1918), “Українська друкована книга XVI–XVIII ст.” (1925), “Каталог ювілейної ви-

ставки українського друкарства”(1925), “Етюди з історії стародруків” (1925–1928), “К истории издания киевского синопсиса” (1927), “Всенародна Бібліотека України та стародруки” (1927), “3 історії бібліографії стародруків в половині XIX ст. (1929), “Вірші Кассіана Саковича “На жалостний погреб П. К. Сагайдачного”(1942), “Очерк истории украинской литературы второй половины XVI–XVIII ст.” (1944), “Український філософ Г. С. Сковорода (1722–1794)” (1944), “М. В. Ломоносов – учений, поет і філософ (До 235-річчя з дня народження)” (1946), “Слово о полку Ігоревім” і його художні переклади XIX–XX ст.” (1953), “Маловідомий український письменник кінця XVII – поч. XVIII ст. Іван Величковський”. Особовий фонд С. І. Маслова містить також неопубліковані роботи, наприклад: “Мануил (Михаил) Козачинский и его “Трагедия о смерти последнего царя сербского Уроша V и о падении Сербского царства”, «“Наука, албо способ зложеня казаня” Иоанникия Галятовского в украинской и русской литературе XVII и XVIII ст.”», “Латинские и польские панегирики украинских писателей конца XVII и начала XVIII ст.”. Багато матеріалів особового фонду присвячено історії України XVI–XVIII ст., історичним постатям І. Мазепи, К. Розумовського, П. Орлика, київських митрополитів та ін. Колекція особового фонду (83 од. зб.) містить матеріали з піітики, риторики, філософії, історії (укази, універсали, маніфести, дипломи, грамоти) різними мовами, конфесійні матеріали (життя святих, богословські трактати, проповіді) рукописів та стародруків XV–XIX ст.

Як відомо, С. І. Маслов дуже вимогливо ставився до публікації своїх досліджень, намагався досягти максимальної повноти, точності у викладі матеріалу. Тому багато творів залишилося практично готових до друку. У 1984 році була надрукована одна з головних його праць “Кирилл Транквилион-Ставровецкий и его литературная деятельность. Опыт историко-литературной монографии”⁹. Вагомий внесок у дослідження наукової спадщини С. І. Маслова зробила Г. І. Ковальчук. Серед її розвідок необхідно виділити публікацію «Про роботу С. І. Маслова над темою “П. П. Должиков та його бібліотека “Аптека для души”»¹⁰.

Особовий фонд С. І. Маслова репрезентує громадську, педагогічну, службову діяльність в Київському університеті, Київському педагогічному інституті, середніх навчальних закладах, Українському науковому інституті книгознавства, Всенародній бібліотеці, Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка та ін. С. І. Маслов був дійсним членом та керівником багатьох товариств, комісій, комітетів, зокрема Історичного товариства Нестора-літописця, Історико-літературного товариства при Київському університеті, Російського військово-історичного товариства, Комітету охорони пам’яток, Комітету для опису видань, що вийшли на території України в XVI–XVIII ст. та ін. Серед архівних матеріалів численні курси лекцій з філологічних дисциплін, доповіді, реферати, рецензії на роботи його сучасників з історичних, книгознавчих, філологічних тем.

Службове та приватне листування з багатьма видатними діячами науки і культури, архівні матеріали інших осіб, родичів, колег, друзів, фотографії, спогади можуть зацікавити дослідників, що вивчають біографії різних видатних українських вчених, діячів культури, наприклад: В. П. Адріанової-Перетц, І. Я. Айзенштока, Д. І. Багалія, О. І. Білецького, І. К. Білодіда, Л. А. Булаховського, М. С. Возняка, М. К. Гудзія, В. В. Данилевського, В. В. Дорошенко, М. К. Зерова, Є. П. Кирилюка, І. П. Крип'якевича, Ф. П. Максименка, Ю. О. Меженка, В. Л. Модзалевського, І. І. Огієнка, В. М. Перетца, Н. Д. Полонської-Василенко, П. М. Попова, М. Т. Рильського, П. Г. Тичини та ін. Автографи, портрети, візитні картки, запрошення, газетні вирізки, репродукції з картин та ікон, афіші, об'яви, складають вагому частину особового фонду С. І. Маслова.

Схеми розташування карток в бібліографічній картотеці, інвентарні книги особистої бібліотеки С. І. Маслова (1900-1954) свідчать про ретельну роботу фондоуворювача та вважаються зразком роботи з такими джерелами.

Особовий фонд складається з різних за кількісним складом справ, які мають від одного до 200 і більше аркушів. Значна кількість справ поєднана тематично. Наприклад, справи № 6087-6181, що містять листи В. М. Перетца до С. І. Маслова, об'єднані в єдиний пакет із 95 од. зб. Неперевершену джерелознавчу цінність мають документи особового архіву С. І. Маслова, які збережені на відміну від втрачених в роки війн, революції, більшовицького терору. Він робив власноручні копії важливих офіційних документів, детальний опис багатьох подій та ін.

Особовий фонд містить також важливі матеріали, що стосуються роботи С. І. Маслова в архівній справі, якій він віддав багато зусиль. Так, у 1916 році С. І. Маслова обрали дійсним членом Саратовської вченої архівної комісії. Він плідно працював в архівах та книгосховищах Саратова в період евакуації 1915–1916 рр. У 1917 році С. І. Маслов рятував та досліджував архівні матеріали на Буковині та Галичині. У 1919 році працював у Археографічній секції підвідділу по ліквідації майна релігійних установ при Київському виконкомі. У 1922 році – очолював комісію з упорядкування архіву Київської контрольної палати. У 1923 році – читав лекції з палеографії на курсах архівних працівників. У тяжкі роки Другої світової війни – працював завідувачем відділу історії літератури “академічного інституту літератури”, досліджував архіви та книгозбірні м. Уфі. С. І. Маслов підготував до друку розвідку про щоденники Ребелінських – уфимських літописців книги кінця XVIII ст. – початку XIX ст. Всюди, де працював вчений, він боровся за збереження історичних пам'яток¹¹.

Серед документів особового архіву привертають увагу матеріали про Музей війни та революції. Навесні 1919 року при Київському уні-

верситеті С. І. Маслов відкрив Музей війни та революції, включений у жовтні 1921 року до складу історичного кабінету під керівництвом О. П. Оглоблина. В серпні 1924 року Музей було передано до Комісії для збирання і вивчення матеріалів з історії Жовтневої революції та історії Російської комуністичної партії. Помічниками С. І. Маслова були В. М. Базилевич та співробітники П. М. Попов, В. І. Маслов, М. Я. Калинович та ін. Фонди поповнювалися газетами, агітаційними плакатами, брошурами, книжками революційної тематики, архівними документами. До Музею потрапили архівні фонди першої Київської гімназії, друкарні І. М. Кушнарєва. В перші роки архівного будівництва С. І. Маслов проводив значну наукову і організаційну роботу, закликав всіх передавати архівні документи до Музею¹².

В 1920 році С. І. Маслов підготував статтю про Музей війни та революції, яка мала додаток – оголошення із закликом до всіх збирати музейні експонати. Важливо, що в тексті оголошення Музей називався “МУЗЕЙ-АРХІВ війни і революції”. Перелік матеріалів, які передавали в Музей, ми наводимо нижче як свідчення різноманітності музейного фонду:

- “1) Відозви, об’яви, плакати;
- 2) Малюнки, карикатури, гравюри, картки;
- 3) Газети, журнали, книжки і ріжну літературу, як українську, так і на інших мовах;
- 4) Прапори з ріжними написами, а також ріжні стрічки і інші відзнаки (жетони всяких днів-зборів на ріжні фонди, ювілейні ...);
- 5) Фотографії з фронту, знимки з ріжних процесій, портрети політичних діячів (письменників, організаторів, представників з’їздів) і т.д.;
- 6) Військова зброя, як цінна, так и пошкоджена на війні;
- 7) Спомини про ріжні події, щоденники і ріжні листи;
- 8) Військова одежа нашого часу: (форма російського вояка: піхотинця, кавалериста, артилериста, сапера і других, форми закордонних вояків)”¹³.

Вчений зробив ґрунтовне дослідження плакатів, описав понад 100 плакатів 1920-х років, які видавалися у Києві відділами політичної пропаганди¹⁴. Архів містить відомості про всі існуючі в Києві видавництва, посилання на різні статті, зокрема про англійські плакати того часу, цитати автора багатьох плакатів Д. Бедного, газетні вирізки 20-х років про конкурси плаката. Наприклад, в газеті “Известия” від 18.03.1920 р., № 72 було опубліковано оголошення про конкурс плаката на такі теми:

- “ 1. Польське панство та українське селянство.
2. Петлюра продає Україну.
3. Бандити працюють на Денікіна, Петлюру і польських панів... Премія до 15 тис. руб.”¹⁵.

С. І. Маслов зробив внесок у історичну хронографію. Ми знаходимо в архіві ретельні дослідження такого джерела, як календарі, із залученням відомостей про сонячну систему, планети, світову історію складання календаря. Особливу увагу він приділяв календарям 18 ст., звертаючись до багатьох писемних джерел. Серед цікавих матеріалів про календарі можна розповісти про аркуш із невідомого Санкт-Петербурзького видання 1846 року від 12 грудня, в якому автор Петро Воробйов з дозволу цензора А. Очкіна склав дві таблиці святкування Великодня та православних свят і постів. Детальна інструкція для читачів вражає лаконічним та зрозумілим стилем мови і ймовірно давала змогу легко користуватися таблицями “празднования Пасхи с 1800 года до 2332-го и навсегда греко-российскою церковью”¹⁶.

Багато документів особового фонду С. І. Маслова присвячено історії м. Києва. Він збирав різні матеріали про місто, про історію Київського університету, театр, діяльність видатних людей Києва та ін. Вагому частину таких документів складають бібліографічні матеріали. Наприклад, особливу увагу С. І. Маслов приділяв київському виданню 1847 року “Обозреніє Києва въ отношеніи къ древностямъ, изданное по Высочайшему соизволенію кievскимъ гражданскимъ губернаторомъ Иваномъ Фундуклеємъ”¹⁷. Вчений залишив важливу інформацію про населення міста, навчальні заклади, будівництво та загальну кількість різних споруд, стан торгівлі, діяльність генерал-губернаторів. Помітним фактом у плідній роботі генерал-губернатора Д. Г. Бібікова С. І. Маслов вважав заснування в 1852 році Київського Центрального Архіву¹⁸.

Серед інформаційних джерел особового фонду С. І. Маслова необхідно виділити його працю “Киевский некрополь”¹⁹, яка містить описи київських кладовищ, могил, пам’ятників, бібліографічні матеріали, також опис кладовища м. Прилуки, могили академіка В. М. Перетца в м. Саратові, різних могил священників. Додаються фотографії, газетні вирізки, епітафії, пародії. Наприклад, вирізка з газети “Більшовик” від 06.09.1935 р. розповідає про занедбаність кладовища Аскольдової могили в Києві²⁰. Проблема збереження пам’ятників, вшанування нашого минулого завжди турбували вченого.

Важливо, що С. І. Маслов не вважав себе професійним колекціонером, тому що особовий фонд та бібліотека фактично стосуються всіх тем його наукової, громадської та педагогічної діяльності. Але, як справедливо засвідчує Є. Рукавіцина, у творчій біографії С. І. Маслова “помітна зацікавленість приватними колекціями як в організаційному, так і науковому аспектах”²¹.

Серед тих документів, які безпосередньо не були пов’язані з науковою роботою С. І. Маслова, ми знаходимо його позначки, зауваження, додатки, важливі посилання. До таких матеріалів можна віднести щоденник невідомої київської гімназистки, написаний 1–31 червня 1889 року

під Києвом. Щоденник потрапив до С. І. Маслова в 1937 році. Дівчинка писала про своє перебування на дачі влітку, детально розповідала про щоденні розваги, своїх подруг, побут заможної київської родини. Сергій Іванович звертає, увагу на окремі думки дівчини, наприклад: “Видно, среди каждого народа есть свои хорошие и дурные люди!”²². Також помічає, що в даті відкриття пам’ятника Б. Хмельницькому в Києві, про яке згадує автор, є помилка.

Окремий інтерес істориків, дослідників можуть викликати безпосередні носії інформації в особовому фонді С. І. Маслова. Це різноманітні аркуші з газет, журналів, книг, листівок, плакатів, бланки різних організацій, банківських квитанцій, рахунків, наказів, об’яв к. XIX – п. XX ст., на звороті яких писав С. І. Маслов. Наприклад, од. зб. 571, присвячена бібліографічному огляду дитячої літератури, містить такі змістовні документи, як звіт про благодійну допомогу бідним учням 1-ої Київської гімназії, запрошення до школи для виборів батьківської ради, лист пожертв церкві в 1901 році. Од. зб. 662 включає цікавий документ наказу ліснику про вивезення лісу в 1913 році. Численні університетські та бібліотечні бланки, оголошення, на звороті яких писав Сергій Іванович, поширюють наші знання з історії цих установ.

Бібліотечна колекція С. І. Маслова, що зберігається у головному корпусі НБУВ, описана в інвентарних книгах особового архіву (од. зб. 7594–7630) та у бібліографічній картотеці, яка розміщена у генеральному каталозі. Картотека складається з 10-ти ящиків, побудована за алфавітним принципом. Окремо виділена іноземна література (ящик № 9) та періодичні видання (ящик № 10).

Бібліотека охоплює художні твори майже всіх відомих С. І. Маслову російських, українських та зарубіжних письменників; наукові праці істориків, філологів, архівістів, бібліографів, філософів; різноманітні підручники, каталоги, енциклопедії, довідники, словники, покажчики, путівники; краєзнавчі та етнографічні матеріали, репродукції, календарі та ін. Значну частину колекції складають релігійні твори. Також представлені праці Академії наук УРСР, труди УНІКу, матеріали про історію народної освіти в Україні, безпосередньо праці С. І. Маслова, В. І. Маслова, О. М. Маслової, В. М. Перетця та ін. Бібліотека демонструє захоплення С. І. Маслова ботанікою, біологією, філософією, історією, юридичними темами, мистецтвом.

Іноземна література представлена німецькими, французькими, італійськими, латинськими, польськими та іншими виданнями. Українська, російська та зарубіжна періодика охоплює період від 1880-х до 1950-х рр. Серед повнотекстових видань у картотеці описано й окремі вирізки, витяги.

З метою демонстрації неперевершеної цінності бібліотечної колекції С. І. Маслова наводимо перелік окремих книг:

Библиографические материалы, собранные в 1913–1914 гг. Э. А. Вольтером. – Пг, 1915. – 15 с.

Венгеров С. А. Источники словаря русских писателей. – СПб, 1900, 1910. – Т. 1–2. – 814 с., – 398 с.

Возняк Михайло. Початки української комедії (1619–1819). – Львів, 1919. – 252 с.

Воронов А. Архивоведение. – СПб, 1904. – 51 с.

Глазунов П. Храмы, построенные св. Владимиром и другими в его время. – К., 1888. – 87 с.

Дабелов – Дядьковский. Русский биографический словарь. – СПб, 1905. – 748 с.

Добржанский Ф. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских. – Вильно, 1882. – 533 с.

Сфремов Сергій. В тісних рямцях: українська книга в 1798–1916 рр. / Український науковий інститут книгознавства. – К., 1926. – 30 с.

Зленко Петро. Приватні бібліотеки на Україні: Історичний нарис. – Львів, 1937. – 52 с.

Кревецький Ів. Перша газета на Україні. – К., 1927. – 15 с.

Кулаковский Ю. А. Международный конгресс исторических наук в Риме. – К., 1903. – 21 с.

Лавров П. А. Апокрифические тексты. – СПб, 1859. – 162 с.

Орлов А. Библиография русских надписей XI – XV вв. – М. – Л., 1936. – 180 с.

Порфирьев И. Я. Апокрифические молитвы по рукописям Соловецкой библиотеки. – Казань, 1878. – 24 с.

Смирнов П. День в Чернигове (Воспоминания и впечатления протоиерея П. Смирнова). – СПб, 1896. – 32 с.

Українсько-руський архів. – Львів, 1906. – Т. 1. Рукописи львівських збірок. Вип. 1. – 242 с.

И. Шляпкин. Указец книгохранителя Спасо-Прилуцкого монастыря Арсения Высокого 1584 года. – (Б.м.), 1914. – 15, 28 с.

Данило Щербаківський. Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні. – К., 1924. – 15 с.

Ю. Яворский. Библиографические заметки. – Ль., 1901. – 15 с.

Petrarca Francesco. Rime...Milano. – 1909. – 454 p.

Як вважає О. Степченко, “Бібліотека С. І. Маслової, яку він почав збирати ще в гімназії, донині є однією із найбільших і найстаранніше дібраних приватних книгозбірень гуманітарного спрямування, що зберігається в колекційних фондах НБУВ”²³.

Дослідження принципів формування, систематизації та опису значного масиву джерел особового фонду та бібліотеки С. І. Маслової перспективні для архівознавців та бібліографів. Особовий архів та бібліотечна колекція С. І. Маслової демонструють різноманітність його

творчих пошуків, широкий комплексний підхід до досліджуваних тем, невичерпну творчу енергію, великий талант вченого, та мають неперевершену джерелознавчу цінність для спеціалістів різних історичних, філологічних дисциплін, широкого кола дослідників вітчизняної культурної спадщини.

¹ Ковальчук Г. І., Королевич Н. Ф. Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880–1957): Бібліограф. нарис. – К., 1995. – 44 с.; Перші книгознавчі читання: Зб. наук. праць. – К., 1997. – 146 с.; Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси. – К., 2001. – С. 198–216; Солонская С. В. О библиографической деятельности С. И. Маслова/ Библиотечно-библиографическая информация библиотек Академии наук СССР и Академии наук союзных республик. – М., 1958, № 5; Левченко М. Сергій Іванович Маслов // ЗІФВ. – 1928. – № 16. – С. 283–287; Корнейчик І. І. Український книгознавець, бібліограф та бібліотекознавець С. І. Маслов (1880–1957) // Бібліотекознавство та бібліогр. – 1967. – Вип. 4. – С. 101–114; Крекотень В. І. Лицар філологічної науки // Рад. літературознавство. – 1980. – № 11. – С. 73–79; Королевич Н. Ф. Українські бібліографи ХХ століття. – К., 1998 р. – С. 138–169.

² Степченко О., Воронкова Т. Особовий архівний фонд С. Маслова в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського // Перші книгознавчі читання: Зб. наук. праць. – К., 1997. – С. 13–18; Видатні вчені Національної Академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (1918–1998): Путівник. – К., 1998. – С. 65–71; Воронкова Т. І. Маслов Сергій Іванович // Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. – К., 2002. – С. 354–360; Степченко О. П. Особовий архівний фонд С. Маслова як джерело вивчення історії Всенародної бібліотеки України // Наук. Зап.: Зб. праць молодих учених та аспірантів. / Ін-т укр. археографії та джерелознавства. – К., 1997. – Т. 2 – С. 396–422; Степченко О. П. Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1934). – К., 2008. – С. 93–109.

³ ІР НБУВ, ф.33, од. зб. 3522–3528.

⁴ Там само, од. зб. 3488.

⁵ Там само, од. оз. 3663.

⁶ Там само, од. зб. 3348–3357.

⁷ Там само, од. зб. 264, арк. 3–13.

⁸ Там само, од. зб. 264, арк. 29.

⁹ С. І. Маслов “Кирилл Транквиллион-Ставровецкий и его литературная деятельность. Опыт историко-литературной монографии”. – К.: Наукова думка, 1984. – 245 с. (вступна стаття В. І. Крекотень, укладач А. І. Павленко).

¹⁰ Рукописна та книжкова спадщина України. Випуск 7. – К., 2002. – С. 146–185.

¹¹ Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси. – К., 2001. – С. 198–216.

¹² Матяш І. Б., Там само. – С. 207.

¹³ ф. 33, од. зб. 353, арк. 3.

¹⁴ Там само, од. зб. 584.

¹⁵ Там само, од. зб. 584, ч. 2, арк. 4.

¹⁶ Там само, од. зб. 662, арк. 5.

¹⁷ Там само, од. зб. 660, арк. 30.

¹⁸ Там само, од. зб. 660, арк. 80.

¹⁹ Там само, од. зб. 625–627.

²⁰ Там само, од. зб. 627, арк. 3.

²¹ *Є. Рукавіцина*. З історії приватних зібрань України (внесок діячів УНІК) // Матеріали Міжнародної наукової конференції “Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек”. – див.: www.nbuv.gov.ua/books/19/kiiev_97/312.html – 9к

²² ф. 33, од. зб. 1028, арк. 21.

²³ *Степченко О. П.* Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1934). – К., 2008. – С. 103.

О. YEMCHUK

The S. I. Maslov’s personal archival fund and library collection as a component of a domestic cultural heritage

The article presents the importance of the personal archive and private library of the outstanding bibliologist, archivist, bibliographer and philologist S. I. Maslov as the sources of great historical value. The article analyzes the biography and career of Ukrainian scientist.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

Руслан ПИРІГ

“МОЇМИ СЛОВАМИ РУКОВОДИТЬ БАЖАННЄ ЗАХИСТИТИ ЗЕМСЬКУ СПРАВУ...”

**(лист професора Костя Мацієвича до гетьмана
Павла Скоропадського, вересень 1918 р.)**

Кость Андріанович Мацієвич – визначний український державний і громадський діяч, учений-аграрник. Його ім’я, як і багатьох інших провідних постатей доби Української революції 1917–1921 рр., котрі опинилися в еміграції, в Україні було маловідоме. Останнім часом з’явилася низка наукових розвідок про його життя і діяльність. Підсумком цих дослідницьких зусиль стала кандидатська дисертація Л. Епик¹.

К. Мацієвич народився 18 травня 1873 р. у с. Демезна на Київщині. Належав до шляхетсько-священницького роду. Отримав фах агронома, працював у Полтавському і Харківському сільськогосподарських товариствах, редагував часописи “Хлібороб” і “Агрономічний журнал”, займався викладацькою діяльністю у Петрограді.

Після повернення у 1917 р. до Києва К.Мацієвич вступив до Української партії соціалістів-федералістів, був членом Центральної Ради. У серпні його призначили товаришем (заступником) генерального секретаря земельних справ. Будучи противником тотальної соціалізації землі, у грудні 1917 р. він подав у відставку. В добу гетьманської держави К. Мацієвич вів активну громадську роботу, обіймаючи посаду заступника голови Всеукраїнського земського союзу (ВЗС)².

Розглядаючи органи місцевого самоврядування, обрані законом Тимчасового уряду від 21 травня 1917 р., як потенційне джерело підтримки Центральної Ради та живильне середовище соціалістичних партій, МВС гетьманату ініціювало масштабний наступ на земельні органи. Спеціальним законом уряд дозволив губернським старостам розпускати земські зібрання та управи. Нерідко замість них відновлювали роботу дореволюційні цензові органи³.

До управи Союзу надходили сотні листів, телеграм, заяв про утиски земських органів на місцях. 16 червня 1918 р. з’їзд земств ухвалив меморандум до гетьмана з вимогою припинити гоніння на земські зібрання, не порушувати громадських прав, звільнити заарештованих активістів тощо. В документі містилися й радикальніші вимоги щодо розпуску уряду, проведення виборів до Українських установчих зборів, ліквідації комісій з підготовки законопроектів про вибори органів

місцевого самоврядування⁴. П. Скоропадський зустрівся з делегацією земських діячів (С. Петлюра, К. Мацієвич, С. Шемет та інші), але не прийняв жодної із вимог меморандуму.

У свої спогадах гетьман досить детально описує зустріч із земською депутацією і наголошує, що “саме в цей день Петлюра вирішив перейти в опозицію ... працювати для повалення ряду”⁵. У кінці липня С. Петлюра був заарештований. Відтоді К. Мацієвич фактично перебрав на себе керівництво ВЗС. Пізніше він писав, що одним з найнагальніших завдань був захист земств від утисків місцевої гетьманської адміністрації: “...з портфелем повним телеграм, скарг доводилося їхати до І. Кістяківського, тодішнього всевладного міністра внутрішніх справ, щоб якось полегшувати долю земств і земських діячів”⁶.

Безпосереднім приводом до написання листа П. Скоропадському стала ухвала Радою Міністрів закону “Про вибори губернських і повітових гласних”. Ще у травні 1918 р. було утворено спеціальну комісію з підготовки цього законопроекту. Очолював її князь О. Голіцин – відомий земський діяч, колишній депутат Державної думи, великий землевласник, голова Співки промисловості, торгівлі і фінансів (Протофіс).

Поданий цією комісією проект закону 17–23 серпня у закритому режимі розглядався на засіданнях уряду. Тривалі гострі дебати точилися навколо куріальної системи. Більшість міністрів - кадетів усвідомлювали, що “вона поглиблює різницю між окремими класами”, але визнали “державно-доцільним” обмежити доступ до земських виборів “елементів, небезпечних у політичному відношенні”. Попри заперечення міністра віровизнань В.Зіньковського та міністра закордонних справ Д.Дорошенка, закон було ухвалено і подано на затвердження гетьмана. Князь О. Голіцин отримав подяку уряду⁷.

Цим актом відмінявся згаданий закон Тимчасового уряду і запроваджувалися істотні цензові обмеження: майнові – до виборів земських гласних допускалися особи, які володіли майном, обкладеним земським збором; осілості – не менше 1 року; вікові – 25 літ; статеві – лише жінки, які володіли майном; соціально-професійні – позбавлялися права участі у виборах військові, студенти, ченці та ін.⁸

Намагаючись запобігти затвердженню цього закону гетьманом, К. Мацієвич направляє йому розлогого листа, в якому доводить згубність такого акту для утвердження української державності. Він нагадує, що у червневому меморандумі земського з’їзду містилося попередження про небезпеку віддавати реформування земської справи у руки цензових елементів, які будуть прагнути реваншу. І новий закон підтвердив ці побоювання.

К. Мацієвич звертається до історії земського руху, наголошуючи, що навіть за реакційного царського міністра внутрішніх справ Д. Толстого не було примусового розпуску земських зібрань, заміни їх “при-

суттєвими” при губернських старостах. Він вказує на загрозу вилучення з земських органів українських активістів і заміну їх денационалізованими бюрократами, які будуть керуватися “мотивами класової помсти і відкритої ворожнечі до демократичних верств української людності”⁹. Він просить гетьмана не затверджувати шкідливий, на його думку, закон, а створити невелику комісію для його перероблення відповідно до інтересів української державності. Крім того, він викладає власні пропозиції щодо змін до згаданого закону¹⁰.

Поданий К. Мацієвичем документ можна лише умовно визначити як лист. Насправді ж це досить розлога доповідна записка керівника всеукраїнського громадського об’єднання главі держави. Для такої атрибуції бракує лише сформульованої автором назви документу.

Детальне вивчення реквізитів даного письмового звернення дозволяє стверджувати, що воно гетьманові не доповідалося. Надходження до гетьманської похідної канцелярії зареєстроване 6 вересня 1918 р. Як відомо, згаданий закон вже був затверджений П. Скоропадським днем раніше, а оприлюднений у “Державному віснику” 16 вересня. Безпосередньо документ було направлено до МВС, зареєстровано у міністерстві 10 вересня і збережено у його фонді¹¹.

Ця записка є інформативним історичним джерелом. Її зміст свідчить про намагання однієї з наймасовіших громадських організацій України протистояти ліквідації демократичних засад місцевого самоврядування в добу гетьманату. З точки зору персоніфікації тогочасних подій дані матеріали відображають громадянську позицію одного з діячів українського національного руху, який не сприймав радикального соціалізаторського курсу лідерів Центральної Ради, але не міг змиритися з реставраторською політикою гетьманського режиму.

І насамкінець про подальшу долю К. Мацієвича. У лютому–березні 1919 р. він очолював МЗС УНР, а потім аж до 1923 р. – дипломатичну місію в Румунії. Переїхавши до Праги, вів викладацьку, наукову, видавничу роботу, займався громадською діяльністю. Учений залишив по собі поважний дослідницький доробок з актуальних проблем розвитку аграрного сектора економіки. Помер К. Мацієвич 2 квітня 1942 р. у Празі.

¹ Етик Л. І. Костянтин... Андріанович Мацієвич – державний і громадсько-політичний діяч. Автореф. дис. к.і.н. – К., 2009.

² Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – К., 1998. – С. 126–127; Довідник з історії України. Вид. 2-ге. – К., 2002. – С. 459; Енциклопедія українознавства. – Т. 4. – Львів, 1994. – С. 1495.

³ Державний вістник. – 1918 . – 11 липня.

⁴ Литвин С. Симон Петлюра у 1917–1926 роках. Історіографія та джерела. – К., 2002. – С. 139.

⁵ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ. – Філадельфія, 1995. – С. 206.

⁶ *Мацієвич К.* На земській роботі. Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – Прага, 1930. – С. 201.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 1064, оп. 1, спр. 6, арк. 180–183 зв.

⁸ Державний вістник. – 1918. – 21 вересня.

⁹ ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 2, спр. 23, арк. 7.

¹⁰ Там само, арк. 11.

¹¹ Там само, арк. 1–11.

**Письмове звернення К. Мацієвича до гетьмана П. Скоропадського
щодо закону “Про вибори губернських і повітових гласних”
6 вересня 1918 р., м. Київ**

Ясновельможний пане Гетьмане

Всієї України!

Оголошений, по прийняттю його Радою Міністрів, законопроект про реформу земського самоврядування, поступив на Ваше затвердження. На Вас лягає тяжка відповідальність сказати своє останнє слово в справі, яка може мати для молодої української державности рішуче значіння і я, використавши всі засоби, які були в мойому розпорядженні, яко тимчасового голови Всеукраїнського Союзу (земств- Р.П.) для того, щоб одвести той замах на права Української національної і державної справи, котрий зміщається в цьому законі, звертаюсь до Вас з щирим проханням прийняти до уваги мої міркування, які являються, я певен в цьому, виразом думки всього свідомого українського громадянства.

Я звертаюсь до Вас, не маючи на увазі а ніякої політичної мети, бо взагалі я ніколи політиком не був. Все життя своє я провів на земській праці як гласний і, головним чином, яко земський робітник спеціаліст, так що моїми словами руководить бажання захистити земську справу, іменню від того політичного походу, який на превеликий жаль, провадиться за часів гетьманської влади всіма тими елементами, які раніш панували в земстві і які при його демократизації, по закону 21 травня 1917 року, згубили там свою перевагу. Вони по більшості не прийняли а ні жодної участі в боротьбі за свої права на підставі існуючого закону, поховалися тоді, коли їхня робота була надзвичайно важлива для установа рівноваги в громадському житті, і тепер ідуть знову не шляхом чесної одвертої боротьби і порозуміння з народними масами, а вимагають од закону і од Вас закріплення тих привілеїв, які вони мали при царському режимі.

В тому меморандумі, який Вам був поданий від імені Всеукраїнського З'їзду особистою депутацією, в якій і я мав честь брати участь, був пророкований той стан, в якому опиниться земська реформа, коли її віддати в руки одних тільки цензових елементів. Ми тоді зауважили на необхідність розв'язання комісій по земському і мійському самоврядуванню і на організацію їх на нових підвалинах. Ви нам одповіли, що вони тільки розробляють питанне, а земський закон Ви затвердите тільки такий, який буде сприяти розвиткові української державности.

Наші сумніви тепер блискуче підтвердились. Більше того, ухвалений більшістю голосів земський законопроект уявляє з себе ні що инше, як закон про скасування у нас, в українській державі, місцевого самоврядування. Коли Ви уясните собі конкретний зміст ст. I, XV і XVI цього законопроекту, то Ви пови-

нні признати, що у нас після затвердження його Вами, земства не буде. Не буде земського положення, бо хоч старе не одмінється і застається юридично в силі, але практично воно ст. XV і XVI зводиться нінащо. Не буде земських зібрань, бо сучасні розпускаються, а нові зберуться ніяк не раніш 1919 року. Не буде і управ, бо управи, які віддаються під догляд на волю старост, то не управи, а щось гірше від бувших у нас на правобережній Україні так званих “куцих земств”. Іншими словами ні одного елементу, з яких складається право самоурядовання, не залишилось і все замінено адміністративним розпорядженням.

Я повинен зауважити, що наше земство вже пережило один раз подібну реформу. Це було за часів діяльності міністерства Д.І. Толстого, коли було скасовано положення 1864 р. і тоді в часи самої лютої Російської реакції, такого становища для земства утворено не було. Не було ні примусового розпускання земських зібрань, ні заміни управи “присутствіями” при губернаторах і ісправниках.

Коли Ви спинитесь на думці, для чого це робиться, і які матимуть наслідки, то не одержите ніякої другої відповіді як тільки тієї, що ми дали в меморандумі.

Я добре розумію необхідність боротьби з анархією і політичним максималізмом. Я згоден з тим, що в цій боротьбі треба уживати рішучих заходів, але і тоді не варт забувати, що в Гетьманській грамоті обіцяно було, що Ви “стоятимете на сторожі порядку і законності”, а в першому урядовому повідомленні проголошено було, що “підозріння в бажанні Правительства скоротити права місцевого самоврядування і усунути від нього широкі слої населення повинні відпасти”.

Скажіть, чи відповідає цим обіцянкам закон, який лишає не менш як на пів року нашу людність без земства і чи не можна його трактувати, як самий швидкий і певний шлях до дальнішої руїни нашого громадянського життя, яке від анархії може бути врятовано тільки спільними силами народнього самоурядовання і міцної урядової влади. Я гадаю, що все завдання сучасного відношення влади до земства повинно прямувати до того, щоб поставити його в умови енергійної, позитивної, культурно-економічної праці, між тим замість цього уживається повне його скасування і покладання його обов’язків на урядові інструкції в той час, коли вони не встигають дати раду і своєму прямому ділові.

За браком часу я не маю можливості цифрами доказати Вам, що занепад земської діяльності почавсь ще за перші роки війни, але це фактично так було. Вони вже тоді почували і фінансову кризу і брак робітників. Революція ще погіршала їх стан, а хвиля більшовитської грабіжки, яка поїшла по всій Україні, остаточно їх добила. Період українського урядування, після приходу німців і до проголошення Гетьманської влади, був остільки короткий, що недавно обрані земські зібрання і управи нічого не встигли зробити. І от Ваш уряд замість того, щоб спертися на земства, які в більшій своїй частині також бажали порядку і спокою як і вся людність, почав з ними таку ж розправу, яку до того часу чинили більшовики. Та й кінчає він тим самим з тією ріжницею, більшовики замість земств встановили владу “совдепів”, а Ваш уряд оддає всю земську справу старостам.

Як те, так і друге однаково веде до повного занепаду української державности, яка може мати опору тільки в демократичних органах самоурядовання. Як гласний повітового зібрання я своїми очима бачив, як з’українізовалось життя земства, дякуючи сучасному земському закону. Ніяких змагань про мову, про освіту, само по собі все набрало українського кольориту і я радів, що хоч таким шляхом наша національна справа, яка так важко розвивається, дякую-

чи відсутности національних буржуазних і шляхетних верств, набірає якогось міцного ґрунту через наші земства. Я гадав, що Ви і Ваш уряд, проголосивши твердо українську державність, зрозумієте всю величезну силу цього явища і з щирою прихильністю віднесетесь до тих можливостей, які тут одкриваються перед українською державною ідеєю.

Справді зауважте, ясновельможний пане Гетьмане, на такі факти, по тім відомостям, які ми маємо в Союзі Земств України, сучасний національний склад земств малюється такими цифрами:

	Склад Управ	
	Цілоком український	По часті український
Поділля	10	3
Волинь	8	3
Київщина	13	-
Полтавщина	14	2
Чернігівщина	7	5
Харківщина	8	4
Херсонщина	3	4
Катеринославщина	6	3
Губерніяльних	5	3
Повітових	64	21
Всього	69	24

Таким чином, ми бачимо, що переважна більшість управ, я не кажу вже про земські зібрання, була раптом українізована. Уряду, який щиро стоїть на ґрунті української державности, треба було боронити це завоевання, як кращий наш здобуток, закріпити його на завжде в нашому житті. І це не трудно було зробити, виходячи з державних поглядів, а не керуючись мотивами клясової помсти і одкритої ворожнечи до демократиних верств української людности, жертвою яких став меж иншим і наш товариш С.В. Петлюра, котрий, залишив всяку другу працю, віддав себе виключно національно-земській ідеї.

Наш же уряд замість того, аби досягти якогось порозуміння з українськими земствами систематично їх розганяв, заарештував без суда управи і ставив на їх місце тих самих денационалізованих власників, або урядовців старого режиму, які довели Росію до загибелі і те саме зроблять з Україною, бо всяка держава міцною бути може тільки національним почуттям і національною свідомістю.

Тепер всі ці окремі заходи по руйнованню національного земства, всі ці арешти, заборона земських зібрань, затягнення грошової допомоги і т.и. з'єднані до купи в новому законі. Не дивно, що у багатьох українських діячах увірвався терпець і серед них почалась ширитись думка: всім одразу скласти свої уповноваження. Багато сил, енергії витрачено було Союзом Земств України для боротьби з такими намірами, але тепер і мене самого бере сумнів, чи не був це єдиний шлях забезпечити як не національні права, то зберегти хоча національне достоїнство.

Я знаю, що цей весь поход проти земства прикривається наче б то необхідністю боротьби з соціалізмом і політичним більшевизмом, але це так говориться. На ділі тут треба шукати чогось другого. Усякий об'єктивний і правдивий спостерігач нашої земської дійсности бачив, як всіх земських діячів з кожним днем, після приходу німців, захоплювала практична праця і як вони майже не з кожною хвилиною позбувалися свого ранішого радикалізму. Цього процесу ви-

дужання від “соціалістичної хвороби” наші українські діячі також підлеглі, як і де-які Ваші міністри, які теж були нею хворі, та вина тільки в тім, що вони це хотять доказати не арештом і насильством, а позитивною працею.

Я не можу спинитися на дрібній критиці тих засобів, якими творці нового виборчого закону пропонують Вам захистити земство від “соціалістів”. Зауважу тільки на кілька головних його рис.

Все виборче діловодство і справу виборів веде особлива комісія, (ст. VIII й IX), а не земська управа, як це звичайно повинно бути в місцевому самоврядуванні. При чому в тій комісії тільки один член од земства, всі останні денационалізовані бюрократи. Чи можна ж сподіватись чого-небудь доброго в українському напрямкові від такої комісії?

А права ця комісія має надзвичайні, бо до самого останнього дня доля виборця в її руках і кожного небажаного чоловіка вона може усунути за день до виборів.

Але головною кривдою виборчого закону застається куріальна система. Коли в неї для політичних виборів можна бачити хоч яку-небудь рацію, то для земства, себ-то інституції культурно-економічної все те, що поділяє людей, тільки шкодливо. Який мир може там бути, коли кожний селянин буде почувати, що пани через щось повинні вибирати окремо, так ще й так, що голос пана важить в 10.000 разів більше, як мужичий? Ви, Ясновельможний пане Гетьмане, повинні знати, що наші українські селяне вибірали барона Корфа, власника Хижнякова тоді, коли їх викидали з земства пани. Останні вибори теж показали, що хто не боявся народа, а йшов до нього з щирим серцем для загальної праці, то теж вибірали, не дивлячись на те, що він пан. І по своєму опиту земської праці посліднього року я твердо запевнивсь, що таке порозуміння власників і селян в земській справі може прийти вмісті з порядком, встановленим твердою владою і на підставі існуючого закону.

Я не закриваю очей на те, що в ньому є багато хиб. Земство не може допускати до виборчої урни людей, які не мають господарського опиту, які не мають міцних зв'язків з місцевістю і т.и. Це все повинно бути виправлено, але ввести куріальну систему в земство означає поховати на довгий час ту велику, морально-виховуючу громадське почуття, силу, яку мають спільні вибори, коли всі йдуть до однієї урни.

Не ставайте, пане Гетьмане, на цей шкодливий для нашої України шлях, бо тут могила зросту громадянства, яке може розвинути у нас на щирій і послідовній повазі до нашого головного громадянина-селянина хлібороба.

На цьому я і кінчаю всі ті уваги, з якими я хтів звернутись до Вас з приводу нового земського закону.

Якщо в них Ви знайдете щось важливого і корисного, то кращим виходом було б призначенне Вами невеличкої комісії, яка б в самий короткий строк Вами приказаний переробила цей закон так, щоб він справді відповідав інтересам української державности.

Якщо цей вихід Ви вважаєте неможливим, то в додаток до цієї записки я подаю свій проект змін в виробленому законі, які трохи зменшать його шкодливість.

Заступник Голови
Всеукраїнського Союзу Земств

Професор Кость Мацієвич

*Додаток 1***Проект змін в земському законопроекті**

IX. Зазначені в попередньому пактові виборчі комісії утворюються в складі: голови комісії, яким являється голова земського зібрання, представника судового відомства в особі голови з'їзду мирових суддів, податного інспектора, голови або члена земської управи по її вибору, голови або члена міської управи по її вибору, представника міністерства внутрішніх справ по призначенню міністра.

XV. Уповноваження повітових і губерніяльних гласних з виданням цього закону продовжуються до того часу, поки не одбудуться нові вибори.

XVI. Губерніяльні і повітові зібрання в сучасному складі можуть одбуватись тільки для затвердження кошторисів і вибору членів управи.

ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 2, спр. 23, арк. 1–11.

R. PYRIG**“On my own words...”**

There is a review of the little-known document connected with the Law “About elections of provincial and povit (district) self-government members” adoption (May, 1918) in the publication. Also it includes a cursory description of K. Matsievych life.

Олена РАЧКОВСЬКА
МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ
В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ

На обкладинці Путівника по фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України зображена ліра – відомий з античних часів музичний інструмент і символ мистецтва. Музика – неодмінна супутниця відвідувачів архіву-музею. На власні очі вони можуть побачити старовинний музичний інструмент псалтеріум, який належав актору і режисеру М. Крушельницькому, рояль композитора Л. Ревуцького, торкнутися струн гітари поета В. Сосюри, бандури прозаїка Ю. Смолича. До послуг дослідників – бібліотечне зібрання нотних видань, яке налічує понад 1000 примірників. І, зрозуміло, усі музичні жанри представлені в архівних документах.

Чимало написано про колекцію “Твори композиторів 16–18 ст.” (ф. № 441). Не будемо повторюватися, нагадаємо лише, що “Архів Баха” (така неофіційна і поширена серед фахівців назва колекції) раніше належав бібліотеці Академії співу в Берліні (Zing-Akademie zu Berlin) і тому у 2001 році був переданий Німеччині. Натомість у ЦДАМЛМ України зберігається мікрофільм колекції як складова частина Національного архівного фонду. Тобто, наша установа має право надавати для використання фізичним та юридичним особам унікальні музичні пам’ятки. Наприклад, віденський ансамбль старовинної музики “Модернтаймс-1800” на основі мікрофільму записав компакт-диск “Симфонії епохи Просвітництва”. Ця вельми цікава робота зарубіжних музикантів, якими керує наш земляк, диригент і скрипаль Ілля Король, була відзначена у минулому році призом французької преси “Діапазон Д’ор”. ЦДАМЛМ України і Національна філармонія України розробили за творами фонду № 441 спільний проект – цикл концертів “Загадки стародавніх фоліантів”. Відбулися вже два концерти з цього циклу. Гадаємо, зазначена акція триватиме не один рік, оскільки її організаторам є з чого вибирати. У мікрофільмі фонду № 441 містяться понад 5000 од. зб. Нотними рукописами та раритетними виданнями представлена творчість композиторів різних європейських країн. Скопійовану колекцію прикрашає сузір’я славетних імен: Й. С. Бах та члени його родини, Л. ван Бетховен, А. Вівальді, Ф. Й. Гайдн, Г. Ф. Гендель, В. А. Моцарт, а також Й. А. Гассе, Г. Ф. Телеман, І. Ф. Агрікола, І. Ф. Кірнбергер, І. Г. Граун, К. Ф. Стаміц, А. Кореллі, Д. Тартіні, Д. Б. Перголезі, Д. П. Палестрина, Ж. Б. Люлі, Ж. Ф. Рамо та ін.

Від західноєвропейської музичної класики перейдемо до особових фондів українських композиторів. Огляд цих документальних масивів

почнемо з матеріалів Т. Безуглого, митця середини 19 ст. Композитор і піаніст, представник романтичного напрямку, він уперше створив в українській фортепіанній музиці балади, скерцо, елегії, що увійшли до рукописних збірок його творів (1864, 1865): “Конашевич-Сагайдачний”, “Українська колискова пісня”, “Барвінок”, “Русалки”, “Українська фантазія”, “Подільянка”.

Композитор Кирило Стеценко наприкінці 19 ст. навчався в Софійській бурсі, у приміщенні якої нині розташовано архів-музей (на території Національного заповідника “Софія Київська”). У невеликому за обсягом особовому фонді композитора – клавір одноактної опери “Іфігенія в Тавриді” за Лесею Українкою (1911), інтродукції до оперети “Сватання на Гончарівці” за Г. Квіткою-Основ’яненком (1919), яка стала класикою цього жанру; музика до вистав “Про що тирса шелестіла” С. Черкасенка (1918), “Гайдамаки” за Т. Шевченком (1919); кантата “Шевченкові” (1920), а також романси на сл. О. Олеса “Зустрітись, щоб зразу розлучитись”, “О, не дивуйтесь” (обидва – 1912), “Чому?” (1919) та ін.

Чимало наших фондоутворювачів поєднували композиторську діяльність з виконавською, педагогічною. Чех за національністю, диригент і композитор Й. Прибик у першій пол. 20 ст. працював у театрах Києва, Харкова, Львова, Одеси. У ЦДАМЛМ України можна ознайомитися з клавіром його опери “Заручини”. Композитор М. Тутковський здобув визнання також як піаніст, педагог. Його мистецький доробок репрезентований клавіром опери “Буйний вітер” (1914), творами для фортепіано, романсами. Принагідно треба зазначити, що М. Тутковський був засновником і директором Київської музичної школи, що проіснувала з 1893 р. до 1930 р. Його сучасник, композитор С. Дрімцов деякий час очолював Харківський музично-драматичний інститут. Разом з кобзарем І. Кучеренком за реконструкцію бандури отримав головний приз на Паризькому конкурсі музичних інструментів (1912). Він автор чималої кількості творів, нотні рукописи яких нині зберігаються в архіві-музеї: партитури опери “Іван Морозенко” (1914), оперети “Сорочинський ярмарок” (1926), партитури, клавирів музики до театральних вистав “Роза та Хрест” О. Блока (1918), “Тарас Бульба” за М. Гоголем (1920-ті) та ін.

Звернемося до імен добре знаних: Л. Ревуцький і Б. Лятошинський – учні Р. Глієра. За архівними документами, вони спільно працювали над оперою “Тарас Бульба” М. Лисенка (Л. Ревуцький – нова редакція, Б. Лятошинський – оркестровка). В особовому фонді Л. Ревуцького лише кілька оригінальних нотних рукописів, зокрема, автограф кантати-поєми для хору, солістів та оркестру “Хустина” на сл. Т. Шевченка (1944).

Натомість особовий фонд Б. Лятошинського приємно вражає розмаїттям автографів: клавір опери “Золотий обруч” за І. Франком (1929–1931), партитури музики до фільмів “Тарас Шевченко” (1950-ті рр.), “Повія” (1960-ті рр.), партитури другої, третьої, п’ятої симфоній (1944–1966), симфонічних сюїт, увертюр, кантат, хорів та ін.

Досить повний за кількістю творчих матеріалів родинний фонд Ю. Мейтуса та його дружини, актриси О. Васильєвої. Якому музичному жанру надавав перевагу композитор? Оперному, судячи з наявних нотних рукописів. Серед них – партитури, клавіри опер “Молода гвардія” (1950), “Північна Аврора” (1955), “Украдене щастя” (1958–1960), “Анна Кареніна” (1970), “Ярослав Мудрий” (1971–1979), “Іван Грозний” (1980–1984), “Марія Волконська” (1986–1989), “Антоній і Клеопатра” (1991–1995) та ін. Утім, вивчаючи фонд Ю. Мейтуса, що упорядкований за розділами “Твори для симфонічного оркестру”, “Камерно-інструментальні твори”, “Музика до театральних вистав і кінофільмів” та ін., не важко дійти висновку: в кожному жанрі митець створив яскраві композиції.

Поряд з творчими матеріалами Л. Ревуцького, Б. Лятошинського, Ю. Мейтуса рукописи творів з особових фондів інших композиторів дають досить чітке уявлення про розвиток української музики 20 ст., еволюцію окремих жанрів. Національна гордість українців – хорове мистецтво – широко представлено у зібранні музичних фондів архіву-музею творами П. Сениці, В. Верховинця, Г. Давидовського, П. Козицького, М. Васильєва-Святошенка, В. Уманця. Віртуозним володінням технікою хорового письма відзначаються твори західноукраїнських композиторів С. Людкевича, Є. Козака.

Джерельна база нашої установи налічує чимало рукописів інструментальної музики: симфоній, симфонічних поем, сюїт, увертюр, камерно-інструментальних творів та ін. Серед авторів цих опусів: В. Барабашов, В. Борисов, Р. Верещагін, П. Гайдамака, П. Глушков, К. Данькевич, К. Домінчен, В. Кирейко, В. Костенко, Г. Майборода, В. Нахабін, В. Рибальченко, Г. Таранов, А. Штогаренко та ін. Нашими фондоутворювачами є також молодші сучасники згаданих композиторів, інструментальні твори яких здобули визнання у другій половині минулого століття: прелюдії і фуґи В. Бібіка (1970-ті); симфонії В. Губаренка (1965, 1967); симфонічна поема “Зачарована Десна” Ю. Іщенка (1972); “Речитативи та рондо” (1968), концерт для скрипки з оркестром (1969) М. Скорика. На перехресті жанрів народилися твори Л. Дичко – симфонія № 1 “Привітання життя” для баса, сопрано, арфи, фортепіано, струнного оркестру та ударних інструментів (на сл. Б.-І. Антонича, 1968–1972), симфонія-кантата “Ти починаєшся з очей” (на сл. Ю. Сердюка, 1993–1994); В. Тилика – вокально-симфонічні повісті “Сорочинські бувальщини” за М. Гоголем (1980), “Чорний ліс” (1981) та ін.

Українська оперна і балетна музика представлена у фондах композиторів різних поколінь. Це – опери “Ахмед” П. Глушкова (1920); “Яблуневий полон” О. Чишка (1929–1934); “Кармелюк” В. Костенка (1928–1930); “Льодове побоїще” Г. Таранова (1943); “Богдан Хмельницький” (1949–1950), “Назар Стодоля” (1959) К. Данькевича; “Милана” (1957), “Арсенал” (1959), “Тарас Шевченко” (1954), “Ярослав Мудрий” (1973)

Г. Майбороди та ін.; балети “Лілея” К. Данькевича (1939); “Данко” В. Нахабіна (1948); “Хустка Довбуша” (1952) А. Кос-Анатольського; “Сорочинський ярмарок” (1957), “Оксана” (1964), “За двома зайцями” (1965), “Либідь” (1973) В. Гомоляки; “Катерина Білокур” Л. Дичко (1985–1986) та ін.

До дитячої аудиторії звернені балети В. Гомоляки “Кіт у чоботях” (1959), “Королівство кривих дзеркал” (1960-ті) та опера Ю. Рожавської “Казка про втрачений час” (1970-ті).

Українська вокальна музика... “Пісня – життя моє”, – писав А. Кос-Анатольський. У його доробку – цикл т. зв. солов’їних романсів (“Сміються, плачуть солов’ї” на сл. О. Олесь, 1958; “Соловей і троянда”, “Соловейко на калині” – обидва на власні слова, 1960), солоспіви “Ой ти, дівчино, з горіха зерня” на сл. І. Франка (1956), “Чом, чом, земле моя” на сл. К. Малицької (1967), “Коли відлітають лелеки” на власні слова (1975). До цього слід додати ще значну кількість творів, які завоювали серця меломанів. Чимало з вокальної музики А. Кос-Анатольського не опубліковано, лишилося у нотних автографах.

У меморіальному кабінеті П. Майбороди і А. Малишка представлені фортепіано і баян – свідки творчої співдружності композитора і поета, авторів популярних в народі пісень: “Київський вальс” (1954), “Журавлі” (1955), “Колискова” (1956), “Рідна мати моя” (1959), “Ти моя вірна любов” (1959), “Вчителько моя” (1967), “Моя стежина” (1970) та ін. Андрію Малишкові присвятив реквієм Г. Майборода, старший брат композитора-пісняра (1970). Він же написав на вірші поета солоспіви “Пісня”, “Ти ждеш мене” (обидва – 1952) та ін.

Архів-музей зберігає рукописи не тільки згаданих митців. У його скарбниці чимало відомих вокальних творів: “Хотіла б я піснею стати” (на сл. Лесі Українки, 1950-ті) Ф. Надененка; “Чи знаєш ти” (на сл. В. Сосяри, 1951), “Дівоча любов” (на сл. П. Воронька, 1950-ті) А. Штогаренка; “Стояла я і слухала весну” (на сл. Лесі Українки, 1955) Г. Гембери; “Облетіли пелюстки моїх казок” (на сл. В. Чумака, 1962) М. Степаненка; “Кохання моє” (на сл. В. Малишко, 1970-ті) Б. Буєвського; вокальні цикли “Сонети Шекспіра” (1973), “Сонети Петрарки” (1973), “Сонети Міцкевича” (1974), “Сонети Мікельанджело” (1975) М. Дремлюги; “Лебедині два крила” і “Незабутнє” (на сл. Д. Луценка, 1975, 1976), “Батьківщина” (на сл. А. Демиденка, 1978) І. Шамо; “Енгармонійне” (на сл. П. Тичини, 1967) Л. Дичко; “Два кольори” (на сл. Д. Павличка, 1968), “Журавка” (на сл. В. Юхимовича, 1971), “Сину, качки летять” (на сл. М. Ткача, 1976) О. Білаша; “Ой, на плаї скрипка грає” (на сл. Л. Барабана, 1975) С. Сабаша та ін.

У 2002 році з Канади до архіву-музею надійшли творчі матеріали українського композитора Б. Веселовського. Серед яких пісні: “Серенада”, “Сині очі”, “Скільки рік скільки гір” (1937), “Космічні світи”, лі-

ричний двовірш “Літо” (1937–1938), а також “Альбом танкової музики” (1950-ті). Його естрадні композиції були дуже популярні серед української діаспори в Канаді та США. Всього на платівках вийшло понад 100 творів Б. Веселовського.

Як бачимо, зібрання музичних творів ЦДАМЛМ України відзначається жанровим і стилевим розмаїттям. Це понад 100 особових фондів композиторів. Всього не охопиш. Ми розповіли лише про частину нотних рукописів. Запрошуємо фахівців, усіх шанувальників української музичної культури до читального залу нашої установи, щоб переглянути рукописи, раритетні нотні видання. І, можливо, через деякий час до репертуарів професійних і аматорських колективів будуть включені обробки народних пісень з колекції фольклориста Г. Ячницького, твори родини музичних діячів Шиповичів, п'єса для симфонічного оркестру “Танок рабів Сходу” (1931) репресованого композитора С. Тишкевича, музика до 125 кінострічок з фонду Національної кіностудії художніх фільмів імені О. Довженка. І загалом, хіба не варта рукописна музична спадщина багатомного видання?

O. RACHKOVSKA

Musical creativity in archival documents

There is a characteristic of private sands of Ukrainian composers that are store in the Central state archive-museum of literature and art of Ukraine given in this archive. Musical heritage of 19–20 century are mention in this archive. Special attention is paid to the necessary of little know compositions, popularization in the multiple volume additions, materials concerning of National union of Ukraine composers.

Христина ВІНТОНІВ

**СЛОВ'ЯНСЬКА КОЛЕКЦІЯ
МАНІТОБСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КАНАДІ**

У Канаді зберігається величезна кількість документів архівної україніки, які є неоціненним скарбом для української історії, культури, мови, суспільства в цілому. У Манітобському університеті є багата слов'янська колекція, яка потребує детального аналізу та впорядкування.

Мета статті – ознайомити зацікавлених науковців, викладачів, аспірантів, студентів з архівними фондами Манітобського університету в Канаді, що викликають значний інтерес завдяки своїй слов'янській колекції, в якій наявні також документи архівної україніки.

Манітобський університет, заснований 1877 р., є найбільшим університетом у провінції Манітоба і першим у Західній Канаді.

Він складається з 9 бібліотек та 11 центрів опрацювання супутникової інформації, розміщених на територіях університету Форт-Гаррі та Баннатине. Тут зберігається понад 2 млн. од. зб., понад 15 800 періодичних видань; а також матеріали на мікроформах та в мультимедійному форматі¹.

Цей університет має давні традиції та взаємозв'язки з українською громадою в Манітобі. У 1949 р. тут засновано відділ слов'янських студій, що пізніше сприяло створенню окремої слов'янської колекції у його Бібліотеці Елізабет Дафо. Першим професором та головою відділу було призначено Я. Б. Рудницького. Колекція поповнювалася документами, подарованими Комітетом українців Канади, Осередком української культури і освіти (Осередок), Українською Вільною Академією Наук (УВАН), товариством “Український народний дім”, Польським конгресом Канади, Асоціацією польських жінок; російські книги надійшли з приватних колекцій Додокіна з Вінніпегу та Кроу з Оттави. Колекцію фінансово підтримували різні організації, особливо Фонд українських студій під керівництвом Марка Смерчанського, який відразу придбав книжки на суму понад 6 тис. дол. Для слов'янської колекції також подаровано 50 газет та 30 інших періодичних видань. Велика кількість важливих книжок та періодики надійшла завдяки канадсько-радянським культурним зв'язкам. Спочатку колекція зберігалася в приміщенні відділу, а з 1953 р. приблизно 2000 од. зб. було переміщено в новозбудовану бібліотеку (з 1962 р. – Бібліотека Елізабет Дафо), де вони зберігаються й досі².

Слов'янська колекція Бібліотеки Елізабет Дафо в Манітобському університеті

Найбільшою з 9 бібліотек Манітобського університету є Бібліотека Елізабет Дафо, джерела якої використовують викладачі у дослідженнях та студенти у навчальному процесі. Бібліотека має величезну кількість книжок, періодичних видань, урядових публікацій, мікроформ, карт та спеціальних колекцій, які сприяють ісландським та слов'янським дослідженням. Тут же розміщений один з відділів університету – Архів та спеціальні колекції. Бібліотека має такі колекції: періодика у зв'язках; поточна періодика; матеріали великого формату; урядові документи; ісландська колекція; основне книгосховище; карти та атласи; мікроформи; рідкісні книги та архіви; довідково-інформаційний фонд; слов'янська колекція; тези та практикуми³.

Слов'янська колекція є окремою структурною одиницею в Бібліотеці Елізабет Дафо, вона включає понад 56 000 книжок, періодики, зокрема, газет та мікроформ. Більшість із них надруковані російською, українською та польською мовами, частково іншими слов'янськими мовами. У колекції є документи різної тематики, зокрема, з гуманітарних та суспільних наук. Тут багато спеціалізованих словників, виданих переважно російською, українською та польською мовами (фінансові, технічні та комп'ютерні, екологічні, юридичні, соціологічні, лінгвістичні); є довідковий відділ словників, енциклопедій, бібліографій та статистичних щорічників⁴.

1. “Бібліографічні та біографічно-бібліографічні джерела з української літератури”. Тут зосереджено такі видання: найповніша енциклопедія про Україну та українців англійською мовою “Енциклопедія України” (за редакцією В. Кубійовича); багатотомна “Енциклопедія українознавства” (за редакцією В. Кубійовича, 1949, перевидання 1993); “Міжнародна бібліографія книг та статей про сучасні мови та літературу” (1921–1995); “Українська література англійською мовою: статті в журналах та колекції, 1840–1965 рр.: анотована бібліографія” М. Тарнавської (1992); “Українська література англійською мовою: книжки та памфлети, 1890–1965: анотована бібліографія” М. Тарнавської (1988); “Бібліографія української літератури англійською мовою та французький переклад (1950–1986) і критика” О. П'ясецької (1989); “Письменники Радянської України: бібліографічний довідник, 1917–1987 рр.” (1988); “Українські письменники: біографічно-бібліографічний словник” (1960); “Незалежна Україна: бібліографічний путівник до англійських публікацій, 1989–1999” Богдана С. Винара (2000); “Україна: бібліографічний путівник до англійських видань” Богдана С. Винара (1990).

2. “Бібліографічні та біографічно-бібліографічні джерела з української літератури в Канаді”. Тут зберігаються: перелік українсько-ка-

надських публікацій “Україна та українсько-канадські книжки для середніх шкіл, коледжів та публічних бібліотек” А. Григоровича (1979); “Українські письменники в Канаді: літературно-критичні нариси” О. Гай-Головка (1980); “Бібліографія видань української еміграційної літератури, 1945–1970” Б. Роменчука (1974); “Анотована бібліографія української літератури в Канаді: книговидавництво, 1908–1985” Я. Славутича (1986); біографічно-бібліографічне дослідження про українсько-канадських літераторів та їхні вибрані твори “Західноканадський збірник” Я. Славутича (1973).

3. Колекція мікрофіш “Історія сучасного російського та українського мистецтва, 1907–1930 рр.”. Серед них – колекція з 65 монографій та 41 серії в межах 1907–1930 рр., скопійовані на мікрофіші компанією АДС Паблішерс (IDC Publishers) у Нідерландах. Ця колекція складається з монографій, критики, мистецької періодики, опублікованої в Росії та Україні до та після Другої світової війни; є мистецькі журнали, а саме: “Рабіс”, “Радянське мистецтво” та “Творчество”. Наявні також статті видатних митців (В. Кадинського, П. Філонова, К. Малевича та А. Петровського), книжки відомих критиків (Якова Тугендхольда, Еріка Голербака та Миколая Пуніна).

4. Колекція “Авангардної української періодики” включає такі видання: “Нова генерація” (Харків, Державне видавництво України), “Червоний шлях” (Харків, Державне видавництво України), “Дзвінок” (Львів, Українське педагогічне товариство), “Універсальний журнал” (Харків), “Критика” (Харків, Державне видавництво України), “Плуг” (Харків), альманах київської філії Спілки пролетарських письменників “Гарт” (Київ, Державне видавництво України), “Ілюстрована Україна” (Львів, Ілюстрована Україна), “Нові шляхи” (Львів, видавнича спілка “Нові шляхи”), “Зоря” (Дніпропетровськ), “Західна Україна” (Харків, Спілка революційних письменників “Західна Україна”) та ін. Ці видання з’явилися в Україні у 1910–1930-х рр. Значну частину літературних журналів надруковано у 1920-х рр. під час великих зрушень та експериментів у мистецтві. Україна, як і інші радянські республіки, переживала національне пробудження в культурі, мові та літературі. Театр, образотворче мистецтво та різні літературні течії формувалися під впливом Заходу. І як результат – нові публікації, в яких тлумачилися ці нові віяння. Серед літературних особистостей були й такі, які тісно пов’язані з цими публікаціями: І. Дніпровський, В. Сосюра, П. Тичина, М. Куліш та М. Хвильовий.

5. Колекція “Українські памфлети* з Центральної та Західної Європи” охоплює період з 1900 до початку 1980-х рр. У ній наявні приблиз-

* Поняття “памфлети” тотожне поняттям “буклети”, “брошури”, і використовується в цьому значенні.

но 150 невеличких брошур різних приватних видавництв: “Мій злочин та інші короткі оповідання” І. Франка, “Олександр Мурашко” та “Тимко Бойчук” Д. Антоновича, “Жива: поеми” О. Бабія, “Сорочинський ярмарок: повість” М. Гоголя, неперіодичне видання для робітного народу “Гуцульська читанка” (за редакцією д-ра К. Трильовського), “Коротка історія Православної церкви: підручник для православних учнів українських народних шкіл”, “Мала історія України”, “Наймана праця і капітал” К. Маркса, статті Р. Рахманного (Олійника), “Тризна” Т. Шевченка, “Політичні листи”, “Українська державність” В. Винниченка; багато інших політичних і економічних трактатів, оригіналів новел.

6. Колекція “Українські памфлети з України та Східної Європи” включає україномовні публікації, надруковані в Україні, або сусідніх країнах, що охоплюють період із ранніх 1900-х рр. до середини 1990-тих рр. та містять невеличкі буклети різних приватних та державних видавництв, а саме: “Червоний шлях” (Харків), “Світ дитини” (Львів), “Діло” (Львів), “Українське видавництво” (Харків), “Русалка” (Київ), Державне видавництво України (Харків), друкарня наукового товариства ім. Т. Шевченка (Львів), фонд “Учітеся, брати мої” (Львів), видавництво Миколи Голюка, Товариство “Просвіта” (Львів) та ін. Це – перевидання праць видатних письменників та діячів (М. Коцюбинський, Б. Лепкий, М. Вовчок, В. Винниченко, І. Котляревський, М. Кропивницький); політичні та економічні трактати “Економічні основи галицької державності”, “Галичина та Соборна Україна”; “Слово о полку Ігоревім” (1944) та ін. У колекції налічується понад 100 видань.

7. Колекція “Українсько-канадські памфлети” (1900–1970 рр.) складається з малоформатних праць, надрукованих в основному місцевими газетами “Руська книгарня” та “Українська книгарня” для українських іммігрантів. Це – оригінали п’єс та їхні переклади; інформація для перших поселенців; матеріали про життя в Канаді, а також з історії, літератури та соціально-політичних питань. У колекції наявні понад 300 публікацій, серед яких віднаходимо ті, що написані українськими письменниками та діячами в Україні та за кордоном: М. Драгомановим, І. Багряним, Т. Шевченком, О. Кобилянською, митрополитом Української православної церкви Канади Іларіоном, В. Коссарем, Д. Гунькевичем, Я. Майдаником, О. та Т. Кошицями, О. Сушком, П. Кратом, С. Ковбелем, Р. Рахманним (Олійником), С. Руданським, М. Шудлом; статuti, молитовники, пісні та колядки, промови, різні звіти та ін.

8. Колекція “Українсько-американські памфлети” налічує понад 100 україномовних публікацій, виданих переважно в США з 1910-х рр. до кінця 1980-х рр.: передруковані твори М. Драгоманова, І. Франка, Б. Грінченка, М. Костомарова, Т. Шевченка, І. Мазепи; політичні та історичні трактати; публікації про громадські та політичні рухи.

9. Колекція музичних партитур педагога, диригента хору О. Кошиця, громадського діяча В. Климківа складається з декількох сотень музичних партитур та аранжувань українського фольклору, літургійної, класичної та сучасної музики. Її подарувала слов'янській колекції Бібліотеки Елізабет Дафо у 2001 р. родина В. Климківа. До неї увійшли твори та аранжування відомих українських музикознавців, композиторів та диригентів. Ця унікальна колекція доповнює фонд В. Климківа (http://umanitoba.ca/libraries/units/archives/collections/complete_holdings/rad/mss/klymkiw_family.shtml), що зберігається в Архіві та спеціальних колекціях Манітобського університету.

1) Колекція музичних партитур складається з двох секцій:

“Малоформатні музичні партитури В. Климківа” (8 коробок): літургії, церковні, народні, естрадні пісні, веснянки, колядки, концерти, твори та аранжування С. Людкевича, М. Лисенка, Г. Верьовки, М. Вербицького, О. Білаша, Н. Нижанківського, В. Івасюка, Ф. Колесси, М. Кропивницького, М. Леонтовича, Б. Лятошинського, Гр. та П. Майбород, С. Сабадаша, І. Садовського, І. Шамо, К. Стеценка, репертуари колективів, хорів, вечорниці, вокальні твори.

2) “Середньоформатні музичні партитури В. Климківа” (29 коробок): твори та аранжування А. Авдієвського, В. Барвінського, М. Березовського, О. Білаша, Д. Бортнянського, М. Федоріва, С. Гулака-Артемівського, В. Колесника, Ф. Колесси, А. Кос-Анатольського, В. Косенка, М. Леонтовича, М. Лисенка, Б. Лятошинського, С. Людкевича, Гр. та П. Майбород, Н. Нижанківського, Л. Ревуцького, І. Шамо, А. Штогаренка, Д. Січинського, М. Скорика, Н. Яремчука, Я. Степового, К. Стеценка, Г. Верьовки; державний гімн УРСР, літургійні служби, народні, церковні пісні, колядки; хорові твори, панахиди; репертуари для скрипки, фортепіано, віолончелі, гобоя, бандури; українські псалми.

Цінною є колекція слов'янських рідкісних праць: “Помяник з Городища” (1484–1737) – один з найдавніших рукописів у Північній Америці, надрукованих кирилицею, що містить список померлих, яких необхідно пом'янути під час заупокійної меси; “Вінніпезький Псалтир”, написаний кирилицею (1735–1745); “Євангеліє” з Почаївського монастиря (1771); “Етнографічний збірник”, опублікований Науковим товариством ім. Т. Шевченка (1895–1914); “Нові українські пісні про громадські справи, 1764–1880 рр.” (1881 р., укладач М. Драгоманов); рукопис “Два голоси” Б. Лепкого (1911); рукопис “Нещасна пригода” О. Маковея (1898); рукопис “Козацька кров” Марка Вовчка (1857); фрагмент із друкованого Євангелія – “Притча про Блудного Сина” (1626); фрагмент із рукописного Євангелія за Св. Матвієм церковнослов'янською мовою.

Електронний каталог “Bison” є основним засобом доступу до колекцій бібліотек Манітобського університету. Завдяки йому можна лег-

ко віднайти будь-яку книжку, періодичне видання, серію чи статтю за наступними параметрами: ключове слово, автор, назва, назва періодичного видання, предмет, серія, номер ISSN чи ISBN. За даними щорічного звіту бібліотек Манітобського університету за 2006–2007 рр. станом на 31.03.2007 р. в систему було внесено 1 657 539 бібліографічних документів, 1 066 408 авторських документів та 2 874 880 інших одиниць зберігання. Так, на запит зі словом “Ukraine” система знаходить 6746 назв, зі словом “Ukrainian” – 7108.

Архів українсько-канадського досвіду при Архіві та спеціальних колекціях Манітобського університету

Архів та спеціальні колекції є одним з відділів Манітобського університету, який був заснований у 1978 р. (хоча перша колекція матеріалів письменника Фредеріка Філіпа Грове була придбана ще в 1960). Він зберігає, впорядковує та каталогізує університетські документи й різні колекції для подальших наукових досліджень, а також забезпечує доступ громадськості до них. Загальна кількість матеріалів складає 9000 футів текстового матеріалу, 130 000 фотографій та негативів, 5 000 аудіозаписів, 2500 відеозаписів, 600 фільмів, 100 компакт-дисків, 2200 архітектурних планів, 1200 карт та приблизно 30 000 рідкісних книг⁵.

В архіві та спеціальних колекціях Манітобського університету наявні документи Манітобського університету; колекція рідкісних книг (інкунабули, друковані форми XIV ст., зразки друкованої преси XIX–XX ст., рукописи літератури канадських прерій, релігійні та місіонерські матеріали, раннє силабічне письмо, два слов'янських рукописи – “Помяник з Городища” та “Вінніпезький Псалтир”, написаний кирилицею та ін.); 500 000 фотографій та 2,5 млн. вирізок однієї з найдавніших газет Західної Канади “Вінніпег Трібуне” (Winnipeg Tribune); архів сільськогосподарського досвіду (журнали, щоденники, спогади, фотографії, листування, рахунки та інші документи фермерських родин та відомих селян); приватні архіви; рукописи, рідкісні документи, карти, слайди, фотографії про полярні та передполярні дослідження; матеріали, що стосуються культури, історії та мови ескімосів, метисів і місцевого населення Канади; колекція документів канадського письменника Ф. Ф. Грове (пізніше виявилось, що він також був німецьким перекладачем Ф. Ф. Грєве) та його дружини Елс фон Фрейтаг-Лорінговен; Архів українсько-канадського досвіду; документи, фотографії, газетні вирізки, які стосуються театального мистецтва Канади; матеріали, пов'язані з діяльністю жінок у Канаді. Матеріали Архіву та спеціальних колекцій можна переглянути за адресою: <http://www.umanitoba.ca/libraries/units/archives/collections/reproductions.shtml>.

У 2003 р. при Архіві та спеціальних колекціях Манітобського університету створено Архів українсько-канадського досвіду, який значно

збагатив слов'янську колекцію, засновану в 1949 р. Ця колекція є однією з найдавніших слов'янських колекцій при наукових інститутах Канади. Завдання Архіву українсько-канадського досвіду полягає в тому, щоб нагромаджувати та зберігати документи про життя та діяльність української спільноти в Канаді, зокрема, кореспонденцію, фотографії, аудіо- та відеозаписи, фільми, а також колекції окремих осіб та установ.

Більшість документів у колекції придбав засновник відділу та голова слов'янських студій у Манітобському університеті д-р Ярослав Богдан Рудницький. Архів українсько-канадського досвіду, слов'янські книги та рукописи допомагають кафедрі німецьких та слов'янських студій й Центру українсько-канадських студій проводити курси й дослідження⁶.

Архів українсько-канадського досвіду складається з таких колекцій:

1. Колекція рукописів – фонди священика Української католицької церкви А. Барана; першої жінки-юриста українського походження М. Вавріків; родини Глушак; ректора Колегії Св. Андрея проф. Р. Єрнюка; педагога та дослідника історії канадських українців М. Іванчука; дослідника українсько-канадського фольклору д-ра Р. Климаша; родини Климків; працівника телебачення та активного діяча української громади в Канаді О. Купловської; художника В. Лобчука; посла, адвоката та королівського радника Н. Дж. Мандзюка; Е. Остри; вченого-мовознавця, літературознавця, громадського і політичного діяча Я. Рудницького; слов'янського мовознавця, дослідника старовинних рукописів І. Тарнавецької; літературознавця, професора Манітобського університету М. Шкандрія; дослідника історії місцевих українських, польських, німецьких та єврейських першопоселенців області Інтерлейк А. Янчишина.

2. Фотоколекція із 9 фотографій українських поселенців, що поселилися поблизу Національного парку Елк-Айленд (провінція Альберта).

3. Колекція рідкісних книг (декілька слов'янських книг та рукописів), які можна віднайти у відділі рідкісних книг при Манітобському університеті (детальніша інформація у слов'янській колекції Бібліотеки Елізабет Дафо).

4. Слов'янська колекція, в якій є понад 56 000 томів книг, періодики, зокрема газет, та мікроформ. Вона розміщена на другому поверсі Бібліотеки Елізабет Дафо і доповнює Архів українсько-канадського досвіду, що входить в Архів та спеціальні колекції Манітобського університету. Більшість матеріалів з її каталогів внесено в он-лайнний каталог бібліотеки "Bison". Заголовки в електронному каталозі транслітеровано – кирилиця латинськими літерами. Матеріали наявні в слов'янській колекції, вирізняються з-поміж інших афіксом *слов-* у шифрі (детальніша інформація у слов'янській колекції Бібліотеки Елізабет Дафо).

5. Серія видатних лекцій Ярослава Богдана Рудницького. Фонд Рудницького (в сумі 100 тис. канадських доларів) щороку організовує лекції і сприяє діяльності Архіву та спеціальним колекціям Манітобського університету. Видатні вчені виступають у Вінніпезі з лекціями на теми східноєвропейських та слов'янських досліджень. Їх фінансує фонд, заснований громадським і політичним діячем, професором Українського вільного університету (УВУ), мовознавцем Я. Рудницьким. Лекції започаткували в 1994 р. Уже прочитано 15 лекцій, які подано на сайті Манітобського університету за електронною адресою: http://umanitoba.ca/libraries/units/archives/grants/rudnyckyj_lecture/transcripts.shtml

Починаючи з 1998 р. Архів та спеціальні колекції розпочав програму оцифрування графічних та текстових матеріалів із різних колекцій. Нині приблизно 30 000 зображень можна переглянути на сайті Архіву. Це такі колекції як: “Фотографії родини Гамільтон”, “Жінки та освіта”, “Фонд Чарлі Торсона”, “Фонд Гільзи Моріш”, “Канадські друзі Єврейського університету Єрусалима”, “Імміграційний досвід прерій”, “Популісти прерій: про досвід формування нації”, “Військовий досвід Канади: документальна спадщина”.

Найчисельнішою є оцифрована колекція “Імміграційний досвід прерій”, яка включає 15 000 архівних документів, що стосуються імміграції у Манітобі, Саскачевані та Альберті. Це – щоденники, листування, фотографії, аудіо- та відеозаписи чеських, датських, англійських, німецьких, ісландських, ірландських, єврейських, румунських, шотландських, турецьких та українських іммігрантів. Українські матеріали стосуються М. Вавриків, Р. Єренюка, М.Іванчука, родини Климків, Б. Лобчука, Г. В. Сімпсона, А. Янчишин, товариства “Альфа-Омега”, 9 фото українських поселенців поблизу Національного парку Елк-Айленд (Альберта) та 300 світлин з архівів “Осередку української культури і освіти”.

Бібліотека Колегії Св. Андрея при Манітобському університеті

Колегія Св. Андрея – це інституція Української православної церкви Канади, яка є філією Манітобського університету у Вінніпезі. Колегію створено для поширення духовного, освітнього, культурного та морального духу серед парафіян, української громади в Канаді та в канадському суспільстві. Її засновано 1946 р. на крайній півночі Вінніпегу як духовну семінарію для підготовки православних священників. У 1962 р. вона стала філіалом Манітобського університету, а через 2 роки переїхала до своєї нинішньої будівлі у Форт Гаррі Кампус при Манітобському університеті. З 1981 р. при ній було створено Центр українсько-канадських студій, який пропонує курси з української мови, літератури, історії, географії та фольклору. Бібліотека Колегії налічує 40 000 книг у кожній колекції⁷. Придбавши бібліотеку покійного Іва-

на Огієнка (Іларіона, митрополита Української Православної церкви у Канаді) у 1971 р., колекція стала унікальною з точки зору українських досліджень, оскільки налічує 118 рукописів і стародруків, датованих XVI–XIX ст. Тут є “Ключ Разумѣнія” І. Галятовського (три примірники), Острозька Біблія (1581), “Лексікон словеноросскій” Памва Беринди, перевиданого 1653 р. (два примірники), та ін. Багато матеріалів є про східне християнство, православну теологію, українсько-канадські студії⁸.

Отже, слов'янська колекція Манітобського університету є багатим джерелом інформації про українські матеріали, які зберігаються в Канаді. Документи колекції використовують для дослідження на багатьох кафедрах та факультетах, де цікавляться славистикою, канадською українікою. Вона є своєрідним безцінним осередком для вивчення політичного, економічного та культурного життя української спільноти в Канаді, що потребує подальшого нагромадження, опрацювання та належного зберігання.

¹ Сайт Манітобського університету, Канада // <http://umanitoba.ca/>.

² Muchin John. Slavic Collection of the University of Manitoba Libraries/ Muchin John. – Winnipeg: University of Manitoba Libraries, 1970. – 71 p.

³ Сайт Бібліотеки Елізабет Дафо, Манітобський університет, Канада // <http://www.umanitoba.ca/libraries/units/dafoe/>.

⁴ Urbanic Allan and Beth Feinberg. *A Guide to Slavic Collections in the United States and Canada*. – New York; Haworth, 2005. – 191 p.

⁵ Sweeney Shelley. The University of Manitoba Archives and Special Collection/ Shelley Sweeney // ArchiNews. – 2005. – February. – Volume 24. – Issue 3.

⁶ Сайт Архіву українсько-канадського досвіду в Архіві та спеціальних колекціях Манітобського університету // <http://www.umanitoba.ca/libraries/units/archives/collections/subject/ukrainian/index.shtml>.

⁷ Сайт Колегії Св. Андрея, Манітобський університету, Канада // http://www.umanitoba.ca/colleges/st_andrews/.

⁸ Матяш І. Архівна та рукописна україніка: зміст та обсяг поняття, проблема інкорпорації до Національного архівного фонду України // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. – 2007. – № 1. – С. 17–43.

Kh. VINTONIV

Slavic collection of the University of Manitoba (Canada)

The Slavic collection of the University of Manitoba in Canada is characterized in the article, with special focus at the Ukrainian collections of the Elizabeth Dafoe Library, of the Archives of the Ukrainian Canadian Experience, and of St. Andrew's College at the University of Manitoba.

Віталій ТЕЛЬВАК

**КРАКІВСЬКА ДОБА ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ
СТЕПАНА ТОМАШІВСЬКОГО
У СВІТЛІ ДОКУМЕНТІВ
АРХІВУ ЯГЕЛЛОНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

До актуальних завдань сучасної української археографії належить пошук матеріалів, котрі стосуються життя та діяльності представників вітчизняної культурної еліти, в архівних та бібліотечних колекціях інших країн світу. Як свідчить наявна література, надзвичайно багато у цій сфері дослідниками вже зроблено. Зокрема, опубліковано численні розвідки про україніку в архівних зібраннях Польщі¹. Втім, як свідчить зміст цих публікацій, вони практично не враховують матеріалів, котрі відклалися в архівних фондах навчальних закладів, з якими співпрацювали українські інтелектуали. Проте, внаслідок тривалого перебування українських земель у складі польських держав, саме з навчальними закладами цієї країни найбільш щільно пов'язана творча доля вітчизняних учених. У статті ми спробуємо показати важливість звернення дослідницької уваги на документальні колекції польських університетів на прикладі аналізу вибраної україніки в Архіві Ягеллонського університету.

Серед польських університетів Ягеллонський посідає особливе місце як один із найстарших і найбільш реномованих у Центрально-Східній Європі². Практично від часу заснування, цей навчальний заклад своїми високими освітніми стандартами приваблював українців, головним чином вихідців із Галичини та Волині. Найчастіше українські прізвища трапляються у списках студентів Ягеллонського університету. Проте, і серед членів професорської корпорації зустрічаємо імена знаних українських науковців. Найбільш активно співпраця українських учених з Ягеллонським університетом була у міжвоєнний період, коли в різні роки у ньому працювали філолог Іван Зелінський, географ Володимир Кубійович, дослідник української мови та літератури Богдан Лепкий та історик Степан Томашівський³.

У творчій біографії Степана Томашівського роки життя у Кракові та праці у Ягеллонському університеті є особливими, оскільки позначені останнім спалахом творчого таланту цього видатного українського історика, публіциста, громадського та політичного діяча. Дещо більше трьох років судилося вченому прожити у Кракові, що став останнім місцем його спочинку. Про ці роки сучасним дослідникам практично нічого не відомо, свідченням чого є лаконічність і фактична

помилковість інформації про них, наведеної у нечисленних біографіях С.Томашівського⁴. Сподіваємося, що віднайдені нами джерельні свідчення в Архіві Ягеллонського університету дозволять значно більше дізнатися про останні роки життя та творчості видатного історика.

Матеріали, котрі стосуються С. Томашівського, в архіві Ягеллонського університету знаходяться серед документів двох фондів – Сенату університету та Філософського факультету, оскільки окремих особових справ працівники цього навчального закладу до середини ХХ ст. не мали⁵. При цьому у фонді Сенату університету відклалися матеріали, котрі ілюструють процес призначення С.Томашівського на посаду професора, а документи Філософського факультету відображають перебіг здобуття габілітації українським ученим у Ягеллонському університеті. Вказані документи на даний час зберігаються у двох окремих папках, що містять нумеровані аркуші паперу різного формату.

Хронологічно найбільш ранніми є документи, пов'язані зі справою переїзду С. Томашівського до Кракова та його габілітації в Ягеллонському університеті. Про причини, котрі спонукали вченого залишити Львів, ми дізнаємося лише в загальних рисах з його листа до представників професорської корпорації Філософського факультету Краківського університету від 24 травня 1926 р. Висловлюючи прохання допустити його до викладацької роботи в університеті на посаді приват-доцента, С. Томашівський вказує на “неможливість в існуючих обставинах [...] підняти наново академічну працю у Львові” (підкреслення – С. Томашівського). Учений стверджує, що має для роботи в Ягеллонському університеті і необхідний педагогічний досвід (“як габілітований доцент львівського університету, мав у 1911–1914 роках низку викладів з австрійської та руської історії, про що свідчать тогочасні програми того університету”), і достатню наукову кваліфікацію (про що мали свідчити надіслані разом із листом автобіографія, список публікацій з відбитками найважливіших з них, копія докторського диплому, лист декана філософського факультету Львівського університету про затвердження габілітації). У разі позитивного рішення, С. Томашівський висловив намір читати лекції та проводити практичні заняття з історії Галицько-Волинської Русі, над проблемами якої, як вказував, “головно працюю останніми роками”⁶.

У відповідь на цю заяву С. Томашівського досить швидко відгукнувся декан факультету знаний польський історик Вацлав Собеський⁷. У своєму листі до українського вченого він висловив готовність донести до колег його звернення на найближчому засіданні Ради Філософського факультету. Разом із тим, апелюючи до вимог університетського уставу, декан попросив свого кореспондента про докладнішу інформацію стосовно кількох пунктів: вказати власну національність, назвати

найважливіші з надісланих праць, окреслити галузь науки, до якої відноситься габілітація. Втім, найбільше запитань викликав намір С. Томашівського перенести львівську габілітацію та здобути перед війною *veniam legendi* (право на викладання в університеті) до Кракова. В. Собеський вказував, що згідно з польським законодавством габілітаційна праця повинна бути написана виключно польською мовою. Також під сумнів було поставлено легітимність наукової галузі, з якої була зроблена львівська габілітація – австрійська історія. Все це, підсумував адресат, актуалізує проблему нової габілітації.

Відповідь С. Томашівського не забарилася⁸. Підкреслюючи, що вважає себе українцем, історик також додав, що є “польським громадянином та державним службовцем”. Найбільше місця у листі відведено справі перенесення львівської габілітації до Кракова. Вчений висловив переконання, що надане у Львівському університеті *veniam legendi* цілком можна перенести до Кракова, оскільки перерва у викладацькій роботі була викликана політичними подіями 1918–1919 рр., отже, виявилася лише “призупиненою” (формулювання С. Томашівського) з незалежних від нього обставин. Наполягаючи на слушності наведеного формулювання, С. Томашівський вказує, що польські викладачі, котрі після здобуття Польщею незалежності з різних причин опинилися без роботи, отримують фінансову допомогу саме як доценти та професори, котрих службові обов’язки виявилися призупинені з об’єктивних причин. Утім, зауважив учений, суттєвою проблемою в даному випадку постає наукова спеціальність, з котрої було зроблено львівську габілітацію, що, за його словами, “давно вже стала анахронізмом”. Окреслюючи актуальне коло своїх наукових зацікавлень, С. Томашівський називає історію України княжої доби. Торкаючись піднятої у листі В. Собеського теми нової габілітації, українець вказує на відсутність у нього відповідної за обсягом праці польською мовою. Приготування ж нової, слушно зауважив він, вимагатиме значного часу та коштів. Вирішення цих складних питань, підсумовує С. Томашівський, вимагає всебічного обговорення за його особистої присутності. Тому наприкінці листа попросив польського колегу призупинити формальне провадження своєї справи, вказуючи, що 1 липня 1926 р. матиме можливість особисто завітати до Кракова.

Спілкування з деканом та професорами Філософського факультету переконали С. Томашівського у необхідності підготовки нової габілітації. У листі з Берліна до В. Собеського, написаному через кілька днів після відвідин Кракова, український учений визнав рацію своїм співбесідникам, що формальні труднощі з перенесенням старої габілітації до Кракова ніколи не вдасться владнати цілком⁹. Тому єдиним виходом він бачить пристати на пропозицію краківських колег і “приготувати невелику розправу польською мовою як підставу для нової габілітації”.

Більше півроку пішло у С. Томашівського на опрацювання нової теми для габілітації. В лютому 1927 р. він звернувся до декана Філософського факультету з листом, в якому запропонував на вибір Ради факультету дві пов'язані між собою праці – українською “Предтеча Исидора” та польською “Руський епізод Ліонського собору 1245 р.”¹⁰. В кінці листа С. Томашівський просив краківських колег про якомога швидший розгляд його пропозицій.

Це прохання знайшло підтримку і вже за кілька днів 18 лютого 1927 р. на Раді факультету вперше формально було поставлено справу габілітації українського вченого. Члени Ради одногосно проголосували за допущення С.Томашівського до габілітації. Доповідачами у справі габілітації українського історика – фактично опонентами – було обрано знаних польських істориків Владислава Конопчинського та Владислава Семковича¹¹. У справі габілітації львівського дослідника була скликана спеціальна Комісія, до складу якої, крім декана, увійшли професори факультету І. Хшановський, В. Семкович, Я. Домбровський, Я. Бистронь, К. Нітсх. Своє перше засідання Комісія відбула 9 березня 1927 р.¹². На ньому темою габілітації С. Томашівському було визначено “Руський епізод Ліонського собору 1245 р.”¹³.

Зауважимо, що розглядаючи кандидатуру С. Томашівського як майбутнього працівника факультету, його керівництво звернулося за характеристиками до львівських колег – декана гуманістичного факультету Львівського університету та членів редакційного комітету знаного журналу “Kwartalnik Historyczny”, з яким українського історика пов'язували довгі роки співпраці. Отримані рекомендації були для С. Томашівського надзвичайно прихильними. Наприклад, львівський декан інформує, що звернувшись до грона професорів гуманітарного факультету, отримав від них схвальні відзиви про українського історика. Узагальнюючи отримані рекомендації, він зазначає: “В часі війни та після неї др. Томашівський перебував у Берліні, зараз живе у Львові та працює в одній із місцевих гімназій, належить до полонофільського грона, в будь-якому випадку – залишається в опозиції до знаних місцевих шовіністів”¹⁴.

Ознайомлення рецензентів з науковим доробком та габілітаційною працею українського вченого зайняло декілька місяців. В своїх відгуках вони високо оцінили науковий доробок українського колеги. В. Конопчинський, проаналізувавши головні віхи творчого шляху претендента від першої наукової розвідки до зрілих повоєнних студій, вказав на різнобічність його дослідницької лабораторії, оскільки вона обіймає і ґрунтовні синтетичні праці з багатьох галузей гуманітарного знання (історіографії, статистики, історичної демографії тощо), і розлогі джерельні публікації. З огляду на це, рецензент запропонував “допустити кандидата до подальших стадій габілітації”¹⁵.

Інший рецензент В. Семковіч зосередився на оцінці габілітаційної праці С. Томашівського “Руський епізод Ліонського собору 1245 р.”. Вказавши, що рецензований текст є лише частиною більшої україномовної студії львівського історика, присвяченої митрополиту Петру Акеровичу, він наголошує на значній науковій вартості порушеної автором проблеми. Адже ані польським, ані українським попередникам С. Томашівського не вдалося створити скільки-небудь цілісної картини взаємин Русі та Заходу в княжу добу. Своєю розвідкою, наголошує В. Семковіч, український учений “продемонстрував повне знання історичних джерел – західних та руських [...], вміння їх використовувати, застосовуючи необхідні засади історичної критики, що дало в результаті сумлінну та цікаву працю, котра є цінним причинком до історії унії грецької церкви на Русі з Римом”¹⁶. З огляду на це, твердить рецензент, студія С.Томашівського “відповідає всім вимогам до габілітаційних праць”.

Декан факультету досить оперативно та докладно інформував львівського історика про просування його габілітаційної справи¹⁷. Оскільки рецензії надійшли до габілітаційної комісії наприкінці навчального року, справу габілітації довелося відкласти на осінь 1927 р. На прохання самого С. Томашівського, з огляду на його зайнятість вчительськими обов’язками у Львові, датою габілітаційного колоквіуму було призначено 7 листопада 1927 р.¹⁸.

На колоквіумі, що відбувся після обіду 7 листопада 1927 р., були присутні вісім професорів Філософського факультету, включаючи рецензентів В. Семковіча та В. Конопчинського, а також нового декана С. Закшевського¹⁹. Як свідчить протокол засідання габілітаційного колоквіуму, претендентові було задано чотири запитання: постать руського митрополита Петра в 1244–5 рр. на підставі габілітаційної праці; місце польської церкви на Русі; Пилип Орлик – останній представник польської орієнтації в українській політиці; мотиви молдавської кампанії Богдана Хмельницького²⁰. Широка ерудиція та високий фаховий рівень, продемонстровані С. Томашівським під час проведення габілітаційного колоквіуму, дали підстави членам комісії затвердити габілітацію українського претендента без необхідного в таких випадках габілітаційного викладу.

Рішення габілітаційної комісії було затверджене на засіданні Ради Філософського факультету 25 листопада 1927 р. Як говорить мова документу: “Рада Факультету [...] ухвалила одногосно надати Йому [С. Томашівському] *veniam legendi* з окресу “Історії Русі”²¹. Вже 29 листопада необхідний комплект документів, супроводжуваний клопотанням декана Філософського факультету, було надіслано у Варшаву до Міністерства віровизнань та громадської освіти. 13 лютого 1928 р.

міністр затвердив рішення Ради факультету, котрим С.Томашівський був габілітований як доцент історії України на Філософському факультеті Ягеллонського університету²². Про це рішення міністра сам львівський історик був повідомлений деканом С. Закшевським через десять днів²³.

Захист габілітаційної праці відкрив С. Томашівському можливість викладати українську історію в Ягеллонському університеті на посаді приват-доцента. С. Томашівський, як свідчить його власноручний план занять, у перший рік своєї праці читав лекційні курси та проводив семінарські заняття з історії Київської, Галицько-Волинської та Литовсько-Польської доби українського минулого²⁴. Тижневе викладацьке навантаження вченого складало три лекційні й дві семінарські години.

Перебіг викладацької діяльності С. Томашівського в Ягеллонському університеті висвітлюють документи, котрі відклалися серед актів Сенату. На посаді приват-доцента український учений пропрацював один рік, суміщаючи цю роботу з подальшим вчителюванням у VI Краківській гімназії. Останнє вочевидь відволікало його від наукової та педагогічної праці в університеті. Цінуючи свого працівника, адміністрація факультету на засіданні спеціально скликаної комісії порушила перед міністерством питання про призначення С. Томашівського на посаду професора з відповідною оплатою праці, що дозволило б йому зосередитися виключно на роботі в університеті²⁵. У своєму клопотанні до Міністерства віровизнань та громадської освіти декан Філософського факультету підкреслював, що український учений «працює як сила педагогічна на університеті з надзвичайно добрими результатами, не за недбуючи при цьому праці наукової, котрої результати представляв на засіданнях Краківського Кола Польського Історичного Товариства»²⁶.

Клопотання Філософського факультету знайшло прихильний відгук у міністра. В його постанові вказувалося, що міністерство готове укласти контракт з С. Томашівським щодо покладання на нього повних обов'язків професора історії України в Ягеллонському університеті терміном на один рік з 1 жовтня 1929 р. до 30 вересня 1930 р. з можливістю подальшої пролонгації. При цьому український учений не звільнявся з посади гімназійного вчителя, формально перебуваючи у безкоштовній відпустці. Цікаво, що посада С. Томашівського, як свідчить документ, повинна була оплачуватися з фондів, котрі міністерство планувало використати на організацію Руського Інституту²⁷.

Після року перебування на посаді професора, С. Томашівський у травні 1930 р. звернувся з проханням до керівництва факультету поклопотатися перед міністерством про продовження з ним контракту на наступний навчальний рік. У цій справі декан письмово звернувся до членів Ради факультету з запитом, чи варто у справі продовження контракту з С. Томашівським скликати спеціальну комісію. Всі члени

Ради одногосно висловилися за продовження контракту на наступний навчальний рік без окремого обговорення цієї справи²⁸. Невдовзі відповідне клопотання, підписане деканом, було надіслане до Варшави. У ньому, зокрема, писалося: “Оскільки нам залежить на тому, щоби проф. Томашівський міг цілковито віддатися праці на Університеті в галузі своєї спеціальності та не відволікався від своїх наукових і університетських занять працею в середній школі, Рада Філософського факультету прийняла згадану ухвалу [продовжити контракт із С. Томашівським – *В. Т.*], котру деканат представляє до затвердження”²⁹. Міністерство затвердило клопотання Ради факультету і контракт було підписано терміном на рік до 30 вересня 1931 р.³⁰.

Останніми за хронологією документами, що відклалися у фондах Архіву Ягеллонського університету та стосуються С. Томашівського, є листи вдови видатного історика до ректорату Філософського факультету. Після передчасної смерті чоловіка 21 грудня 1930 р., Марія Томашівська у своїх зверненнях просила керівництво університету порушити клопотання перед Міністерством віровизнань та громадської освіти щодо виплати їй одноразової грошової допомоги та призначення удовиної пенсії³¹.

Найцікавішим серед віднайдених нами документів є остання серед відомих на сьогодні автобіографія С. Томашівського, написана за декілька місяців до смерті. Найвірогідніше, мотивом для її написання стало чергове продовження контракту з ученим, що вимагало подання до міністерства усталеного комплексу документів, включно з автобіографією претендента. З огляду на важливість такого роду документів в історії науки, а також враховуючи змістову насиченість самої автобіографії, що уможливує уточнити факти життєвого та творчого шляху С. Томашівського, доповнити бібліографію його творів, подаємо її авторський переклад у додатку до статті³².

Такими у світлі документів, котрі зберігаються в архіві Ягеллонського університету, постають останні роки життя та діяльності С. Томашівського. Їх вивчення наштовхує нас на подальші пошуки документів, що висвітлюють життя та діяльність видатного історика-державника, в інших архівосховищах Польщі. Так, як свідчить листування керівництва університету та Філософського факультету, матеріали, котрі стосуються працевлаштування С. Томашівського та захисту ним габілітаційної дисертації, відклалися також серед документів Міністерства віровизнань та громадської освіти (IV Департамент), що зберігаються в Архіві Нових актів у Варшаві. Також, віднайдені документи стимулюють подальші архівні пошуки у сховищах багатьох навчальних закладів не тільки Польщі, але й інших країн Центрально-Східної та Західної Європи, з якими була пов’язана доля українських науковців у міжвоєнне двадцятиліття.

Загалом же, дослідження архівних документів, що проливають світло на співпрацю українців з Ягеллонським університетом, значно розширюють наші знання про особливості міжнаціональної комунікації в ньому та дозволяють реконструювати малознані сторінки життя та діяльності пов'язаних з ним українських інтелектуалів. Та, що найбільш важливе – вони дають можливість суттєво розширити наші уявлення про польсько-українські культурні взаємини у міжвоєнний час, що дозволить переосмислити та скорегувати поширені до сьогодні численні негативні стереотипи як у колі дослідників, так і в масовій свідомості.

¹ Див. напр.: *Філяр Т.* Українці у Кракові // Між сусідами. – Краків, 1993. – Вип. 3. – С. 12–16; *Місило Є.* Українські цінності у варшавському сховищі // Слідами пам'яті. Літописний календар. – Варшава: Український архів, 1996. – С. 109–112; *Тельвак В.* Листи Михайла Грушевського у краківських архівах // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VIII. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 511–514; *Сварник Г.* Архівні та рукописні збірки Наукового Товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві. Каталог-інформатор. – Варшава-Львів-Нью-Йорк: “Український архів” і Наукове товариство ім. Шевченка, 2005.

² Див. напр.: *Stopka K., Banach A., Dybiec J.* Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000.

³ *Саган Г. В.* Наукові зв'язки українських та іноземних вчених у міжвоєнний період (1918–1939 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського – К., 1999. – 19 с.; *Литвин М.* Українське культурно-освітнє життя в Кракові (кінець XIX – перша третина XX століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Випуск 16: Ювілейний збірник на пошану Івана Патера / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2008. – С. 245–251.

⁴ Див. напр.: *Бортняк Н., Швагуляк М.* Томашівський Степан // Довідник з історії України. – Т. 3. – К., 1999. – С. 341–342; *Халак Н. В.* Наукова спадщина і громадсько-політична діяльність Степана Томашівського: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1999. – 20 с.; *Suchyj O.* Stepan Tomaszewski (1875–1930) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. Pod redakcją Jerzego Maternickiego przy współpracy Leonida Zaskilniaka. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. – S. 441–452.

⁵ *Michalewska Krzysztofa.* Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego (1849–1945) // Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1850–1939 (1954). Pod redakcją Jerzego Michalewicza. – Kraków, 1997. – S. 240.

⁶ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (далі – Archiwum UJ), syg. WF II 121: List S. Tomaszewskiego do Grona profesorów Wydziału filozoficznego Wszechnicy Jagiellońskiej w Krakowie, Lwów, dnia 24 maja 1926.

⁷ Archiwum UJ, syg. WF II 121: List W. Sobieskiego do S. Tomaszewskiego, Kraków, 8.06.1926.

⁸ Archiwum UJ, syg. WF II 121: List S. Tomaszewskiego do W. Sobieskiego, Lwów, 11.06.1926.

⁹ Archiwum UJ, syg. WF II 121: List S. Tomaszewskiego do W. Sobieskiego, Berlin, 3.07.1926.

¹⁰ Archiwum UJ, syg. WF II 121: List S. Tomaszewskiego do W. Sobieskiego, Lwów, 12.02.1927.

¹¹ Archiwum UJ, syg. WF II 121: Sprawozdanie w sprawie przebiegu habilitacji p. dra Stefana Tomaszewskiego z zakresu historii Rusi.

¹² Archiwum UJ, syg. WF II 121: Zaproszenie Dziekana Wydziału filozoficznego, Kraków, 5.03.1927.

¹³ Archiwum UJ, syg. WF II 121: Protokół spisany na posiedzeniu Komisji dnia 9 marca 1927 r.

¹⁴ Archiwum UJ, syg. WF II 121: List do JWielmożnego Pana Dziekana Wydziału filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Lwów, 6.05.1927.

¹⁵ Archiwum UJ, syg. WF II 121: Wł. Konopczyński. Ocena prac dra Stef. Tomaszewskiego z zakresu historii nowożytnej.

¹⁶ Archiwum UJ, syg. WF II 121: Wł. Semkowicz. Ocena pracy dra Stefana Tomaszewskiego p.t. "Ruski epizod soboru lugduńskiego 1245".

¹⁷ Див. напр.: Archiwum UJ, syg. WF II 121: List S. Tomaszewskiego do W.Sobieskiego, Lwów, 21.06.1927.

¹⁸ Archiwum UJ, syg. WF II 121: List S. Tomaszewskiego do S.Zakszewskiego, Lwów, 23.09.1927.

¹⁹ Archiwum UJ, syg. WF II 121: Protokół spisany na posiedzeniu Rady Wydziału w dniu 7 listopada 1927 r.

²⁰ Archiwum UJ, syg. WF II 121: Protokół dyskusji habilitacyjnej (kollokwjum).

²¹ Archiwum UJ, syg. WF II 121: Do Ministerstwa wyznań religijnych i oświecenia publicznego w Warszawie, Kraków, dnia 29 listopada 1927 r.

²² Archiwum UJ, syg. WF II 121: Do Dziekanatu Wydziału filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie na ręce Rektoratu, Warszawa, 13 lutego 1928 r.

²³ Archiwum UJ, syg. WF II 121: List S.Zakszewskiego do S. Tomaszewskiego, Kraków, 23.02.1928.

²⁴ Archiwum UJ, syg. WF II 121: Program wykładów, które zamierzam mieć w roku akademickim 1928/9.

²⁵ Archiwum UJ, syg. S II 619: Protokół spisany na posiedzeniu Komisji odbytej w dniu 22 kwietnia 1929 r.

²⁶ Archiwum UJ, syg. S II 619: Do Ministerstwa wyznań religijnych i oświecenia publicznego w Warszawie, b. d.

²⁷ Archiwum UJ, syg. S II 619: Odpis. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Warszawa. Dn. 17 czerwca 1929 r.

²⁸ Archiwum UJ, syg. S II 619: Do JW Panów Członków Komisji Historycznej, Kraków, dnia 20 maja 1930 r.

²⁹ Archiwum UJ, syg. S II 619: Do Ministerstwa wyznań religijnych i oświecenia publicznego w Warszawie, Kraków, dnia 26 maja 1930 r.

³⁰ Archiwum UJ, syg. S II 619: Dziekanatowi Wydziału filozoficznego U.J. w Krakowie, Kraków, dnia 18 czerwca 1930 r.

³¹ Archiwum UJ, syg. S II 619: List Marii Tomaszewskiej do Rektoratu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Lwów, dnia 2 stycznia 1931 r.

³² Archiwum UJ, syg. S II 619: Curriculum vitae Stefana Tomaszewskiego.

Автобіографія С. Томашівського з бібліографічними додатками*

15 березня 1930 р., Краків

Curriculum vitae

Томашівський Степан, католицької релігії грецького обряду, народився 9 січня 1875 [р.] в Купновичах старих рудківського повіту.

До загальної школи та гімназії ходив у Самборі, де в 1895 [р.] склав іспит зрілості.

Університетські студії, перервані однорічною військовою службою в 1898/9 [рр.], відбував на філософському та правничому факультетах у Львові, навчання на яких закінчив в 1900 р.

Там само здобув і вчительські кваліфікації для середніх шкіл: в 1901 [р.] з історії та географії, а в 1904 [р.] понад то з української мови – як головних предметів.

Від 1901 [р.] до 1918 [р.] і від 1925 [р.] займав посаду вчителя та професора державних гімназій у Перемишлі, Бережанах та Львові; від вересня 1928 [р.] призначений до VI державної гімназії в Кракові, від 1 жовтня 1929 [р.] перебуваю там у безоплатній відпустці. Одружений¹ та маю двох дітей.

Ступінь доктора філософії отримав у 1904 [р.] на львівському університеті²; в 1911 [р.] там само здобув габілітацію з австрійської історії³. В 1927 [р.] здобув *veniam legendi* з історії Русі на Ягеллонському університеті. Від 1 жовтня 1929 [р.], згідно ухвали Академічного Сенату Я[геллонського] у[ніверситету], а також умови з Міністерством в[іровизнань] та г[ромадської] о[світи], виконую повний обсяг викладацьких обов'язків професора історії Русі, що прив'язані до університетської кафедри.

Почавши від 1896 [р.], друкував численні розвідки, збірки джерел, причинки, наукові хроніки, критичні статті, рецензії, звіти і т. п. з галузі історії (руської, польської та угорської), історії церкви, літератури, етнографії, статистики, суспільних проблем і т. д. польською, українською, російською, німецькою, французькою та угорською мовами. З цією метою я здійснював пошуки в архівах і студії в бібліотеках місцевих і закордонних, серед останніх у Відні, Будапешті, Венеції, Флоренції, Римі, Неаполі, Берліні, Парижі, Лондоні та ін.

Найважливішими працями є:

Причинки до історії Хмельниччини (1896)⁴.

Самуїл К. Кушевич і його записна книга (1897)⁵.

Податкові ухвали в Польщі за Казимира Ягайловича (1897).

* Текст автобіографії перекладено з польської В. Тельваком відповідно до сучасних вимог пунктуації та правопису. Скорочення, крім загальноприйнятих, а також пропущені слова, розкриваються в квадратних дужках. Авторське написання термінів збережене. Коментарі наведено у прикінцевих виносках. Датування окремих творів уточнено за: *Бортняк Н.* Матеріали до бібліографії наукових праць Степана Томашівського // *Записки НТШ.* – Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1997. – Том ССXXXIII. – С. 271–293.

Народні Рухи в Галицькій Русі 1648 р. (1898).
 Матеріяли до історії Галичини, т. I (1848).
 Перший зазивний лист Б. Хмельницького (1898).
 З історії галицько-руських соймиків (1898)⁶.
 Погляд на стан людности Львівської землі в сер. XVII в. (1901).
 Матеріяли до історії Галичини, т. II (1901).
 Маруся Богуславка в українській літературі (1901).
 Київська козаччина 1855 р. (1902).
 Угорські Русини в світлі урядової статистики (1903)⁷.
 Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Русі (1905).
 Словацький висланник на Україні 1709 (1906).
 Pogląd na rozwój gimnazjum brzeziańskiego, I-II (1905, 1906).
 Stulecie gimnazjum brzeziańskiego (1906).
 Володимир Антонович (1906).
 Матеріяли до історії шкільництва в Галичині (1909).
 Причинки до історії Мазепинщини (1909)⁸.
 Листи Петра В. до А.М. Сінявського (1909).
 Угорщина і Польща на поч. XVIII в., I (1909).
 Етнографічна карта Угорської Русі (1910).
 Adatok II Rákóczi F. es kora történetéhez (1912).
 Матеріяли до історії Галичини, т. III (1913).
 Südrussland (Ukraine) 1901-1910 (1913).
 Перший похід Б.Хмельницького в Галичину (1914).
 Угорская Русь (1914)⁹.
 Один момент під Зборовом 1649 (1914).
 Weltgeschichtliche Bedeutung Galiziens (1915).
 Ватиканські матеріяли до історії України, ч. I (1919).
 Українська історія. Ч. I. Старинні та середні віки (1919).
 Памяти творців галицької державності 1124-1924 (1924).
 Схід і Захід (1925).
 Поміж двома світами. Як працювала середньовічна дипломатія (1926).
 Предтеча Исидора. Петро Акерович, незнаний митрополит руський (1927).
 Ruski epizod soboru lugduńskiego (1927).
 Петро, перший уніатський митрополит України-Русі (1928).
 Боярин чи ігумен? (1929)¹⁰.
 До історії Перемишля і його єпископської катедри (1929)¹¹.
 До історії Перелому Хмельниччини (1929).
 Nowa teoria o początkach Rusi (1930).
 900-ліття Белза, 1030-1930 (1930).
 В друці знаходиться І т. “Історії церкви на Русі” (українською). У приготуванні: “Історія галицько-володимирської Русі”, “Взаємини між Польщею та Руссю в X–XIV ст.” та ін.

Томашівський (підпис).

¹ С. Томашівський мав двох дружин. З першою – Оленою з дому Федоровських – у нього було двоє дітей (хлопчик та дівчинка), якими він ціле життя опікувався. Друга дружина історика – Марія з дому Заячківських.

² Докторська дисертація С. Томашівського “Народні рухи в Галицькій Русі 1648 року” була виконана під керівництвом М. Грушевського.

³ Темою габілітаційної роботи С. Томашівського була “Справа боляницька в Австро-Угорській імперії”.

⁴ Правильна назва: Томашівський С. Матеріали до історії Хмельниччини // Записки НТШ. – Львів, 1896. – Т. 14. – С. 1–14.

⁵ Невірно вказано рік: Томашівський С. Самуїл Кушевич, райця львівський і його записна книжка // Записки НТШ. – Львів, 1896. – Т. 15. – С. 1–24.

⁶ Правильна назва: Томашівський С. З життя галицько-руських соймиків 1648–1649 // Жерела до історії України-Русі. – Львів, 1898. – Т. 4. – С. 1–36.

⁷ Повна назва: Томашівський С. Угорські русини в світлі мадярської урядової статистики // Записки НТШ. – Львів, 1903. – Т. 56. – С. 1–46.

⁸ Невірно вказано рік: Томашівський С. Причинки до історії Мазепинщини // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т. 81. – С. 151–154.

⁹ Невірно вказано рік: Томашевский С. Угорская Русь // Украинский народ в его прошлом и настоящем. – Спб., 1916. – Т. 2.

¹⁰ Невірно вказано рік: Томашівський С. Боярин чи ігумен? (Причинок до питання про особу митрополита Петра Акеровича) // Записки ЧСВВ. – Львів, 1930. – Т. 3. – С. 171–179. (Окрема відбитка: Львів, 1928. – 8 с.).

¹¹ Невірно вказано рік: Томашівський С. До історії Перемишля і його єпископської катедри. Критичні замітки // Записки ЧСВВ. – Львів, 1930. – Т. 3. – С. 179–190. (Окрема відбитка: Жовква, 1919. – 11 с.).

V. TELVAK

Krakiv's age of Stepan Tomashivsky's life and activity in the light of Jagiellonian University's archive's documents

The article is devoted to the documents of Jagiellonian University's archive. The circumstances of researcher's defense of doctoral work have been found out, University has been researched. In the addition to the article the comment translation of the historian's autobiography of 1930 year has been published.

Олександр БЕЗРУЧКО

**ПЕРЕВЕДЕННЯ КИЇВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ІНСТИТУТУ КІНЕМАТОГРАФІЇ
ДО МОСКВИ: НОВІ ДОКУМЕНТИ РДАЛМ**

Про художній факультет Київського державного інституту кінематографії (КДІК), або як його іноді називали після реформи кіноосвіти 1934 р., Український інститут кінематографії, в радянські часи кінознавці намагалися не згадувати. З набуттям Україною незалежності з'явилася можливість відновлення цих сторінок національної кіноосвіти. Тому реконструкція функціонування цього навчального закладу є надзвичайно актуальним і перспективним напрямом досліджень.

У Російському державному архіві літератури і мистецтв (рос. – РГАЛИ, Российский государственный архив литературы и искусств) віднайдено унікальні документи про переведення художнього факультету Київського державного інституту кінематографії (КДІК) до Москви.

З початку навчального року 1932–1933 і до закриття, під маркою реорганізації, художнього факультету КДІКу в 1938 р. жодного документа в українських архівах немає. Або ж, що менш ймовірно, вони з незрозумілих причин зберігаються в закритих спецховищах. У цей час в Україні був голодомор, проводилися масові репресії. Можливо, ці фактори й вплинули на зникнення документів.

Після реформи радянської кіноосвіти 1934 р. більшість спеціальностей художнього факультету (кінорежисера, сценариста, кіноактора) було скасовано. Частина найкращих студентів отримала право вступати до Київського театрального інституту на театральних режисерів і акторів, друга частина – в кіноакторську школу при Київській кінофабриці під керівництвом колишніх викладачів художнього факультету КДІКу В. Юнаківського та Г. Авенаріуса. Студенти перших курсів та найменш здібні другокурсники отримали довідку про прослуховування відповідних предметів та пішли працювати на виробництво, здебільшого на кінофабрики (Київську і Одеську), в театри. Не виключено, що увесь масив документів художнього факультету був переданий Київському державному театральному інституту, Київській кінофабриці. Проте у фондах ані цих організацій, ані Державного архіву м. Києва та Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, куди відповідно передавалися документи вже з цих організацій жодного документа, який би стосувався художнього факультету КДІКу, не було знайдено.

Виникає питання – чому не були передані документи Київського кіноінституту 1930/31 та 1931/32 навчальних років? Повний комплект оригіналів цих документів зберігається у ф. 1238 Державний український трест кінопромисловості “Українфільм” Державного всесоюзного кінофотооб’єднання “Союзкіно” Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Чому вони збереглися?

Через відсутність документів КДІКу після літньої сесії 1932 р. серед українських кінознавців навіть існували розбіжності, в якому році було закрито художній факультет цього інституту – 1937 чи 1938?

В архіві Студії хронікальних фільмів зберігається справа відомого українського режисера і оператора хронікальних фільмів Ізраїля Цальовича Гольдштейна. В автобіографії колишній студент художнього факультету КДІКу власноручно записав: “У 1935 році закінчив школу-десятирічку у Києві і поступив у Київський кіноінститут. У 1937 р. був переведений в Москву у ВДІК і закінчив його у 1939 році”¹. Автобіографія датована 2 жовтнем 1946, тобто через 8 або 9 років після описаних подій. Це було підставою вважати деякий час, що переведення київських студентів – операторів відбулося у 1937 р. Проте, як з’ясувалося пізніше, І. Гольдштейн помилився – студентів-операторів перевели з Києва до Москви все ж таки влітку 1938 р. “Операторський факультет Київського інституту кінематографії, – повідомляла загальносоюзна газета “Кино”, – ліквідується. Студентам 3 та 4-х курсів цього факультету буде надана можливість закінчити свою освіту у ВДІКу”².

Завдяки цій реорганізації ВДІК став на теренах СРСР єдиним вищим навчальним закладом, що готував фахівців мистецького профілю кінематографа, і тому перетворився з “Вищого державного інституту кінематографії” на “Всесоюзний...”.

Разом з переведенням художнього факультету Київського кіноінституту до Москви були забрані всі документами. Під час пошуку в російських архівах з’ясовано, що у ВДІКу документів художнього факультету КДІКу не знайдено. Проте частина віднайшлася. У ф. 2900 РДАЛІМ * зберігаються оригінали п’ятнадцяти документів щодо діяльності художнього факультету КДІКу.

Першим серед них є “Проект профілю кінооператора КДІКу” на 5 сторінках. У ньому дається визначення професії оператора, розповідається, що входить до його компетенції, пояснюється, чому КДІК не готує окремо операторів художнього, хронікального і навчального профілю, а навчає операторів-універсалів, які можуть працювати в будь-якому з видів кінематографії. Завдяки цьому документу можна дізнатися, що навчальний процес, розрахований на 5 років, поділяється на

* Російський державний архів літератури та мистецтва, ф. 2900 (Всеросійський державний інститут кінематографії ім. С. А. Герасимова), оп. 1, спр. 35, арк. 1–26.

3 цикли предметів: соціально-економічних та філософських, загально-освітніх і загальнотехнічних, мистецтвознавчих дисциплін. Також названо предмети, що входять до кожного циклу, описуються всі курсові роботи, якими протягом всього навчання повинен опанувати студент.

Наступним документом є “Пояснювальна записка до навчального плану операторського факультету КДІКу” на 8 сторінках. У ньому детальніше описані предмети, що входять до кожного з названих в попередньому документі циклів. Деталізація ґрунтовна. Так, наприклад, дається не лише визначення предмета “Оптичні предмети”, але й називаються підрозділи, з яких він складається і на що викладачам потрібно звертати особливу увагу.

У “Навчальному плані операторського факультету Київського державного інституту кінематографії” детально розписуються години на кожному з курсів, які виділяються на всі предмети протягом майже п’ятирічного навчання. Потрібно звернути увагу на те, що режисери і сценаристи в той же час навчалися всього чотири роки. Крім того, в цьому документі існує ще одна надзвичайно цікава деталь – спеціалізація військової підготовки. У КДІКу, на відміну від ВДІКу, це була повітряно – десантна підготовка, яка потребує істотної матеріально-технічної бази: парашутів, літаків, спеціальних тренажерів тощо.

Як видно з назви, в “Розподілі курсових іспитів і заліків по семестрам” описано заліки та іспити з яких предметів, на якому курсі повинні здавати оператори протягом усіх років навчання.

Завдяки “Навчальним планам” дізнаємося про предмети на різних курсах, прочитані протягом 1935/36, 1936/37, 1937/38 рр. Одним із студентів на той час вже четвертого курсу був згаданий раніше І. Гольдштейн.

Надзвичайно цінний для дослідників “Курсовий паспорт студентів операторського факультету КДІКу набору 1935/36 навчального року” (тогочасний четвертий курс). В ньому розписано не лише предмети, які вивчали студенти, але й названі прізвища викладачів. Деяких з них (Файнштейна, Кульженко) згадувала у своїх спогадах одна з колишніх студенток Євгенія Лісовська³, яка потім сама викладала у КДІКу “Композицію кадру”. Після одруження вона взяла прізвище чоловіка Яковлева. Проте більшість прізвищ викладачів залишалися невідомими кінознавцям. Завдяки цьому документові відкрито ще одну сторінку історії української кіноосвіти.

Такий же “Курсовий паспорт...” існує і для студентів 3 і 2 курсів. Педагоги КДІКу зробили проекти для всіх курсів і на 1938/39 навчальний рік.

Останнім документом є список програм операторського факультету, який Київський державний інститут кінематографії передав Всесоюзному державному інституту кінематографії із зазначенням кількості сторінок кожної з програм.

Таким чином, реконструйовано ще одну маловідому сторінку історії національної кіноосвіти, а в науковий обіг введено нові документи КДККУ.

¹ Архів студії хронікальних фільмів, спр. І.Ц. Гольдштейна, Автобіографія, арк. 3.

² Реорганизация Всесоюзного института кинематографии: [Ред. ст.] // Кино. – 1938. – 29 августа.

³ Лисовская Е. Предвоенный выпуск // Искусство кино. – 2002. – № 3. – С. 122–129.

№ 1

ПРОЕКТ ПРОФІЛЯ КІНООПЕРАТОРА КДККУ

1937 р., м. Київ

Киевский Институт Кинематографии на Операторском факультете готовят кинооператоров для Советской Кинематографии.

Оператор, как работник идеологического фронта, обеспечивает показ диалектики объективной действительности, процессов классовой борьбы и социалистического строительства в их движении и развитии в художественных образах или научных понятиях, в целях не только познания действительности, но и ее изменения.

В компетенцию кинооператора входит:

1. Участие вместе со всем творческим коллективом съемочной группы в разработке режиссерского сценария. Учитывая при этом современное состояние развития технических и экономических возможностей кинопроизводства.

2. Кинооператор принимает участие в разработке задания художнику и архитектору, а затем и утверждение эскизов, макетов и декораций, как по линии пригодности к съемке, так и по линии соответствия их общей стилистической установке фильма.

3. На основании режиссерской разработки сценария и предварительной организации материала кинооператор составляет операторский сценарий, который является расшифровкой творческих методов и способов технической интерпретации сценарного материала. Оператор вносит в операторский сценарий относительно каждого кадра сведения о его плане, композиционном оформлении, схеме соответствующего освещения, светочувствительном материале, съемочной точке, оптике и прочих технических приспособлениях, подчинения художественную функцию каждого приема, идейной целеустремленности в плане социалистического реализма.

4. Оператор лично и через ассистентов и помощников осуществляет процесс киносъемки фильма, пользуясь при этом всеми специфическими для кинопроизводства изобразительными средствами. Подчиняя их задачам, поставленными перед фильмом.

5. Оператор ставит требования и контролирует работу лаборатории по изготовлению негатива и позитива фильма, обеспечивая как в процессе съемки, так и в процессе обработки фильма высокое техническое качество изображения негатива и позитива.

Поскольку творческий и технологический процесс является в основном единым для операторов художественного, хроникального и учебного филь-

мов, Украинский Институт кинематографии не вводит в процессе обучения соответствующих дифференциаций и готовит операторов широкого профиля.

В результате склонности и способности отдельных студентов и в зависимости от степени усвоения всей суммы знаний, художественной подготовки и овладения техническими дисциплинами, а также практическая работа в институте, производственная практика на кинопроизводствах, факультативные дисциплины и дипломный проект определяют специализацию оператора.

Как один из основных участников творческого процесса по созданию кинопроизведения – кинооператор должен своей работой обеспечить высокое художественно – идеологическое качества фильма, а посему студент должен овладеть всей суммой знаний философских (диалектический материализм), художественных и технических дисциплин, необходимых для осуществления творческих замыслов сценария и обеспечения высокого изобразительного качества (как художественного, так и технического) фильма.

В процессе 5-летнего обучения общую подготовку кинооператора определяют следующие циклы:

1. Цикл социально-экономических и философских дисциплин.
2. Цикл общеобразовательных и общетехнических дисциплин.
3. Цикл искусствоведческих дисциплин.

Специальная подготовка обеспечивается специальным циклом дисциплин, объединяющих вопросы техники киносъемки и творческого процесса киносъемки.

Цикл общетехнических дисциплин предусматривает необходимую подготовку по математике, физике, химии, электротехнике, техническому черчению, а также достаточное знакомство с одним из иностранных языков (английский язык).

Цикл искусствоведческих дисциплин дает необходимые знания по общей истории искусств, искусству народов СССР, рисунку, основам драматургии и киносценария, истории кино, режиссуре и монтажу.

Цикл специальных дисциплин включает следующие дисциплины:

1. Общий курс фотографии.
2. Фото-кино материаловедение.
3. Оптические инструменты.
4. Цветоведение и цветное фото и кино.
5. Техника киносъемки.
6. Теория и практика операторской работы.
7. Специальные методы киносъемки.
8. Основы звукозаписи и звуковоспроизведения.

Объем дисциплин техники киносъемки и операторского мастерства дан в таком размере, который обеспечивает теоретическое и практическое освоение студентом квалификации кинооператора.

Учитывая перспективы развития цветной кинематографии, в учебном плане заложены основы подготовки операторов и по цветной кинематографии, как введением курса цветоведения, цветного фото и кино, так и соответствующей направленности специальных дисциплин: техники киносъемки, теории и практики операторской работы, фотокиноматериаловедение и др.:

Каждый раздел дисциплины специального цикла сопровождается соответствующей практикой в лабораториях и ателье Киноинститута и в павильонах Киевской киностудии.

В процессе 5-ти летнего обучения студ. производит следующие курсовые работы:

1. Разработки и съемка фотоэпизода.
2. Разработка и киносъемка по произведению живописи.
3. Разработка и съемка эпизода в декорации.
4. Составления операторской экспликации в операт. сценария и съемка эпизода.

Для обеспечения дифференциация по уклонам в учебном плане предусмотрены факультативные дисциплины.

Методика построения хроникального фильма.

Методика построения учебного фильма.

Композиционная киносъемка.

Аэрокиносъемка

Теория и история литературы.

История театра.

Кинопросмотры

Производственная практика:

По окончании II-го курса:

Работа в осветительном цехе Киностудии.

Работа на базе съемочной аппаратуры Киностудии.

Работа в светотехнической лаборатории Киностудии.

Работа в кинолаборатории Киностудии.

Работа в группе пом. оператором Киностудии.

По окончании III – го курса:

Работа в съемочной группе в качестве пом. оператора.

По окончании IV-го курса – преддипломная практика в соответствии с тематикой дипломного проектирования.

Дипломное проектирование по операторскому факультету определяется разработкой и защитой операторской экспликации и операторского сценария по заданному режиссерскому сценарию и съемка в производственных условиях эпизода из данного сценария.

РГАЛИ, ф.2900, оп. 1, спр. 35, арк. 1–5. Машинопис

№ 2

РОЗПОДІЛ КУРСОВИХ ІСПИТІВ І ЗАЛІКІВ ПО СЕМЕСТРАМ

23 грудня 1937 р., м. Київ

№ п/п	Наименование дисциплины	На каком семестре производится		№ п/п	Наименование дисциплины	На каком семестре производится	
		Экзамены	Зачеты			Экзамены	Зачеты
1	Политэкономия	II, IV		13	Рисунок		II
2	Диамат и истмат	Экзамены	Зачеты		Основы драматургии и киносценарий	Экзамены	Зачеты
3	Ленинизм	VII		15	История кино	VII	

№ п/п	Наименование дисциплины	На каком семестре производится		№ п/п	Наименование дисциплины	На каком семестре производится	
		Экзамены	Зачеты			Экзамены	Зачеты
4	Английский язык	V	I, II, III, IV	16	Режиссура, монтаж	VIII	
5	Физика	I, II	I, II	17	Общий курс фотографии	I, II, III	I, II, III
6	Математика	I		18	Фототкиноматериаловедение	III, IV, V	III, V
7	Техническая механика	V		19	Оптические инструменты	II	
8	Химия	II		20	Цветоведение и цветное фотокино	VI, VII	VII
9	Электротехника	III	III	21	Техническая киносъемка	III, V, VII, VIII	III, IV, VI, VII, VIII
10	Техническое черчение		I	22	Теория и практика операторской работы	V, VI, VIII	IV, V, VII, VIII
11	Общая история искусств	II		23	Спецметоды киносъемки	VIII	VIII
12	Искусство народов СССР	III		24	Звукозапись и звуковоспроизведение	VIII	

Учебный план Операторского факультета утвержден Советом Института 23 декабря 1937 года.

/М.П./ Директор Института кинематографии /Юрьев/

Утверждено Трестом Украинфильм 19 января 1938 года

/М.П./ Директор Треста Украинфильм /Карасев/

Утверждено Управлением по делам искусств при СНК УССР 28 января 1938 года

/М.П./ Директор Управления по делам искусств при СНК УССР /Гришко/

С подлинным верно:

Секретарь /Подпись рукописная/

РГАЛИ, ф. 2900, оп. 1, спр. 35, арк. 16. Машинопис.

№ 3
КУРСОВИЙ ПАСПОРТ СТУДЕНТІВ НАБОРУ
1935–1936 НАВЧАЛЬНОГО РОКУ

16 серпня 1938 р., м. Київ

№ п/п	Дисципліна	Преподаватель	Часы	
			Планировалось	Фактически
1-й семестр 1935–1936 гг.				
1	Электротехника	Рынкевич	50	40
2	Политэкономия	Берсен Яковлева	50	64
3	Английский язык	Карлина	50	46
4	Украинский язык	Фрейлих	50	44
5	Математика	Печук	50	46
6	Физика	Линиченко	50	42
7	Химия	Павлов	36	44
8	Техническое черчение	Олифер	50	54
9	Фотография (теория и практика)	Файнштейн Новиков	130	188
10	Рисунок	Бохонов	60	24
11	Композиция кинокадра	Лисовская	30	10
12	Военное дело	Фролов	40	26
13	Физкультура	Кондратенко	32	16
Лаборатории				
1	Химия	Гончаров	28	28

2-й семестр 1935–1936 гг.				
1	Электротехника	Рынкевич	30	26
2	Политэкономия	Берсен Яковлева	50	50
3	Английский язык	Карлина	50	52
4	Украинский язык	Фрейлих	50	44
5	Математика	Печук	50	54
6	Физика	Линиченко	40	38

* Рукописная приписка: существ. IV курс.

№ п/п	Дисциплина	Преподаватель	Часы	
			Планировалось	Фактически
7	Химия	Павлов	26	22
8	Техническая механика	Любарский	50	34
9	Фотография (теория и практика)	Файнштейн Новиков	120	96
10	Рисунок	Бохонов	60	32
11	Композиция кинокадра	Бохонов Лисовская	90	62
12	Военное дело	Фролов	40	40
13	Физкультура	Кондратенко	36	6
14	Техника съемки	Горицын Берковский	112	112
Лаборатории				
1	Химия	Гончаров	20	20
2	Физика	Пасичник	30	30
3	Электротехника	Мельников	14	14

3-й семестр 1936–1937 гг.				
1	Английский язык	Карлина	96	88
2	Физика	Линиченко	48	36
3	Военное дело	Лазаревич	70	52
4	Физкультура	Кондратенко	48	32
5	Фото-кино-материаловеден. (химия фото-проц)	Балл Павлов	70	58
6	Техника съемки (теория и практика)	Горицын	144	148
7	Фотография (теория и практика)	Файнштейн Новиков	88	88
8	История искусств	Кульженко	120	110
4-й семестр 1936–1937 гг.				
1	Английский язык	Карлина	26	24

№ п/п	Дисциплина	Преподаватель	Часы	
			Планировалось	Фактически
2	Диамат	Борщевский	52	48
3	Физкультура	Кондратенко	12	28
4	Фото-кино-материаловеден. (сенситометрия)	Балл Новиков	104	82
5	Техника съемки (теория и практика)	Горицын	78	74
6	Операторское искусство	Панкратьев	104	78
Производственная практика				
<p>Продолжительность практики – 2 месяца</p> <p>Ознакомление студентов с общим процессом производства кинофильмов: с этой целью студенты работают 1 м-ц в основном в качестве осветителей в осветительном цеху киностудии и второй месяц в качестве помощников операторов в съемочных группах киностудии.</p>				

5-й семестр 1937–1938 гг.				
1	Операторское искусство	Топчий	98	66
2	Политэкономия	Яковлев	66	60
3	Технология проц. и обраб. фото-киномат.	Золотницкий	44	42
4	Цветн. фото-кино	Балл	34	28
5	История искусств	Кульженко	40	34
6	Теория оптических инструментов	Балл Путилина	32	32
7	Физкультура	Кондратенко	40	26
8	Техника съемки	Горицын	76	90
Лаборатории				
1	Техника съемки	Горицын	80	104
2	Теория оптических инструментов	Путилина	10	9

6-й семестр 1937–1938 гг.				
1	Операторское искусство	Топчий	30	неразб
2	Технология фото-киномат.	Золотницкий	16	неразб

№ п\п	Дисциплина	Преподаватель	Часы	
			Планировалось	Фактически
3	Цветн. фото-кино	Балл	10	неразб
4	История искусств	Кульженко	48	46
Лаборатории				
1	Техника съемки	Горицын	40	42
2	Цветн. фото-кино	Гинзбург Рыбачек	30	26
3	Операторское искусство	Кульчицкий Берковский	18	неразб
Производственная практика				
Продолжительность практики – 3 месяц. Освоение производственных приемов и навыков пом. кинооператора съемочной группы.				

ДИРЕКТОР КИЕВСКОГО ИНСТИТУТА КИНЕМАТОГРАФИИ /Підпис/ ЮРЬЕВ
 ДЕКАН ОПЕРАТОРСКОГО ФАКУЛЬТЕТА /Підпис/ ФАЙНШТЕЙН
 СЕРКАРЬ УЧЕБНОЙ ЧАСТИ /Підпис/ КОМАРНИЦЬКИЙ

РГАЛИ, ф.2900, оп.1, спр. 35, арк. 20. Машинопис, Оригінал

№ 4

КУРСОВИЙ ПАСПОРТ СТУДЕНТІВ НАБОРУ 1936–1937 НАВЧАЛЬНОГО РОКУ

16 серпня 1938 р., м. Київ

№ п\п	Дисциплина	Преподаватель	Часы	
			Планировалось	Фактически
1-й семестр 1936–1937 гг.				
1	Украинский язык	Караовская	96	86
№ п\п	Дисциплина	Преподаватель	Часы	
			Планировалось	Фактически
3	Химия	Павлов	50	44
4	Техническая графика	Олефир	72	74
5	Рисунок	Лисовская	80	78

* Рукописная приписка: существ. III курс.

№ п/п	Дисципліна	Преподаватель	Часы	
			Планировалось	Фактически
6	Неразборч. -/ -	-/ -	96	24
7	Английский язык	Карлина	96	88
8	Военное дело	Лазаревич	42	50
9	Физкультура	Кондратенко	44	32
Лаборатории				
1	Химия	Гончаров	30	24

2-й семестр 1936–1937 гг.				
1	Физика	Франковский	88	58
2	Электротехника	Мельников	72	72
3	Рисунок	Лисовская	44	42
4	История искусств	Кульженко	100	112
5	Фотография (теория и практика)	Файнштейн Новиков	120	90
6	Политэкономия	Берсен Яковлева	108	66
7	Военное дело	Лазаревич	22	24
8	Физкультура	Кондратенко	22	28
9	Английский язык	Карлина	88	84
Лаборатории				
1	Физика	Пасичник	24	24
2	Электротехника	Мельников	24	30

3-й семестр 1937–1938 гг.				
1	Фотография	Файнштейн Новиков	84	84
2	Политэкономия	Берсен	56	58
3	Физика	Франковский	52	56
4	Сенситометрия	Балл	40	44
5	Англ. язык	Карлина	44	40
6	История искусств	Кульженко	40	34
7	Военное дело	Лазаревич	54	56

№ п/п	Дисциплина	Преподаватель	Часы	
			Планировалось	Фактически
8	Физкультура	Кондратенко	50	46
9	Техника съемки (теория и практика)	Горицын	128	116
Лаборатории				
1	Физика	Пасичник	12	18
2	Сенситометрия	Новиков	40	40
3	Техника съемки	Горицын	24	24

4-й семестр 1937-1938 гг.				
1	Политэкономия	Берсен	26	26
2	Англ. язык	Карлина	26	26
3	Физкультура	Кондратенко	13	8
4	Военное дело	Лазаревич	13	14
5	Техника съемки	Горицын	40	40
6	История искусств	Кульженко	40	44
7	Технология (химия фото-проц. ф/кино матер.	Павлов	50	28
8	Теория опт. инструментов	Путилина	62	30
9	Операторское искусство	Екельчик	100	92
Лаборатории				
1	Техника съемки	Кульчицкий	20	32
Производственная практика				
<p>Продолжительность практики – 2 месяца Ознакомление студентов с общим процессом производства кинофильмов: с этой целью студенты работают 1 м-ц в основном в качестве осветителей в осветительном цеху киностудии и второй месяц в качестве помощников операторов в съемочных группах киностудии.</p>				

ДИРЕКТОР КИЕВСКОГО ИНСТИТУТА КИНЕМАТОГРАФИИ /Підпис/ ЮРЬЕВ
ДЕКАН ОПЕРАТОРСКОГО ФАКУЛЬТЕТА /Підпис/ ФАЙНШТЕЙН
СЕРКТАРЬ УЧЕБНОЙ ЧАСТИ /Підпис/ КОМАРНИЦЬКИЙ

РГАЛН, ф.2900, оп.1, спр. 35, арк. 21. Машинопис, Оригінал

№ 5

КУРСОВИЙ ПАСПОРТ СТУДЕНТІВ НАБОРУ 1937–1938 року

16 серпня 1938 р., м. Київ

1-й семестр 1937/38 учебн. года

№	Дисциплины	Преподаватель	Часы пл.	Часы факт.
1	Политэконом	Берсен	60	56
2	Физика	Франковский	70	66
3	Фотография	Файнштейн, Новиков, Берковский	88	96
4	Физкультура	Кондратенко	40	38
5	Военное дело	Лазаревич	32	36
6	Техническое черчение	Олефир	48	48
7	История искусств	Кульженко	24	18
8	Укр. язык	Карвовская	36	36
9	Математика	Печук	134	130
10	Химия	Павлов	98	90
Лаборатории				
1	Химия	Гончаров	30	28
2	Физика	Пасичник	22	18

2-й семестр 1937/38 учебн. года

1	Политэконом	Берсен	44	36
2	Физика	Франковский	68	64
3	Фотография	Файнштейн, Новиков, Берковский	60	42
4	Физкультура	Кондратенко	44	34
5	Военное дело	Лазаревич	44	38
6	Техническое черчение	Олефир	56	72
7	История искусств	Кульженко	108	80
8	Анг. язык	Карлина	88	70
9	Рисунок	Лисовская	88	63
Лаборатории				
1	Физика	Пасичник	14	12
2	Фотография	Файнштейн, Новиков, Гинзбург, Рыбачек, Берковский	46	40

ДИРЕКТОР КИЕВСКОГО ИНСТИТУТА КИНЕМАТОГРАФИИ Підпис /ЮРЬЕВ/
 ДЕКАН ОПЕРАТОРСКОГО ФАКУЛЬТЕТА Підпис / ФАЙНШТЕЙН/
 СЕКРЕТАРЬ УЧЕБНОЙ ЧАСТИ Підпис /КОМАРНИЦКИЙ/

РГАЛИ, ф.2900, оп.1, стр. 35, арк. 22. Машинопис

№ 6

**ПРОЕКТ НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ II КУРСУ
 ОПЕРАТОРСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ
 НА 1938–1939 НАВЧАЛЬНИЙ РІК**

Серпень 1938 р., м. Київ

№	Дисциплины	Преподаватель	На год	III сем. (20 шести- днев.)	IV сем. (12 шести- днев.)
1	Политэконом	Яковлев	60	60	-
2	Английский		108	60	48
3	Электротехника	Мельников	80	80	-
4	История искусств	Кульженко	80	80	-
5	Общий курс фотографии	Файнштейн, Новиков	40	40	-
6	Фотокиноматериало- ведение	Балл, Новиков	128	80	48
7	Оптич. инструм.	Путилина	48	-	48
8	Техника кинос.	Берковский, Горицын	192	100	92
9	Теория и практика операт. искусства	Екельчик, Топчий	112	20	92
10	Физкультура	Кондратенко	64	40	24
11	Военное дело	Лазаревич	64	40	24
Итого			976	600	376

ДЕКАН ОПЕРАТ. ФАКУЛЬТЕТА

ФАЙНШТЕЙН

Верно:

СЕКРЕТАРЬ УЧЕБН. ЧАСТИ

Підпис

/КОМАРНИЦКИЙ/

РГАЛИ, ф.2900, оп.1, стр. 35, арк. 23. Машинопис

№ 7

**ПРОЕКТ НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ III КУРСУ
ОПЕРАТОРСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ
НА 1938–1939 НАВЧАЛЬНИЙ РІК**

Серпень 1938 р., м. Київ

№	Дисципліни	Преподаватель	На год	VI сем. (20 шести- днів.)	VI сем. (8 шести- днів.)
1	Диамат	Скударь	140	100	40
2	Англ. язык		80	80	-
3	История искусств	Кульженко	40	40	-
4	Технологи. произв. и обраб. ф/ киноматер.	Золотницкий	80	80	-
5	Цветное кино	Балл	48	-	48
6	Техника киносъемки	Горицын	204	140	64
7	Операт. искуc.	Екельчик, Топчий	200	120	80
8	Теория оптич. инструм.	Путилина	40	40	-
Итого			832	600	232
Факультативн. дисциплины					
Кинопросмотры					

ДЕКАН ОПЕРАТ. ФАКУЛЬТЕТА

ФАЙНШТЕЙН

Верно:

СЕКРЕТАРЬ УЧЕБН. ЧАСТИ

Підпис

/КОМАРНИЦКИЙ/

РГАЛИ, ф.2900, оп.1, спр. 35, арк. 24. Машинопис

№ 8

**ПРОЕКТ НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ IV КУРСУ
ОПЕРАТОРСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ
НА 1938–1939 НАВЧАЛЬНИЙ РІК**

Серпень 1938 р., м. Київ

Дисципліни	Преподаватель	На год	VII сем. (20 шести- днів.)	VIII сем. (19 шести- днів.)
Ленинизм		80	80	-
Основы драматургии и киносценария	Григорьев	80	80	-
История кино	Авенариус	40	40	-

Дисциплины	Преподаватель	На год	VII сем. (20 шести- днев.)	VIII сем. (19 шести- днев.)
Режиссура и монтаж	Ромм А.	40	-	40
Цветное кино	Балл	60	60	-
Техника киносъемки	Горицын	120	80	40
Теория и практика операт. искусств	Топчий, Екельчик	480	120	340
Спецметоды киносъемки	Файнштейн	60	-	60
Звукозапись и звукоспроизв.	Натаров	80	80	-
История искусств	Кульженко	40	40	-
Методы постр. уч. фильма	-	40	-	40
Методы постр. хроник. фильма	-	40	-	40
Итого			600	560
Факультативные дисциплины				
Кинопросмотры	-	120	60	60

ДЕКАН ОПЕРАТ. ФАКУЛЬТЕТА

ФАЙНШТЕЙН

Верно:

СЕКРЕТАРЬ УЧЕБН. ЧАСТИ

Підпис

/КОМАРНИЦКИЙ/

*РГАЛИ, ф.2900, оп.1, спр. 35, арк. 25. Машинопис***O. BEZRUCHKO****Transfer of the Kiev state institute of cinematography to Moscow:
new records of the Russian State Archive of Literature and Art**

The author analyzes texts of unknown study programs' art faculty of Kyiv State Institute of cinema Art, which where transferring at 1938 year to the Allunion State Institute of cinema Art.

Ростислав МЕЛЬНИК

**ЗАКОНОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ
У СФЕРІ АРХІВНОЇ СПРАВИ ПОЛЬЩІ
У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1950-ті рр.)**

Організація архівної справи у Польщі після Другої світової війни зазнала істотних змін у порівнянні з міжвоєнним періодом. Ініційовані в цей час соціалістичною владою кардинальні суспільно-політичні перетворення торкнулися також архівної системи країни. Виявом цього була реорганізація національної архівної справи на основі принципів і методів, які витікали з марксистсько-ленінської методології та відповідали новому державному устрою Польщі¹.

Окрім політичного, важливим чинником змін в організації архівної справи тоді було значне розширення завдань державної архівної служби². Насамперед вони стосувалися заходів, пов'язаних із відновленням діяльності державних архівів, зокрема відбудовою знищених і пошкоджених під час війни архівних об'єктів. Особливе місце відводилося організації архівної мережі на землях, які увійшли до складу Польщі після 1945 р.³ Нові завдання на державні архіви було покладено також у сфері комплектування та забезпечення збереженості документів. Німецький окупаційний режим завдав непоправної шкоди усьому архівному фонду республіки, значну частину якого було знищено, іншу – вилучено зі сховищ і розпорошено по всій країні. Величезна кількість архівних документів взагалі опинилася за кордоном⁴. Відтак із закінченням війни проблему концентрації та забезпечення збереженості уцілілих та повернення вивезених за межі Польщі архівних збірок було визнано пріоритетною у діяльності архівної служби. Водночас фонди державних архівів інтенсивно поповнювалися новими, невідомими їм раніше матеріалами. Внаслідок аграрної реформи та націоналізації промисловості до них на зберігання надійшла численна документація від колишніх промислових підприємств, фінансових установ та великих землевласників. Опрацювання її з метою подальшого використання в наукових, адміністративних і господарських цілях поповнило перелік завдань державних архівів⁵.

Зазначені кількісні й структурні зміни в архівному фонді республіки поряд із зростанням ролі держави в управлінні ним створили передумови для централізації архівної справи й націоналізації документальних матеріалів, які зберігалися у державних архівах. Вони вплинули

також на профіль, завдання і характер діяльності останніх. Усі ці нововведення й перетворення не вписувалися у вузькі рамки міжвоєнного архівного законодавства⁶. Виникла гостра необхідність у виробленні нормативної бази, яка б, з одного боку, визначила організацію архівної справи та діяльність архівів у нових суспільно-політичних й економічних умовах, з іншого, стала основою для подальшого розвитку архівної системи країни.

Удосконалення польського архівного законодавства розпочалося вже у 1945 р. У цей час архівні кола запропонували до розгляду новий проект декрету про державні архіви⁷. Наслідуючи радянський досвід організації архівної справи, він передбачав:

- створення архівної мережі на основі адміністративно-територіального поділу держави та централізації усіх архівів і документів, які в них зберігалися;
- здійснення державними архівами контролю за архівами підприємств, установ й організацій, зокрема, надання державній архівній службі виключного права видавати дозволи на знищення документів, які не підлягають постійному зберіганню.

Важливу роль у підготовці нового архівного законодавства відіграла організована 23 вересня 1948 р. в рамках Загального з'їзду польських істориків у Вроцлаві архівна конференція⁸. У виголошеному Р. Гербером⁹ рефераті було сформульовано основні положення нормативного акта, покликаного окреслити нову модель організації архівної справи та регламентувати діяльність державних архівів¹⁰. В його основу покладено принцип централізації і неподільності архівних фондів. На практиці це означало зосередження в державних архівах усіх документів, які мали наукове, політичне й практичне значення. Водночас усі вони незалежно від часу їхнього створення мали утворювати єдине ціле – державний архівний фонд. Керівництво останнім, як і всією архівною службою країни, мав здійснювати спеціально уповноважений орган – Генеральна дирекція архівів. У системі вищих органів державної адміністрації їй відводилося окреме місце. Істотні зміни передбачалися також в організації архівної мережі. Згідно з новим адміністративно-територіальним поділом Польщі, державні архіви поділялися на центральні, воєводські й повітові. В останніх архівні матеріали передбачалося зберігати лише тимчасово. На думку доповідача, при такій організації державних архівів вибудовувалася самодостатня трирівнева структура, кожен рівень якої відповідав за виконання певних функцій. На центральні архіви, зокрема, покладалися функції науково-дослідних інституцій, на воєводські – науково-адміністративних, на повітові – адміністративних. Висловлені учасниками конференції пропозиції та зауваження до них стали основою для подальшого вдосконалення архівного законодавства.

За період із 1951 по 1958 р. прийнято комплекс нормативних актів, які стали правовою підставою для організації архівної справи та діяльності польських архівів у 1960–1970-х рр.¹¹. Серед них:

- декрет від 29 березня 1951 р. про державні архіви;
- постанова Голови Ради Міністрів від 14 січня 1952 р. у справі архівної мережі;
- розпорядження Ради Міністрів від 26 квітня 1952 р. у справі державного архівного фонду (замінено розпорядженням Ради Міністрів від 17 лютого 1957р. у справі державного архівного фонду, частково зміненним новим розпорядженням Ради Міністрів від 30 грудня 1958 р.)

Декрет про державні архіви заклав основи централізованої архівної служби Польщі¹². Ним створювалася Головна дирекція державних архівів (*Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych*, далі – ГДДА). Вона підпорядковувалася безпосередньо Голові Ради Міністрів Польської Народної Республіки (далі – ПНР) (ст. 1.1)¹³. Останній особисто призначав і звільняв керівника дирекції – головного директора державних архівів (ст. 1.2). ГДДА здійснювала керівництво усією діяльністю державних архівів (ст. 2.1). На правах рекомендаційно-дорадчого органу при ній, як у міжвоєнний період при Відділі державних архівів, мала діяти Архівна рада (*Rada archiwalna*) (ст. 5)¹⁴.

Згідно з положеннями декрету архівну мережу (*sieć archiwalna*), утворювали державні архіви трьох рівнів: центральні (у Варшаві), воєводські та повітові (ст. 3.1)¹⁵. Питання організації архівної мережі, а також сфери й порядку діяльності державних архівів та принципів користування архівними документами входили до компетенції Голови Ради Міністрів ПНР (ст. 3.2)¹⁶.

На означення документів, які підлягали постійному зберіганню в державних архівах, декрет запроваджував поняття “державного архівного фонду” (*państwowy zasób archiwalny*). Раді Міністрів ПНР доручалося визначити документи, які входять до нього, а також порядок і принципи забезпечення збереження і передачі архівних документів на постійне зберігання з інституцій, де вони з’явилися, до державних архівів (ст. 4.2)¹⁷. До завдань державних архівів належали: збирання, зберігання, опрацювання й використання документів, що належали до державного архівного фонду; контроль за діяльністю архівних установ, підприємств й організацій¹⁸; науково-дослідна й видавнича діяльність у сфері архівної справи й джерелознавства (ст. 4.1)¹⁹. Без дозволу відповідного органу державної архівної служби (ГДДА та підпорядкованих їй архівних установ) підприємствам, установам й організаціям заборонялося самовільно виділяти та знищувати свої архівні документи (ст. 4.3).

Дія декрету не поширювалася на відомчі архіви інституцій, які перебували у віданні міністерств – національної оборони, громадської безпеки (пізніше – внутрішніх справ) та закордонних справ (ст. 7.1). Організацію, сферу і порядок діяльності цих архівів, а також умови користування їхніми документами мали визначати керівники згаданих відомств за погодженням з Головою Ради Міністрів (ст. 7.2).

Визначивши основи нової організації архівної справи, декрет про державні архіви став базовим документом архівного законодавства Польщі. Усі наступні нормативні акти, включно із законом про національний архівний фонд й архіви від 1983 р., лише розширили й конкретизували викладені в ньому тези. Хоча декрет створював правові підстави соціалістичного архівного будівництва у Польщі, він започаткував період творення польськими архівістами власних організаційних і методичних концепцій²⁰. Основним нововведенням декрету були централізація й уніфікація архівної політики, яку мав здійснювати спеціально уповноважений урядовий орган. На момент прийняття декрету ПНР була єдиною державою серед країн соціалістичного табору, в якій архівна служба отримала статус центрального відомства з широкими міжвідомчими повноваженнями²¹. Йому підпорядковувалася ієрархічно організована система державних архівів. Важливою умовою централізації архівного управління мали стати об'єднання і концентрація розпорошених архівних збірок. Окрім цього, державні архіви вперше у своїй історії отримали право здійснювати контроль за формуванням та станом зберігання архівних фондів у державних інституціях, які діяли на території республіки.

Ще одне фундаментальне нововведення декрету полягало в запровадженні ним поняття “державного архівного фонду”, який став основоположним принципом й вихідним пунктом польської архівної теорії і практики. У декреті також вперше вжито поняття “архівні матеріали” як правовий термін²².

Основи організації та функціонування централізованої системи державних архівів було сформульовано в постанові Голови Ради Міністрів від 14 січня 1952 р. у справі архівної мережі²³. Виходячи з адміністративно-територіального поділу ПНР, вибудовувалася чітка ієрархія державних архівних установ²⁴. Як уже зазначалося, її утворювали архіви трьох рівнів: центральні, воєводські та повітові (§ 1)²⁵. Центральних державних архівів визначалося: Головний архів давніх актів (*Archiwum Główne Akt Dawnych*), Архів нових актів (*Archiwum Akt Nowych*), Архів технічної документації (*Archiwum Dokumentacji Mechanicznej*) (§ 2). У цих архівах мали зберігатися матеріали державного архівного фонду, які виникли в результаті діяльності центральних органів влади та інституцій загальнодержавного значення (§ 4)²⁶. Воєводські державні архіви створювалися в усіх воєводських містах

і своєю діяльністю мали охоплювати воєводства, в яких вони знаходилися (§ 5). Кожен такий архів відповідав за комплектування і зберігання документів державного архівного фонду, які виникли в межах його воєводства. Центральні й воєводські архіви підпорядковувалися безпосередньо головному директору державних архівів (§ 9).

Повітові державні архіви створювалися в тих місцевостях, де функціонували повітові народні ради. Відповідно до постанови, їхнім обов'язком було збирання, впорядкування й тимчасове зберігання архівних матеріалів, які походили з одного або декількох повітів. Після визначеного терміну зберігання у повітових архівах вони мали передаватися на постійне зберігання до воєводських архівів²⁷. Повітові архіви підпорядковувалися головному директору державних архівів не безпосередньо, а через воєводські архіви (§ 9).

Сферу діяльності державних архівів усіх рівнів мали окреслювати надані їм головним директором державних архівів статuti (§ 7)²⁸. Питання створення й ліквідації центральних і воєводських державних архівів перебувало у компетенції Голови Ради Міністрів, повітових – головного директора державних архівів (§ 10).

Розпорядження Ради Міністрів від 26 квітня 1952 р. у справі державного архівного фонду дало роз'яснення цьому поняттю і визначило документи, які мали входити до його складу²⁹. Так, державний архівний фонд утворювали архівні документи, які мали суспільне, політичне, господарське та наукове історичне значення (§ 1.1). До них належали різного роду документи, книги, акти, плани, фотографії, фотокопії, фонографічні матеріали незалежно від змісту, форми, дати й способу їх створення та місця зберігання (§ 1.2).

Згідно з розпорядженням, до складу державного архівного фонду входили архівні документи, які виникли в результаті діяльності³⁰:

- вищих, центральних і місцевих державних органів влади та управління; колишніх органів місцевого самоврядування; органів господарського й професійного самоврядування; державних і комунальних підприємств, установ й організацій; банків; громадських організацій і культурних товариств; ліквідованих приватних підприємств (§ 2.1);
- органів влади й управління, а також інституцій іноземних держав, які колись діяли на території сучасної Польщі, залежно від того, наскільки ця діяльність стосувалася польських земель (§2.2).

Складовою частиною державного архівного фонду ставали архівні документи націоналізованих земельних маєтків та відомих польських родів і родин (§ 3).

У розпорядженні зазначалося, що документи державного архівного фонду мають зберігатися у державних архівах (§ 4). Водночас з-під контролю ГДДА вилучалися документи державного архівного фонду,

які з'явилися в результаті діяльності політичних партій й організацій ПНР. Керівництво ними мали здійснювати відповідні партійні органи (§ 5).

Нове розпорядження Ради Міністрів від 19 лютого 1957 р. конкретизувало й значно розширило зміст поняття “державний архівний фонд”³¹. Зазнало змін також поняття “архівні матеріали”. До них було включено різного роду акти, окремі документи, книги, кореспонденцію, фінансову, технічну й статистичну документацію, карти й плани незалежно від техніки їх виконання, фотографії, фільми, звукозаписи та іншу документацію, створену технічними засобами (§ 2). За часом створення та походженням архівних документів державний архівний фонд поділявся на три групи. Першу групу складали архівні документи, які виникли після 22 липня 1944 р.³² в результаті діяльності:

- державних органів влади й управління; судів і прокуратури; політичних і громадських організацій; профспілок; органів місцевого, господарського й професійного самоврядування; кооперативних і державних підприємств, фінансово-кредитних установ; військових органів, підрозділів і підприємств; музеїв, бібліотек, театрів, шкіл, наукових, культурних, освітніх і мистецьких закладів; видавництв і редакцій; державних підприємств, установ й організацій; ліквідованих приватних підприємств; польських установ, організацій та інституцій, які діяли поза межами Польщі (§ 3.1.a);
- визначних державних і громадських діячів, представників науки, літератури й мистецтва (§ 3.1.b).

Другу групу складали архівні документи, які охоплювали період від найдавніших часів до 22 липня 1944 р. і виникли в результаті діяльності:

- державних органів влади й управління; судів і прокуратури; державних підприємств, установ та організацій; громадських, кооперативних, професійних та приватних організацій, наукових товариств; банків; органів станового, територіального, господарського й професійного самоврядування; органів військової влади, військових частин й організацій; музеїв, бібліотек, архівів, театрів, шкіл, наукових і господарських установ; закладів культури, освіти і мистецтва; видавництв і редакцій; різного роду установ, організацій та інституцій, які діяли поза межами Польщі (§ 3.2.a);
- магнатських і шляхетських родів, а також їхніх маєтків і підприємств, якщо такі матеріали знаходилися у власності держави (§ 3.2.b);
- визначних державних і громадських діячів, представників науки, літератури й мистецтва, якщо такі матеріали знаходилися у власності держави (§ 3.2.c).

Третю, останню групу склали архівні документи органів влади, установ, організацій та інституцій іноземних держав, а також окупаційних військових частин, які колись діяли на території сучасної Польщі (§ 3.3).

Органом, уповноваженим здійснювати керівництво державним архівним фондом, було визнано ГДДА (§ 4). Окрім документів державного архівного фонду, які зберігалися в архівах трьох міністерств (національної оборони, внутрішніх справ, закордонних справ) та політичних партій і організацій, з-під контролю Головної дирекції були вилучені архівні збірки кільканадцятьох провідних наукових бібліотек (§ 5.3). Однак, їй та державним архівам було доручено вести централізований облік зазначених архівних документів (§ 5.4)³³.

На прохання деяких інституцій, насамперед Польської академії наук, вищих навчальних закладів, музеїв і бібліотек, ГДДА могла уповноважити їх на постійне зберігання архівних документів, які входили до складу державного архівного фонду і перебували під її наглядом (§ 6). Усі інші підконтрольні головній дирекції архівні документи повинні були тимчасово зберігатися в архівах підприємств, установ й організацій, а також постійно у центральних, воєводських і повітових державних архівах (§ 7).

Внутрішню організацію і сферу діяльності архівів державних підприємств, установ й організацій, порядок і спосіб зберігання в них архівних документів, умови доступу до цих матеріалів користувачів, а також порядок передачі їх на постійне зберігання до державних архівів мали визначати в порозумінні з головним директором державних архівів міністри й керівники центральних відомств, у структурних підрозділах яких ці архіви перебували (§ 8.1)³⁴. Керівники державних підприємств, установ й організацій зобов'язувалися нести персональну відповідальність за стан і належне зберігання архівних документів у підпорядкованих їм закладах, а також за правильну й вчасну їх передачу до державних архівів (§ 9.1).

Розпорядження визначило строки зберігання архівних документів в архівах підприємств, установ й організацій, зокрема:

- у центральних органах влади й державної адміністрації, в установах й організаціях найвищого рівня, на підприємствах загальнодержавного значення – 15 років (§ 10.1.a);
- в установах, організаціях й інституціях воєводського й повітового рівня, на підприємствах місцевого значення й у виробничих кооперативах – 10 років (§ 10.1.b);
- в установах, організаціях й інституціях сільського рівня – 5 років (§10.1.c).

Технічна документація в архівах підприємств, установ й організацій мала зберігатися 5 років (§ 10.2). Книги громадянського стану з покаж-

чиками до них у закладах реєстрації актів громадянського стану мали зберігатися 100 років (§ 10.3). В окремих випадках ГДДА могла змінювати строк зберігання архівних матеріалів у відомчих архівах (§ 10.4). Для документів судових справ та книг записів актів на володіння нерухомим майном строк зберігання мав визначати міністр юстиції республіки (§ 10.5.a), для медичної документації – міністр охорони здоров'я (§ 10.5.b). Для архівних документів, які з дозволу головного директора державних архівів могли зберігатися поза мережею державних архівів в окремих інституціях (див. § 6 розпорядження), строк зберігання визначали керівники цих інституцій (§ 10.5.c).

Після закінчення визначеного строку зберігання у відомчих архівах архівні документи, які належали до державного архівного фонду, підлягали передачі до державних архівів за встановленими головним директором державних архівів правилами (§ 11.1)³⁵. Архівні документи, які не потрапляли до складу державного архівного фонду й втрачали своє практичне значення, підлягали виділенню і знищенню (§ 12.1)³⁶. Визначати архівні документи, які підлягають виділенню, а також надавати дозволи на знищення таємних, секретних, відкритих документів та технічної документації мали ГДДА, центральні й воєводські державні архіви (§ 12.2)³⁷.

У 1956–1958 рр. відбулися певні зміни в організації архівної служби Польщі. ГДДА позбулася статусу центрального органу влади при уряді, підпорядкованого безпосередньо Голові Ради Міністрів³⁸. Спершу у 1956 р. вона потрапила у відання міністра культури й мистецтва ПНР³⁹, а у 1958 р. – міністра вищої освіти⁴⁰. Однак, ці зміни були суто формальними, оскільки жодним чином не вплинули на характер діяльності ГДДА. Вона продовжувала користуватися широкими міжвідомчими повноваженнями, які були підтверджені згаданим розпорядженням Ради міністрів у справі державного архівного фонду.

Декрет про державні архіви та прийняті на його підставі нормативні акти започаткували новий період в історії архівної справи Польщі. Сформульовані ними принципи й поняття стали основою подальших пошуків та рішень в польській архівній теорії і практиці. Вони спрямовані насамперед на подолання повоєнних кризових явищ, не змогли охопити всіх аспектів архівної проблематики. Основна увага в них приділялася структурі й організації діяльності державної архівної служби. Натомість проблема архівних документів і державного архівного фонду, зокрема такі важливі питання як комплектування, опрацювання, використання й охорона архівних документів, порушувалася в них частково і досить побіжно. Розвиток архівної системи Польщі, зокрема вирішення основних організаційних проблем, змусили польських архівістів переглянути чинне законодавство. В середині 1960-х років розпочалася робота над вдосконаленням правової бази в архівній сфері. Її

наслідком стало прийняття 14 липня 1983 р. цілісного нормативного акту – закону про національний архівний фонд і архіви.

¹ *Gerber R.* Cele i zadania służby archiwalnej w Polsce // “Archejon”. – 1951. – ТТ.19–20. – S.13.

² *Bańkowski P.* Wroclawska konferencja archiwalna // “Archejon”. – 1948. – Т. 18. – S. 278; *Gerber R.* Wytyczne do projektu nowelizacji dekretu o państwowej służbie archiwalnej // “Archejon”. – 1948. – Т. 18. – S. 62–64; *Woszczyński B.* Z dziejów archiwów państwowych w okresie powojennym // “Archejon”. – 1986. – Т. 80. – S. 90.

³ *Rybarski A.* Wydział archiwów państwowych w latach 1945–1947 // “Archejon”. – 1948. – Т. 17. – S. 203–204.

⁴ Про матеріальні й документальні втрати польських архівів під час Другої світової війни див.: *Suchodolski W.* Archiwa polskie za okupacji (1939–1945) // “Archejon”. – 1948. – Т. 17. – S. 54–83; *Він же.* Archiwa polskie w obliczu strat poniesionych podczas wojny // “Przegląd biblioteczny”. – 1947. – R. 15. – z. 1–2. – S. 1–11; *Він же.* Straty archiwów warszawskich w czasie wojny i okupacji // “Kwartalnik historyczny”. – 1946. – R. 53. – S. 700–714; *Stebelski A.* Archiwa warszawskie po wojnie // “Przegląd historyczny”. – 1948. – Т. 37. – S. 357–373; *Він же.* Losy archiwów polskich w latach wojny 1939–1945 // “Rocznik Warszawski”. – 1964. – Т. 4. – S. 169–217; *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych: Т. I.* Archiwum Główne Akt Dawnych. – Warszawa, 1957. – 395 s.; *Т. II.* Archiwa porozbiorowe i najnowsze. – Warszawa, 1956. – 481 s.; *Т. III.* Biblioteki. – Warszawa, 1955. – 395 s.

⁵ Про архівні матеріали націоналізованих промислових об'єктів, фінансово-кредитних установ та великої земельної власності та передачу їх на зберігання до державних архівів див.: *Bańkowski P.* Porządkowanie archiwaliów prywatnych // “Archejon”. – 1951. – Т. 19–20. – S. 194–216; *Grodek A.* Archiwalia gospodarcze // “Archejon”. – 1951. – Т. 19–20. – S. 338–355; *Smoleńska B.* Archiwa podworskie w Polsce Ludowej // “Archejon”. – 1955. – Т. 24. – S. 37–48. Проблеми зберігання, опрацювання й використання цих матеріалів у державних архівах були присвячені друга, третя і четверта загальнодержавні архівні методичні конференції, див.: *Brańska E.* Porządkowanie archiwów podworskich (Projekt instrukcji i schemat układu akt) // “Archejon”. – 1954. – Т. 22. – S. 30–37; *Ihnatowicz I.* Akta o wartości trwałej w przedsiębiorstwach przemysłowych // “Archejon”. – 1958. – Т. 29. – S. 177–186; *Він же.* Akta przemysłowe najnowsze // “Archejon”. – 1956 –Т. 25. – S. 85–105; *Landau Z., Tomaszewski J.* Centralne gospodarcze instytucje koordynacyjne i ich akta o wartości trwałej // “Archejon”. – 1958. – Т. 29. – S. 147–158; *Rynkowska A.* Archiwalia fabryczne i zagadnienie ich porządkowania // “Archejon”. – 1954. – Т. 22. – S. 38–47; *Tomaszewski J.* Akta instytucji kredytowych w Polsce // “Archejon”. – 1956. – Т. 25. – S. 106–126; *Wielopolski A.* Akta bankowe o wartości trwałej // “Archejon”. – 1958. – Т. 29. – S. 159–175.

⁶ Про польське міжвоєнне архівне законодавство див.: *Mamczak–Gadkowska I.* Archiwa państwowe w Drugiej Rzeczypospolitej. – Poznań, 2006. – S. 56–64; *Mencel T.* Dekret o archiwach i opiece nad archiwalami z 7 lutego 1919 r. na tle ówczesnego ustawodawstwa archiwalnego w Europie // Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych. – Warszawa, 1981. – S. 5–37; *Motas M.* O przepisach archiwalnych w Polsce międzywojennej (1918–1939) // “Archejon”. –

1968. – Т. 48. – S. 111–136; Pierwsze akty prawne o organizacji polskich archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z dnia 31 lipca 1918 r. i z dnia 7 lutego 1919 r. // “Archejon”. – 1968. – Т. 50. – S. 27–40.

⁷ *Bielińska M.* Dekret z 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych a ustawy innych krajów socjalistycznych // Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych. – Warszawa, 1981. – S. 40.

⁸ У конференції взяли участь понад 50 архівістів з усієї Польщі. На обговорення були винесені чотири ключові проблеми: оновлення діючого архівного законодавства; ситуація з архівними кадрами; забезпечення, комплектування і зберігання архівних матеріалів; стан архівних приміщень. Детальніше про конференцію див.: *Bańkowski P.* Wroclawska konferencja archiwalna... – S. 271–287; *Suchodolski J.* Potrzeby archiwów państwowych w świetle wniosków, zgłoszonych na Wroclawskiej konferencji archiwistów // “Archejon”. – 1948. – Т. 18. – S. 47–60.

⁹ З 1949 до 1952 р. Рафал Гербер займав посаду головного директора державних архівів. Саме за його керівництва прийнято нормативні акти, які дали початок новій організації архівної справи у Польщі, див.: *Słownik biograficzny archiwistów polskich. T. 1. 1918–1984.* – Warszawa–Łódź, 1988. – S. 71–72.

¹⁰ *Bańkowski P.* Wroclawska konferencja archiwalna... – S. 278–280; *Gerber R.* Wytuczne do projektu ... – S. 65–69.

¹¹ До появи цих правових актів у Польщі продовжували діяти норми міжвоєнного архівного права. На основі декрету про організацію державних архівів та опіку над архівними матеріалами від 7 лютого 1919 р. у перші повоєнні роки було відновлено діяльність державних архівів, які функціонували до 1939 р., а також забезпечено виконання ними завдань щодо збирання, зберігання, опрацювання й використання архівних матеріалів.

¹² *Dziennik Ustaw.* – 1951. – Nr. 19. – Poz. 149; Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych // “Archejon”. – 1951. – Т. 19–20. – S. 4–5.

¹³ Сферу діяльності та внутрішню організацію дирекції окреслив наданий 31 травня 1951 р. Головою Ради Міністрів тимчасовий статут, див.: *Monitor Polski.* – 1951 – Nr. A–55. – Poz. 722. Остаточну версію статуту ГДДА з незначними змінами й доповненнями було затверджено постановою міністра культури і мистецтва від 17 травня 1957 р., див.: *Sierpowski S., Matelski P.* Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł. T. I. – Poznań, 1988. – S. 132–134.

¹⁴ Завдання, склад і порядок діяльності ради були визначені постановою Голови Ради Міністрів від 2 квітня 1953 р. Див.: *Monitor Polski.* – 1953 – Nr. A–32. – Poz. 414. Постанова міністра культури й мистецтва від 9 травня 1957 р. дещо змінила склад і порядок діяльності Архівної ради, див.: *Monitor Polski.* – 1957 – Nr. 39. – Poz. 255.

¹⁵ У 1944–1950 рр. державні архіви не поділялися на центральні, воєводські і повітові, а виступали під назвою “Державний архів у ...” Розбудова централізованої державної архівної мережі розпочалася у 1950 р. ще до прийняття березневого декрету. Тоді було створено 54 державні повітові архіви. Столичні Головний архів давніх актів й Архів нових актів мали виконувати функції центральних архівів. Відповідно, відновлені або створені після війни державні архіви у Бидгощі, Вроцлаві, Гданську, Катовіцах, Кельцах, Кракові, Любліні, Ольштині, Пйотркові, Познані, Радомі, Щеціні, ставали воєводськими. На момент затвердження декрету в Польщі діяли 2 центральні архіви, 12 воєводських архівів, 54 повітових архівів. Див.: *Zbiór przepisów archiwalnych. Z. 1.* – Warszawa, 1954. – S. 22–23; *Bielińska M.* Działalność Naczelnej Dyrekcji

Archiwów Państwowych w latach 1950 i 1951 // "Archejon". – 1952. – Т. 21. – S. 219–221; *Robótka H., Ryszewski B., Tomczak A.* Archiwistyka. – Warszawa, 1989. – S. 413–414, 417, 426–427.

¹⁶ Умови та порядок користування архівними матеріалами були визначені постановою міністра культури й мистецтва від 22 березня 1957 р. у справі користування архівними матеріалами (частково була змінена постановами міністра вищої освіти від 12 лютого 1966 р. й міністра шкільництва й вищої освіти від 13 січня 1968 р.). В ній, зокрема, зазначалося, що архівні матеріали є доступними для використання фізичними і юридичними особами в урядових цілях, а також з метою проведення науково–дослідних робіт та популяризації науки й культури, див.: *Monitor Polski.* – 1957. – Nr. 24. – Poz. 173; *Monitor Polski.* – 1966. – Nr. 5. – Poz. 44; *Monitor Polski.* – 1968. – Nr. 4. – Poz. 24; *Ryżepisy o archiwach i działalności archiwalnej.* – Warszawa, 1985. – S. 98–100.

¹⁷ Фактично це означало поширення впливу державних архівів на відомчі архіви підприємств, установ й організацій. Раніше ці два типи архівів були відділені один від одного, а тому передача архівних матеріалів із відомчих до державних (історичних) архівів здійснювалася нерегулярно. З появою декрету державна архівна служба й підпорядковані їй установи отримали змогу контролювати процес формування архівних фондів на всіх етапах – від виникнення і надходження документальних матеріалів на тимчасове зберігання до відомчих архівів аж до передачі їх на постійне зберігання до державних архівів. Розподіл повноважень у справі нагляду за відомчими архівами між державними архівами всіх рівнів був визначений окремою постановою головного директора державних архівів від 31 липня 1960 р., див.: *Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 30 czerwca 1961 r.* – Warszawa, 1962. – S. 184–185.

¹⁸ На означення цих архівів у декреті вживався термін "składnica akt". Згодом, із розвитком архівної теорії і практики, його замінив термін "archiwum zakładowe". Термін "składnica akt" отримав інше значення і почав застосовуватися до сховищ, в яких знаходилися документи, що не підлягали тривалому зберіганню.

¹⁹ До реалізації цих завдань державні архіви приступили ще до прийняття декрету. Про діяльність державних архівів у перші повоєнні роки див.: *Rybarski A.* Wydział Archiwów Państwowych w latach 1945–47... – S. 196–220; *Suchodolski W.* Wydział Archiwów Państwowych // "Kwartalnik Historyczny". R. 54. 1947. S. 118–119; *Rybarski A.* Działalność archiwów państwowych w latach 1945–1947 // "Archejon". – 1948. – Т. 18. – S. 218–263; *Sprawozdanie z działalności Wydziału Archiwów Państwowych za rok 1948* // "Archejon". – 1951. – Т. 19–20. – S. 462–464; *Rybarski A.* Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych w roku 1948 // "Archejon". 1951. – Т. 19–20. – S. 467–478; *Sprawozdanie Wydziału Archiwów Państwowych z działalności w roku 1949* // "Archejon". 1951. – Т. 19–20. – S. 464–467; *Bielińska M., Durko J.* Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych za rok 1949 // "Archejon". 1951. – Т. 19–20. – S. 478–491; *Bielińska M.* Działalność Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w latach 1950 i 1951 // "Archejon". 1952. – Т. 21. – S. 219–225.

²⁰ *Altman H.* W dziesięciolecie dekretu o archiwach państwowych // "Archejon". – 1962. – Т. 37. – S. 7–17; *Woszczyński B.* Z dziejów archiwów państwowych... – S. 93.

²¹ *Bielińska M.* Dekret z 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych a ustawy innych krajów socjalistycznych... – S. 42.

²² До 1983 р. поняття “архівні матеріали” (*materiały archiwalne*) вживалося у широкому значенні, оскільки охоплювало усю документацію, яка зберігалася у відомчих архівах підприємств, установ й організацій, незалежно від того, чи вона підлягала тимчасовому зберіганню, а потім знищенню, чи передачі на постійне зберігання до державних архівів. На означення документів, які підлягали постійному зберіганню, вживався термін “*archiwalia*”. Див.: *Polski słownik archiwalny*. – Warszawa, 1974. – S. 18, 51.

²³ *Monitor Polski*. – 1952 – Nr. A-9 – Poz. 87.

²⁴ Формування архівної мережі тривало до початку 1960-х рр. У наступні роки в системі державних архівів відбулися лише незначні зміни, див.: *Brańska E. Sieć organizacyjna archiwów państwowych w Polsce Ludowej // “Archejon”*. – 1964. – Т. 41. – S. 9–30.

²⁵ Хоча декрет це і не обумовлював, у дійсності існували чотири типи архівів. Окрім згаданих трьох, діяли ще місцеві відділи державних воєводських архівів.

²⁶ Території, які своєю діяльністю мали охоплювати державні архіви усіх рівнів, були визначені окремою постановою головного директора державних архівів від 1 березня 1956 р., див.: *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*. – Warszawa, 2001. – S. 235.

²⁷ У 1958 р. повітові державні архіви отримали право на постійне зберігання архівних матеріалів, див.: *Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 30 czerwca 1961 r...* – S. 47–50.

²⁸ Головному архіву давніх актів, Архіву нових актів, воєводським і повітовим державним архівам статuti були надані вже у 1952 р. (статuti воєводських й повітових архівів були типовими). Архів технічної документації статут отримав у 1956 р., див.: *Zbiór przepisów archiwalnych...* – S. 28–41.

²⁹ *Dziennik Ustaw*. – 1952 – Nr. 19. – Poz. 149.

³⁰ Постанова головного директора державних архівів від 28 грудня 1964 р. визначила перелік підприємств, установ й організацій, чия документація підлягала зберіганню у державних архівах, див.: *Sierpowski S., Matelski P. Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł. T. I...* – S. 174–179.

³¹ *Dziennik Ustaw*. – 1957. – Nr. 12 – Poz. 66; *Akty prawne z 1957 roku dotyczące archiwów polskich // “Archejon”*. – 1958. – Т. 28. – S. 225–228. Частково було змінене й доповнене розпорядженням Ради Міністрів від 30 грудня 1958 р., див.: *Dziennik Ustaw*. – 1959 – Nr. 2. – Poz. 12.

³² У липні 1944 р. проголошено Польську Народну Республіку. Постановою головного директора державних архівів від 29 липня 1963 р. було визначено принципи розміщення в державних архівах архівних матеріалів, які виникли після 22 липня 1944 р., див.: *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych...* – S. 95–96. Було замінене постановою головного директора державних архівів від 12 січня 1970 р., див.: *Dokumentacja w zakładzie pracy. Przepisy kancelaryjne i archiwalne. Stan prawny na dzień 31 grudnia 1973 r.* – Warszawa, 1975. – S. 15–16.

³³ Принципи, умови й порядок ведення державною архівною службою централізованого обліку архівних матеріалів, вилучених з-під контролю ГДДА бібліотек, а також інституцій, яким було доручено зберігання архівних збірок, визначено постановою головного директора державних архівів від 28 липня 1960 р., див.: *Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 30 czerwca 1961 r...* – S. 84–87.

³⁴ Ці питання регламентували такі постанови головного директора державних архівів: від 12 липня 1967 р. у справі поводження з документами відкритих фондів (див.: *Dokumentacja w zakładzie pracy. Przepisy kancelaryjne i archiwalne. Stan prawny na dzień 31 grudnia 1973 r...* – S. 80–85), від 10 грудня 1971 р. у справі нагляду державних архівів за архівними матеріалами в закладах праці (див.: *Dokumentacja w zakładzie pracy. Przepisy kancelaryjne i archiwalne. Stan prawny na dzień 31 grudnia 1973 r...* – S. 19–21), від 9 листопада 1977 р. у справі нагляду державних архівів за архівними матеріалами інституцій (*Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych...* – S. 144–148).

³⁵ Загальні принципи, умови й порядок передачі архівних матеріалів із відомчих архівів на зберігання до державних архівів були визначені постановою головного директора державних архівів від 13 серпня 1958 р., див.: *Monitor Polski*. – 1958. – Nr. 73. – Poz. 432.

³⁶ Питання, які стосувалися видання відомчим архівам дозволів на знищення непотрібної документації, було обумовлено постановою головного директора державних архівів від 26 лютого 1969 р., див.: *Dokumentacja w zakładzie pracy. Przepisy kancelaryjne i archiwalne. Stan prawny na dzień 31 grudnia 1973 r...* – S. 85–86.

³⁷ Постановою міністра вищої освіти від 9 квітня 1963 р. архівні матеріали було поділено на дві категорії. Першу категорію складали архівні матеріали, які мали історичне значення, другу – які не мали. Поділ архівних матеріалів на категорії та терміни зберігання документів, які не мали історичного значення, визначала номенклатура справ (*wykaz akt*), яку затверджував керівник установи на підставі вказівок відповідного міністра (керівника центрального відомства) в порозумінні з державним архівом. Прикладом для розробки номенклатури справ окремої установи мав бути поданий у додатку постанови перелік типових документальних матеріалів.

³⁸ *Dziennik Ustaw*. – 1956 – Nr. 54 – Poz. 246.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само. – 1958 – Nr. 71 – Poz. 347.

R. MELNYK

Legislative activity in the archival affairs' sphere of Poland during the post-war period (1950)

The article explores law-making activity in the sphere of Polish archives in the first post-war years. The author singles out key factors which determined changes in the archive legislation of the given period. The article reflects major stages of preparation and implementation of these changes to the regulatory system of this sphere. In the 1950-ies the system was formed by three acts: the State Archives Decree, the Resolution of the Head of the Cabinet Council on the Archive Network, and the Instruction of the Cabinet Council on the State Archive Fund. The main part of the paper is devoted to analysis and characteristics of the above-mentioned acts. In addition, the author investigates changes caused by these acts in archive organization and activity of Polish archives, reveals their role and meaning for the development of Polish archives.

Лариса ЛЕВЧЕНКО

**XVI МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС АРХІВІВ
ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ АРХІВІВ МАЛАЙЗІЇ**

**(за результатами роботи української
делегації у м. Куала-Лумпур)**

2008 рік став звітним роком українських архівістів перед світовою спільнотою. Делегація українських архівістів чисельністю 16 осіб взяла участь в роботі чергового XVI Міжнародного конгресу архівів у столиці Малайзії – м. Куала-Лумпур. Учасникам конгресу було представлено англomовну версію довідника “Архіви України” та довідково-інформаційні буклети про українські архіви, двомовний електронний довідник “Архіви України. Довідкові видання за 2000–2007 роки”, нову редакцію англomовного довідника “Archival Legislation of Ukraine. 2001–2007” та останнє число науково-практичного журналу “Архіви України”. Українська делегація спрямувала свою роботу на конгресі на активізацію співробітництва з архівними службами іноземних держав, участь у виконанні міжнародних міжархівних програм і проєктів, пошук нових міжнародних контактів, встановлення зв’язків з українською діаспорою, виявлення в іноземних архівосховищах історичних документів про Україну та поповнення українських архівів їх копіями і в цілому отримала позитивні результати.

Для Малайзії 2008 рік відзначений двома визначними подіями: паралельно з Міжнародним конгресом архівів відбувся Міжнародний мистецький фестиваль, на якому була представлена палітра різноманітних культурних напрямів від живопису, літератури, театру, традиційних ігор до історичної спадщини.

Дата проведення архівного конгресу співпала з 60-річчям Міжнародної ради архівів, членами якої є 1500 установ та індивідуальних членів зі 190 країн світу. На конгрес приїхали 1200 фахівців з 138 країн світу. Тема конгресу “Архіви, управління і розвиток: планування майбутнього суспільства” присвячувалася проблемам визначення і осмислення ролі й місця архівів у майбутньому суспільства в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій і процесів глобалізації. Вона уможливила поєднання в рамках конгресу 185 різноманітних заходів, що охоплювали тематику від традиційних методів діловодства й архівної справи до новітніх інформаційних технологій зберігання, реставрації та використання архівних документів із традиційними і цифровими носіями інформації. Географічне розташування країни-господині форуму зумовило участь у конгресі значної частини представників країн

Азійсько-Тихоокеанського регіону та сесій з відповідною тематикою, що збагатили знання архівістів із європейських країн про історію та стан архівної справи в цій частині планети.

З 21 липня учасники конгресу працювали в численних комітетах, на ділових зустрічах, семінарах, у творчих майстернях. Відбулися засідання регіональних асоціацій архівних служб країн – членів МРА Латиноамериканського (ALA) та Тихоокеанського регіонів (PARBICA), Південносхідної Азії (SARBICA), басейну Карибського моря (CARBICA), Східної Азії (EASTICA), засідання секцій діловодства та професійних архівних асоціацій (SPA), архівів університетів та дослідницьких установ (SUV), архітектурних документів (SAR), спортивних архівів (SPO), парламентських архівів та архівів політичних партій (SPP), муніципальних архівів (SMA), а також комітету директорів та Генеральної асамблеї МРА.

Офіційну церемонію відкриття конгресу, яка відбулася вранці 22 липня у міжнародному конгрес-центрі, розпочав міністр єдності, культури, мистецтв та спадщини Малайзії Шафіє бін Апдал. З промовама виступили директор Національного архіву Малайзії Сідек бін Джаміль та президент Міжнародної ради архівів Лоренц Миколецькій. Роботу конгресу було організовано так, щоб його учасники мали можливість відвідувати сесії, тематика яких представляла для них найбільший інтерес. Переважно робочою мовою конгресу була англійська, цілий ряд слухань відбувся іспанською, французькою, китайською, малайською та російською мовами. Крім сесій, відбулися численні круглі столи, презентації, виставки, екскурсії до малайзійських архівів. Надзвичайно різноманітною була культурна програма. У другій половині дня 22 липня делегати конгресу зосередилися на роботі. Їхню увагу привернули сесії, на яких висвітлювалися процеси комплектування архівів та зберігання архівних документів, зберігання та використання документів президентських і бізнесових архівів, трансформація архівної галузі Об'єднаних Арабських Еміратів, досвід роботи з управлінською документацією при проведенні ревізій південно-африканських країн, нові проблеми і нові можливості, які виникли в наукових та університетських архівах Європейського Союзу, вивчення та застосування стандарту ISO 15489, програми підтримки генеалогічних досліджень, перспективи архівів у XXI столітті. Російська делегація організувала круглий стіл “Архіви, бібліотеки, музеї як єдине ціле у процесі збереження та використання пам'яті суспільства”. Значну частину семінарів було присвячено поповненню архівів документами за цифровими носіями інформації, розвитку програмного забезпечення, управління великими обсягами цифрових матеріалів. Нідерланди висвітлили досвід роботи з електронними документами державних установ у національних архівах країни. Вперше на світовому рівні дискутувалося питання

архівування веб-сайтів та заохочення до цього архівістів усього світу. Проблеми архівної освіти з першого дня постали у центрі уваги учасників конгресу: починаючи з семінару для країн-початківців з підготовки архівних проектів для отримання грантів МРА “Від гарної ідеї до успішного проекту: як стати активним партнером нової професійної програми МРА”, круглого столу з перегляду теорії і практики архівної справи до порівняльного аналізу систем архівної освіти в Китаї та Північній Америці. Цього ж дня увечері міністр культури Малайзії Шафіє бін Апдал та його дружина Шаріані бінті Датук Шуаїб у конгрес-центрі дали прийом для архівістів, що прибули у Малайзію з усього світу. Міністр особисто привітав українську делегацію, зауваживши, що він плідно провів у Києві свій останній робочий візит.

23 липня стало надзвичайно напруженим днем для делегатів конгресу. У центрі уваги цього дня були цифрові технології та цифрові документи. Пройшли сесії, на яких висвітлювалися нові тенденції у розвитку технологій оцифровування та збереження цифрових зображень кольорових документів, комплектування архівів документами наукових установ на цифрових носіях, принципи та функціональні вимоги до документів в електронному середовищі, організація та оцінка безпечності цифрових архівосховищ, методи та методологія зберігання документів в автоматизованому середовищі, відновлення текстів манускриптів з використанням цифрових технологій тощо. Малайзія, Нідерланди, Японія та інші країни представили свій досвід управління архівними документами у цифровому середовищі.

Поряд з перспективами цифрового майбутнього обговорювалися надзвичайно болючі для кожної країни проблеми втрати архівних документів через крадіжки в архівах та природні катастрофи. Робоча група експертів у сфері архівних крадіжок (EBNA) представила узагальнені матеріали з цієї проблематики. Широкий резонанс викликала сесія та круглий стіл “Катастрофи та ліквідація їх наслідків”, де учасники розповіли про випадки природних катаклізмів у своїх країнах та долю архівів, обговорили перспективи їх рятування і заходи щодо запобігання втратам культурної спадщини населення планети. Окремо архівістами зі Сполучених Штатів Америки були оприлюднені документи та коментарі щодо ситуації з архівами на територіях, які постраждали під час урагану “Катріна”.

Крім вищезазначених тем, висвітлювалася діяльність нотаріальних, госпітальних та бізнесових архівів, розвиток стандартизації в архівній галузі, прогрес в архівному законодавстві, пройшли сесії “Архіви та громади: де кордони?”, “Освіта, архіви та культурна різноманітність”, досвідом організації архівної освіти у суспільстві поділилась Австралія, інноваційну модель управління архівною справою представила Корея, країни Східної Азії обмінялися думками щодо реформування традицій-

ного управління діловодством та архівною справою тощо. Досліджувався вплив глобалізації та потреб інформаційного суспільства на архіви, нові ролі та відповідальність архівістів у майбутньому, проблеми конфіденційності інформації та використання Інтернет технологій.

Під час проведення круглого столу “Архіви в добу демократичних змін” 24 липня представники архівних установ пострадянських республік обговорили політичні, соціальні і економічні зміни кінця ХХ століття та їх вплив на архівну галузь колишніх соціалістичних країн. Українську делегацію представляв Голова Державного комітету архівів України О.Удод, який у своїй доповіді здійснив аналіз розвитку архівної справи в Україні за період незалежності. Він звернув увагу на реформування архівного законодавства, формування Національного архівного фонду, інтеграцію до системи державних архівів документів і архівів компартії, питання лібералізації доступу до документів НАФ, розсекречування значних масивів документів, що раніше зберігалися в архівах спецслужб, підготовку серії архівних довідників, проблеми зберігання документів та стан матеріально-технічної бази архівів, міжнародне співробітництво, яке за роки незалежності вилилось у 22 двосторонні міжнародні міжвідомчі договори та 5 угод про спільні довгострокові проекти з конкретними зарубіжними країнами. Прозвучали доповіді Генерального директора державних архівів Латвії В. Шталса і заступника голови Федерального архівного агентства Росії В. Тарасова.

Цього ж дня архівісти продовжили обговорення “цифрових перспектив” майбутнього, відбулися слухання проектів “Імена, місця і історія: два проекти універсального доступу до джерел і Бразильська історіографія”, “Архіви та воєнні конфлікти”, “Кризи та архіви”, “Архіви і розвиток Африки: справа Гани”, “Переміщення великої кількості архівних документів: досвід Росії” та інші. Значний резонанс викликала доповідь китайського колеги Ван Ян Міна про створення в Китаї архіву документів про переселення жителів регіонів, що будуть затоплені внаслідок спорудження найбільшої у світі гідроелектростанції на річці Янцзи. Українська делегація завершила свій робочий день, вивчаючи історію та сучасний стан архівної галузі Малайзії.

* * *

На відміну від інших країн, що розвиваються, традиція архівного будівництва в Малайзії порівняно молода. Після Другої Світової війни й японської окупації британським державним секретарем у справах колоній видано циркуляр (1948) і запитальник щодо обстеження стану архівів у Малайзії, підготовлений британським Державним архівним управлінням. Обстеження завершилось у серпні 1951 року, узагальнена інформація у січні 1956 року була представлена на розгляд уряду. В ній містилися рекомендації щодо необхідності державного регулю-

вання у створенні єдиної архівної системи для усієї федерації, налагодження адміністративного механізму для систематичного поповнення архівів і знищення документів державних структур, які не мають історичної цінності, під керівництвом архівістів. Офіційний Лондон у травні 1957 року направив помічника зберігача держархіву Великобританії Х. Н. Блакістона до Куала-Лумпур, який за два місяці роботи відвідав 104 федеральні і державні структури Малайзії. Згідно з його висновком, Тан (Шрі Дато) Гаджа А. Мубін Шеппард, куратор Державної музейної служби, був призначений на посаду зберігача громадських архівів, щоб очолити створення нового департаменту під назвою Громадський архів.

Через три місяці після отримання незалежності, 1 грудня 1957 року, в Малайзії було створено Громадський центр записів. Спочатку він функціонував у складі 5–6 осіб і розташовувався на Дефан Туанку Абдул Рахман (Куала-Лумпур). Через відсутність приміщень та незручні умови праці у 1960 році архів перевели в будинок Федерального бюро уряду на Банганан Персекутан. Двох нових співробітників у 1961 році направили на навчання до Школи архівів у Нью-Делі (Індія). Значний внесок у формування Національного архіву Малайзії зробив голландський архівіст доктор Ф. Р. Дж. Верховен, якого було направлено у 1962 році до Малайзії як консультанта від ЮНЕСКО і Міжнародної ради архівів у рамках програми допомоги країнам-членам ЮНЕСКО. Після виходу на пенсію Тан (Шрі Рато) Гаджі А. Мубіна Шеппарда доктор Верховен обійняв посаду зберігача державних архівів.

У 1962 році Громадський центр записів отримав назву Національний архів Федерації Малайзії, а до відзначення чергової річниці незалежності Малайзії (1963) був перейменований на Національний архів Малайзії, посаду зберігача перейменовано на директора. Головним завданням Національного архіву в той час стало врятування та повернення цінних історичних документів, створених до отримання незалежності. Архівісти знаходили безцінні записи, збираючи їх у коморах, гаражах, сараях, на горищах будинків і навіть у коридорах офісів, керівництво і працівники яких незадовільно ставилися до своїх архівів. Всі документи перевозили до архівних сховищ з оптимальними умовами, де нині вони зберігаються як історичне надбання нації.

Разом з тим у 1963 році було прийнято рішення про створення Національної бібліотеки у складі Національного архіву.

Через постійне збільшення обсягів архівних фондів у 1964 році було прийнято рішення побудувати новий центр для обробки і зберігання архівних документів. ЮНЕСКО надала допомогу у створенні проекту нового архівного будинку. Не дивлячись на те, що архітектурні плани і проект були готові, довгий час не могли обрати місце для будівництва. У 1970-х рр. було нарешті прийнято рішення про виділення ділянки

землі для будівництва комплексу Національного архіву. За цей період у складі архіву була заснована група мікрофільмування та палітурна майстерня (1965).

1966 року малайзійський парламент ухвалив закон № 44 “Про Національний архів”, який отримав королівську згоду 31 серпня 1966 року. Згідно з ним, керівництво Національним архівом здійснює Генеральний директор, при якому існує Консультативна рада у складі голови, директора, п’яти членів, що призначаються міністром (кворум складає три особи). Всі федеральні і державні установи повинні передавати свої документи до архіву після 20 років зберігання у своїх архівних підрозділах. Жодна установа не має права знищувати документи без узгодження своїх дій з Національним архівом. Архів має право вимагати від державних органів і установ передачу документів до архіву на зберігання, а також перевіряти діловодні та архівні служби федеральних і державних структур. Відповідно до Закону жодна людина або установа не може вивезти за межі держави будь-які документи державного чи громадського значення, а також публікувати архівні документи без письмового узгодження з Національним архівом. Будь-яка копія, завірена Генеральним директором, повинна бути прийнята у суді.

Архіви стали доступними для громадськості, але на відміну від Закону про свободу інформації у Канаді, який дозволяє громадськості бачити документи в установах, де вони створюються, у Малайзії Національний закон 1966 року не дає можливості державному службовцю відкривати громадськості документацію його установи (навіть з метою надання довідкової інформації і проведення дослідження), крім моментів, передбачених офіційним режимом роботи установи. Громадськість в Малайзії може звернутися для дослідження документів установ тільки через 25 років і більше. Закон чітко визначає архівну термінологію, таку як “громадські архіви”, “державна установа”, “громадські звіти”. Особи, що порушили положення цього Закону, у разі визнання їх винними, можуть бути оштрафовані на суму одна тисяча рінггітів (приблизно 300 доларів США) або позбавлені волі на термін до 6 місяців. Щорічно генеральний директор надає міністру звіт про роботу архіву, один примірник якого міністр передає парламенту.

У 1966 році був прийнятий закон про збереження книг, за яким видавці повинні направляти два примірники кожного видання на зберігання до бібліотеки.

Архівне законодавство, архівна адміністрація і процедура роботи Національного архіву є своєрідним пам’ятником доктору Верховену, який у 1966 році залишив Малайзію. На посаду Генерального директора було призначено представника дипломатичного корпусу Саада Марзукі.

1 вересня 1972 року парламент ухвалив Закон про Національну бібліотеку. Це відкрило нову добу в історії Національних архіву і бібліо-

теки, оскільки цей закон відділив архівну діяльність від бібліотечної і дав підстави для створення нового департаменту під назвою Національна бібліотека, яка невдовзі перейшла працювати у нове приміщення. Ці інституції були підпорядковані міністру технології, наукових досліджень і місцевого самоуправління. 1972 року було відкрито перший філіал Національного архіву у штаті Джохор.

У 1973 році Генеральним директором Національного архіву став Тан Шрі Алви Джантан, також представник дипкорпусу. Під час свого перебування на посаді директора він лобював будівництво нового комплексу Національного архіву і, нарешті, департамент громадських робіт розпочав будівництво. Хоча Тан Шрі Алви Джантан не був архівістом за фахом, але йому вдалося домогтися в уряді відкриття двох нових філіалів Національного архіву в штатах Саравак (1976) і Сабах (1977). З метою збільшення ефективності роботи архівних підрозділів федеральних і державних установ він представив уряду обґрунтування необхідності призначення архівістів у кожній установі, які могли б займатися зберіганням і обробкою документів в установах, а перебували б під юрисдикцією Національного архіву (хоча цей документ уряд не затвердив). Через п'ять років Джантан повернувся на роботу в дипкорпус, під час свого звільнення він наполіг, щоб на посаду виконувача обов'язків Генерального директора було призначено старшого архівіста Закіах Ханум, яка у свій час працювала разом із доктором Верховеном.

Закіах Ханум знала, що керівники державних установ часто не розуміють сутності процесів управління документаційними потоками. Разом із працівниками Національного архіву вона здійснила програму навчання керівників установ процесам управління документацією, що сприяло значному поліпшенню стану зберігання документів і комплектування архівів. Вона ж розпочала програму наближення архівів до громадськості, використовуючи можливості телебачення і радіо. Відповідно до програми Міжнародної ради архівів "Тиждень розуміння архівів" Закіах заснувала програму "Сьогодні в історії". На радіо та телебаченні демонстрували три-чотири рази на день трихвилинні передачі, які висвітлювали важливі малайзійські історичні події. Мільйони малайзійців мали можливість проникнути у суть минулого і щоденно отримувати повідомлення про роботу Національного архіву Малайзії.

Закіах Ханум ініціювала документування історичних подій шляхом записування "усної історії". Архівісти Малайзії записували усні спогади визначних діячів ще у 60-х роках ХХ ст. Під керівництвом Закіах записи інтерв'ю на аудіо-і відеоплівку здійснювалися публічно в аудиторіях архіву. Ці сеанси висвітлюють часи японської окупації, містять спогади відставних колоніальних адміністраторів і державних службовців, розповідають про рух за незалежність у Малайзії тощо. У 1980 році Закіах Ханум була офіційно затверджена на посаді Генерального директора

Національного архіву, на якій перебувала протягом 18 років до 1 жовтня 1995 року. У 1989 році їй була присуджена державна премія Рамон Мегсейсей на знак визнання її внеску у розвиток країни.

З фінансовою допомогою ЮНЕСКО було завершено будівництво комплексу Національного архіву, який відкрив король Малайзії 1 грудня 1982 року. Нова будівля архіву стала найкращою з архівних будинків Південно-Східної Азії. Цей архів оснащено новою технікою для зберігання архівних документів, пожежосповідження та пожежогасіння, мікрофільмування, укомплектовано добре підготовленими кадрами архівних працівників. Того ж року Національний архів було передано під егіду міністерства у справах культури, молоді і спорту, перейменоване 1987 року на Міністерство у справах культури, мистецтв і туризму. 1986 року відкрито філіал Національного архіву у штаті Пенанг, а наступного – у штаті Келантан. У 1980–1990-х рр. було створено меморіальні комплекси Декларації незалежності у Малацці (1 серпня 1985 р.), 1-го (Танку Абдул Рахман Путра Меморіал) та 2-го (Тан Абдул Разак Меморіал) Прем'єр-міністрів Малайзії. Національний архів надавав допомогу у проведенні і реалізації інформаційно-популярних програм, орієнтованих на розвиток туризму.

Новому Генеральному директору Хабіббах Зон Яхья, також архівісту, довелося зустрітися з новими проблемами. Оскільки Прем'єр-міністр розпочав національну програму інформатизації, Національний архів увійшов до мультимедіа проекту “Супер Коридору” (МСК), в якому інформація є критичним фактором для економічного успіху і глобальної конкуренції. В архіві було створено відділ управління електронними записами, для розроблення і реалізації політики, стандартів і принципів управління електронними записами в урядових установах. Архівісти пройшли підготовку на курсах інформатики і комп'ютерних наук, щоб самим вирішувати проблеми впливу інформаційних технологій. Щоб не відстати від технологічних змін, Національний архів розпочав власний проект комп'ютеризації.

У червні 2003 року на посаду Генерального директора заступила Рахані Джаміль. У жовтні 2003 року малайзійський парламент прийняв новий Закон № 629 “Про Національний архів”.

До Закону “Про Національний архів” (1966) вносилися поправки 24 вересня 1971 року (Закон А 85), зміни 29 серпня 1975 р. у зв'язку з прийняттям Закону “Про Малайзійську валюту (рінгіт)” (Закон 160), 8 жовтня 1993 р. було переглянуто Закон “Про Національний архів” (Закон № 511), обмеження доступу до архівних документів передбачено Законом “Про державну таємницю” 1972 р. (переглянутий 1986 р.). Архівний закон 1966 р. дозволяв доступ до документів установ через 25 років після їх видання. Згідно з Законом “Про державну таємницю”, архів вже не мав права здійснювати цю процедуру самостійно, адже

закон передбачав, що розсекречування документів може здійснювати тільки установа, яка їх створила. Для зберігання документів з грифом “державна таємниця” від 1972 р. стало потрібним виділяти спеціальне архівосховище, а співробітники, що працювали з цими документами, мали пройти відповідну перевірку і отримати спеціальний допуск. Тому Національний архів Малайзії вирішив, що він не буде приймати на зберігання таємні документи, установа має їх розсекретити перед передаванням на зберігання до архіву. Генеральний циркуляр №1/1997, виданий Департаментом державної служби, інформував усі установи, що їхні документи повинні бути розсекречені перед передачею до архіву.

Крім того, існували інші документи, які регламентували окремі архівні процедури: Генеральний циркуляр № 1/1970 регламентував публікацію відомостей, циркуляр Загальної служби № 23/1973 (замінений 1997 р. циркуляром № 1/1997 “Генеральна служба”) регламентував способи і форми відчуження документів, їх розміщення, передавання не класифікованих документів тощо, казначейський циркуляр № 9/1986 – розпорядження фінансовими звітами, казначейська інструкція № 299 стосувалася знищення невикористаних квитанцій і форм, Закон “Про авторське право” тощо. Всі ці документи є складовою архівного законодавства Малайзії.

Національний архів Малайзії також вирішував проблеми з прийняттям на зберігання документів приватних компаній, хоча в більшості з них держава мала свою частку.

Ці та інші питання, пов’язані з впровадженням інформаційних технологій, знайшли вирішення у новому архівному законі 2003 року. Цей закон дав визначення “державної установи”, як будь-якої організації, підприємства, установи, через яку держава повністю або частково реалізує свої функції. Відповідно визначено поняття “громадські звіти” охоплювало звіти будь-яких державних підприємств. Це дало можливість отримати документи від таких установ як Національна електрична компанія, “Телеком-Малайзія” (раніше – відділ комунікацій), консорціум “Індекс” (обслуговування каналізації, яке раніше підпорядковувалося муніципальним і місцевим органам влади), Національна нафтова і газова компанія “Петронас”, відділу водяного обслуговування (раніше відділ громадських робіт) та інших корпоративних структур. Деякі проблеми, наприклад, спрощення процедури розсекречування документів, вирішити у новому законі так і не вдалося. Архів вимушений зберігати таємні документи, які, можливо, ніколи не будуть відкриті дослідникам.

Отже, на сьогодні Національний архів Малайзії є громадським агентством, яке забезпечує комплектування, зберігання, надання довідкової інформації державним установам і громадськості. Архівне законодавство Малайзії дає архіву можливість здійснювати свої функції на законних підставах. Національний архів очолює доктор Сідек Джаміль.

Національний архів має державні філії у штатах Малайзії, серед яких архіви штатів Перак, Джохор, Теренгану, Сабах, Келантан, Саравак, Мелака, Пулау, Кедах, меморіальні комплекси видатних діячів Малайзії, меморіальні бібліотеки. В Національному архіві функціонують служби, які забезпечують всі основні архівні процеси: відділ комплектування, упорядкування і передавання документів, відділ документації, відділ доступу, відділ аудіо- і відео- документації, відділ спеціальних досліджень, відділ публікацій, відділ зберігання, відділ підтримки пошуку, сектор безпеки, служба контролю розвитку, інформаційно-технологічний відділ, відділ усних записів, навчальний центр, відділ зв'язків з громадськістю, управління планування і розвитку, відділ фінансового забезпечення тощо.

Архів – науковий і методичний центр для всіх категорій малайзійських архівів: академічних, урядових, приватних, корпоративних, серед яких є великі архіви таких провідних бізнес-корпорацій як “Петронас”, “Телеком-Малайзія”, “Протон”, “Малайзійські авіалінії”, UEM та інші.

В архівах Малайзії зібрано велику кількість документів Малайзійського парламенту, державних установ, Королівські архіви, документи Прем'єр-Міністрів, спортивні архіви, газети і журнали тощо. Кожен архівний документ є унікальним, оригінальним. Серед найцінніших – Декларація Незалежності; листування щодо встановлення британського протекторату над провінціями Кедах, Перліс та сусідніми островами у 1909 році; угода, підписана Абдул Хамід Халім Шахом, султаном Кедаху, та вчителем Франкліном Павелом щодо навчання членів королівської родини Кедаху англійської мови; стаття сера Френка Стевенхама про створення Федерації Малайських штатів 1895 р.; лист заступника керівника відділу зв'язків із громадськістю Якоба бін Абдул Латіфа від 7 червня 1950 р., в якому пояснюється значення національного прапора Малайзії; заява, зроблена першим Прем'єр-Міністром Тунку Абдул Рахтан Путра Ал-Хай 12 вересня 1960 р. у Палаті Громад, яка обґрунтовує вибір національної квітки – гібіскуса (або китайського червоного гібіскуса) серед семи інших претендентів та багато інших.

Архіви зберігають інформацію з різними паперовими носіями, на мікрофішах, мікрофільмах, картах, слайдах, відео- і аудіокасетах, постерах, кресленнях, CD-дисках, манускриптах тощо.

У 2001 році Національний архів Малайзії представив свої номінації “листування султану Кедаху (1882–1943)” як частину всесвітньої історичної спадщини ЮНЕСКО. Ці документи є єдиним джерелом з історії Малайського султанату і свідчать про розвиток економіки, політики і зовнішніх зносин, соціальні перетворення та інші аспекти малайської історії.

Національний архів Малайзії виступив рушійною силою у формуванні SARBICA (Південно-Азійського регіонального відділення Міжна-

родної ради архівів). До цього регіонального відділення входять архіви Брунею, Індонезії, Малайзії, Філіпін, Сінгапуру, М'янми, Таїланду, В'єтнаму. Угода про фінансування заходів SARBICA була підписана між ЮНЕСКО і Малайзією. Різноманітні програми співробітництва, семінари, підготовка кадрів у Південно-Азійському регіоні здійснюється завдяки ЮНЕСКО та МРА.

2001 року Національний архів Малайзії увійшов до Інтернет-комітету (GITIC). Першим спільним проектом став фільм “Електронний уряд: подолання прірви”. Сьогодні Комітет проводить роботу щодо управління та збереження електронних документів у Великобританії, Голландії, Канаді, Австралії, Америці.

* * *

Конгрес 2008 року підніс на новий рівень архівну галузь Малайзії. Малайзійські архівісти не тільки здійснили внесок у збереження національної спадщини власної країни, а й долучились до вирішення проблем зі збереженням документальної історії усього людства та перспектив розвитку архівів всього світу. В останні два дні роботи конгресу в Малайзії на сесії Генеральної асамблеї керівництво МРА обговорило проект “Стратегічні напрямки діяльності МРА на 2008–2018 роки”, було обрано і представлено нове керівництво МРА. Її президентом на 2008–2010 роки став директор Бібліотеки і архіву Канади Йан Вільсон, який у 2000–2004 р. був віце-президентом CITRA. На посади віце-президентів МРА обрано Нолда Ремер з Нідерландських Антилів (президент CARBICA у 2001–2006 рр., член програмної комісії у 2004–2008 рр., відповідальна за освіту та тренінги), Абдулла Ел Рейес з Об'єднаних Арабських Еміратів (у 2003–2006 рр. працював у секції спортивних архівів МРА та у 2002–2006 рр. був президентом ARBICA та віце-президентом з маркетингу і промоушену), Левіс Белардо зі Сполучених Штатів Америки (у 1992–1996 рр. був членом комітету зі зберігання, а з 2000 р. – членом комітету стандартизації), на посаду генерального секретаря МРА – Девід Літч з Великобританії (раніше роботу в Національному архіві Великобританії поєднував з діяльністю на посаді заступника генерального секретаря МРА), на посаду заступника генерального секретаря – Дідьє Гранже з Міського архіву м. Женева (раніше був віце-президентом МРА і президентом секції діловодства та професійних архівних асоціацій). Новим редактором журналу МРА “СОММА” призначена Маргарет Проктер з Великобританії (представляє Центр архівних досліджень університету м.Ліверпуль). Керівництво МРА затвердило перспективну тематику публікацій журналу. Наступним часом планується надрукувати у журналі матеріали роботи Малайзійського конгресу, окремі числа журналу присвятити архівам Латинської Америки, архітектурним, літературним і спортивним архівам та професійним архівним технологіям.

Генеральна асамблея розглянула і обговорила звіти президента МРА, СІТРА, Аудиторської комісії, про фінансову діяльність. Було затверджено бюджет МРА на 2009 рік, який склав 1 097 000 євро, та шкала членських внесків. Упродовж останніх днів роботи конгресу відбулися сесії асоціацій Латиноамериканських архівів (АЛА), Карибського басейну (САРВІКА), Тихоокеанського регіону (ПАРВІКА), Південної і Західної Азії (СВАРВІКА), Західної Африки (ВАРВІКА) та засідання секцій архівної освіти і тренінгу (САЕ), нотаріальних архівів (САН), архівістів міжнародних організацій (СІО), муніципальних архівів (СМА), спортивних архівів (СПО), архівів парламентів і політичних партій (СПП). Українські архівісти взяли участь у засіданнях Європейського (ЕУРВІКА) та Євро-Азійського (ЕУРАСІКА) регіональних асоціацій МРА. Малайзія передала естафету міжнародних архівних конгресів Австралії, де планується провести 20–24 серпня 2012 р. у м. Брісбене XVII Міжнародний конгрес архівів.

¹ Malaysia, Act of Parliament, No 44 of 1966, National Archives Act, 1966 // www.agc.gov.my

² Ramasamy, Hemalatha for Jerry Eastwood ARST. The development of the National archives of Malaysia from 1957 to 2003 // www.slaia.ubc.ca

³ In Good Hands. Archiving A Nation's Spirit, Inspirations and Vision. National archives of Malaysia // www.arkib.gov.my

⁴ www.arkib.gov.my – офіційний веб-сайт Національного архіву Малайзії

⁵ Національний архівний закон 2003 (закон № 629) (станом на 15.06.2004). 967-89-1507-3 // www.arkib.gov.my

⁶ www.ica.org – офіційний веб-сайт Міжнародної ради архівів

⁷ About ICA, programme, members, publications, events, news // Flash. 15 July 2008. Kuala Lumpur, 2008. – 16 p.

L. LEVCHENKO

The XVI ICA Congress and development of the National Archives of Malaysia (on the results of the Ukrainian delegation's work in Kuala Lumpur)

The author tells about the leaderships of the archive branch of Malaysia (National Archives, archives of such states as Melaka, Perac, Sarawak, Kedah and others, the memorial complexes of the famous figures of Malaysia and the memorial libraries), their attainments, solving problems in acquisition of archives, storing, calculation, and using historical documents, the work of Malaysian archives in the information society, the international activity of the National Archives of Malaysia, its contribution in founding of the Southern Asian Regional Branch of the International Council of Archive. (SARBICA). The organization congress, the most interesting themes, have been discussed at its meetings, elections of new leaderships in ICA and participation of the delegation of Ukrainian archivists in the work of Malaysia Congress have found their place on the pages of this article.

Оксана КОВАЛЬ

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ОЧІЛЬНИКА ГАЛУЗИ

20 жовтня 2008 року у конференц-залі Держкомархіву України відбулися наукові читання, присвячені 75-річчю від дня народження Бориса Васильовича Іваненка, заслуженого працівника культури України, журналіста, організатора архівної справи в Україні, якому випало очолити Головне архівне управління у складний перехідний період з 1988 по 1996 роки. Організаційне і наукове забезпечення заходу здійснив Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, спільно з ДКАУ, ЦДАВО України, ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного, ЦДАГО України та Товариством “Чернігівське земляцтво” у м. Києві. У залі експонувалася виставка документів про життя і діяльність Б. Іваненка з фондів ЦДАВО, виставка наукових праць і публікацій його авторства, підготовлена УНДІАСД, та демонструвався кінофільм, майстерно скомпонований працівниками ЦДКФФА із кадрів офіційної кінохроніки заходів, де був присутній Б. В. Іваненко.

Відкрив наукові читання, голова ДКАУ О. Удод. У вступному слові він підкреслив значущість діяльності Б. Іваненка на посаді начальника Головного архівного управління у нелегкий період бурхливих суспільно-політичних змін. Доповідачі розширили і акцентували окремі напрями діяльності Бориса Васильовича, доповнивши виклад фактів, аналіз стану архівного господарства та оцінки його архівної праці враженнями від особистого знайомства і співробітництва з ювіляром. Заступник директора Інституту історії України НАН України, перший голова створеної за ініціативи Б. Іваненка Спілки архівістів України С. Кульчицький у своєму виступі поділився спогадами про спільну з Борисом Васильовичем роботу над першим у незалежній Україні архівним законом. Р. Пиріг, перший директор ЦДАГО, а у 1998 2002 рр. голова ДКАУ, товариш і колега Б. Іваненка, у надзвичайно цікавій і змістовно насиченій доповіді не лише дав оцінку діяльності незабутнього ювіляра на посаді начальника ГАУ, а й розгорнув перед слухачами, фактично, хроніку надзвичайно щедрих подій періоду становлення системи державних архівів незалежної України. Наступну доповідь “Наукова та організаційна діяльність Бориса Іваненка в ЦДАГО України (1996 2000 рр.)” виголосив наступник Бориса Васильовича на чолі архіву та колишній його заступник на посаді начальника ГАУ В. Лозицький. Працюючи в архіві, спершу на посаді провідного наукового співробітника, а з 1998 р. як в. о. директора, Б. Іваненко особливу

увагу приділяв забезпеченню доступу до раніше засекречених компартійних документів, залученню їх до наукового обігу, опікувався розробленням різноманітних шляхів використання документів, зокрема, в газетних публікаціях та телепередачах. А співробітники ЦДАГО, яким пощастило працювати під керівництвом Бориса Васильовича, головним його організаційним досягненням вважають створення в колективі затишної, родинної атмосфери, яка так допомагала у щоденній рутинній праці. З доповіддю виступила також директор ЦДКФФА Н. Топішко, яка розповіла про велику підтримку Б. В. Іваненком процесів введення до наукового обігу аудіо-візуальних документів, створення і оновлення НДА, зокрема електронного каталогу та допомогу в налагодженні зв'язків з телеканалами. Ю. Прилепішева, начальник відділу міжнародного співробітництва ДКАУ, яка починала свою професійну кар'єру під безпосереднім керівництвом Б. Іваненка, зупинилася на його особистих заслугах у розвитку міжнародних зв'язків Держкомархіву України, не лише як досвідченого керівника, але і надзвичайно тактовного, дипломатичного і уважного співрозмовника. Надзвичайну людяність, сердечність, відкритість, простоту у спілкуванні відзначали всі виступаючі, як і ту теплоту і ніжність, з якою Борис Васильович завжди говорив про свою родину: дружину Світлану Карпівну, сина, онука. Світлана Карпівна вшанувала своєю присутністю зібрання, з увагою і зворушенням слухала повідомлення про професійні заслуги чоловіка, з яким півстоліття ділила радості і життєві негаразди, приймала теплі слова тих, хто мав щастя підтримувати з Б. Іваненком близькі, товариські стосунки. Представники чернігівського земляцтва в Києві, одним із засновників та багаторічним виконавчим директором якого був Б. Іваненко, розповіли про його громадську діяльність (П. Медвідь), а також про початок життєвого та творчого шляху, журналістську та поетичну діяльність, які довелося залишити задля реалізації організаторського таланту (Л. Горлач, Д. Волох). До ювілейної дати чернігівське земляцтво видало книгу спогадів про Б. Іваненка з передмовою голови земляцтва В. Ткаченка, та його поетичних творів, яку подарували присутнім.

У перерві учасники наукових читань, товариші і друзі Бориса Васильовича, його вдова Світлана Карпівна поклали квіти на могилу незабутнього ювіляра на Байковому цвинтарі.

Підсумовуючи роботу читань, О. Удод висловив, напевне, спільне бажання зробити наукові читання на честь Б. Іваненка традиційними, зважаючи на вагомість і невичерпність напрямів і заходів в архівній діяльності, започаткованих в роки його перебування на чолі системи державних архівів України та за його безпосередньої участі і проводити їх у такому форматі що п'ять років. Від земляків прозвучала також пропозиція в пам'ять про Бориса Васильовича посадити дерево на території комплексу центральних архівних установ, де пройшов останній, найбільш плідний і вагомий період діяльності Б. Іваненка.

Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ**НАУКОВА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
БОРИСА ІВАНЕНКА В ЦДАГО УКРАЇНИ (1996–2000)**

Будучи учасником і свідком окремих, іноді важливих подій політичного і культурного життя України, не з чуток знав причини появи, умови створення та практичні наслідки дії багатьох документів. Його коментарі та трактування їх ставали дорогоцінним джерелом інформації для науково-дослідницької роботи співробітників та численних відвідувачів ЦДАГО України.

Глибоко усвідомлюючи значущість та інформаційний потенціал документів, зосереджених у колишньому республіканському партійному архіві, він опікувався проблемами організації доступу до них, розроблення оптимальних шляхів їхнього різноманітного використання, впровадження у науковий обіг.

Так, у 1997 р., з ініціативи д.і.н. Р. Я. Пирога, під керівництвом Б. Іваненка в ЦДАГО України відбулася науково-практична конференція “Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти їх використання”, на якій розглядалися питання методики опрацювання і залучення до наукових розвідок нового на той час виду історичних джерел – архівно-слідчих справ колишніх репресованих громадян, що нещодавно були передані на зберігання в архів. У методичних рекомендаціях конференції, підготовлених за безпосередньою його участю, констатувався стан функціонування цього комплексу документів у складі Національного архівного фонду, наголошувалося на необхідності визначення шляхів його вивчення, пропонувались основні принципи розроблення правил користування слідчими справами постраждалих від політичних репресій. Пізніше, у своїх науково-публіцистичних працях Б. Іваненко ще не раз торкався теми джерельних можливостей значених документів, кожного разу застерігаючи проти бездумного використання їх без врахування надто специфічних особливостей. Будучи майстром біографічного жанру, у своїй черговій праці “Архівний слід на цвинтарі репресій”¹, присвяченій давньому попереднику на посаді начальника Головархіву України М. А. Рубачу, наочно продемонстрував філігранність роботи з відтворення образу людини, її життєвого шляху та наукових поглядів крізь призму неоднозначних документів архівно-слідчої справи.

Усвідомлюючи особливий громадський інтерес до документів колишньої Комуністичної партії України, Б. Іваненко не раз відзначав, що стан відкритості фондів ЦДАГО України є, без перебільшення, лакмусовим папірцем рівня демократизації суспільно-політичного життя

країни. З аналізом процесів інтеграції партійних архівів у державну архівну систему він виступив на V Міжнародній конференції держав Центральної і Східної Європи з циклу “Сковронковські читання”, яка відбулась у Польщі в жовтні 1999 р. У доповіді “Доступ до документів колишніх компартійних архівів (на прикладі ЦДАГО України)” науковець вказував напрямки запровадження механізму більш “демократичного, цивілізованого” доступу до фондів архіву, відзначав істотну активізацію такої форми використання архівної спадщини як документальні публікації та виставки.

Підвищенню інформованості суспільства про склад і зміст архівних документів, у тому числі й тих, що свого часу перебували на таємному зберіганні в ЦДАГО України, сприяв вихід у світ “Путівника по фондах Центрального державного архіву громадських об’єднань України”. Він став першим подібним виданням у серії “Архівні зібрання України”. Б. Іваненко, який очолив колектив авторів-упорядників, докладно зусил до того, щоб користувачі архівної інформації мали б можливість максимально ознайомитися з документальними джерелами, що відклалися у фондах, з їхньою проблематикою. Завдяки його наполегливості у путівнику з’явився дуже важливий, інформаційно насичений розділ – “Міжархівний покажчик фондів колишніх партійних архівів обкомів КПУ”. У ньому вперше подано узагальнені відомості про документальні комплекси, що зберігалися архівними компартійними установами.

Звичайно, в справі оприлюднення інформації про документи, зосереджені у ЦДАГО України, не могло не позначитися журналістське покликання Б. Іваненка. Намагаючись зробити документальні скарби доступнішими для всіх прошарків населення, він фактично започаткував у багатотиражній газеті “Сільські вісті” нову рубрику – “Сторінки історії”. Його стаття “В архівах – долі і недолі” з’явилася у знаменну дату першого відзначення в країні Дня працівників архівних установ – 24 грудня 1998 р. Згодом матеріали з фондів ЦДАГО України стали постійно публікуватися на сторінках цього видання. Доречно відзначити, що й понині триває плідна творча співпраця архіву з “Сільськими вістями”.

Досвідчений організатор архівної справи Борис Васильович, він водночас добре розумів, що напрямок використання документної інформації – це лише вершина діяльності архівістів, якій передують копітка, нерідко надзвичайно важка робота із забезпечення збереженості документів та поповненню архівних фондів новими надходженнями. Виконуючи обов’язки директора архіву, він домогся згоди тодішнього Головархіву України на проведення планової повної перевірки наявності і стану архівних фондів в умовах закриття установи строком на 3 місяці. Це було нелегке рішення. Всі чудово розуміли, що закриття одного з

провідних архівів України для проведення суто внутрішньоархівної роботи, могло б викликати різку негативну реакцію з боку представників наукової громадськості та громадсько-політичних організацій. Почасти, можливо, запорукою позитивного вирішення такого складного питання стали людські якості Бориса Васильовича – його толерантність, дипломатичність, вміння згладжувати не принципово гострі ситуації, які могли б виникнути. Завдяки чітко розробленому плану й організації його виконання, працівники архіву завершили повний комплекс необхідних робіт у встановлені терміни. Проведена перевірка наявності та стану документів, крім того, дала поштовх для подальшого удосконалення облікової роботи, визначенню пріоритетів по науково-технічного опрацювання документів та забезпечення їхньої фізичної збереженості.

Значним є внесок Б. Іваненка у комплектування ЦДАГО України профільними документами. Він спрямовував колектив на використання всіх можливостей для поповнення фондів матеріалами політичних партій та громадських організацій, які відігравали помітну роль у розбудові незалежної демократичної Української держави. Особисті контакти і зв'язки, високий авторитет серед діячів культури, науки, партійних функціонерів сприяли передаванню на державне зберігання документів нових партій України.

Та все ж головним досягненням організаційної діяльності Б. В. Іваненка на посту виконуючого обов'язки директора архіву стало збереження архівних кадрів, підтримання в колективі творчої, теплої атмосфери. Відчуття кожним працівником комфортності і стабільності в єдиному колективі, душею якого, безперечно, був Борис Васильович, надавало сил і наснаги у рутинній повсякденній роботі. На чолі з ним архівісти ЦДАГО України на високому рівні відзначили 70-річчя створення своєї архівної установи. Колектив привітали тодішній Президент України Л. Д. Кучма, представники урядових кіл, науково-дослідницьких та навчальних інституцій. Святкування ювілею яскраво засвідчило ставлення його працівників до архіву, як до рідного дому. Пізніше Борис Васильович написав:

“Що говорить: ЦДАГО – це наша рідна хата.
І як не по родству,
То по трудах – сім'я!”

Досягти такої гармонійної атмосфери в колективі – це результат багатогранної його діяльності, що заслуговує на повагу.

¹ *Бажан О., Іваненко Б.* Доступ к документам бывших компартийных архивов (на примере Центрального государственного архива общественных объединений Украины) // *Accessibility of Archival Materials in Compliance with the Law and General Practices of the States of Central and East European Countries: Materials of the International Conference, Madralin, October 15–16, 1999.* – Warszawa, 2000. – P. 168–170.

Юлія ПРИЛЕПШЕВА**ВНЕСОК Б. В. ІВАНЕНКА У РОЗВИТОК
МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ДЕРЖКОМАРХІВУ УКРАЇНИ**

Душевна щедрість, високий професіоналізм, любов до своєї справи і вірність рідній Україні – якості характеру Б. В. Іваненка. Вони сприяли налагодженню плідного, конструктивного, добросусідського співробітництва в архівній сфері не тільки з колишніми республіками СРСР, а й з іншими державами зарубіжжя.

Він користувався повагою керівників світових архівних інституцій, що позитивно впливало на імідж архівної служби України, гідно представляв свою державу на міжнародних архівних форумах, конференціях Круглих столів Міжнародної ради архівів (МРА), Міжнародних конгресах МРА.

Зростання інтересу іноземних партнерів до архівів України сприяло розвитку та зміцненню міжнародних контактів українських архівістів з архівістами іноземних держав. Більшість активних нині міжнародних контактів та гуманітарних проектів започатковано ще наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

З 1990 р. у 1995 р. Головархів укладав угоди про співробітництво з Комітетом у справах архівів при Раді Міністрів РРФСР (1991), Генеральною дирекцією архівів Литви при Уряді Литовської Республіки (1991), Національним архівом Швеції (1992), Головним архівним управлінням при Раді Міністрів Республіки Білорусь (1992), Генеральною дирекцією державних архівів Республіки Польща (1993), Генеральною дирекцією державних архівів Латвійської республіки (1994), Архівним департаментом Естонської Республіки (1994), Головним управлінням архівами та документацією при Кабінеті Міністрів Республіки Казахстан (1995), Головним управлінням держархівів Міністерства внутрішніх справ Румунії (1995) та Головним управлінням архівів при Раді Міністрів Республіки Болгарії (1995).

1989 р. започатковано співробітництво з Американською Радою пам'яті жертв нацизму (Голокост). 19 вересня 1990 р. у м. Києві укладено договір про умови надання Головархівом при РМ УРСР Американському меморіальному музею пам'яті жертв нацизму "Голокост" у Вашингтоні архівних документів, що відобразили злочини нацистів у роки Другої світової війни.

Наступний міжнародний гуманітарний проект в архівній справі розпочато з Національним інститутом пам'яті катастрофи та героїзму Яд Вашем (Єрусалим, Ізраїль), з яким 1991 р. було укладено угоду про

співробітництво. З 1992 р. бере свій початок співпраця державних архівів України з Генеалогічним товариством Юта (США).

На початку 1990-х років розпочалося співробітництво з архівними установами США та Канади, а також міністерствами юстиції цих держав. По-перше, це була співпраця з виявлення документів про військових злочинців, які звинувачувалися у переслідуванні мирних громадян під час служби у складі формувань Української допоміжної поліції та військових формувань СС на тимчасово окупаній нацистами території України в роки Другої світової війни. По-друге, встановлення взаємовигідних зв'язків з виявлення та копіювання документів, що становили інтерес для обох сторін. (Тут слід відзначити співпрацю з Національним архівом США). По-третє, виявлення документів “зарубіжної україніки” та ведення переговорів щодо повернення їх в Україну. Так, наприклад, з Канадським інститутом українських студій було досягнуто домовленостей щодо спільного дослідження історії культури України, з Національним архівом Канади – про повернення в Україну документів Українського уряду в екзилі, які знаходилися на депозитному зберіганні в Національному архіві Канади.

Якщо простежити історію розвитку взаємовідносин з архівними установами Сербії і Чорногорії, результатом яких стало підписання угоди з Архівом Сербії і Чорногорії 2005 р. та розробка відповідної угоди 2008 р. з Національним архівом Чорногорії, то початок вони беруть із 1990–1992 рр. Саме тоді відбулися перші консультації керівників архівних служб України та Югославії щодо можливості укладення угоди про співробітництво. Ініціатором цього виступив Б. В. Іваненко, який підтримав пропозицію керівництва Архіву Югославії підготувати і провести спільну виставку “Об’єднання югославських народів – від ідеї до створення держави в 1918 р.”.

У жовтні 2008 р. підписано нову редакцію угоди про співробітництво з Генеральною дирекцією державних архівів Республіки Польща, одним з основних напрямків співпраці, за якою визначено розробку концепції проекту “Спільна польсько-українська архівна спадщина” та створення для цього спеціальних експертних груп. Цей проект передбачає пошук, облік та дослідження документів, що стосуються історичного минулого обох держав. Його результатом має стати створення пошукової бази даних.

А співробітництво з польськими колегами в напрямку обміну документами з історичного минулого обох держав розпочалося ще раніше. У 1990–1995 рр. фахівці ЦДІАК та ЦДІАЛ вивчали в Національній бібліотеці у Варшаві документи Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (діяло у Львові з 1892 р. до 1939 р.), вивезені зі Львова ще у 1944–1945 рр. Досліджувалися й інші фонди польських архівів на предмет наявності в них документів, що стосуються історичного минулого

Учасники наукових читань, присвячених 75-річчю від дня народження Бориса Васильовича Іваненка

українського народу. Результати цієї співпраці спонукали українських і польських архівістів дослідити проблему спільної архівної спадщини, що і відобразилося в договірних документах початку XXI ст.

Б. Іваненко завжди приділяв значну увагу зміцненню взаємовигідних стосунків з архівними службами країн СНД. Він брав активну участь в опрацюванні проектів протоколу за підсумками наради керівників державних архівів та архівних товариств суверенних держав та угоди про правонаступництво щодо архівів колишнього Союзу РСР. Борис Васильович виступив ініціатором проведення 2–4 листопада 1994 р. у Києві зустрічі архівних керівників та товариств СНД та Балтії за участі Генерального секретаря Міжнародної ради архівів Ш. Кечкеметі. Протокол за результатами цієї зустрічі заклав підвалини їхньої співпраці на роки вперед, закріпив її основи та напрямки.

Навіть коли Б. Іваненко вже не працював в архівній системі, колеги з Росії, Білорусі, Латвії, Литви, Польщі завжди тепло згадували про нього та передавали йому вітання. Знаючи про його тяжку хворобу, вони намагалися підтримати його, чимось допомогти. 2008 р. керівництво архівної служби Латвії нагородило Бориса Васильовича відзнакою Міністерства культури Латвійської Республіки за особистий внесок у розвиток міжнародного співробітництва та оприлюднення раніше засекречених документів.

Леонід ГОРЛАЧ

ОБРАНЕЦЬ СЛОВА І ДІЇ

Муза завжди вередлива й вимоглива, особливо, коли йдеться про його величність Слово. Не кожному з тих, хто навіть змалку перебуває в сприятливих духовних умовах, вдається перебувати з ним “на ти” і зреалізувати себе за життя. І якщо вести мову про Бориса Іваненка, то цілком закономірним буде сказати про нього як про людину, котра тривалий час розривалася між словом і дією. Так склалося його життя, мав бо він і талант володіння журналістським словом, і хист організатора великих і дрібніших справ, що не пройшло повз увагу тодішньої влади. А поєднання обох талантів дало Україні непересічну постать – адже нині, коли Борис Васильович уже живе серед нас добрими справами і неповторними інтонаціями голосу та іскрометними дотепами, коли поміж його сучасниками та новітніми землянами ще не народилося нейтральне покоління, непідкупне у своїх оцінках дій попередників, цей факт не потребує дискусій. Хто знає, якби свого часу зміг уникнути своєрідного роздвоєння талантів, може б він виріс у відомого політика чи державного діяча, але про те судити не нам – він сам обрав свою долю. Як на мене, не могло бути інакше в тогочасних жорстких умовах однопартійного диктату, бо він надто любив людей, не вмів ховати свою душу за сімома замками від непосвячених, а часто-густо й не піддавався прийнятим у верхніх ешелонах влади кастовим законам. Як би там не було, але, як полюбляв говорити сам Борис Васильович, він одержав від попередньої компартійної влади хіба що пристойне помешкання разом із простою сільською хаткою на рідній Чернігівщині та куцохвостим “Запорожцем”, на якому так і не встиг за всілякими клопотами поїздити. Він справді працював для інших, не помічаючи, як більшість його колег спалюють мости вірності своїм ідеалам і вибудовують “маленькі хатини” в іноземлях та курортних прикиївських пущах. Він навіть не заздри їм, бо робити це не дозволяла йому особлива людська гордість і цнота...

Якщо говорити про суто журналістський доробок Б. Іваненка, то він встиг зробити не так багато. Я не веду мову про його перші творчі кроки після закінчення Київського університету ім. Тараса Шевченка в мальовничому подільському містечку Полонне – ніхто нині не буде шукати в розкурочених місцевих архівах поживклі від часу підшивки районки, якою керував фронтовик-інвалід, який зручніше почувався в окопних умовах, аніж на самоті з письмовим столом. Саме в ті перші роки журналістської практики і з'явилися статті зовсім молодого газетяра. І, мабуть, щось таки було в них заслуговуючого на увагу, оскільки

через деякий час Бориса Васильовича вже бачимо на посаді редактора районної газети в старовинному Любечі. Як на мене, саме в ті роки в ньому почала активніше розвиватися здібність організатора, що й відсунуло на другий план роботу над власним словом. Адже бути редактором газети – це означало тоді не тільки самому писати передовиці чи інші статті, а й спрямувати творчий колектив, бути принциповим посередником між читачем і владою, яка завжди воліла диктувати свої правила гри, бути політиком у вищому сенсі цього слова. Бо в ті часи преса мала величезний вплив, із нею рахувалися всі. Любецька газета поступово стала однією з найавторитетніших, і в цьому особлива заслуга її керівника.

Коли постала потреба у виданні обласної молодіжки, представники Чернігівщини у виборі кандидатури на посаду редактора зупинилися на енергійному талановитому Б. Іваненку. І не помилилися, бо незабаром “Комсомолец Чернігівщини”, незважаючи на майже екстремальні побутові та виробничі умови, став однією з найпопулярніших газет в Україні. Йому доводилося вести весь друкований орган, гуртувати доволі нього справжніх майстрів слова. І він це зробив. Саме під його міцним крилом набиралися сили для польоту в літературі Євген Гуцало й Володимир Дрозд, Станіслав Реп'ях і Анатолій Романенко, художник Володимир Ємець та журналіст Олександр Скорина. А скільки нині відомих письменників і журналістів писали свої перші нариси, вірші та оповідання саме для улюбленої газети!

Таким же невтомним був Б. Іваненко й після переїзду в Київ. Очолити республіканське радіо й телебачення, новий керівник заповзівся оновлювати кадри, будувати нові інформаційні центри, наповнювати ефір свіжими рубриками, творити національний простір, незважаючи на те, що робити це в умовах московського диктату було досить непросто. Він і на цій посаді умів знаходити розумну межу між провокативним і новаторським за суттю, а відтак умів захистити колег від гніву високопосадовців, далеких від справжньої творчості та національних інтересів України.

Мабуть, саме витонченість художніх смаків, уміння контактувати з творчими людьми – **а вони, як відомо, не терплять над собою диктату**, – вислухати та зрозуміти іншу душу, підтримати в скрутну хвилину й не дозволити незаслужено образити, вплинула на вибір керівників ЦК Компартії України, коли вони призначили Б. Іваненка на посаду завідувача відділу культури. Неоднозначні то були літа, по-різному вони оцінюються нині, але те, що Борис Васильович практично не нажив собі ворогів серед найвідоміших письменників, композиторів, художників, артистів чи вчених, що не вчиняв у високих кабінетах підлеглим його співробітникам несправедливих розбірок, що був умілим і мудрим посередником між деякими партійними рубаками та митцями, лишається

незаперечним фактом. Мені самому доводилося часто зустрічатися з своїм земляком (до нього раніше привозив майже перші літературні опуси в Чернігів) у різних службових справах, бо працював тоді в апараті Спілки письменників України, а тому добре знаю, що ніхто з моїх колег не згадував його із острахом чи зневагою.

За нових часів Б. Іваненко на тривалий час опинився в кріслі керівника Головного архівного управління України. Як він працював у цій установі – судити не можу, бо далекий від архівної сфери. Але, як на мене, в перші роки “революційної хвилі” можна було знову повторити гіркий досвід більшовиків і довести архіви “до основанья, а затем”. На щастя, цього не сталося, і Україна має завдячувати збереженню документів із своєї новітньої історії таким людям, як Борис Іваненко та його мудрі колеги. На жаль, Слово знову поступалося місцем практичній справі.

Хоча, як виявилось згодом, коли стали доступними архіви Бориса Васильовича, до яких сам він ставився з юнацькою легковажністю і не надавав їм жодного значення, його перо не знало відпочинку ніколи. Щоправда, він практично не виводив на широкий загал надивовижу дотепні, часом іскрометні рядки своїх дружніх посвят, в яких повною мірою відгранювалися людські характери. Ніколи не переступаючи межу моралі, він умів так незлобиво покепкувати над якоюсь вадою і погордитися за якісь вчинки свого поетичного обранця, що тільки відвертий злостивець міг відповісти авторові зневагою. І перше видання тих щирих талановитих посвят, яке здійснила його землячка І. Матяш, було першою ластівкою у безконечному журавлиному повертанні таланту Б. Іваненка до власного Слова.

Відійшовши від державних справ, Борис Васильович особливо розкрився як поет під час діяльності в Чернігівському земляцтві. Маючи від Бога та від багаторічного практичного досвіду талант до згуртування людей, він постійно працював над створенням словесних портретів земляків. Це ціла галерея неповторних свідчень епохи. Ці присвяти, які земляцька газета постійно друкувала під рубрикою “Вибрики Пегаса”, у більшості своїй справжні перлини цього епістолярного жанру. І добре, що книга поетичних творів Б. Іваненка нарешті побачила світ. Це ще один факт безсмертя його душі, його, на жаль, запізніле повертання до Слова. Воно стало можливим завдяки ініціативі голови столичного Чернігівського земляцтва, шеф-редактора книги Віктора Ткаченка, упорядника П. Медведя, видавця М. Халимоненка і в першу чергу славній дружині Бориса Васильовича Світлані Карпівні.

Марина КОВТУН

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХІВНОЇ ПЕРІОДИКИ НА ПОЧАТКУ 1990–х рр.

Велике значення для розвитку кожної галузі мають періодичні фахові видання. Значення української архівної періодики раніше полягало й в тому, що вона виконувала функції “підручника з архівної справи”, речника вищих органів управління у цій галузі, висвітлювала різноманітні події архівного будівництва, сприяла йому. Водночас вона набувала значення важливого джерела для вивчення історії архівної справи в Україні.

Згідно з періодизацією українських архівних видань (вперше подала і обгрунтувала Матяш І. Б.) четвертий етап її історії (а саме від 1991 р.) є часом її відродження, традицій УАП шляхом відновлення видання знищених журналів і щорічників, реалізації невітлених проєктів, створення поряд з “Архівами України” нових видань, покликаних об’єктивно висвітлювати проблеми сучасної української архівістики¹.

До 1991 р. в Україні по суті існувало єдине центральне галузеве видання “Архіви України”, яке з того року перетворено на науково-практичний журнал. На його сторінках постійно оприлюднювалися найважливіші урядові документи, що стосувалися питань архівної справи, ухвали колегії Головархіву, висвітлювалися проблеми, над якими працюють архівісти держави тощо. У період складного реформування політичної та економічної систем України головним редактором цього журналу був Б. В. Іваненко, начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР (з 1992 р. при Кабінеті Міністрів України)².

Борис Васильович, спираючись на ядро фахівців архівної служби України, зумів забезпечити стабільний розвиток архівної галузі. Під його керівництвом провадилася демократизація діяльності державних архівів, зокрема здійснено масштабну роботу з розсекречення закритих раніше фондів, прийнято на постійне зберігання велику кількість документів колишніх МВС і КДБ УРСР. “Публікувати найбільш значущі документи, що відповідають на жагучі питання вітчизняної історії, розповідати про розтаєнні фонди вважаємо своїм найважливішим обов’язком”, – писав Б. Іваненко³. З його ініціативи було організовано передавання на постійне зберігання до державних архівів документів колишніх партійних архівів, завдяки чому НАФ поповнився документами Компартії України. У цей час зросли масштаби користування архівними документами та кількість споживачів архівної інформації, кардинально змінилася тематика документальних видань та виставок архівних документів, у науковий обіг було впроваджено значний масив

історичних джерел, що сприяло ліквідації багатьох “білих плям” в історії українського народу. В галузі було запроваджено нову методикою визначення джерел комплектування державних архівів.

Очолюючи редакційну колегію друкованого органу Головархіву – “Архіви України”, Б. Іваненко сприяв розбудові його як наукового видання, залученню до участі в ньому вчених, викладачів вищих навчальних закладів, зарубіжних архівістів⁴. Так, згідно з наказом Головархіву УРСР від 4 жовтня 1990 р., науково-інформаційний бюлетень “Архіви України” перетворено на журнал⁵, почали діяти нові умови оплати праці співробітників його редакції. 22 листопада 1990 р. колегія Головархіву розглянула на своєму засіданні питання “про заходи по перебудові роботи редакції журналу “Архіви України” і схвалила програму його діяльності. Відділам Головархіву, архівним установам республіки було рекомендовано тісніше співпрацювати з “Архівами України”, передбачати в планах роботи підготовку для них статей і повідомлень з актуальних питань теорії і практики архівної справи та діловодства, публікацій нових архівних документів, надсилати до редакції інформацію про події архівного життя, повідомляти свої пропозиції щодо вдосконалення змісту журналу, активно пропагувати його тощо⁶.

Позитивним явищем у діяльності журналу були поява в ньому нових рубрик (“Українці в світі”, “У нас в гостях”, “Дискусія про архіви”, “На вічне зберігання”, “Документ без коментаря”, “Вам допоможуть архіви”, “Міжнародні зв’язки архівістів і археографів України” та ін.), нових форм публікації, зокрема у вигляді інтерв’ю, залучення до участі в рубриці “Дискусія про архіви” поряд з архівістами представників наукової громадськості, нового поліграфічного оформлення та ін. У зв’язку з відзначенням знаменних дат в історії українського народу і нашої держави редколегія розміщувала добірки архівних документів у спеціальних рубриках. Вони присвячувалися, наприклад, 500-річчю українського козацтва, 100-річчю першої української еміграції та ін.; було підготовлено тематичний номер, присвячений М. Грушевському (1996, № 1–3). У цей час затверджено перший статут редакції “Архівів України”, розробленого відповідно до Закону “Про пресу та інші засоби масової інформації”. Тоді ж здійснювалися заходи щодо проведення державними архівами пошуку й обліку українських архівних фондів, що опинились у деяких центральних архівосховищах колишнього СРСР та в зарубіжних архівах, включалися в активне користування повернуті з-за кордону документи з історії України⁷.

З іншого боку, початок 1990-х рр. позначений для журналу поступовим зменшенням кількості виданих номерів, спричиненим передусім значним подорожчанням паперу, вартості поліграфічних послуг, труднощами його розповсюдження. Замість шести чисел у 1991 р. побачили світ п’ять, а в 1992 р. – три. До того ж, номери журналу почали ви-

ходити із запізненням. Про тодішню ситуацію редактор у зверненні до читачів писав: “Половину всіх прибутків забирає “Союздрук”, збільшились витрати на папір, поліграфічне виконання. Видавець несе значні збитки”⁸; “Майже половину прибутків редакції йде на поштові витрати, знову вдвічі збільшилась оплата за поліграфічні послуги, різко подорожчав папір. Шукатимемо благодійників, хто б міг би простягнути руку допомоги журналу, архівній справі в цей непростий час. Будемо робити все, щоб зберегти “Архіви України” – видання, яке слугувало і служить розвитку архівної справи в Україні”⁹. І такі благодійники знаходились. Першими перерахували кошти на підтримку “Архівів України” колективи Херсонського та Тернопільського облдержархівів. Для того, щоб вижити в умовах неймовірної фінансової і паперової скрути, журнал видавали об’єднуючи декілька номерів.

З метою підтримки журналу Комісія з питань народної освіти і науки Верховної Ради України (П. Кислий) робила спроби домогтися надання йому щорічної фінансової допомоги з боку держави (у поточному діловодстві Головархіву України відкладено копію відповіді заступника Міністра фінансів України П. Германчука на лист згаданої комісії, датований квітнем 1992 р.).

У 1993 р. до Державного комітету України у справах видавництва, поліграфії та книгорозповсюдження надійшла заява від Головархіву та Інституту української археографії АН України щодо перереєстрації науково-практичного журналу “Архіви України”. У видання з’явився співзасновник. Його видавцем виступало не лише Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, а й Інститут української археографії Академії наук України. Як зазначав головний редактор часопису Б. Іваненко, “зроблено це не лише тому, що так легше буде долати і фінансову, і паперову скруту, а й головним чином тому, що діяльність наша тісно переплітається, що колективи наші давно й плідно співпрацюють в ім’я об’єктивного вивчення і висвітлення історії”¹⁰. Відтак було підписано угоду про заснування журналу “Архіви України” і затверджено новий статут редакції, предметом якої визначалася редакційна, видавнича, поліграфічна діяльність, а також пропаганда і розповсюдження підготовлених видань. До його редакційної колегії увійшли представники співзасновників (однакова кількість з обох сторін).

На початку 1990-х рр. поряд з “Архівами України” з’явилися нові періодичні видання. Зокрема, з метою ознайомлення членів Спілки архівістів України з її діяльністю було засновано інформаційний бюлетень “Вісник САУ” (з 1993 р. – інформаційний бюлетень “Вісник САУ”, з 1999 р. – науково-популярний журнал “Архівіст: Вісник САУ”). Впродовж 1991 – 1994 рр. його упорядковували К. Новохатський та Т. Прись. Починаючи з другого числа, згідно з рішенням П пленуму правління САУ від 29 жовтня 1991 р., для редагування бю-

летеня створено редколегію у складі науковців та практиків архівної справи: Г. Боряка, І. Колодій, О. Рибалки, З. Сендика. Зміст періодичного видання складала інформація про діяльність САУ, новини архівного будівництва, хроніка життя. На сторінках бюлетеня висвітлювався хід Установчого з'їзду САУ, вміщувалися рішення Пленуму правління САУ, публікувався Статут САУ, положення про його секції, подавалася інформація про київську зустріч керівників архівних служб і товариств 1–3 листопада 1994 р., про створення ЦДАГО України, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, хронікальні замітки.

Українським державним науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства у 1996 р. засновано науковий щорічник “Студії з архівної справи та документознавства”. Видання знайомить з досягненням світової архівістики та документознавства, висвітлює проблеми підготовки кадрів, оприлюднює наукові концепції. 1998 року розпочався вихід археографічного видання УНДІАСД “Пам’ятки” як втілення нереалізованого проекту Бібліотечно-архівного відділу Генерального секретарства справ освітніх Української Центральної Ради. Після шістдесятирічної перерви Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України 1992 р. поновив видання “Українського археографічного збірника” під назвою “Український археографічний щорічник”. Місцеві державні архівні установи стали засновниками (або співзасновниками) періодичних видань: альманах “Константи” (ДА Херсонської області, 1992 р.), “Галичина” (ДА Івано-Франківської області, 1997 р.), “Кримський архів” (ДА АРК, 1997 р.) та ін.

1994 р. державна архівна система України провела у непростій боротьбі за виживання. Без фінансової підтримки залишились суспільно-значимі цільові програми розбудови архівної справи, намічувані організаційні, наукові, творчі задуми, редакційні плани¹¹.

Усе ж, 1994 р. став першим роком впровадження в дію Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”, завдяки якому до архівних проблем було привернуто підвищену державну, наукову та громадську увагу. Тоді розпочато масштабну роботу з підготовки нових нормативних архівних та діловодних актів. НАФ збагатився новими історичними документами, була впорядкована і стала доступною користувачам велика кількість колись засекречених документів.

Упродовж 90-х років ХХ ст. істотно зміцніли зв'язки державних архівів з науковими установами НАН України, численними вищими навчальними закладами, музеями та бібліотеками в рамках проведення спільних ґрунтовних досліджень вітчизняної історії. Приділяючи значну увагу піднесенню авторитету українських державних архівів на міжнародній арені, Б. Іваненко брав участь у міжнародних архів-

них форумах, зокрема в засіданні XII Міжнародного конгресу архівів у Канаді, сприяв розширенню міжнародних контактів архівістів України з архівними службами іноземних держав. Саме тоді було підписано двосторонні угоди про співробітництво між Головархівом України та архівними службами Швеції, Республіки Білорусь, Російської Федерації, Центральним архівом історії єврейського народу, розпочато переговори з архівними службами США, Німеччини, Румунії, Генеалогічним товариством Юта (США). Борис Васильович був ініціатором проведення зустрічі керівників державних архівних служб і товариств архівістів країн СНД, Латвійської, Литовської та Естонської республік (Київ, листопад 1994), на якій виступив з пропозицією створити постійно діючий інформаційний центр з архівної справи в країнах СНД та Балтії з метою об'єднання зусиль останніх щодо обміну інформацією, досвідом роботи, документальних видань. Він стояв біля витоків створення архівного співтовариства країн СНД, брав участь у його засіданнях (Мінськ, Москва, Алмати). Про все це повідомлялося на сторінках архівних видань.

Таким чином, особливість розвитку української архівної періодики в 1990-х рр. полягала, передусім, у подоланні фінансових та інших труднощів, у збільшенні кількості центральних і появи регіональних, місцевих видань. Серед матеріалів, що публікувалися на їхніх сторінках, переважали урядові документи, пов'язані з забезпеченням життєдіяльності галузі, публікації щодо місця й ролі архівів у державі, повідомлення з питань теорії і практики архівної справи, архівного будівництва, міжнародних зв'язків українських архівістів та ін.

Значення архівної періодики у 1990-х рр. засвідчує створення ще в 1988 р. систематичного покажчика до змісту "Архівів України" за 1971–1987 рр. (упорядники: Васько Л. М., Колодій Л. П., Лебідь Н. М., Пруднікова В. Ю.), а також анотованого покажчика публікацій цього журналу за 1988–1995 рр. (укладач – Павловська Н. П.) у 1997 р. та бібліографічного покажчика до нього за 1947–1970 рр. (упорядники – Батюк А. А. і Бутич М. І.) у 1999 р.

¹ Матяш І. Б. Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. – К., 1999. – С. 7–8.

² ЦДАВО України, ф. 14, оп. 5 л. спр. 342, арк. 131. Про Б. В. Іваненка див.: Прилепішева Ю. А. Іваненко Борис Васильович // Українська архівна енциклопедія. Д – М. Робочий зошит. – К., Держкомархів, 2006. – С. 181–182.

³ Іваненко Б. В. Слово до читачів // Архіви України. – 1991. – № 1. – С. 3–4.

⁴ Матяш І. Б. Журналіст, архівіст, історик, поет... // Архівному людові доброзичливі ямби Бориса Іваненка. – К., 2003. – С. 4–7.

⁵ Вона ж. Українська архівна періодика 1920–1930-х рр. ... – С. 525.

⁶ ЦДАВО України, Ф. 14, оп. 2, спр. 201, арк. 15.

⁷ Українські архівісти (XIX–XX ст.): Бібліогр. довідник // Держкомархів України, УНДІАСД; Упоряд.: *І. Б. Матяш, С. Л. Зворський, Л. М. Приходько та ін.* К., 2007. – С. 248–250.

⁸ *Іваненко Б. В.* Слово до читачів // *Архіви України.* – 1991. – № 1. – С. 3–4.

⁹ *Він же.* До наших читачів // *АУ.* – 1991. – № 5, 6. – С. 3.

¹⁰ *Він же.* До наших читачів // *АУ.* – 1993. – № 1. – С. 3.

¹¹ *Він же.* До наших читачів // *АУ.* – 1994. – № 1 – 6. – С. 3–4.

AN EVENT

The course of the scientific readings devoted to the former head of the archival branch of Ukraine V. Ivanenko (1933–2008) is reflected in the column. There given texts of archival establishments employees and members of “The Chernigiv community in Kiev” papers reflecting the basic aspects of V. Ivanenko’s activity.

Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА

ЦІЙ ЛЮДИНІ В ЖИТТІ ПОТАЛАНИЛО

(до 95-річчя Г. С. Пшеничного)

Цього року минають 95-ті роковини від дня народження відомого українського архівіста, одного з фундаторів і багаторічного керівника Центрального державного архіву кінофотофонодокументів України Г. С. Пшеничного (1914–1994).

Гордій Семенович Пшеничний народився 3 січня 1914 року в селянській родині в с. Карабчиїв Сквирського повіту Київської губернії. Навчався в сільській семирічці, після закінчення якої 1927 р. почав трудову діяльність робітником у Мовчанівському радгоспі Ружинського району.

1929 р. закінчив курси трактористів і працював у колгоспі “Червоний садок” Ружинського району. Упродовж 1930–1933 рр. навчався у Бердичівському педтехникумі, після закінчення якого був направлений на роботу референтом відділу народної освіти Плисківського райвиконкому Вінницької області. 1934 р. за рекомендацією райкому комсомолу очолив промкомбінат “Нове життя”.

1936 р. призваний до лав червоної армії. Службу проходив у окремому танковому батальйоні 44-ї стрілецької дивізії у м. Житомирі.

1937 р. Житомирський міськком ЛКСМУ направив Г. С. Пшеничного на роботу в апарат обкому КП(б)У, де він працював секретарем особливого сектору. 1938 р. його призначено заступником завідувача обласного партійного архіву обкому КП(б)У. За рішенням бюро обкому КП(б)У від 28 травня 1939 р. він був направлений до органів НКВС, а рішенням Житомирського обкому КП(б)У від 16 січня 1940 р. – призначений начальником архівного відділу УНКВС по Житомирській області. У березні 1940 р. Г. С. Пшеничний вступив до лав партії.

Після окупації Житомира нацистами Г. С. Пшеничний серед групи працівників управління НКВС по Житомирській області поступив у розпорядження НКВС УРСР. У серпні 1941 р. був призначений в управління НКВС по Полтавській області для термінової підготовки документів для евакуації. За його безпосередньої участі важливі документи були відправлені в м. Балашов Саратовської області. Згідно з наказом ГАУ НКВС СРСР № 53 від 1941 р. був призначений начальником групи евакуації архівів п’яти областей, розташованих у м. Балашо-

ві, де перебував до весни 1942 р. У зв'язку з наближенням фронту всі архіви разом з особистим складом були евакуйовані з м. Балашова до м. Шафринська, а Г. С. Пшеничний згідно з наказом прибув у розпорядження оперативної групи НКВС у м. Саратов, звідти – відправлений у район діючої армії Донського і Сталінградського фронтів, де виконував спеціальні доручення особового відділу фронту.

З початком визволення України Г. С. Пшеничний увійшов до складу однієї з оперативних груп архівних працівників, які здійснювали на звільненій від нацистів території пошук та вилучення документів окупаційної влади, інших установ і організацій, що діяли в роки окупації.

1 грудня 1943 р. призначений на посаду начальника Центрального державного архіву кінофотофонодокументів¹. Саме йому доля визначила відроджувати архів після війни, хоч працювати на новій посаді Г. С. Пшеничному було непросто. Давалася взнаки складна воєнна ситуація. Друга світова війна нанесла архіву істотних збитків: було знищено приміщення (корпус № 26 Музейного містечка), втрачено документи.

Г. С. Пшеничний цілковито усвідомлював, з якими труднощами доведеться зіткнутися, оскільки ще у листопаді 1943 р., провівши обстеження архіву, у доповідній записці на ім'я начальника ГАУ НКВС повідомляв про вкрай важке його становище².

З відновленням діяльності у грудні 1943 р. архів окремого приміщення не отримав, а був розташований у приміщенні Центрального державного історичного архіву УРСР по вул. Володимирській, 22-а. Після перебудови приміщення і проведення відповідного ремонту, було обладнано робочі кімнати, архівосховище фотодокументів і фотолaboratorія. Для зберігання фотокінодокументів придбано 19 шаф, для робочих кімнат – необхідні меблі. 1945 р. у рамках заходів із протипожежної безпеки було перебудовано опалювальну систему. Згідно зі звітом про роботу ЦДАФФКД УРСР за 1945 г., площа архіву становила 300 м², ступінь завантаженості – 150 %³.

У травні 1944 р. НКВС УРСР затвердив штат 18 одиниць і структури архіву. Незважаючи на те, що штат архіву був практично укомплектований, упродовж 1944–1945 рр. залишалися вакантними посади заступника директора з наукової діяльності та діловода. Крім того, мала місце значна плінність кадрів. Так, упродовж 1945–1946 рр. звільнилося близько 50 % працівників⁴. Великим недоліком у забезпеченні кадрами, на чому наголошував Г. С. Пшеничний, стала відсутність кваліфікованих наукових співробітників, які б знали специфіку роботи з кінофотодокументами.

Однак, незважаючи на штатну неукomплектованість та фінансову скруту, завдяки власному ентузіазму молодому керівникові вдалося досить швидко налагодити роботу очолюваної ним установи. Одним із

першочергових завдань, які Г. С. Пшеничний поставив перед собою, було відновлення джерельної бази архіву. Так, попри надзвичайно складні обставини діяльності архіву, в ході робіт із виявлення і збирання аудіовізуальних документів уже з вересня 1944 р. за безпосередньої участі директора було прийнято на постійне зберігання 140 частин “трофейної” кінохроніки загальним метражем до 45 тис. м, серед яких налічувалося 35 кіножурналів, що відображали воєнні епізоди за участю німецьких військ на Східному і Північно-Африканському фронтах⁵. Завдяки його особистим наполяганням разом з кінодокументами збиралася і супровідна документація (фотографії, рекламна продукція, періодика, яка містила огляди про кінострічки), використана згодом для розшифровки і описування кінодокументів.

Цей важливий аспект своєї діяльності на посаді начальника архіву Г. С. Пшеничний поєднував з участю у пошукових операціях і поверненням в Україну архівних і музейних документів, вивезених нацистами за межі України. З цією метою у складі групи працівників архівних установ НКВС УРСР його було відряджено до Німеччини й Чехословаччини у 1945 р. У результаті пошукових операцій виявлено і повернено до архіву близько 50 тис. фотодокументів з м. Дрездена (1946), у тому числі 7 тис. фотодокументів довоєнного секретного фонду архіву і 17 190 – з м. Відня (1947), а також фотокартотеку, яка налічувала 18 тис. карток⁶.

Крім того, в 1945 р. у ході оперативно-пошукової операції на теренах Чехословаччини було знайдено еміграційний архів – зібрання Українського історичного кабінету в Празі. 4 вересня 1945 р. відбулася його урочиста передача українській стороні. На церемонії був присутній Г. С. Пшеничний⁷, якому довелося займатися доставленням цього архіву до м. Києва. Згодом, у 1959 р. до Києва надійшли документи з колекції Музею визвольної боротьби України в Празі. З цієї колекції фотодокументи (це понад 30 фотоальбомів) було передано до ЦДКФФА УРСР⁸. Особливе місце у зібранні фотодокументів посідають фотоальбоми, що висвітлюють сторінки історії Українських січових стрільців і 2 родинні альбоми української поетеси Олени Теліги⁹. Таким чином, було започатковано процес комплектування архіву документами “зарубіжної україніки”.

Починаючи з 1948 р. архів приступив до планового комплектування. Згідно з розпорядженням заступника міністра внутрішніх справ СРСР генерал-лейтенанта Рясного і наказом ГАУ МВС СРСР № 12/3/735 від 31 травня 1948 р. ЦДАКФФД СРСР передав ЦДАФФКД УРСР оригінали 126-ти номерів кіножурналу “Радянська Україна” виробництва “Укркінохроніка” за 1938–1941 рр. і декілька кінофільмів. У цьому ж році на прохання уряду УРСР Московський Дім звукозапису передав на постійне зберігання 472 граморигінали записів хронікально-

документального характеру і записи художніх творів у виконанні корифеїв українського мистецтва О. Петрусенко, І. Паторжинського, Н. Ужвій, Ю. Шумського та ін.¹⁰

Г. С. Пшеничний постійно наголошував на тому, що “для архіву має велике значення виявлення в інших архівах країни (СРСР – *авт.*) і копіювання документів української тематики для поповнення копіями хоча б тих, які загинули в період Великої Вітчизняної війни”¹¹. Зрештою, послідовне обстоювання ним необхідності повернення в Україну, якщо не оригіналів аудіовізуальних документів, то хоча б їх копій, мало практичні результати. Так, у 1956 р. за розпорядженням ГАУ МВС СРСР із ЦДАКФФД СРСР надійшли до архіву кінодокументи виробництва кінофабрики ВУФКУ та “Українфільму” за 1923–1931 рр. у кількості 345 од. зберігання.

Важливим чинником, що сприяв процесу концентрації аудіовізуальних документів української тематики, стала участь архіву в 1962–1973 рр. у створенні 26-томної “Історії міст і сіл Української РСР”. З метою виявлення документів української тематики в інших архівних і музейних установах співробітники архіву були відряджені до міст Ленінграда, Москви. В ЦДІА СРСР у м. Ленінграді, Державному музеї етнографії народів СРСР, у колекціонера Тагріна (м. Ленінград), Державному історичному музеї СРСР (м. Москва), ЦДАКФФД СРСР було відібрано і замовлено 146 фотодокументів.

Утім, основними джерелами комплектування архіву були державні, відомчі, аматорські кіностудії, комітети телебачення та радіомовлення, редакції газет, фотолабораторії підприємств та установ, приватні особи та ін. Як відзначала в своїх спогадах О. М. Базанова¹², у процесі комплектування архіву аудіовізуальними документами часто виникали труднощі через небажання фотокореспондентів або представників окремих відомств передавати свої документи на державне зберігання¹³.

Усвідомлюючи доцільність кооперації зусиль у цьому напрямку роботи, Гордій Семенович зробив вагомий особистий внесок у справу взаємодії архіву з джерелами комплектування. Під його керівництвом запроваджувалися нові підходи до комплектування та експертизи цінності аудіовізуальних документів, контролю за організацією зберігання їх в архівах кіно- і телестудій, фоноархівах установ радіомовлення республіки. Співробітники ЦДАКФФД УРСР надавали відомчим архівам методичну та практичну допомогу в обліку, описанні і користуванні документами.

З ініціативи Г. С. Пшеничного та в результаті складної роз’яснювальної роботи головою Комітету по радіомовленню і телебаченню при Раді Міністрів УРСР було видано наказ “Про упорядкування обліку, забезпечення зберігання і передачі кінофотодокументів державному архіву”¹⁴.

Варто зазначити, що зміцненню контактів архіву з відомчими архівами сприяла проведена у березні 1962 р. спільно з Комітетом по радіомовленню і телебаченню при Раді Міністрів УРСР чотириденна нарада-семінар кіноредакторів і завідувачів фільмотек телестудій України, на якій було заслухано і обговорено низку доповідей, присвячених різним аспектам роботи з аудіовізуальними документами.

Ще одним пріоритетом у діяльності Г. С. Пшеничного як керівника установи була належна організація зберігання аудіовізуальних документів.

Поступове накопичення кінодокументів вимагало вирішення проблеми організації забезпечення їх збереженості. У зв'язку з цим було вирішено тимчасово зберігати кінодокументи на Київській студії художніх фільмів ім. О. П. Довженка. В 1950 р. комісією з представників АУ МВС УРСР, ЦДАФФКД УРСР і кіностудій УРСР складено доповідну записку на ім'я міністра внутрішніх справ УРСР про необхідність будівництва спеціального кіносховища для зберігання кінодокументів, зібраних архівом¹⁵.

У 1964 р. на території будівництва комплексу споруд центральних державних архівів по вул. Солом'янській, 24 введено в експлуатацію підземне архівосховище кінодокументів, при якому були обладнані також робочі кімнати кіновідділу. Сюди було перевезено кінодокументи, які зберігалися на Київській студії художніх фільмів ім. О. П. Довженка.

Однак, кінодокументи, які надходили на постійне зберігання у 1940-1960-х рр., мали горючу вибухонебезпечну основу (нітрооснову), тому зберігати їх було необхідно за межами міста. З метою виконання вимог Держпожнадзора УРСР про заборону зберігати в підземному сховищі кінодокументи на нітрооснові, Г. С. Пшеничний за допомогою Архівного Управління при Раді Міністрів УРСР домогся виділення у 1969 р. окремого сховища Вінницького обласного кінопрокату, куди і було перевезено кінодокументи. Сховище для тимчасового зберігання кінодокументів складалося із 9 боксів загальною площею 162 м² ¹⁶.

Розосередження кінодокументів у м. Вінниці створювало певні труднощі в організації користування ними, оскільки виготовлення копій з них проводилося, як правило, на кіностудіях у м. Києві. Зі слів О. М. Базанової «за архівом було закріплено машину, а обов'язки водія виконував сам Г. С. Пшеничний»¹⁷.

Таким чином, потреба архіву у новому великому приміщенні залишалася актуальною. З ініціативи та завдяки клопотанню ГАУ Рада Міністрів УРСР прийняла рішення про будівництво спеціального приміщення для архіву за індивідуальним проектом, яке було розпочате у 1972 р. на території комплексу архівних споруд. Директор особисто контролював хід будівництва, а після введення в дію 1 січня 1975 р. окремої триповерхової будівлі архіву – керував його технічним устат-

Оперативна група УДА НКВС УРСР з відновлення архівів.
Справа наліво: М. Шкляр, П. Гудзенко, Г. Пшеничний, М. Дорош.
м. Старобельськ Ворошиловградської області, 1943 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного од. обл. 0-58685

Підписання акта про передавання архівних матеріалів, що були вивезені нацистами з окупованої України. Стоять зліва направо: З. Неєдли, В. Носек, Боровичка, Пишак, В. Зорін, Г. Пшеничний. Підписує акт заступник начальника УДА НКВС УРСР П. Павлюк. Прага (Чехословаччина), 4 вересня 1945 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного од. обл. 0-58651

Представники АН СРСР, доктори історичних наук Н. Лащик і Д. Коваленко знайомляться з документами ЦДАКФД УРСР. Зліва направо: Н. Лащик, директор архіву Г. Пшеничний, Д. Коваленко, начальник АУ при РМ УРСР О.Мітюков. Київ, 26 червня 1970 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного од. обл. 0-100576

Г. Пшеничний біля стелажів, що виготовлені за його проектом, в архівосховищі кінодокументів.
Київ, 1980 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного од. обл. 2-129343

куванням. Крім того, Г. С. Пшеничний розробив унікальну конструкцію першого в світовій практиці спеціального стелажа для зберігання кінодокументів, якими були обладнані кіносховища новобудівлі. Це дало можливість збільшити місткість сховищ порівняно з проектною на 90%.

Чимало зусиль докладав Г. С. Пшеничний для створення і удосконалення довідкового апарату. Слід відзначити, що робота з упорядкування та описування документів не відставала від темпів їх надходження до архіву, тим самим, не створюючи загрози накопичення значної кількості неописаних документів. Так, за допомогою описів, знайдених 1943 р. серед руїн Києво-Печерської лаври, вдалося розшифрувати велику кількість фотодокументів, повернутих із Німеччини (1946) й Австрії (1947)¹⁸. На допомогу для розшифрування фото- і кінодокументів залучалися фахівці київських науково-дослідних та мистецьких установ, зокрема Історико-культурного заповідника Києво-Печерська лавра і Академії архітектури УРСР.

Слід зауважити, що в ті роки практично ніяких методичних посібників для роботи з аудіовізуальними документами не існувало, тому більшість питань, у тому числі пов'язаних зі створенням довідкового апарату, доводилося вирішувати на виробничих нарадах. Аналіз протоколів нарад дає підстави для висновку про те, що найгостріші дискусії розгоралися з приводу систематизації, описування і каталогізації документів архіву.

У другій половині 1950-х рр. активізувалася робота зі створення й удосконалення обліку та довідкового апарату. Провідне місце в системі довідкового апарату до аудіовізуальних документів починають займати каталоги, специфіка яких полягала в тому, що до кожного виду документів створювалися самостійні окремі каталоги.

Особливу увагу Г. С. Пшеничний приділяв використанню інформації аудіовізуальних документів. За його безпосередньої участі та керівництва проводилася значна робота з виявлення та залучення до наукового обігу архівних документів. Як приклад можна навести дані про участь архіву у створенні згадуваної автором 26-томної "Історії міст і сіл Української РСР". Так, починаючи з 1964 р., в архіві працювали представники всіх обласних редколегій над відбором фотодокументів для ілюстрування тому кожної області. Всього в 1964–1970 рр. у читальному залі архіву працювали 102 автори нарисів. Вони переглянули близько 100 тис. тематичних та іменних карток фототеки. За їхнім замовленням виготовлено і видано близько 6 тис. фотовідбитків. Як член редколегії видання "Історія міст і сіл Української РСР: Київська область" Г. С. Пшеничний особисто організовував роботу з виявлення і виготовлення копій кінофотодокументів до цього тому¹⁹.

Варто зазначити, що помітне збільшення обсягів використання аудіовізуальної інформації викликало, в свою чергу, усвідомлення не-

ручка невідомо, "
 № 1202
 1116

ЗАПИСКА по "ВЧ" - 15
 № 26-38.

МОСКВА

НАЧАЛЬНИКУ ГЛАВНОГО АРХИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ НКВД СССР
 КОМИССАРУ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ТОВ. НИКИТИНСКОМУ.

Командированию Германию намечены: Зам. Начальника архивного управления НКВД УССР - капитан госбезопасности ПАВЛИК Павел Иванович удостоверение выдано НКВД УССР № ЗУ-5; начальник ЦФКА УССР - капитан госбезопасности ПШЕНИЧНЫЙ Гордей Семенович удостоверение выдано НКВД УССР № ЗУ-481; Директор Ровенского Областного Государственного Архива К У Ц Александр Иосифович / владеет немецким языком / удостоверение выдано УГА НКВД УССР № 50.

В Чехословакию намечены: нач. архивного отдела УНКВД Киевской области - капитан госбезопасности ОЛЕЙНИК Иван Павлович удостоверение выдано УНКВД № 119-7; Зам. Начальника Архивного Отдела УНКВД Львовской области старший лейтенант госбезопасности НЕКЛЕСА Григорий Прокофьевич удостоверение выдано УГА НКВД УССР № 51.

Одновременно прошу разрешить вопрос о командировочных средствах.

Зам. НАРОДНЫЙ КОМИССАР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНСКОЙ ССР
 КОМИССАР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ 3 РАНГА *Василько*
 17 ЯНВ 1945

"10" мая 1945 г. Киев. № 551/ед. ПЕРЕДАНА 10.5.45 16 - 30

Доповідна записка комісара внутрішніх справ УРСР В. Рясного начальнику
 ГАУ НКВС СРСР Нікітинському з переліком прізвищ співробітників
 архівів НКВС УРСР, намічених для відрядження до Німеччини й Чехословаччини.
 10 травня 1945 р.

З фондів ЦДАВО України Ф. 14, оп. 7, спр. 56, арк. 15

обхідності створення нових довідників – путівників, каталогів тощо. У 1964 р. за безпосередньої участі Г. С. Пшеничного започатковано роботу з підготовки до видання анотованих каталогів кінодокументів. Перший з них – “Кинолетопись. Аннотированный каталог киножурналов и документальных фильмов производства украинских студий (1923–1941)” побачив світ у 1969 р. у видавництві “Наукова думка” накладом 1300 екземплярів. На той час аналогів цьому анотованому каталогу на теренах СРСР не існувало. Досвід, набутий співробітниками у роботі над каталогом кінодокументів, дав можливість реалізувати підготовку і видання наступних двох довідників: “Кинолетопись Украинской ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.” (1975), “Кинолетопись Украинской ССР за 60 героических лет: 1917–1977” (1977).

Важливим є той факт, що Г. С. Пшеничний був укладачем документальних фотоальбомів “Львів у фотоілюстраціях” (1956), “За власть Советов” (1957), “За владу Рад” (1967), “Кроки п’ятирічок” (1976), збірників документів “В боях за Україну” (видавництво “Дніпро”), “Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.” (1975, т. 1).

Під час перебування на керівній посаді Г. С. Пшеничний вдумливо і послідовно проводив архівно-технічну роботу, впроваджував нові методики зберігання, описування і використання архівних документів. Досвід діяльності архіву фахівець узагальнював і оприлюднював на шпальтах “Науково-інформаційного бюлетеня” (з 1965 р. – “Архіви України”).

Він одним із перших в українській історіографії звернувся наприкінці 1940-х рр. до аналізу проблем використання аудіовізуальних інформаційних ресурсів. Так, у статті “Досягнення Центрального фото-фоно-кіноархіву” автор не тільки охарактеризував склад і зміст документів Центрального державного архіву фонофотокінодокументів УРСР, зібраних у перші повоєнні роки, але й визначив конкретні кроки архівістів у напрямку з розповсюдження та використання архівної аудіовізуальної інформації, визначив основні її форми, серед яких виокремив публікації архівних фотодокументів на сторінках періодичної преси та інформаційне забезпечення споживачів у порядку ініціативного інформування. У цьому нарисі автор здійснив короткий огляд історії заснування архіву і його долі в роки нацистської окупації, певною мірою порушивши проблему реконструкції історії установи²⁰.

Серед дописів Г. С. Пшеничного заслуговує на увагу розвідка, в якій дослідник розкрив організаційно-методичну сторону виставкової діяльності²¹. Цьому ж питанню була присвячена його доповідь на куштовій нараді з питань користування документами державних архівів УРСР у м. Львові (1956)²².

До іншого напрямку належать праці Г. С. Пшеничного, в яких порушено питання, що, на його думку, стосуються основного завдання архівістів – комплектування архіву аудіовізуальними документами. Цій проблемі він присвятив низку розвідок, а також численні виступи на кущових нарадах, конференціях, семінарах²³.

Чимало зусиль докладав Г. С. Пшеничний підвищенню ділової кваліфікації та вихованню кадрів. Потреба архіву у фахівцях, які б володіли знаннями й необхідними навичками створення, зберігання і розповсюдження кіно-, фото-, фоноінформації завжди залишалася актуальною, оскільки жоден навчальний заклад не готував спеціалістів у галузі роботи з аудіовізуальними документами. Тому надзвичайно важливим було впровадження у 1976 р. за ініціативи директора на кафедрі архівознавства Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка спецкурсу “Кінофотофоноархіви”.

35-річна діяльність Г. С. Пшеничного на чолі архіву була спрямована на розбудову інституції, залучення до роботи молодих фахівців і мала показові результати як у сфері зміцнення матеріально-технічної його бази, впровадження нових технологій зберігання архівних документів, розвитку сфери використання інформації аудіовізуальних документів.

Після виходу на пенсію Г. С. Пшеничний до кінця життя продовжував працювати в архіві, залишаючись його серцем і душею, власним прикладом надихаючи на самовіддану працю своїх колег.

¹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 2, спр. 115, арк. 29.

² Там само, оп. 1, спр. 2432, арк. 2.

³ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Звіт про роботу ЦФКА за 1945 р. – Оп. 1, спр. 7, арк. 2.

⁴ Там само. Акт обслідування роботи архіву від 16 листопада 1946 р. – Оп. 1, спр. 10, арк. 2.

⁵ Там само. Дело № 7. Переписка по использованию документальных материалов по кинофотоотделу (02.12.43 – 20.12.45)

⁶ Там само. Звіт про роботу архіву у 1946 р. – Оп. 1, спр. 9, арк. 19.

⁷ Там само, од. обл. 0-58651.

⁸ *Палієнко М. Г.* Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). – К.: Темпора, 2008. – С. 349.

⁹ *Топішко Н.* Опис фотоальбомів з празького Музею визвольної боротьби України, що зберігаються в Центральному державному кінофотофоноархіві України // *Генеза*. – 1995. – № 1 (3). – С. 144–146.

¹⁰ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. План і звіт про роботу ЦФКА за 1948 р. – Оп. 1, спр. 21, арк. 2.

¹¹ *Пшеничний Г. С.* Джерела комплектування Центрального державного архіву кіно-фото-фонодокументів УРСР кінодокументами // *Науково-інформаційний бюлетень*. – 1962. – № 6. – С. 18.

- ¹² Базанова Олена Миколаївна (1925–1998) – історик-архівіст. У 1978–1984 рр. – директор ЦДКФФД УРСР.
- ¹³ Базанова О. М. ЦДКФФА України: події і люди // Архіви України. – 1998. – 1–6. – С. 75–76.
- ¹⁴ Пшеничний Г. Джерела комплектування... – С. 17.
- ¹⁵ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Акт обслідування стану і роботи архіву 1950 р. – Оп. 1, спр., 32. арк.2.
- ¹⁶ Там само, спр. 137, арк. 3.
- ¹⁷ Базанова О. М. ЦДКФФА України: події... – С. 77.
- ¹⁸ Пшеничний Г. Досягнення Центрального фото-фоно-кіноархіву // Науково-інформаційний бюлетень. – 1948. – № 2. – С. 21.
- ¹⁹ Інформація про участь ЦДАКФФД УРСР у підготовці “Історії міст і сіл Української РСР” – Київ, 1971. – 2 с. ДІФ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, № 1019.
- ²⁰ Пшеничний Г. Досягнення... – С. 18–22.
- ²¹ Пшеничний Г. Из опыта подготовки выставок документальных материалов Центральным государственным архивом кино-фото-фоно-документов УССР // Науково-інформаційний бюлетень. – 1956. – № 2–3. – С. 78–84.
- ²² Пшеничний Г. С. Из опыта подготовки выставок документальных материалов Центральным государственным архивом кинофотофонодокументов УССР. Доклад на кустовом совещании во Львове в апреле 1956 г. – ЦГА КФФДУ УССР – 1956 – 11 с. ДІФ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, № 1137.
- ²³ Пшеничний Г. Улучшить контроль за фотоархивами учреждений // Архіви України. – 1953. – № 1. – С. 12–15; Він же. Г. Джерела комплектування... – С. 12–18; Він же. Пшеничний Г. Выступление на совещании ЦАУ по вопросам комплектования и обеспечения сохранности кинофотофонодокументов в г. Москве – К.: ЦГКФФА УССР, 1956. – 17 с., СИФ № 1127; Пшеничний Г. До питання комплектування державних архівів УРСР кінофотофонодокументами // Третя респ. наук. конф. з архівознавства та ін. спец. іст. дисциплін. – К., 1968. – С. 125–141.

T. YEMELJANOVA

This man was a quite lucky in his life

(Commemorating the 95-th anniversary of G. S. Pshenichny)

The article is dedicated to Gordey Pshenichny – the well known Ukrainian archivist, one of the founders and the long-term leader of the Central State Film, Photo and Sound Archive of Ukraine.

Світлана БУЛАТОВА,
Сергій МІЩУК

**Ю. Й. СІЦІНСЬКИЙ ТА І. М. КАМАНІН
ЯК ДОСЛІДНИКИ РУКОПИСНИХ КНИГ
ПОДІЛЬСЬКОГО ДАВНЬОСХОВИЩА (1904–1907)**

Вивчення доробку окремих представників історико-книгознавчої школи почалося в 90-х роках ХХ ст. У працях М. В. Галушка, Я. Д. Ісаєвича, Г. І. Ковальчук, О. М. Колосовської, Н. Ф. Королевич, С. В. Сохань, В. І. Ульяновського, Н. І. Черниш, Н. М. Шалашної, та ін. Цим ученим належить значний внесок у дослідження книгознавчого доробку І. І. Кревецького, М. О. Максимовича, С. І. Маслової, І. І. Огієнка, М. І. Петрова, А. С. Петрушевича, І. С. Свенціцького, Ф. Титова, І. Франка та ін. Проте значна кількість дослідників книги залишилися поза увагою у працях сучасних учених.

Серед дослідників вивчення старовини, опису пам'яток культури, створення каталогів рукописних книг та стародруків у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. виділялися постаті Ю. Й. Сіцинського¹ та І. М. Каманіна², які залишили великий доробок у справі наукового опису рукописної книги та стародруків. Його ще належно не оцінено в творчій спадщині цих учених, хоча їхня визначна діяльність не пройшла непоміченою сучасними вченими³.

Уявлення про їхній внесок не може бути повним без залучення неопублікованої рукописної спадщини цих учених. Приміром, досі не дослідженим є рукопис «Палеографическое описание старинных рукописей XV–XIX вв.»⁴ із фондів колишньої Кам'янець-Подільської філії, що нині зберігаються в Держархіві Хмельницької області.

Рукопис є змістовним джерелом щодо відображення археографічного описування Ю. Сіцинським рукописних книг Подільського давньосховища, який також вивчав І. Каманін. Його обсяг становить 97 арк. За даними на титульному аркуші, цей рукопис автором розпочато у 1904 р. та закінчено не пізніше 1907 р. Палеографічні описи богослужбових рукописних книг укладені автором за такою схемою: назва (загальноновживана, а не уніфікована), дата створення, стан збереження, формат, обсяг, оправа, тип письма, зміст, кількість почерків, художнє оздоблення рукопису (мініатюри, заставки, ініціали, малюнки), записи, мовні та текстологічні особливості (список, редакція, ізвод), характер правопису, джерело надходження. Складові елементи опису в ньому розташовано в довільній формі.

Найчастіше через наявність матеріалу для рубрик опису, певні рубрики в рукописі зафіксовано варіативно: дата створення, матеріал

письма, наявність філіграней, мовні, літературознавчі, текстологічні особливості, ознаки правопису тощо. Відтак умовна схема описування витримана автором спорадично. Однак учений усвідомлював комплексний характер кодикологічного описування, тому намагався, спираючись на власний досвід, самостійно визначити також його різнобічні складові.

Відповідно до сфери наукових уподобань самого Ю. Сіцінського, богослова за фахом, у структурі описів ґрунтовно подано відомості з історії церковної археології Подільської єпархії. Автор навів власницькі та вкладні записи у літургійних рукописних книгах, в яких зафіксовано імена відомих історичних діячів і пересічних осіб, а також визначені назви церков та монастирів не лише Поділля, а й інших регіонів України. На нашу думку, навіть невеличкі історичні екскурси автора значно підвищують археографічну цінність його праці.

Неопублікована праця Ю. Сіцінського віддзеркалила початки кодикологічного та бібліографічного опрацювання комплексу унікальних та рідкісних рукописних книг. Водночас вона засвідчила, що учений вирішував актуальні для Подільського давньосховища реєстраційно-облікові завдання, які були необхідним підґрунтям для включення в науковий обіг рукописних фондів із провінційних церковних книгосховищ.

Головну увагу в палеографічних описаннях Ю. Сіцінський приділяв найдавнішим літургійним книгам XVI ст. подільського зібрання.

За його даними, до давніх рукописів належало Косорешнівське Четвероевангеліє XVI ст. з маргінальними записами першої половини XVIII ст. Особливо він відзначив орнаменти в книзі, виконані синіми, жовтими та червоними фарбами⁵. Зафіксовані філіграні та папір, на жаль, не були атрибутовані автором. Змістовну інформацію для дослідників мала його мовознавча характеристика тексту: правопис середньоболгарський із вживанням юса. До 1875 р. це Євангеліє належало Успенській церкві м. Пилява Літинського пов. Подільської губ. Воно надійшло до музею у 1896 р. від протоієрея Митрофана Симашкевича (єпископа Митрофана).

До цієї самої групи книг XVI ст. належало пошкоджене від часу Соколянське Четвероевангеліє. Тип письма у ньому – устав кінця XV – початку XVI ст., на 197 арк. Важливим в опису є постатейний розпис змісту пам'ятки. Також зафіксовано в ньому недатований купчий запис соколянського священика попові Сидору в Сакові. Вказано ще елементи художнього оздоблення – орнамент та він'єтка.

Ю. Сіцінський проаналізував і почерки: основна частина тексту написана почерком XVI ст., кінець та початок тексту – почерком XVIII ст. Загальною рисою, що простежується у цьому його описі й в решті інших, було визначення філіграні, але без атрибуції, що, ймовірно, обумовлювалося відсутністю в Кам'янці-Подільському фахових до-

відників та альбомів про папірні та з філігранології. Тип мови пам'ятки визначено як середньоболгарський, але в орфографії її тексту наявні риси південноросійської мови. Подільському давньосховищу рукопис пожертвував у 1890 р. священник с. Михайлівка Ольгопільського пов., а первісне рукопис належав священникові Миколі з с. Сокол⁶.

Важливу джерелознавчу цінність мала нотатка Ю. Сіцінського про уточнення встановлення персоналії власника Четвероевангелія XVI ст. воєводи Антона. На його думку, мається на увазі Антон Рудін, молдавський воєвода XVII ст.⁷ Рукопис мав багато записів, був опрацьований у дошки. За правописом – середньоболгарський. Книга надійшла у серпні 1891 р. від священника с. Фельштина Проскурівського пов. Григорія Сняжинського.

Повно здійснено Ю. Сіцінським описання Яворівського Четвероевангелія 1595 р., що мало численні маргінальні записи. Рукопис був дефектний, форматом в аркуш. В описі вказано особливості складу (звичайний, але місяцеслів та інші додаткові складові наприкінці євангельських текстів відсутні – відірвані) та правопису манускрипта. У пам'ятці збереглися маргінальні записи 1595 та 1695 рр., пізніші записи XVIII ст., наведені в опису частково польською, частково російською мовами, та окремий універсал яворівському намісникові Стефану. Записи свідчать, що, ймовірно, цю пам'ятку було відчужено з церкви Успіння с. Лелехівка. Її писано в м. Яворові та церкві Успіння Божої Матері у с. Лелехівці в Галичині. Згодом у XIX ст. рукопис зберігався у с. Іванківцях Літинського пов., як засвідчують про це записи перед Євангелієм від Іоанна причта цього села: священника Антоновського, дяка Кульчиновського та пономаря Лівницького. Згодом, у 1902 р., рукопис надійшов до Давньосховища від місцевого священника, який відшукав його в церкві⁸. Аналізуючи Яворівське Четвероевангеліє, дослідник виявився знавцем текстологічних та мовних палеографічних особливостей. За його даними, пізніша тирновська редакція тексту повністю витримана. Правопис він визначив як південноруський. На його думку, список чудовий за витриманістю ізводу в читанні та за російським правописом.

Отже, в процесі укладання власних описів пам'яток кириличного письменства вчений розвивав спеціальні методи кодикології, використані відомими палеографами XIX – початку XX ст. М. Сперанським, М. Петровим, Г. Крижановським, В. Перетцом та членами його семінарію з російської філології – С. Масловим, О. Грузинським, В. Адріановою, С. Щегловою та ін.

Кодикологічні описи Ю. Сіцінського відзначаються ґрунтовністю у розділах, присвячених мистецтву декору в літургійних рукописних книгах. У групі рукописів із оздобленням XVI ст. виокремлюються вже згадані Косорешнівське та Яворівське Євангелія із заставками та іні-

ціалами. Старопопелюська Мінея святкова першої половини XVII ст. (400 арк.), південноруського правопису, прикрашена мініатюрами, на яких зображені біблійні та інші релігійні сюжети. В рукопису багато маргінальних записів щодо шляхів його міграції: про продаж книги до Свято-Дмитрівської церкви с. Старих Попелюх священику Андрію Жуковському, потім приписка 1816 р. власне священика та дяка церкви, а також записи колишніх власників рукопису⁹.

Мистецтвознавчий аспект оздоблення відображено Ю. Сіцинським і при описуванні рукописів XVIII ст., які кількісно переважали у збірці Подільського музею. Таким є Стенянське Четвероевангеліє 1729 р., форматом у 4-ку, розподілене зачалами. Порівнюючи ілюстративні елементи рукописного Євангелія з друкованим виданням, учений встановив, що певні заставки в його тексті зустрічаються також і в стародруках того періоду. Він відзначив традиціоналізм у стилістичних рисах декору богослужбових рукописів, який поширювався і на оздоблення стародруків відповідного змісту. Письмо – півустав XVIII ст, правопис південноруський¹⁰. У записі після Євангелія від Луки (серпень 1729 р.) вказано ім'я переписувача – ієромонах Опанас Ревуцький у містечку Стені. Рукопис пожертвувано Давньосховищу в 1902 р. священиком із м. Кам'янця-Подільського Стиранковичем¹¹. Ще один оздоблений рукопис із заставками – Мінея святкова XVIII ст. (у 2 колонки, 300 арк.) – надійшла з церкви с. Курашевська Могилівського пов.

До групи рукописів XVI ст. Ю. Сіцинський відніс також Фольварське Четвероевангеліє кінця XVI ст., форматом в аркуш, із філігранями на папері. Посилаючись на працю професора Г. Воскресенського “Характеристические черты 4-х редакций славянского перевода Евангелия от Марка” (М., 1890), він констатував, що рукописний текст пам'ятки наближається до друкованого. Правопис – середньоболгарський¹². Книга належала протоієрею фольварської церкви м. Кам'янця, а потім надійшла до Давньосховища від кандидата богослов'я КДА, вчителя кам'янецької Маріїнської гімназії Бориса Ємельянова. Останній, намагаючись здійснити первісну кодикологічну атрибуцію кодексу, звернувся за фаховою консультацією до О. Дмитрієвського, професора КДА. Таким чином, опосередковану наукову консультацію щодо атрибуції цього кириличного рукопису здійснив Олексій Опанасович Дмитрієвський – церковний письменник, доктор церковної історії в КДА (з 1896 р.), ординарний професор церковної археології та літургії, член Вченої ради при Священному Синоді. Йому належить низка праць з історії літургії, патрології та церковної історії, опублікованих у 90-х рр. XIX – на початку XX ст. Значну увагу він приділяв палеографічним, текстологічним, бібліографічним та історико-видавничим аспектам вивчення рукописів та стародруків¹³.

У зшитку рукопису Ю. Сіцинського зберігся лист О. Дмитрієвського Б. Ємельянову до Кам'янця-Подільського з Києва від 17 жов-

тня 1897 р.¹⁴ На думку його автора, який на прохання Б. Ємельянова проаналізував аркуш цього Євангелія, кодекс походив із XVII ст. Він критично поставився до цінності пам'ятки в науковому плані, мотивуючи це тим, що середньоболгарська редакція євангельського тексту, яку репрезентував цей рукопис, вивчена фахівцями ретельно, і навіть радив адресатові “відшукати щось постаріше та цікавіше в науковому відношенні”¹⁵. Очевидно, маючи в своєму розпорядженні лише аркуш пам'ятки, О. Дмитрієвський не приділив достатньої уваги аналізу матеріалу письма та методиці філігранологічного аналізу паперу, про що свідчив його висновок.

Проте Ю. Сіцінський, всупереч попередньому висновку О. Дмитрієвського, дослідив цей рукопис у повному обсязі та аргументовано атрибував його XVI ст., ґрунтуючись на філігранологічному аналізі паперу (встановлено водяний знак “вепр”, із посиланням на працю М. Лихачова). Тієї ж точки зору щодо датування Фольварського Євангелія XVI ст. дотримувався й І. Каманін, який у своєму палеографічному описі рукопису застосовував запропонований ним метричний метод¹⁶.

У зшитку справи до рукопису “Палеографическое описание старинных рукописей XV–XIX вв.” Ю. Сіцінського додано лист від його колеги, російського палеографа І. Євсєєва¹⁷. Цей документ дає змогу не лише простежити наукові контакти Ю. Сіцінського під час опрацювання подільських рукописних книг, а й розширити коло фахівців, які вивчали ці пам'ятки. Виходячи з цього листа від 15 листопада 1904 р. з м. Орла, палеографічними розвідками рукописних книг Подільського церковно-археологічного музею займався Іван Євсейович Євсєєв (1868–1921), професор церковно-слов'янської і російської мови та палеографії Санкт-Петербурзької духовної академії, автор багатьох наукових праць у галузі текстології та палеографії¹⁸. Лист написано І. Євсєєвим у період підготовки ним праці “Описание рукописей, хранящихся в Орловских древлехранилищах” (Орел, 1905). У ньому йдеться про надіслані Ю. Сіцінському папери з висновками щодо опису 11-ти новозавітних списків рукописів із Подільського археологічного музею, які могли б стати адресатові в нагоді¹⁹. Додані окремо висновки І. Євсєєва стосуються, насамперед, текстологічних аспектів описів: вони містять аналіз редакцій євангелій²⁰.

Отже, спільне питання щодо вивчення подільських євангелій слід розглядати у контексті обміну фаховим досвідом між кореспондентами-дослідниками та вдосконалення і розвитку методики палеографічних студій літургійних рукописів.

Ще одна актуальна тема у той час для обох кореспондентів, якої торкається І. Євсєєв у листі, – це справа організації Церковно-археологічного музею в Орлі, заснованого на базі Археологічного комітету. Фонди цього музею, як і Подільського, не були досить значними і на-

лічували до 300 археологічних експонатів – ікон, церковного вбрання, старожитностей, монет, а також 200 рукописів із фондів бібліотеки Орловської духовної семінарії. І. Євсеев, заклопотаний разом зі своїм сподвижником, орловським єпископом Кириаком справами облаштування музею при Комітеті, що перебував тоді в приміщенні архієрейського будинку, детально повідомляв Ю. Сіцінському про ініціативи та труднощі, пов'язані з цим²¹.

Ймовірно, між Ю. Сіцінським та І. Євсеевим був налагоджений систематичний обмін фаховими науковими публікаціями, оскільки останній із нетерпінням очікував з Кам'янця-Подільського чергового випуску праць ПЦІАТ²². Таким чином, кореспондентів поєднували споріднені проблеми функціонування провінційних давньосховищ, які, на відміну від столичних, спрямовувалися на досягнення загальнонаукової повноти, мали на меті зосередження та вивчення комплексу рукописних матеріалів, що репрезентували самотність й історико-культурні особливості конкретних регіонів²³. Такий підхід був спільним і визначив характер комплектування рукописних фондів у Кам'янець-Подільському та Орловському церковно-археологічних музеях.

Важливе значення для вдосконалення методики кодикологічного описування рукописів Кам'янець-Подільського музею мали палеографічні студії 1905 р. Івана Михайловича Каманіна (1850–1921) – відомого українського археографа, історика та архівіста, професора Київського університету, який з 1890 р. очолював Київський центральний архів давніх актів до 1921 р., фундатора українського актового джерелознавства та палеографії, а також, певною мірою, й філігранознавця. Він розшукував пам'ятки історії та історичних джерел, документів у бібліотеках та архівах, у тому числі приватних, монастирських, церковних на Київщині, Поділлі, Волині²⁴.

Велике перспективне значення мали його камеральні методики щодо опису актових джерел та рукописних пам'яток. Свідченням досліджень І. Каманіним подільських рукописних книг із фондів Подільського давньосховища у 1905 р. є копії карток з формалізованою схемою описання рукописів І. Каманіна, які Ю. Сіцінський долучив до розвідки “Палеографическое описание старинных рукописей XV–XIX вв.” (1904–1907 pp.).

Описи І. Каманіна ґрунтуються на використанні в археографічній практиці графічного та метричного принципів, засади яких були виголошені ним у доповіді на XIII Археологічному з'їзді (1905)²⁵. Розробка метричного методу була викликана необхідністю вивчення для дослідження письма особливостей почерку, визначення місця та часу написання рукопису на додаток до вже використаних даних історії, філології, філігранології тощо. Пошуки точного методу у вивченні письма були спрямовані на визначення універсальних показників датування

рукописів. Суть методу полягала в тому, що для кожної історичної доби у палеографічних пам'ятках характерними були свої співвідношення написання між рядками, словами, літерами, які періодично змінювалися, через що й стали показниками віку рукописів.

Джерелами студій для І. Каманіна були тільки оригінали текстів пам'яток, які зберігалися в бібліотеках і музеях Києва, Житомира, а також Кам'янця-Подільського.

У результаті досліджень І. Каманін дійшов висновку, що всі літери виокремлюються за групами: вузькі, широкі, середні та проміжні між ними. Шрифти XVI ст. різняться значною широтою літер відносно висоти. Вчений виявив й регіональні особливості письма. Відзначав графічні риси київського, волинського та подільського письма та обумовив написання останніх готичним впливом. Водночас він відзначив й національні особливості його. І. Каманін запропонував власну схему палеографічного описування рукописів, яка містила відповідні графи для обліку метричних вимірів²⁶.

Величезний практичний досвід І. Каманіна, накопичений під час його роботи в Київському центральному архіві давніх актів у 80-х рр. XIX – на початку XX ст. на різних посадах (від бібліотекаря до директора цієї установи), втілювався в його ґрунтовних наукових археографічних та палеографічних працях, присвячених експертизі давніх українських рукописів, а також атрибуції філіграней на папері XVI–XVII ст.²⁷.

Таким чином, до Подільського давньосховища потрапив досвідчений палеограф, який вніс уточнення та склав нові описи рукописних пам'яток. Дані описувань зафіксовані від руки у друкованих бланках – розгорнутій палеографічній схемі описування рукописів, яка складалася з 16-ти пунктів та враховувала основні параметри: особливо детально – метричні ознаки²⁸.

Так, на підставі змістовного аналізу оригіналів рукописів І. Каманін дійшов висновку про готичні риси у правописі українських рукописних кодексів, який він віднайшов у рукописах Подільського давньосховища. Готичний вплив наявний у книгах: Служби загальні різним святым XVIII ст.; Апостол Майдано-Юзвинської церкви²⁹. Готичний характер письма, як особливість правопису кирилических рукописів, вчений простежив також в інших книгосховищах України.

Застосування метричного методу на практиці дало можливість І. Каманіну уточнити та підкорегувати датування певних кодексів XVI–XVII ст., які, ймовірно, вже були атрибутовані Ю. Сіцінським. Він вніс уточнення до позицій: Палеогр. опис. Рукоп. № 8 – Копачевське Четвероєвангеліє XVIII ст. – ймовірно кінець XVII ст.³⁰; Євангеліє-тетр воеводи Антона. Поч. XVII ст. – сумнівно, що XVI ст.³¹; Тріодь цвітна другої полов. XVII ст. із записом на полі: “Цей рукопис XVIII ст.”³². Отже, переваги використання цього новаційного методу в процесі кодикологічного аналізу подільських рукописів були очевидними.

У порівнянні з описами І. Каманіна дослідження Ю. Сіцінського мали переважно реєстраційний, джерелознавчий характер та були описовими за формою. Навпаки, описи І. Каманіна містили формалізовані елементи збалансованої комплексної схеми, що передувало зародженню такого напрямку в розвитку вітчизняної історії книги, як кодикографія – наука, що виокремилася та сформувалася як самостійна галузь майже через століття³³.

Таким чином, описи двох археографів доповнювали один одного. Увага Ю. Сіцінського зосереджувалася на історико-археографічному та бібліотекознавчому аспектах: детально простежувалися та наводилися записи, шляхи та джерела надходження до Давньосховища рукописних пам'яток, шляхи їх міграції на підставі дарчих, записів про купівлю, обставини надходження. Схема І. Каманіна передбачала аналіз інших кодикологічних ознак. Разом з тим, описи Ю. Сіцінського свідчать про його прагнення до комплексності, зокрема наявні певні спроби текстологічного, мовного аналізу, постатейного розпису змісту богослужбових книг, що сприяло визначенню редакцій пам'ятки.

Отже, рукопис праці “Палеографическое описание старинных рукописей XV–XIX вв.” Ю. Сіцінського свідчить про набуття ним досвіду системного палеографічного аналізу та застосування його у практичній діяльності.

Розробки Ю. Сіцінського в палеографічному дослідженні Подільського давньосховища увійшли до розділу XI “Памятники языка и письма. Рукописи.” його каталогу “Опись предметов старины” (Кам'янець-Подільський, 1909)³⁴. Там подані описи 121 рукопису, тобто майже усі рукописи музею, опрацювання яких здійснено ним ще в рукописній праці 1904–1907 рр.

Описування рукописів здійснене за такою схемою: назва (уніфікована, а не загальноживана, як в рукописному “Описании”), дата, формат, обсяг, записи, джерело надходження, подекуди зафіксовані тип письма, кількість стовпців та почерків. Зрозуміло, типологічне та хронологічне різноміття рукописів, синкретичність складу та змісту матеріалів обумовили вибір укладачем досить загальної схеми археографічного описування. Тому взагалі не охарактеризовано матеріал письма, не атрибутовано філіграні паперу, не висвітлено текстологічний аспект, відсутній мовознавчий аналіз тощо. Таким чином, реєстраційний характер публікації змусив Ю. Сіцінського відмовитися від певних рубрик кодикологічного описування, наявних в “Описании рукописей”, де, зокрема, були зафіксовані філіграні паперу, мовні, графічні, текстологічні риси тощо. Змістовні дані описів підвищують джерелознавчу та кодиколого-бібліографічну цінність неопублікованого рукопису праці Ю. Сіцінського. Проте в публікації були й певні переваги: порівнюючи дані з рукописного “Описания” з публікацією, зауважимо, що до неї

були включені також дані І. Каманіна щодо датування рукописів, але все ж першим вказане датування, встановлене Ю. Сіцінським (зокрема, № 8). Четвероєвангеліє XVIII ст. (мається на увазі Копачевське Євангеліє³⁵).

У каталозі описи подано дуже широко: від Четвероєвангелія уставного письма кінця XV – початку XVI ст., згаданого в рукопису як Соколянське (№ 1) та Четвероєвангелія XVI ст. – Косорешнівського (№ 2) до рукописів XVIII–XIX ст. різного змісту. Серед останніх чільне місце належить рукописам релігійної тематики (“Акафист о непорочном зачатии Девы Матери” 1816 р. (№ 44), проskomідія (№ 46), помяник Матфея Звездюка в с. Жерді Кам’янецького пов. (№ 91) тощо). Тут же є матеріали сільськогосподарської (“Опыты и показание как очищают мед”, поч. XIX ст., № 113) та військово-історичної тематики (“Журнал военных действий отряда под командой полковника (что ныне генерал-майора) и кавалера Бердяева 1810 года мая с 1 дня по 11 декабря того года. 1811г.”, № 106), наявні рукописні шкільні та семінарські курси: “Записки семинарского курса 1838–1839, писанные учеником Тим. Пилиним” (№ 102), “Записки семинарского курса по сельскому хозяйству, химии и археологии, ...писанные Е. Сецинским” (№ 103)” тощо.

Крім кириличних пам’яток, до “Описания” включено також полоністичні матеріали: богослужбові та девоційні рукописи – збірка католицьких молитов (№ 108), казання на різні свята ксьондза-домініканина Козіцького 1739 р. (№ 76), курси з богослов’я, логіки, поетики, читані у навчальних духовних закладах (№ 95, 96), збірка релігійних пісень XIX ст. (№ 109) польською та латинською мовами. Виокремлено позиції рукописів грецькою мовою: нотні книги крюкового письма (XVII–XVIII ст.) (№ 65–66), календарні нотатки, нотатки господарського змісту, номоканон (XVIII ст.) (№ 77–79).

У ньому зазначено також джерела надходження рукописів до Подільського давньосховища. Серед дарувальників – відомі постаті, зокрема Антоній Юзеф Ролле (1830–1894), польський медик, письменник, дослідник історії Волині та Подолії. Серед його надходжень – “Compendium horologia solaris A. 1712” (№ 94), “Опыты и показание как очищают мед” (№ 113). Історико-географічні матеріали 1891 р. (№ 114) Ю. Ролле спочатку було передано Ю. Сіцінському для укладання історичного опису Кам’янецького повіту, а згодом від нього вони надійшли до Музею.

Усе ж традиційним засобом комплектування рукописних книг зібрання були надходження книг від православного духовництва з церков та монастирів Подолії. Значна частина пам’яток надійшла до Музею від самого укладача “Описания” Ю. Сіцінського, зокрема “Восследование праздникам...” XVIII ст. (№ 25), записки семінарського курсу з сільського господарства, хімії та археології 1848–1850 рр. (№ 103). Деякі

літургічні рукописи надійшли до Музею за посередництва та турботою власне Ю. Сіцінського: це октоїхи XVII–XVIII ст. з церков с. Завадівки Кам'янецького повіту XVIII ст. (№ 56–57), тріодь цвітна XVII ст., мінея XVIII ст. з церкви с. Курашовець Могилівського пов. (№ 16; 33) помяник (№ 88) тощо. Грецькі матеріали передали з Георгіївської (колишньої грецької) церкви м. Могильова-Подільського.

Доля Ю. Сіцінського склалася трагічно. Фундатор Подільського музею та його незмінний завідувач до 1922 р. у нових історичних умовах продовжував опікуватися фондами, одночасно займаючись й викладацькою діяльністю: з моменту відкриття в 1918 р. у Кам'янці-Подільському Українського університету працював приват-доцентом, а згодом професором богословського факультету. Пізніше він читав лекції з археології та історії мистецтв на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. У 1929 р. його безпідставно заарештували. Звільнений через відсутність складу злочину Ю. Сіцінський переїхав до Києва і в 1931–1933 рр. працював науковим співробітником Лаврського музею. Через хворобу він повернувся в Кам'янець-Подільський, де у 1937 р. помер. До кінця своїх днів учений займався науковою працею³⁶.

Однак справа життя Ю. Сіцінського – збереження та вивчення зібрання Церковно-археологічного музею у Кам'янці-Подільському – за часів радянської влади втратила свою актуальність. Тому історія його фондів склалася досить типово в умовах тогочасних історико-політичних змін: Музей реорганізовано у 1919 р. в губернський, у 1924 р. – в окружний історичний, а на початку 30-х років – у Краєзнавчий музей м. Кам'янця-Подільського³⁷. Згодом, згідно із загальною державною концепцією централізації бібліотечних та архівних матеріалів, комплекс рукописних книг із Кам'янця-Подільського перевезено до ВБУ у Києві, де вони зберігаються й донині в Інституті рукопису НБУВ, у фонді I “Літературні матеріали”.

Архівні документи ІР НБУВ свідчать, що згадані в рукопису Ю. Сіцінського та в публікації “Опись предметов старины” рукописні матеріали передано до ВБУ згідно з актами від 8 червня 1932 р. та 2 березня 1933 р.³⁸. Обліковий документ “Список рукописів Кам'янець-Подільського краєзнавчого музею, що їх передано до ВБУ” було укладено за графами: 1). Порядковий №; 2). № за списком “Описи предметов старины” Ю. Сіцінського 1909, № 2; 3). Описання рукописів. Список складався з 127 рукописних одиниць. Серед них – цінні кириличні рукописні книги: Четвероевангеліє уставного письма кінця XV – початку XVI ст., Четвероевангеліє воєводи Антона, Четвероевангеліє XVI ст. (в аркуш, без початку, з місяцесловом наприкінці), Четвероевангеліє 1595 р., зафіксовані під № 1–4. У списку зазначено богослужбові книги

XVII–XVIII ст.: апостоли, мінеї святкові та загальні, тріоди, октоїхи, ірмологіони, служебники, четві мінеї, святоотечеські повчання, нотні книги, писані півуставом та скорописом XVII–XVIII ст. Мова рукописних матеріалів, переважно, церковнослов'янська, російська та українська.

Разом із цим комплексом надійшла низка рукописів польською та латинською мовами. У цій групі – скоропис девоційного змісту “Kazania na różne święta u niedziele przez Jegomość xiędza Kozickiego...”, у 4-ку, на 510 арк., в паперовій обкладинці зі шкіряним корінцем, з пізнішою припискою 1739 р. (№ 60); популярний у XVII ст. у жанрі дорожних нотаток “Dyaryusz peregrynacye...” 1605–1650 pp., у 4-ку, в пергаментній палітурці; недатований рукопис з догматичного богослів'я – “Katechizm nauki katolickiej”, у 16-ку, в шкіряних палітурках, 460 стор. (№ 108); зошит релігійних віршів “Piesn o Nayswietszym sakramencie” XIX ст. (№ 90); курси логіки та словесності з Барського василіанського училища XVIII ст., у 4-ку, на 69 арк., (№ 79).

У списку надходжень наявні також рукописи грецькою мовою – нотні книги крюкового письма XVII–XVIII ст. (№ 51–52); номоканон 1612 р. без початку (№ 125); грецький рукопис 1766р., на 28 арк. (№ 61). Однак, Ю. Сіцінський, присвятивши власні студії винятково церковнослов'янським кодексам, не був досконалим знавцем класичних мов, зокрема грецької, через що деякі його описи грецьких рукописів викликають критичні зауваження з боку сучасних палеографів, зокрема, “грецька книжка з нотатками господарчого характеру XVIII ст., у 4-ку” фактично виявилася сентенціями Антонія Мелісси, візантійського автора XII ст.³⁹.

Зауважимо, що позиції рукописів зі списку надходжень із Кам'янця-Подільського було звірено з виданням “Описи предметов старины” Ю. Сіцінського 1909 р. Також було продубльовано з останнього джерела реєстраційний опис неідентифікованого рукопису на 57 пергаментних аркушах, зшитого у дерев'яних дошках – “невідомого письма” (№ 64). На жаль, за браком інших кодикологічних ознак, цей рукопис не вдалося атрибутувати та навіть ототожнити з певним рукописом зі складу сучасних фондів ІР НБУВ.

Слід зазначити, що фонди рукописного зібрання Кам'янець-Подільського музею до ВБУ потрапили не у повному обсязі: на жаль, кілька рукописів так і не надійшли до неї. Згідно зі списком, біля певних позицій занотовано “не здано”: це номоканон грецькою мовою XVIII ст. (№ 63), частина октоїха XVIII ст. (№ 49) тощо. Наприкінці зазначено, що у Кам'янець-Подільському музеї залишилися як експонати 9 рукописів, а деякі взагалі не вдалося розшукати. Отже, за актом від 8 червня 1932 р., засвідченим печаткою Кам'янець-Подільського краєзнавчого музею, рукописи здала його охоронець Андреева, а при-

йняла їх у присутності заступника директора ВБУ В.Ф. Іваницького співробітниця Павлова⁴⁰.

Ще одне передавання 127-ми згаданих рукописів у межах ВБУ, як свідчить акт від 2 березня 1933 р., відбулося від П. Горянського до завідувача відділу рукописів М. Геппенера. У цьому списку є уточнення щодо відсутніх та незданих рукописів, про які йшлося в попередньому акті передачі від 8 червня 1932 р.: деякі з них вдалося відшукати, і їх було передано до ВБУ, зокрема № 39 та 49. Водночас у новому списку зазначено комплекс рукописів XVIII–XIX ст. церковнослов'янською, латинською, польською, французькою мовами. Крім уже вказаних подільських рукописів, надійшли ще 76 од. зб. з інших книгосховищ Кам'янець-Подільського, а саме: з бібліотеки Кам'янець-Подільської духовної семінарії, з невідомої збірки, з бібліотеки Кам'янець-Подільського університету та поодинокі – з Кам'янець-Подільського давньосховища та Подільського церковно-археологічного товариства. Слід додати, що в списку, крім згаданих рукописів, названа навчальна література: курси богослів'я, філософії, риторики, поетики, курси й з інших галузей, зокрема, медицини – терапії, фармакології, фізіології кінця XVIII – початку XIX ст. Тоді ж надійшли й матеріали 1921 р. Павла Григоровича Клепатського, історіографа, архівіста, з 1917 р. приват-доцента Українського університету у Кам'янці-Подільському (2 рукописні одиниці)⁴¹. Загалом до відділу рукописів ВБУ 2 березня 1933 р. М. Геппенер прийняв 205 рукописних одиниць⁴².

Нині справа кодикологічного дослідження рукописних книг із Кам'янець-Подільського, що зберігаються у фондах ІР НБУВ, розпочата свого часу подільським ученим Ю. Сіцінським, продовжена у працях сучасних дослідників, які працюють у галузях історії мови та спеціальних історичних дисциплін – джерелознавства, палеографії, кодикології, кодикографії⁴³.

Науковий доробок Ю. Сіцінського та І. Каманіна в дослідженні рукописних пам'яток Подільського краю сягнув далеко за межі суто регіональних студій й нині є необхідним для дальшого розвитку кодикологічних студій в Україні.

¹ *Мицук С. М.* Книжкові пам'ятки Подільського історико-археологічного товариства в науково-книгознавчій спадщині Ю. Й. Сіцінського // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 18: На пошану проф. В. С. Степанкова. – С. 167–175; *Земський Ю. С.* Сіцінський Юхим (Євтим) Йосипович // Українські архівісти. Вип. 1 (XIX ст. – 1930-ті рр.) – К., 1999. – С. 301–303; *Він же.* Матеріали Інституту рукопису ЦНБ НАН України ім. В.І. Вернадського про діяльність Ю. Й. Сіцінського // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. – Хмельницький, 1995. – С. 292–294; *Він же.* Подільський епархіальний історико-статистичний комітет (ста-

новлення та діяльність). – Хмельницький, 1997. – 26 с.; *Стрельський Г. Сіцінський Юхим (Євтим) Йосипович – Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник / Серія “Українські історики”. – Вип. 2, ч. 2. – К., 2004. – С. 291–293.*

² *Домарацька К.* Каманін Іван Михайлович // Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. Вип. I (XIX ст. – 1930-ті рр.). – К., 1999. – С. 157–159; *Климова К.* Каманін Іван Михайлович // Українські архівісти. (XIX–XX ст.). Біобібліографічний довідник. – К., 2007. – С. 266–268.

³ *К-ч [Крип'якевич].* П'ятидесятиліття наукової праці Єфима Сіцінського // ЗНТШ. – Т. 151. – Львів, 1931; *Василенко М.* Наукова діяльність Івана Михайловича Каманіна // Зап. соц.-екон. відділу УАН. – К., 1926. – Т. II–III. – С. 54–64; *Щербина В.* Іван Михайлович Каманін // Зап. соц.-екон. відділу УАН. – К., 1926. – Т. II–III. – С. 47–53.

⁴ Держархів Хмельницької обл., ф. Р-3333, оп.1, спр. 17.

⁵ Там само, арк. 56.

⁶ Там само, арк. 71 зв.–72.

⁷ Там само, арк. 71.

⁸ Там само, арк. 79–81.

⁹ Там само, арк. 69–69 зв.

¹⁰ Там само, арк. 77.

¹¹ Там само, арк. 77.

¹² Там само, арк. 73 зв.

¹³ Новый энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., б.г. – Т. 16. – С. 399–400; Полный православный богословский энциклопедический словарь. – Б. м., б.г. – Т. 1. – С. 748.

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф. Р-3333; оп. 1, спр. 17, арк. 75–76.

¹⁵ Там само.

¹⁶ *Евсеев И.* Описание рукописей, хранящихся в Орловских древлехранилищах. – Вып. 1. – Орел, 1905. – 172 с.

¹⁷ Там само, арк. 94–95.

¹⁸ Новый энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – СПб., б.г. – Т. 17. – С. 299.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф. Р-3333; оп. 1, спр. 17, арк. 94–94 зв.

²⁰ Там само, арк. 96–98.

²¹ Там само, арк. 94–95.

²² Там само.

²³ *Евсеев И.* Описание рукописей... – Арк. III.

²⁴ *Домарацька К.* Каманін Іван Михайлович... – С. 157–159; *Климова К.* Каманін Іван Михайлович... – С. 266–267.

²⁵ *Каманин И. М.* Метрический метод в палеографии и результаты его приложения к изучению южно-русского устава и полуустава // Известия XIII Археологического съезда. – Х., 1905. – № 6. – С. 44–46.

²⁶ IX отделение. Археография и Архивоведение // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе. 1905. – Т. 2. – М., 1908. – С. 207–209; *Каманин И. М.* Главные моменты в истории развития южно-русского письма в XV–XVIII вв. // Палеографический сборник: Материалы по истории южно-русского письма в XV–XVIII вв. – К., 1899. – С. 1–19; *Он же:* Палеографический сборник. Материалы по истории южно-русского письма в XV–XVIII вв., изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вып. 1. – К., 1899. – 109 с.

- ²⁷ *Домарацька К.* Каманін Іван Михайлович... – С. 157–159.
- ²⁸ Держархів Хмельницької обл., ф. Р-3333, спр. 17, арк. 1–33, 44.
- ²⁹ Там само, арк. 22–22 зв.; Палеогр. Опис. Рукоп. № 22; Под. Музей, № 9, арк. 19–19 зв.; Палеогр. опис. Рукоп. №13.
- ³⁰ Там само, арк. 12–12 зв.
- ³¹ Там само, арк. 6.–7, Палеогр. опис. Рукоп. № 3.
- ³² Там само, арк. 44.
- ³³ *Дубровіна Л. А.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1994. – 262 с.
- ³⁴ Опись предметов старины.– Каменец-Подольск, 1909. – [Т.] 2. / сост. Е. Сецинский – 105 с. – (Труды Подольского церковного ист.-археол. об-ва. – Вып. 11. – Камянец-Подольск, 1911).
- ³⁵ Там само. – С. 66.
- ³⁶ *Стрельський Г.* Сіцінський Юхим (Євтим) Йосипович... – С. 291–293.
- ³⁷ Радянська енциклопедія історії України. Т. 2. – К., 1970. – С. 301.
- ³⁸ Архів ІР НБУВ, оп. 1, спр. 43. – Акти... за 1932–1933 рр., арк. 52–61 зв.; арк. 98–98 зв.; *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – С. 162–163.
- ³⁹ *Чернухін Є.К.* Грецька рукописна спадщина в Києві. Історіографія та огляд матеріалів IV–XX ст. – К., 2002. – С. 26.
- ⁴⁰ Архів ІР НБУВ, оп. 1, спр. 43. – Акти... за 1932–1933 рр., арк. 61 зв.
- ⁴¹ *Портнова Т.* Клепатський Павло Григорович // Українські архівісти. Вип. I (XIX ст. – 1930-ті рр.). – К., 1999. – С. 164–165.
- ⁴² Архів ІР НБУВ, оп. 1, спр. 43. – Акти... за 1932–1933 рр.. ; арк. 98–98 зв.
- ⁴³ *Дубровіна Л. А., Гальченко О. М.* Кодикографія української та східно-слов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. – К., 1992. – 153 с.; *Дубровіна Л. А.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1994. – 262 с. та ін.

S. BULATOVA, S. MISCHUK

E. I. Sicinskiy and I. M. Kamanin as researchers of the handwritten books of Podol old-depository (1904–1907) and historical fate of the handwritten collection

The article is considered deposit of world known historians, arkheographs, archives – E. I. Sicinskiy and I. M. Kamanin, in research of the handwritten monuments of Podol. Their contribution opens up to development of scientific method of historical and historical book learning descriptions of the handwritten books. Book learning of E. I. Sicinskiy's and I.M.Kamanin's research is showing the high level of science evolution in the beginning of XX ct.

ДО 70-РІЧЧЯ ОКСАНИ ОМЕЛЯНІВНИ ФРАНКО

11 квітня 2009 р. доктору історичних наук, професору Львівського національного університету Оксані Франко виповнюється 70 років.

Народилася О. О. Франко в м. Калуші на Івано-Франківщині в родині брата Івана Франка – Онуфрія. 1955 року закінчила Калуську середню школу № 1, а 1960 р. – історичний факультет ДДУ. З 1960 по 1968 рік мешкала в Санкт-Петербурзі, де працювала науковцем у центральних державних архівах. Відтак понад два десятиліття мешкала у Києві, де від 1968 до 1975 р. обіймала посади старшого наукового співробітника та завідувачки відділу Центрального державного історичного архіву в Києві.

П'ятнадцять років життя (1975–1990) присвятила українській археології, працюючи завідувачкою Науковим архівом Академічного Інституту археології, де періодично виїжджала в археологічні експедиції, щоб “відчутти смак” справжнього польового дослідження. Науковий архів Інституту археології належить до найбільших академічних архівів України і налічує понад 200 тис. од. зб. за XVIII–XX ст. Щорічно в той час до архіву надходило 180–200 звітів не тільки українських археологів, а й союзних та зарубіжних учених, які проводили археологічні розкопки на теренах України. Всі вони описувались, систематизувались, на них складалася картотека для залучення інформації до наукового обігу. Саме з архіву 1983 р. почалася комп'ютеризація в Інституті. Особливо шанобливо О. Франко ставилася до особових архівів і всіляко сприяла їх збиранню, опрацюванню і публікації матеріалів. За її керівництва опрацьовано особові архіви Л. Славіна, Дмитрова, В. Петрова, “Музею старожитностей при Київському університеті” та ін. Як фахівець у галузі археологічного джерелознавства та історії науки, О. Франко написала понад 20 оглядів архівної спадщини видатних археологів України, серед яких: Федір Вовк, Данило Щербаківський, Вікентій Хвойка, Сергій Гамченко, Микола Макаренко, Дмитро Яворницький. Ці джерелознавчі статті чекають своєї публікації. О. Франко вперше на початку “перебудови” назвала імена та надрукувала матеріали репресованих і заборонених в 30-і – 40-і роки вчених-археологів: Миколи Макаренка, Петра Курінного, Євгенії Козловської, Вадима Щербаківського. Декілька разів виступала на засіданнях Вченої ради з доповідями про їхні дослідження.

Додаткові матеріали про українських археологів О. Франко виявила в рукописних відділах бібліотек та архівосховищах Петербурга,

Москви, Одеси, Львова, Кракова, Праги, Парижа. Особливо “до душі” припав О. Франко особовий архів Федора Вовка, аналіз документів якого став фундаментом її докторської дисертації “Наукова і суспільно-політична діяльність Федора Вовка” (2000).

О. Франко активно займалася громадською роботою. Вона організувала зустрічі археологів з хором “Гомін” Леопольда Ященка в Миколаївській церкві Видубецького монастиря; бандуристом Миколою Литвином (де вперше познайомився автор твору “Яничари” археолог Борис Мозолевський з автором музики і виконавцем пісні Миколою Литвином). Від 1991 р. О. Франко – доцент кафедри історії та етнографії України Львівського національного університету імені Івана Франка. Після реорганізації кафедри 1995 р. було створено окрему кафедру етнології, де Оксана Франко працює донині, викладаючи загальну та українську етнологію, історію етнографічної науки, етнографію національних меншин України, народознавство, спецкурси “Наукова спадщина Федора Вовка”, “Вадима Щербаківського”, “Українська діаспора” та ін. 1995 року перебувала на стажуванні в Європейському центрі Наукового Товариства Т. Шевченка в Парижі (Сарсель). 2000 року захистила докторську дисертацію, від 2004-го – працює на посаді професора.

Вона автор понад 150 досліджень, серед яких “Кирило-Мефодієвське товариство” (у 3-х томах, К., 1994, 1995; співавтор), “Федір Вовк” (Нью-Йорк, 1997), “Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком” (Львів-Київ, 2001, співавтор). 2001 року у видавництві Європейського університету (м. Київ) побачила світ її книга “Федір Вовк – вчений і громадський діяч” (за темою докторської дисертації). Вона є одним з упорядників додаткових 51–53 томів Зібрання творів І. Франка у 50-ти томах (Київ, 2008). Публікувалась у США, Англії, Франції, Росії, Польщі, Чехії. Працює над спадщиною І. Франка, Ф. Вовка, В. Гнатюка, В. Щербицького та ін.

Оксана Франко – громадський діяч, ініціатор і одна із організаторів Музею Івана Франка в Калуші (1992), для цього віддала власний будинок. 1997 року “За значний внесок у становлення української державності та видатні особисті заслуги в розбудові міста” їй присвоєно звання почесного громадянина м. Калуша. У 1996 р., як одна з п’яти авторів серії праць “Українське національне відродження в документах та мемуарах” допущена до конкурсу на здобуття Державної премії в галузі науки і техніки за 1996 рік. 1998 р. видано “Щоденник О. Ф. Кістяківського”, у якому була упорядником обох томів, удостоєна премії ім. М. Грушеаського НАН України. Нагороджена медаллю Президії Верховної Ради УРСР “В пам’ять 1500-річчя Києва” (1983), відзнакою “Незалежності України – 10 років” (2001), Почесною грамотою Головного управління туризму і культури Івано-Франківської райдержадмі-

ністрації (2007). Публікації про неї можна знайти у виданнях: “Жінки України. Біографічний енциклопедичний словник” (К., 2001); “Новини з Академії. Українська Вільна Академія наук у США” (Нью-Йорк, 1997, № 21)Р. Горак. “Рід Якова” (Львів, 2001); Арсенич П. “Прикарпаття в життя каменяра” (Івано-Франківськ, 1996); “Калущина в іменах” (Дрогобич, 1999); М. Когут. “Калущина: люди і долі. Біографічний довідник” (Калуш, 2006, С. 212, 213.; “Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000” (Львів, 2000); “Мала енциклопедія народознавства” (Львів, 2008) та ін.).

Публікацію підготував **Андрій Франко**

To the 70th anniversary of Oksana Franko

The basic stages in life of the scientist, archivist O. O. Franko are reflected in the publication.

Леонід СКРИПКА

ГОГОЛІВСЬКИЙ БУЛЬВАР І ХУДОЖНІЙ СВІТ М. В. ГОГОЛЯ В м. МОСКВІ ТА ГОГОЛІАНА В КИЄВІ

“Перед Гоголем потрібно благоговіти як перед людиною обдарованою найглибшим розумом і найніжнішою любов’ю до людей”, – так писав про великого Миколу Гоголя його сучасник Тарас Шевченко.

Як перший реаліст у зображенні картин дійсності тодішньої Росії, людських вад, суті буття, подарувавши нам безсмертні типи героїв, Гоголь навіть в цьому залишався великим гуманістом, який любив людей в усіх їхніх проявах. Його сміх, м’який сарказм, глибина думки про людську сутність будуть завжди безсмертними, як безсмертний народ, його дух, все те, що робить нас чистішими, духовно багатшими, робить нас людьми.

19 березня 2009 року у Москві у приміщенні музею О. С. Пушкіна документальною виставкою “Гоголівський бульвар. Художній світ М. В. Гоголя в документальних пам’ятках ХІХ–ХХ ст.” відкрилися урочистості у Російській Федерації, присвячені 200-річчю від дня народження геніального письменника.

Виставка, організована Російським державним архівом літератури і мистецтва та Державним музеєм О. С. Пушкіна під егідою Міністерства культури Російської Федерації та Уряду Москви за участю Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Державної Третьяковської галереї, Всеросійської державної бібліотеки ім. О. М. Горького, Російської академії мистецтв, Державного літературного музею, Державного академічного Великого театру Росії, Державного академічного Малого театру Росії, Державного академічного центрального театру ляльок ім. С. В. Образцова, Кіноконцерну “Мосфільм”, Телекомпанії “Росія”, Кінокомпанії “Централ Партнершип” та приватних колекціонерів.

У трьох виставкових залах експонувалися оригінали та копії документів, численні (у тому числі – прижиттєві) портрети М. В. Гоголя, його особисті речі (зокрема, славнозвісний шкіряний портфель), книжкові та журнальні видання різних років, фотографії сцен вистав і фільмів, театральні костюми, реквізит.

Україна в ці дні вшановує свого великого земляка численними документально-книжковими і художніми виставками, науковими конференціями, новими виданнями безсмертних творів.

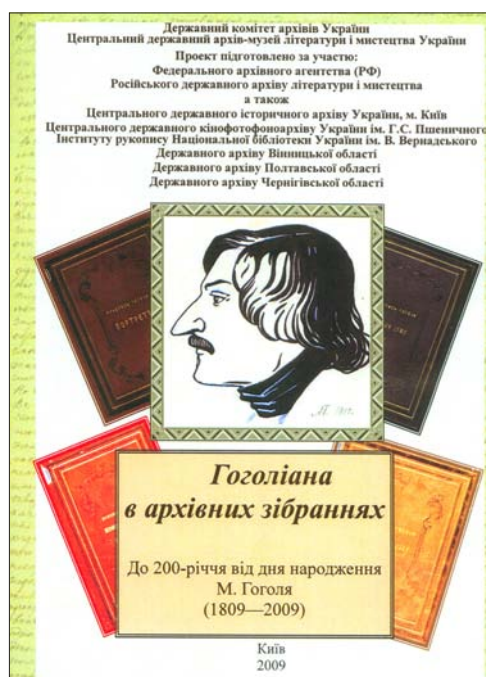
Велика документально-книжкова виставка, присвячена 200-річчю від дня народження письменника, відкрилася 31 березня в приміщенні Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Її експонати – документи центральних і обласних державних архівів України, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, а також безцінна документальна спадщина М. Гоголя, люб’язно надана шановними колегами з Російського державного архіву літератури і мистецтва.

Унікати виставки в Києві – це лист юного Гоголя до батьків із Ніжина в період його навчання в тодішній гімназії Вищих наук (1821), прохання про допуск гімназиста Гоголя-Яновського до іспиту (1824), рукописи окремих сторінок роману-поєми “Мертві душі”, повісті “Тарас Бульба”, “Вибраних місць із листування з друзями”, п’єси “Гравці”, перекладу комедії Джованні Жіро “Дядька в затруднителі” з італійської, листування з матір’ю, сестрою, друзями (матеріали Інституту рукопису НБУВ); список учнів Ніжинської гімназії Вищих наук ім. князя І. Безбородька, в т. ч. М. Гоголя (Яновського), відомості про оцінки майбутнього письменника (1822–1828) з фондів Державного архіву Чернігівської області.

Цінність мають також матеріали Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (Циркуляри про заборону ввезення творів М. Гоголя в Росію з Лейпцига, про збирання пожертв на будівництво навчальних закладів ім. М. Гоголя, його пам’ятників в Україні в 1880-1900-х рр.).

Окремий розділ виставки – “Вшанування пам’яті М. Гоголя” – висвітлює урочистості, присвячені 100-літтю від дня народження М. Гоголя (1909), а також святкування 1920-х, 1940-1950-х рр., зокрема, відкриття літературно-меморіальних музеїв в селах Сорочинці, Василівка (нині – Гоголеве), Миргороді (з фондів Державного архіву Полтавської області).

У розділі “М. Гоголь на всі часи” експонуються також матеріали образотворчого і театрального мистецтва з фондів ЦДАМЛМ України: ілюстрації до творів М. Гоголя художників І. Жа-

Обкладинка каталога виставки у Києві

кевича, О. Хвостенка-Хвостова, С. Адамовича, В. Якубича, В. Голованова, Р. Марголіної, В. Литвиненка, М. Сліпченка. Книжкова графіка представлена іменами А. Середи, О. Юнак, В. Фатальчука. Безцінні матеріали ескізів декорацій, костюмів художників А. Петрицького, Г. Нестеровської, М. Духновського, О. Сальмана, до творів М. Гоголя, інсценуєваних на кону драматичних, оперних театрів, фотографії акторів, які виконували ролі у виставах і фільмах за творами М. Гоголя. Цікава велика книжкова колекція творів М. Гоголя, виданих від другої половини XIX ст. до наших днів.

Творчість М. В. Гоголя давно стала своєрідним містком єднання двох великих народів України та Росії.

L. SKRYPKA

The Gogol's boulevard and an artistic world of M. V. Gogol in Moscow and the "Gogolian" in Kyiv

The article covers organization and content issues of the records exhibitions' dedicated to the M. V. Gogol's 200th anniversary in Moscow and Kyiv in March-April, 2009.

**Леонід СКРИПКА,
Михайло ХОДОРОВСЬКИЙ**

**МОВОЮ АРХІВНИХ
ДОКУМЕНТІВ**

Олександр Безручко. Невідомий Довженко. – К.: Фенікс, 2008. – 312 с.; 200 іл.

Упродовж останнього десятиліття поживалися культурологічні дослідження щодо відновлення призабутих сторінок нашої історії, і кіномистецтва зокрема. До славної когорти вже визнаних науковців, які відкривають українській громаді справжнього О. П. Довженка – С. В. Тримбача, Л. В. Череватенка, М. А. Шудрі, В. І. Марочки – належить і молодий учений О. В. Безручко.

“Невідомий Довженко” – не єдина книга цього автора. У минулому році побачив світ також підготовлений О. В. Безручком навчальний посібник “Педагогічний метод О. П. Довженка”.

Монографія “Невідомий Довженко” зображує маловідомі сторінки життя і творчості видатного українського митця. Злободенні питання порушує О. В. Безручко у першому розділі книги, висвітлюючи діяльність українсько-російської міждержавної комісії з опрацювання комплексу проблем, пов’язаних з архівом О. П. Довженка в рамках проекту “Повість полум’яних літ Олександра Довженка”. Автор наголошує на тому, що всебічне вивчення спадщини О. П. Довженка значно ускладнюється розпорошеністю матеріалів, які зосереджені в різних українських і російських архівах: центральних, обласних, галузевих, приватних зібраннях та ін. Принагідно слід зазначити, що перелік вміщених у монографії архівних установ укладено за допомогою працівників ЦДАМЛМ України.

На думку автора, перспективним є залучення до реалізації проекту “Повість полум’яних років Олександра Довженка” архівів українських і російських спецслужб: Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Центрального архіву Федеральної служби безпеки РФ, Центрального архіву зовнішньої політики РФ, Архіву Управління Федеральної служби безпеки по м. Москві та Московської області.

Автор обстоює ідею створення “умовного архіву О. П. Довженка”, тобто централізованої електронної бази даних про наявну документаль-

ну спадщину митця. Проблема ця надзвичайно важлива. Цілком слушно зазначає О. В. Безручко, що лише на основі автентичних архівних документів можливо в повному обсязі відтворити життєву і творчу біографію Майстра.

Архівними джерелами (чимало з яких залучено до наукового обігу вперше) живляться наступні розділи книги, у яких робиться спроба реконструкції початку педагогічної діяльності О. П. Довженка, розповідається про його роботу в Київському державному інституті кінематографії та режисерській лабораторії на Київській кінофабриці. У книзі вміщено різні за складом архівні документи: листування Олександра Петровича з колегами, партійними функціонерами, тексти його лекцій, виступів, уривки з кіносценаріїв, фрагменти спогадів. Поряд з цим використано розсекречену службову документацію. Мовиться, передусім, про оперативні зведення, укладені співробітниками НКВС стосовно “антирадянських настроїв” О. П. Довженка, його ставлення до політичних подій, що відбувалися в СРСР. Знаменно, що після появи довженківських фільмів за кордоном, він здобув не тільки визнання світової громадськості, але й опинився у полі зору іноземних спецслужб. Це засвідчують вміщені у монографії розсекречені матеріали французької секретної служби “Сюрте”, польської – “Дефензиви”. О. В. Безручком надруковано також донесення агентів гестапо про виступ О. П. Довженка на антифашистському мітингу в Києві (1938).

Отже, на основі архівних документів у книзі відтворено атмосферу доби, у якій жив і творив О. П. Довженко, перебуваючи під наглядом радянських репресивних органів та іноземних спецслужб, окреслено трагізм ситуації, у якій опинився О. П. Довженко – митець світового масштабу.

Новим фактичним матеріалом насичені розділи монографії, що розповідають про учнів О. П. Довженка і митців, які відвідували його заняття в Київському державному інституті кінематографії та режисерській лабораторії на Київській кінофабриці: П. П. Вершигори, В. О. Галицького, В. С. Довбищенка, Б. К. Дробинського, Г. Д. Затворницького, В. М. Іванова, О. С. Іщенка, М. О. Казневського, Л. І. Кохно, Г. Т. Крикуна, М. К. Макаренка, О. І. Мішуріна, С. Ф. Цибульник, О. М. Шопіна та ін. Біографічні довідки про більшість із цих осіб вміщено в іменному покажчику.

Процес наукового опрацювання архівних документів, особливо тих, що були не відомі раніше, вимагає від дослідників здатності до зіставлення та порівняння, оперування значним масивом літератури, культури художньої критики та творчого вміння вбачати в архівних рядках “живої” біографії видатного режисера ХХ сторіччя. Монографія О. В. Безручка відповідає цим вимогам і дозволяє говорити про збагачення наукового знання, передусім, стосовно теоретичного та практич-

ного доробку О. П. Довженка в галузі кінопедагогіки та його особистого внеску до організації системи кіноосвіти в Україні.

Заслуговує на позитивну оцінку стиль подання матеріалу. Між рядками об'єктивної та стислої мови архівних документів можна безпосередньо помітити емоційну та зацікавлену інтонацію автора дослідження. О. В. Безручко вдало поєднує ретроспективні факти із проблемами сучасного кінопроцесу, знаходить та аналізує сегменти перетинів “минуле-сучасне”, що актуалізує архівну інформацію, позбавляючи її заідеологізованих штампів.

У монографії “Невідомий Довженко” є й велика кількість переважно невідомих або маловідомих ілюстрацій – документів і фотографій, які унаочнюють ідеї і висновки автора.

Книга О. В. Безручка завершується нагадуванням, що у нинішньому 2009-му році мають бути розсекречені щоденники О. П. Довженка, які зберігаються нині у Російському державному архіві літератури і мистецтва. “Маємо сподівання на розсекречення документів із російських спецхранів, – зазначає автор, – що допоможе зробити ще один крок до справжнього Олександра Петровича Довженка із звичайними людськими, а не вимушеними плакатно-мітинговими думками, сподіваннями, планами”¹. Не викликає сумніву, що рецензована книга сприятиме вирішенню цього надзвичайно важливого завдання. Монографія О. В. Безручка “Невідомий Довженко” стане також у нагоді творцям фундаментальної історії українського кіномистецтва, яка має ґрунтуватися на документальній основі та історичній достовірності.

¹ *Безручко С. В. Невідомий Довженко.* – К.: “Фенікс”, 2008. – С. 256.

**L. SKRYPKA,
M. KHODOROVSKY**

**In archival records language.
Olexandr Bezruchko. An unknown Dovzhenko**

Representation of a new S. Bezruchko's monography compiled on the basis of the archival records on the life and activity of the eminent Ukrainian artist O. P. Dovzhenko revealed by author.

Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА

**З ІСТОРІЇ ПОВЕРНЕННЯ ФОТОДОКУМЕНТІВ
ЦДКФФА УКРАЇНИ ім. Г. С. ПШЕНИЧНОГО,
ВИВЕЗЕНИХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

20 листопада 2008 р. у приміщенні Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України відбулася урочиста церемонія передавання Федеральним архівом Німеччини Центральному державному кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного 246 фотопозитивів, вивезених із фондів архіву під час Другої світової війни.

Передані фотопозитиви – це копії негативів-оригіналів, які в довоєнний період зберігалися у Всеукраїнському центральному фотокіноархіві. Створений 20 червня 1932 р., у перші роки своєї діяльності архів комплектувався лише фотодокументами. На початок німецько-радянської війни у ньому було сконцентровано 117052 фотодокументи, з яких взято на облік – 114523¹. Понад 105 тис. фотодокументів – негативи на склі розміром 4×6, 6×9, 9×12, 10×15, 13×18, 18×24 см. Основну частину документального комплексу склали фотодокументи, які відтворювали історію України перших радянських десятиліть.

Напередодні війни на архівне зберігання вперше надійшли кінодокументи (близько 50 тис. м кіноплівки)².

Основними архівними довідниками, що забезпечували облік і пошук документів, були книги обліку (описи) та довідкова і тематична картотеки на фотодокументи. На кінодокументи довідкового апарату у довоєнний період не створено.

На початку німецько-радянської війни діяльність архіву було призупинено. Весь документальний комплекс залишався у Києві. Під час нацистської окупації Києва у жовтні 1941 р. представники Оперативного штабу А. Розенберга взяли під контроль усі музеї, бібліотеки, архіви та архівосховища на території Києво-Печерської лаври, у тому числі Всеукраїнський центральний фотокіноархів*. При його попередньому огляді співробітниками Оперативного штабу було виявлено 70 тис. фотонегативів на склі та декілька тисяч на плівці³. У травні 1942 р. документальний фонд архіву разом із фотокартотекою було перевезено з Києво-Печерської лаври до сховища Оперативного штабу.

Незадовго до визволення м. Києва радянськими військами, у вересні і жовтні 1943 р., нацисти вивезли документи архіву до м. Ратібора (Польща). Внаслідок військових дій документальний комплекс архіву зазнав подальшого переміщення і розпорошення.

* У довоєнний період архів власного приміщення не мав і розташування у 26-му корпусі Музейного містечка.

Після відновлення 1 грудня 1943 р. діяльності архіву розпочато роботу з розшуку документів. 1945 р. для розшуку архівних документів, вивезених за межі України, директор архіву Г. Пшеничний у складі групи працівників архівних органів НКВС УРСР отримав відрядження до Німеччини й Чехословаччини. В результаті пошукових операцій виявлено і повернено до архіву близько 50 тис. фотодокументів з м. Дрездена (1946) і 17 190 – з м. Відня (1947), а також фотокартотеку, що налічувала 18 тис. карток. Тим часом у Києві було віднайдено складені у довоєнний час описи, за якими проводилося звіряння повернених фотодокументів.

Здобуття Україною незалежності актуалізувало пошук і повернення в країну культурних цінностей. Так, у 1993 р. заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Г. Боряк після відвідин Федерального архіву Німеччини (м. Кобленц) повідомив про наявність у ньому «руського архіву» фотодокументів. Інформація підтверджувалася ксерокопіями кількох фотознімків з анотаціями до них. Після детального вивчення шифрів, текстівки одного з них, і порівняння їх з існуючими описами виявилось, що це копія фотодокумента архіву – негатива на склі розміром 13×18 із зображенням Всеросійської сільськогосподарської і промислової виставки 1913 р. у Києві.

У 1996 р., перебуваючи у службовому відрядженні у Федеральному архіві Німеччини, директор ЦДАГО України Р. Пиріг з'ясував, що в ньому зберігаються лише копії фотодокументів (фотопозитиви), вивезених з архівів Радянського Союзу. Вони надійшли разом з іншими документами до Федерального архіву ФРН із США в 1960-х рр. XX ст.

У вересні 1997 р. Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей через МЗС України одержала від Федерального архіву Німеччини п'ять ящиків з фотопозитивами. Після детального вивчення цих документів співробітники архіву з'ясували, що із 3890 фотопозитивів – 3278 – є копіями фотодокументів, вивезених із архіву за межі України. За змістом вказані позитиви фрагментарно відображали політичне, соціально-культурне, економічне життя України за довоєнний період. Решта 612 знімків, авторами яких є німецькі фотографи (Рік, Кресс, Ліпке), датуються 1942–1944 рр. На них зафіксовано окремі види міст Києва, Харкова, побутові сцени, порцелянові вироби одного з музеїв Києва; розкопки у червні 1943 р. місць масових поховань у Вінниці, а також події, що стосуються території інших республік колишнього СРСР (Росії, Білорусії).

У листопаді 1997 р. відбулася урочиста церемонія передавання фотопозитивів Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей Центральному державному кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Заняття з військової справи у таборі Н-ської частини.
с. Яківці, Полтавського окр., 1930 р.

Курсант Київського артилерійського училища на практичному занятті.
м. Київ, 1939 р.

Червоноармійці Н-ської частини
читають текст воїнської присяги
під час політичної підготовки.
м. Харків, 1935 р.

Заняття з військової справи
у таборі Н-ської частини.
с. Яківці, Полтавського окр.,
1930 р.

З метою подальшого розшуку втрачених фотодокументів довоєнного Всеукраїнського фотокіноархіву у листопаді 2003 р. у Федерального архіву Німеччини побувала помічник директора архіву Н. Слончак.

У результаті проведеної нею роботи встановлено, що 3278 позитивів, переданих Центральному державному кінофотофондархіву України у 1997 р., виготовлені з дубль-негативів, які в свою чергу було виготовлено фотоархівом Федерального архіву ФРН із позитивів, що надійшли разом з іншими документами із США в 1960-х рр. XX ст. У фотоархіві Федерального архіву Німеччини переважну їх більшість було включено до фонду 131.

Разом з тим виявилось, що частину цих фотопозитивів було включено до інших фондів, а отже – копії з них у 1997 р. до ЦДКФФА України не надійшли.

Черговим кроком у продовженні співробітництва Українсько-німецької комісії з питань повернення та реституції втрачених та незаконно переміщених культурних цінностей стало останнє передавання Федеральним архівом Німеччини Центральному державному кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного фотопозитивів.

Нижче публікуються фотодокументи з останнього надходження, присвячені обороноздатності СРСР.

T. YEMELJANOVA

**From history of returning of documentary photographs
of CSFFSA of Ukraine named after G. S. Pshenichny,
taken out during World War II**

In a historical succession is recreated the process of searching and returning documentary photographs of the Central State Film, Photo and Sound Archive named after G. S. Pshenichny, taken out in the years of World War II. There are published documentary photographs from the last receipt, dedicated to defence capability of the USSR.

Людмила ДЕМЧЕНКО

ПОПОВНЕННЯ КОЛЕКЦІЇ ЦДІАК УКРАЇНИ

10 лютого 2009 р. у приміщенні комплексу споруд центральних державних архівів України відбулося урочисте передавання Надзвичайним і Повноважним Послом Сполучених Штатів Америки в Україні п. Вільямом Б. Тейлором мікрофотокопій документів з Національного архіву США у Вашингтоні до Центрального державного історичного архіву України, м. Київ. Зазначені матеріали – 7 роликів мікрофільмів, що містять 13 томів листування між генеральним консульством США в Одесі та Державним Департаментом США – охоплюють історичні події з історії України XIX – початку XX ст. Це – не тільки поточні звіти та реляції про ті чи інші конкретні події, але й спостереження американських дипломатів над особливостями історії України й Росії. “У цих документах ви знайдете американське бачення української та російської історії, зокрема американську думку про Кримську війну, бомбардування Одеси, юридичний статус російських євреїв, повстань в Одесі у 1903–1905 роках та повстання на Чорноморському флоті у 1905 році”, – сказав Вільям Тейлор.

Дипломатична кореспонденція, що поповнила колекцію ЦДІАК України, слугуватиме винятково цінним історичним джерелом для дослідників українсько-американських відносин та історії дипломатії.

Посол США в Україні п. Вільям Б. Тейлор та Голова Держкомархіву України п. Ольга Гінзбург під час передавання копій архівних документів

Посол США в Україні п. Вільям Б. Тейлор та в.о.директора ЦДІАК України п. Людмила Демченко під час підписання актів приймання-передавання документів

У церемонії взяли участь Надзвичайний і Повноважний Посол США в Україні Вільям Тейлор з дружиною, голова Держкомархіву України О. П. Гінзбург, радник з питань преси, освіти та культури Посольства США в Україні Крістофер Фітцджеральд, інші офіційні особи, керівництво та співробітники Держкомархіву та центральних державних архівів України.

У рамках урочистої церемонії еспонувалися виставки документів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, що висвітлюють історію українського народу та українсько-американські взаємини. Після урочистої церемонії гості відвідали Центральний державний історичний архів України, м. Київ, де ознайомилися зі станом забезпечення зберігання документів Національного архівного фонду України та роботою користувачів у читальному залі та каталогах архіву.

L. DEMCHENKO

Stocking of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv collection

Information on the handing over of micro photocopies from the US National Archives and Records Administration to the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv by the Extraordinary and Plenipotentiary U.S. Ambassador to Ukraine William B. Taylor

Надія ЛИХОЛОБ

КРУГЛИЙ СТІЛ

“ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНУ”

Останнім часом проблема повернення культурних цінностей в Україну, і зокрема документальної спадщини, її вивчення та залучення до наукового обігу набула особливої актуальності. Окремі архівні та мистецькі колекції, створені діячами української еміграції в різні періоди, повертаються сьогодні в Україну – в оригіналах, копіях, публікаціях, але повільніше, ніж цього хотілося б. Уповільнення цих темпів пов'язано не тільки з недосконалістю законодавчої бази, але й з втраченою вотуму довіри української діаспори до України та зміною поколінь в українській діаспорі, що загрожує збереженню цінних архівних документів. Перед українським суспільством постало завдання організації інтелектуального доступу до комплексу джерел з української історії, які зберігаються в зарубіжних архівних центрах та інших установах.

Розв'язанню цих завдань та виробленню конструктивних рішень щодо вдосконалення механізмів повернення культурних цінностей, у тому числі й архівних, в Україну та внесення змін до Закону України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” № 1068-XIV від 21 вересня 1999 р. було присвячено круглий стіл “Повернення культурних цінностей в Україну”, що відбувся 11 лютого 2009 р. у приміщенні Дипломатичної академії України.

Організаторами заходу виступили Комітет Верховної Ради України з питань культури і духовності, Міністерство закордонних справ України, Міністерство культури і туризму України, Державний комітет архівів України, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, Центральний державний архів зарубіжної україніки.

На урочистому відкритті виступили ректор Дипломатичної академії України при МЗС України проф. Б. І. Гуменюк, голова Комітету з питань культури і духовності В. О. Яворівський, голова Ради з питань етнопатриотичної політики при Президентові України, экс-Міністр закордонних справ України Г. Й. Удовенко, экс-Міністр закордонних справ України А. М. Зленко, заступник Міністра культури і туризму України М. М. Яковина, перший голова Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України О. К. Федорук, заступник Голови Державного комітету архівів України К. Є. Новохатський, які відзначили складність та значущість проблеми повернення культурних цінностей в Україну та вказали на важливість проведення круглого столу у Дипломатичній академії України в контексті необхідності виховання

нового покоління українських дипломатів та формування їх патріотичного світогляду.

У рамках круглого столу “Повернення культурних цінностей в Україну” відбулося кілька акцій, зокрема презентація Центрального державного архіву зарубіжної україніки та виставки про перші документальні надходження до нього. Презентація цієї виставки стала можливою насамперед завдяки сприянню Міністерства закордонних справ України та його Генерального консульства України в Пряшеві (Словаччина), яке у квітні 2008 р. передало на зберігання до ЦДАЗУ приватну колекцію документів із Словаччини. Вона висвітлює громадсько-політичну та освітянську діяльність українських емігрантських організацій, театральне та літературне життя українських емігрантів у Чехословаччині у міжвоєнний та воєнний період. Серед матеріалів, представлених у експозиції – окремі документи з життя Української господарської академії в м. Подебради (ЧСР) у 1922–1935 рр.; документи, присвячені трагічній загибелі 25 травня 1926р. Симона Петлюри; документальні та фотоматеріали із таборового життя інтернованих українських військовополонених; часописи дитячих притулків у м. Подебради та інших містах Чехословаччини; сатиричні журнали української еміграції, що видавалися у Відні, Львові, Празі у 20–30-ті роки ХХ ст.; листи та рукописи актора Миколи Садовського; твори відомого поета О. Олеся з автографом; оригінали поштової листівки О. Кобилянської та її фото у колі близьких людей та ін. Ці та багато інших документів, дають можливість розкрити невідомі для сучасників сторінки життя українців на вигнанні.

Великий інтерес викликали також і експозиції виставок “Історія повернення фотодокументів до Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. Пшеничного” та “Живопис Володимира Винниченка”, де уперше був представлений мистецький спадок Володимира Винниченка, переданий Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України із сховищ Бахметевського архіву (США).

Питанням правового та організаційного забезпечення повернення в Україну культурних цінностей, актуальним проблемам повернення “еміграційної” архівної україніки, активізації участі дипломатичних та консульських представництв України у координації взаємодії архівних служб України з урядами європейських країн і українською діаспорою та іншим аспектам повернення культурних цінностей в Україну були присвячені доповіді М. М. Яковини, М. В. Скуратівського, Ю. Я. Кулініча, О. К. Федорука, С. І. Кота, С. А. Гальченка, В. Д. Боєчка, Н. О. Топішко, І. Б. Матяш, І. М. Ключковської, М. Г. Палієнко та ін.

На думку спеціалістів, всебічне та глибоке вивчення різних аспектів повернення в Україну культурної спадщини українського народу та якнайширше її залучення до суспільного і наукового обігу наразі

дуже актуальне. І не тільки з точки зору інформативності щодо життєвого шляху, діяльності та долі сотень тисяч українців у різних країнах світу, вивчення своєї історії. Воно є важливим для самоідентифікації української нації та духовного возз'єднання минулого і майбутнього України.

З основними напрямками державної політики у сфері повернення в Україну культурних цінностей учасників круглого столу ознайомив заступник Міністра культури і туризму України, М. М. Яковина, виокремивши чотири головних аспекти:

- повернення культурних цінностей, вивезених з України внаслідок Другої світової війни. З огляду на маршрути, якими під час і після війни переміщувалися культурні цінності, визначилися основні партнери України з пошуку: Республіка Польща, Російська Федерація і Федеративна Республіка Німеччина;
- опіка над культурними цінностями української діаспори;
- популяризація в українському суспільстві пам'яток українського походження, що перебувають за межами нашої держави на законних підставах;
- викрадені і незаконно вивезені у теперішній час раритети.

“Ми не можемо ні повернути назад хід історії, ні відтворити втрачену культурну спадщину, – наголосив М. М. Яковина, – однак ми повинні зробити зусилля для захисту того, що залишилося у нас, і зрозуміти, що кожна країна має право на повернення свого власного культурного надбання. Ми маємо усвідомити, що проблеми пошуку та повернення культурних цінностей не можуть бути вирішені зусиллями одного державного органу. У той же час, сама сутність цих проблем передбачає широке закордонне співробітництво за принципами міжнародно-правових норм та на засадах доброї волі. Таке співробітництво можливе на різних рівнях – двосторонніх, регіональних, багатосторонніх. Однак, тільки активна позиція України, відкритий та зрозумілий усім діалог з іншими державами може принести успіх у вирішенні цих складних питань”.

У своїй доповіді начальник управління з питань закордонного українства МЗС України В.Д.Боечко підкреслив, що саме співпраця МЗС України з архівними службами України із залученням української діаспори упродовж минулого року значною мірою відкрила можливість реалізувати низку окремих заходів щодо повернення культурних цінностей в Україну. Планомірна робота у цьому напрямку здійснювалася в рамках затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.04.08 №668-р. плану першочергових заходів щодо розвитку зв'язків з українцями, які проживають за межами України, із збереження, захисту та популяризації культурних надбань українства у світовому цивілізаційному просторі на 2008–2009 рр.

Документальна виставка із фондів ЦДАЗУ та ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного у приміщенні Дипломатичної академії України

Заступник начальника Держкомархіву України К. Є. Новохатський під час відкриття документальної виставки

Засідання круглого столу
“Повернення культурних цінностей в Україну”

Обговорення питання про створення
Національного реєстру “Архівна українка”

Виконання цього плану координує МЗС України. Ним передбачено проведення широкого кола заходів та реалізацію низки важливих проєктів у різних країнах світу (26 пунктів), у тому числі сприяння з боку закордонних дипломатичних установ у взаємодії з представниками закордонних українців Центральному державному архіву зарубіжної україніки в розшукуванні та передаванні в Україну документів і матеріалів, які відображають історію нашої держави, але в різні історичні періоди були вивезені за кордон чи створені за кордоном. Так, місцеві українці Словаччини через Генконсульство України в Пряшеві передали в дар Україні оригінальні експонати, документи та книжкові фонди з приватного архіву словацького колекціонера. Крім того, слід зазначити, що з допомогою українських громад до Державного комітету архівів України та Центрального державного архіву зарубіжної україніки передано видання українських емігрантських організацій, які друкувалися у ХХ ст. в різних країнах Європи та Америки.

Яскравими прикладами взаємодії МЗС України із закордонними українцями стало й відкриття музею “Українці в світі”, робота по реалізації проєкту “Всесвітній український некрополь”, створення робочої групи для опрацювання питання організації та забезпечення подальшого функціонування НТШЄ та збереження його архівного і книжкового фондів, розробка концепції створення комплексу “Задунайська січ”. На часі створення електронної бази даних про культурні та наукові надбання українців за кордоном, видання відповідної “Білої книги”.

Усі ці конкретні приклади, відзначив начальник УЗУ МЗС України В. Д. Боечко, “свідчать про розгортання прагматичної роботи архівів України, закордонних дипломатичних установ та українських громад з метою відшукування, збереження та повернення культурних і наукових цінностей в Україну, які були вивезені з її території у різні часи або були створені за кордоном”.

На тісну співпрацю із зарубіжними українськими громадами у поверненні культурних цінностей в Україну під час круглого столу наголосила і директор Міжнародного інституту освіти, культури та зв’язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка” Ірина Ключковська. З метою успішної реалізації заходів щодо повернення культурних цінностей в Україну вона запропонувала об’єднати зусилля державних та громадських структур, звернутися до Світового Конгресу Українців з проханням створити при Раді Культури СКУ комісію для розшуку та облікування культурних цінностей з метою виявлення важливих для нашої країни експонатів та створення реєстрів українських культурних цінностей у країнах перебування, які б увійшли до загальнодержавної електронної бази даних.

Вирішенню багатьох аспектів щодо забезпечення цілеспрямованого поповнення Національного архівного фонду України документами

архівної україніки сприятиме і реалізація проекту “Національний реєстр “Архівна україніка”, з концепцією якого учасників круглого столу ознайомила директор УНДІАСД проф. І. Б. Матяш. У концепції функціонування цього реєстру інститутом узагальнено історію розвитку поняття “архівна україніка”, вперше подано класифікацію документів, яка враховує всі аспекти функціонування “українських документів” в умовах інших країн. “Запорукою успіху в реалізації цього масштабного проекту, – зауважила І.Б.Матяш, – є взаємовигідна співпраця архівістів із зарубіжними колегами та співробітниками академічних інститутів, МЗС України та Міністерства культури і туризму України”.

У той же час, одного бажання держави повернути втрачені власні скарби замало, вважає керівник Центру досліджень проблем повернення та реституції культурних цінностей Інституту історії України НАНУ С. І. Кот. Він звернув увагу присутніх на актуальні питання правового та організаційного забезпечення повернення та реституції втрачених культурних цінностей, що стало невід’ємним елементом великої європейської та світової політики. При цьому однією із складних тем міждержавного діалогу, на думку С. І. Кота, “є питання долі культурних цінностей у випадку розпаду великих держав, розшук та реституція в Україну культурних цінностей, втрачених в роки Першої та Другої світових війн та в результаті їхніх наслідків, а також в умовах інших воєн та інтервенцій на території України, що мали місце у ХХ ст.” та низка інших аспектів. “На жаль, – вказав Сергій Кот, – повернення таких масштабних пам’яток до інших країн не було з користю використане для національних інтересів України. Особливо прикрим є те, що ці акти передач культурних цінностей не були використані як важелі, аби спонукати наших партнерів до зустрічних кроків і відповідних жестів у бік України.

Зокрема, Україна не отримала хоча б приблизно адекватних за масштабами конкретних комплексів культурних цінностей від Німеччини. Очевидно, що доля культурних цінностей, переміщених під час Другої світової війни, має стати предметом додаткового правового регулювання та концептуального осмислення з боку української держави”.

Зважаючи на ці та інші озвучені на круглому столі проблеми у сфері повернення культурних цінностей в Україну, учасники круглого столу запропонували конструктивні рішення щодо вдосконалення механізмів державної політики в ділянці повернення та реституції культурних цінностей, яка має бути переглянута відповідно до наявних реалій з визначенням її стратегічних пріоритетів.

У заході брали участь також представники Міністерства закордонних справ України, Міністерства культури і туризму України, Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через

державний кордон України Мінкультури і туризму України, Національної ради з питань культури і духовності при Президентові України, Національної академії наук України, Українського інституту національної пам'яті, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету "Києво-Могилянська академія", Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою (м. Львів), викладачі та слухачі Дипломатичної академії України при МЗС України, керівники центральних державних архівів України, представники ЗМІ та творчої інтелігенції.

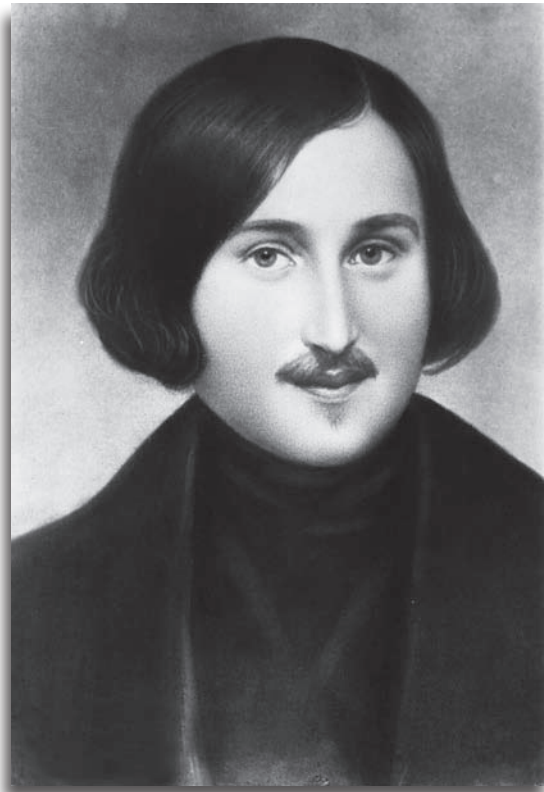
N. LYKHOLOB

Round table "The Restitution of Cultural Values to Ukraine"

Information on the Restitution of Cultural Values to Ukraine Problems round table, which took place in building of the Diplomatic Academy of Ukraine on February 11, 2009.

ГОГОЛІАНА У СВІТЛИНАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО
КІНОФОТОФОНОАРХІВУ УКРАЇНИ імені Г. С. ПШЕНИЧНОГО

Опубліковані фотодокументи про пам'ятні місця, пов'язані з Миколою Гоголем

Микола Васильович Гоголь
(1809–1852 рр.).
З фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного
од. обл. 4-17772

Будинок, в якому народився М. В. Гоголь,
в с. Сорочинці Полтавської губернії. Початок ХХ ст.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного од. обл. 0-180384

* Упорядник – Макарова Т. О.

Будинок педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя, в якому знаходився Ніжинський ліцей, де навчався письменник. м. Ніжин Чернігівської області, 16 липня 1951 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного од. обл. 0-66702

Мешканці с. Гоголеве Шишацького району Полтавської області біля могили батьків М. В. Гоголя. 12 липня 1951 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного од. обл. 0-34869

Фасад будинку, де в 30-40-х рр.
XIX ст. жив М. В. Гоголь.
м. Рим (Італія).
З фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного
од. обл. 2-25623

Могила М. В. Гоголя
на кладовищі Свято-Данилова
монастиря. Москва (Росія),
до 1917 р.
З фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного
од. обл. 2-25338

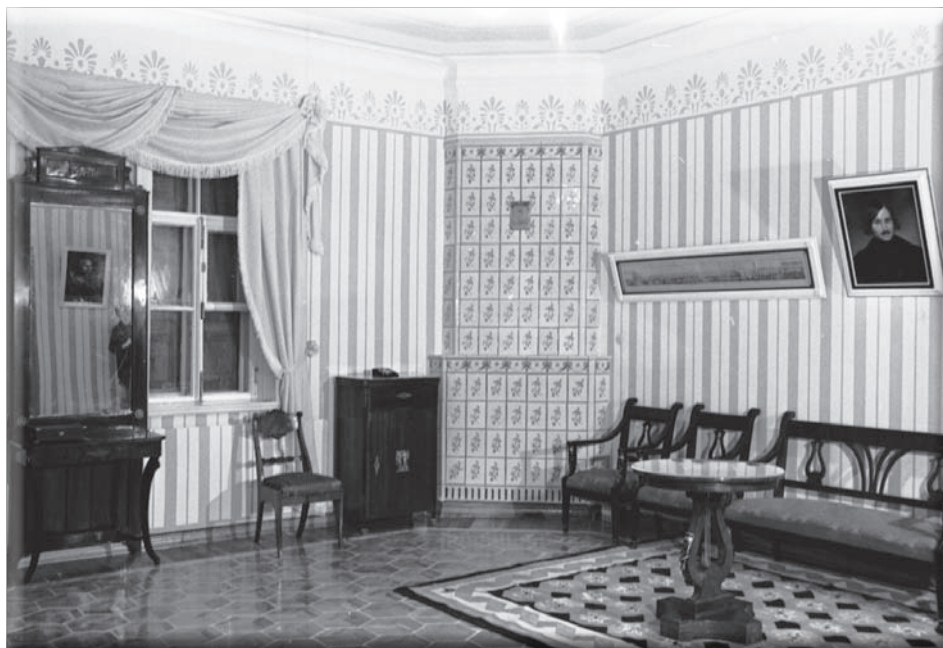
Пам'ятник на могилі
М. В. Гоголя на Новодівичому
кладовищі в м. Москві.
Після 1952 р.
З фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного
од. обл. 2-158653

Меморіальний музей-заповідник М. В. Гоголя в с. Гоголеве Шишацького району
Полтавської області. 30 березня 1984 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного од. обл. 0-237903

Пам'ятник М. В. Гоголю в музеї-заповіднику письменника в с. Гоголеве
Шишацького району Полтавської області. Березень 1984 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного од. обл. 0-153698

Вітальня у будинку батьків М. В. Гоголя.
с. Гоголеве Шишацького району Полтавської області, 8 лютого 1999 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного од. обл. 0-237493

Робочий стіл в кабінеті М. В. Гоголя.
с. Гоголеве Шишацького району
Полтавської області, 8 лютого 1999 р.
З фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного
од. обл. 0-237403

Відвідувачі в літературно-меморіальному музеї письменника в с. Великі Сорочинці
Миргородського району Полтавської області. 13 липня 1951 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного од. обл. 0-66701

Літературно-меморіальний музей М. В. Гоголя в с. Великі Сорочинці
Миргородського району Полтавської області. 29 липня 1950 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного од. обл. 0-57165

Пам'ятник М. В. Гоголю на
його батьківщині в с. Великі
Сорочинці Миргородського
району Полтавської області.
[1950 р.]
З фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного
од. обл. 0-57426

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Валентина Бездрабко – кандидат історичних наук, директор Інституту державного управління Київського національного університету культури і мистецтв, завідувач кафедри державного управління (м. Київ).

Олександр Безручко – кандидат мистецтвознавства, директор Ін-ту телебачення, кіно і театру Київського міжнародного університету (м. Київ).

Світлан Булатова – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (м. Київ).

Христина Вінтонів – аспірантка Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (м. Київ).

Леонід Горlach – поет, журналіст, головний редактор газети “Батьківський поріг” (м. Київ).

Людмила Демченко – в. о. директора Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

Тетяна Ємельянова – завідувач сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного (м. Київ).

Оксана Ємчук – пошукувач Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (м. Київ).

Наталья Каішеварова – кандидат історичних наук, м.н.с. відділу спеціальних галузей історичних наук та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України (м. Київ).

Оксана Коваль – старший науковий співробітник відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (м. Київ).

Марина Ковтун – старший науковий співробітник відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (м. Київ).

Олена Кравцова – ст. викладач Миколаївського державного гуманітарного ун-ту ім. Петра Могили (м. Миколаїв).

Лариса Левченко – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Миколаївської області (м. Миколаїв).

Надія Лихолоб – начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки (м. Миколаїв).

Володимир Лозицький – кандидат історичних наук, директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України (м. Київ).

Тетяна Макарова – головний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Петро Марченко – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник відділу фізико-хімічних та біологічних досліджень Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (м. Київ).

Ростислав Мельник – аспірант УНДІАСД, в. о. завідувача сектора відділу давніх актів ЦДАІЛ України (м. Львів).

Сергій Мищук – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та правознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир).

Руслан Пиріг – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії української революції (1917–1921) Інституту історії України НАН України (м. Київ).

Юлія Прилепішева – кандидат історичних наук, начальник управління інформації та міжнародного співробітництва Державного комітету архівів України (м. Київ).

Олена Рачковська – зав. сектора користування документами та АПС відділу інформаційних технологій Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв України (м. Київ).

Тетяна Слюдікова – історик-архівіст з багаторічним стажем. Колишня працівниця ЦДАК України (м. Київ).

Леонід Скрипка – кандидат біологічних наук, директор Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (м. Київ).

Віталій Тельвак – кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії України та спеціальних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка (м. Дрогобич Львівської обл.).

Андрій Франко – кандидат історичних наук, співробітник Львівського відділу Інституту літератури НАН України (м. Львів).

Михайло Ходоровський – кандидат історичних наук, заступник директора Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (м. Київ).